

TÓTH TIBOR
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI JOGI KULTÚRA ÉS JOGALKOTÁS
FŐBB TENDENCIÁI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZOCIÁLIS
IGAZSÁGTALANSÁGOKRA

PHD ÉRTEKEZÉS

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM – ÁLLAM ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR, DOKTORI ISKOLA

TARTALOMJEGYZÉK

I.	BEVEZETÉS	7
II.	A MAGYAR JOGI KULTÚRA FŐBB ELEMEI, EZEK JELLEGZETESSÉGEI ÉS VÁLTOZÁSAI A TÁRSADALOMBAN (1900-1918/19)	9
1.	Néhány megjegyzés az írott és az „élő jog” viszonyáról a magyar jogi kultúra történetéből a XX. század első felében	
2.	Magyar jogi népszokások, népi jogélet	
3.	Az intézményi jogrendszer és a jogászi hivatás változásai	
3.1.	Az 1918/19-es forradalmi változások	
4.	Jogilag relevánsnak minősülő magatartási modellek	
5.	A jogtudat és szerkezeti elemei a XX. század elején	
III.	A MAGYARORSZÁGI JOGI KULTÚRA ELEMEIRŐL – MÁSKÉPPEN: JOGKÉPZŐDÉSI FOLYAMATOK A „FENT ÉS LENT” VILÁGÁBAN 1945-IG	22
1.	A „fent és lent” világa	
2.	Jogképződési folyamatok „fent és lent”	
2.1.	Jogképződési folyamatok	
2.1.1.	Jogalkotói jogképződés	
2.1.2.	Jogalkalmazói jogképződés	
2.1.3.	Szokásjogi jogképződés	
2.1.4.	Jogképződés és –alkalmazás a „lent” világában	
2.1.4.1.	Népszokás, jogi népszokás, népi jogszokás és a jog, mint kollektív én-reprezentáció Varga Csaba jogelméleti munkásságában (2017)	
2.1.4.2.	Jogérvényesülés a jogalkalmazásban	
2.1.4.3.	Jogérvényesülés a jogalkalmazásban	
2.1.5.	A szokásjog és a jogi népszokások működési mechanizmusai és az állami jog	
2.1.5.1	A szokásjoggyűjtemények jelentősége	
2.1.5.2.	Konfliktuskezelési módok és formái, működési mechanizmusai	
2.1.5.3.	Jogi népszokások, szokásjogok továbbélése a XX. század közepéig	

IV. A JOGI KULTÚRA TARTALMÁRA HATÁSSAL LÉVŐ INTÉZMÉNYEK ÉS INTÉZMÉNYESÜLTTSÉGEK: A BÍRÓSÁGI SZERVEZET, A JOGÁSZ HIVATÁS, A JOGÁSZKÉPZÉS ÉS FELTÉTELRENDSZERE

40

1. A törvénykezés szervezetrendszere 1867-ig (áttekintés)
  - 1.1. Jogszolgáltatás 1526-ig
  - 1.2. Jogszolgáltatásunk 1526-1848-ig
  - 1.3. A törvénykezési szervezet változásai 1848-1867 között és a jogi felsőoktatási helyzet
    - 1.3.1. A forradalom és szabadságharc államának törvénykezési szervezetében végrehajtott módosítások
    - 1.3.2. A törvénykezés helyzete a neoabszolutizmus idején (1849-1861)
    - 1.3.3. Az ideiglenes törvénykezési szabályok és a jogi kultúra elemei
    - 1.3.4. A jogi felsőoktatás 1667-től 1867-ig
    - 1.3.5. A jogászképzés és intézményei a dualizmus idején
      - 1.3.5.1. Az 1874/75. évi reformok
      - 1.3.5.2. „Reformocskák” a ’80-as évek jogi oktatásában
      - 1.3.5.3. A dualizmus második felének jogi felsőoktatása: tervek és eredmények
      - 1.3.5.4. Egy korabeli „jogtávhallgató”: Ady Endre

V. TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉS, TÖRÉSVONALAK ÉS KONFLIKTUSOK. A JOGI FELSŐOKTATÁS INTÉZMÉNYEI

56

1. Társadalmi rétegek és az új kisállamisági berendezkedés
  - 1.1. Társadalomszerkezeti jellegzetességek kisállamisági államfejlődésünk kezdetén
    - 1.1.1. A társadalmi szerkezet főbb elemeinek rövid áttekintése
2. A törésvonalak elméletének modellezése a Horthy-rendszer létrejöttében, elfogadottságában – elfogadtatásában és megszilárdulásában
  - 2.1. A társadalmi konfliktusok törésvonalai
  - 2.2. Az ellenfél és az ellenség problematikája
3. A jogi felsőoktatás és intézményei (1920-1944)
  - 3.1. Az egyházi fenntartású jogakadémiák
  - 3.2. Reformkísérletek a felsőoktatásban 1931-1944 között
  - 3.3. A Felvidék, Erdély és a Partium valamint a Délvidék jogi felsőoktatása 1920-1941 között

VI. A JOGALKOTÁS SZEREPE AZ ORSZÁG GAZDASÁGI-KULTURÁLIS-SZOCIÁLPOLITIKAI SZANÁLÁSA JEGYÉBEN

70

1. Amit az integer Magyarország, a „nagy háború”, az őszirózsás forradalom, a tanácsköztársaság és az utódállamokkal vívott „kis háború” örökül hagyott
2. Földkérdés és birtokpolitika a parasztság lecsendesítéséért
3. Az oktatásügy modernizálása a kultúrfölény-gondolat jegyében és az elitképzés.
(Kornis és Klebelsberg)
  - 3.1. A kultúrfölény-gondolat mint jogtudati elem
    - 3.1.1. A Klebelsberg-éra felsőoktatás politikája a kultúrfölény-elmélet összefüggésében
      - 3.1.1.1. Felsőoktatás és életképzés
    - 3.2. Néhány vélemény Klebelsberg (és Kornis) kultúrpolitikájáról (szakpolitikai és magánemberi megnyilvánulásairól)
      - 3.2.1. Finánczy Klebelsbergéről
      - 3.2.2. Kornis Gyula kultúra-felfogásáról
  4. A szociális igazságtalanságok és társadalmi feszültségek kezelése a jogalkotás útján a '20-as években
    - 4.1. Az 1920-1922 közötti törvényhozás szociális jogszabályai
    - 4.2. Az 1923-26 közötti időszak fontosabb szociális jogszabályai
    - 4.3. Az 1927-31 közötti szociális intézkedések
      - 4.3.1. A szociális kérdések kezelése: a szegényügy és az egri norma
      - 4.3.2. Az országgyűlés 1928. évi törvénycikkei a szociális igazságtalanságok és hátrányok csökkentésére
      - 4.3.3. Jogalkotás 1929-1931 között és a gazdasági válság
  5. A Bethlen-Klebelsberg-féle kultúrpolitika és a szociális reformok mérlege a kormányprogram, a jogalkotás és a jogtudat átalakulása tükrében
    - 5.1. A Bethlen-éra alatti törvényi jogalkotás számokban kifejezve
  6. Összegzés a '20-as évek jogi kultúrájáról, belső szerkezeti elemei módosulásairól kitekintéssel a '30-as évek új szellemiségű reformelgondolásaira
    - 6.1. Egy periférikus terület: a Katonapolitika. Katonai nevelés és a jogtudat kölcsönhatásai
      - 6.1.1. A katonai nevelés alap és középfokú iskolái
      - 6.1.2. Hazafias és kulturális nevelés
      - 6.1.3. A katonai intézményi nevelés eredményei
    - 6.2. Kitekintés

**VII. KORMÁNYFŐK GRÓFTÓL KÖZÉPOSZTÁLYBELIEKEN ÁT GRÓFIG:
KÁROLYI GYULÁTÓL GÖMBÖS GYULÁN, DARÁNYI KÁLMÁNON ÉS IMRÉDY
BÉLÁN ÁT TELEKI PÁL MÁSODIK MINISZTERELNÖKSÉGÉIG (1939-1941).
JOGALKOTÁS, JOGI KULTÚRÁN BELÜLI MÓDOSULÁSOK, AZ URALKODÓ
ESZMÉK HATÁSA A SZOCIÁLIS PROBLÉMÁK KEZELÉSÉRE 105**

1. Károlyi Gyula kormányzata, jogalkotási tevékenysége (1931-1932)
2. A Gömbös-kormány programja és megvalósítása
  - 2.1. A Nemzeti Munkaterv és a „keresztény agrárgondolat”
  - 2.2. A parlamenti vita
  - 2.3. A kormányprogram sajtóvisszhangja
  - 2.4. A Nemzeti Munkaterv megjelenése Gömbös Gyula beszédeiben
  - 2.5. A gyakorlati megvalósítás kezdete
  - 2.6. A német példa
    - 2.6.1. A német új szociálpolitika elmélete és gyakorlata
    - 2.6.2. „Blut und Boden” („Vér és föld”)
    - 2.6.3. Az új koncepció intézményesülése
    - 2.6.4. Földbirtokpolitika
  - 2.7. A Gömbös-kormány intézkedései a válság után (1934-36)
    - 2.7.1. Gömbös földbirtokpolitikai koncepciója
    - 2.7.2. A hitbizományi törvény (1936: XI.tc.) előterjesztése
    - 2.7.3. A hitbizományi törvény vitája
    - 2.7.4. A telepítési törvény (1936: XXVII. tc.) előterjesztése
    - 2.7.5. A telepítési törvény vitája
    - 2.7.6. Törvénycikk alkotási munka 1932-36 között
  - 2.8. Az ún. reformnemzedék és az Új Szellemi Front
    - 2.8.1. Az Új Szellemi Front: létező entitás vagy gondolati létező?
  - 2.9. A társadalmi normák, a közgondolkodás és a jogi kultúra átalakulási tendenciái a '30-as évek első felében a (tömeg)kommunikációs eszközök igénybe vétele segítségével
3. A Darányi-kormány (1936-38)
4. Imrédy Béla miniszterelnöksége
  - 4.1. Regionális szociálpolitikai kezdeményezések
    - 4.1.1. Szatmár vármegye
    - 4.1.2. Baranya vármegye
    - 4.1.3. Csongrád vármegye

4.1.4. A Komáromi Norma

5. Teleki Pál második miniszterelnöksége

5.1. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létrehozása és működtetése

VIII. A HORTHY-RENDSZER II. VILÁGHÁBORÚS KORMÁNYAI A JOGALKOTÁS ÉS A SZOCIÁLIS KÉRDÉSEK TÜKRÉBEN. A JOGI KULTÚRA ANOMÁLIÁI. (1941-1944)

213

1. Bárdossy László és kormánya (1941-1942) jogi megfontolásai

2. Kállay Miklós miniszterelnöksége (1942-1944) és a jogalkotásban való részvétele

3. Az 1944-es háborús év magyar kormányai és a jogalkotási folyamatban játszott szerepük

4. Terület visszacsatolások és birtokpolitika. Társadalmi feszültségek és kezelési módzataik

4.1. Földreform-törekvések, birtokpolitika és szociális következményei az újra megnagyobbodott országban (1938-1944)

4.1.1. A Felvidék visszacsatolása, gazdasági és társadalmi reintegrálási törekvések és eredmények

4.1.2. Kárpátalja katonai megszállása (1939) és visszacsatolása (1939-1944)

4.1.3. Észak-Erdély visszacsatolása: birtok- és szociálpolitika 1940-1944 között

4.1.3.1. A telepítés mint nemzet- és nemzetiségpolitikai megfontolás

4.1.3.2. Infrastruktúra-fejlesztés és az ONCSA-program Észak-Erdélyben

4.1.3.3. A Délvidéken követett birtok- és telepítéspolitika (1941-1944)

5. Közvélemény kutatás: a közvélemény vizsgálata. A Horváth Barna professzor vezette kutatás Kolozsvárott és Szegeden 1941 október-november folyamán

6. A jogi kultúra anomáliái az 1940-es évek első felében

IX. KITEKINTÉS

238

X. BIBLIOGRÁFIA

240

XI. MELLÉKLETEK

253

I.

Bevezetés

Több éves kutatási múlttal a hátam mögött, melyek eredményeként történelemtudományból 2007-ben PhD fokozatot szereztem, majd szociálpolitika történetből 2019-ben habilitáltam, úgy véltem, a két világháború közötti Magyarország története a jogi kultúra felől még nincs kellően feltárva és összefoglalva. Felvettem a kapcsolatot Visegrády Antal professzor úrral és többszöri találkozásunk eredményeként elkészült egy tervezet, melynek feldolgozásához a jogi doktori iskola keretei között kezdtem hozzá.

Visegrády professzor úr mind emberileg mind szakmailag a legmesszemenőbb módon segített „összerakni” a jogi kultúra egyes alkotóelemei szakirodalomból is megismerhető lényegi vonásait, hogy azok egymásra vonatkoztatásaiból az általunk e módon is megérteni kívánt Horthy-korszak tudományos igényvel feltárható lehessen.

Abból a feltevésből indulhatunk ki, hogy a főcímmül szolgáló témaválasztás a folyamatok megértése szempontjából hármas tagoltságot igényel. Az első a távolabbi és a közvetlen előzmények, melyek még az „élő jog” világához tartoznak, de hatásuk és kihatásaik a jogi kultúra releváns részeit képezik.

A második, ami a témaválasztás főcímeiként szerepel, a Horthy-rendszer jogi kultúrája, a jogalkotás és a szociális igazságtalanságok egymásra hatása majd a rendszer óvatos megreformálásának kísérlete.

A harmadik téma és tényező e rendszer utolsó öt éve eseményei kitekintéssel és – Szekfű Gyula gondolatát kölcsönvéve – ami utána következett...

A tanulmány megírásához nélkülözhetetlen szükség volt a jogi szaknyelv ismeretének elsajátítása, melyhez a legalapvetőbb jogirodalmat Visegrády professzor úrtól kaptam.

A szakkifejezések értelmezése terén jogász barátaim segítettek.

A tanulmány felépítése fenti hármas tagoltság további megbontását, korszakon belüli alkorszakolást tett szükségessé.

A magyar jogi kultúra főbb elemeit két eltérő kifejtési móddal közelítettük meg, utat engedve a „lent és fent” koncepcionálisan eltérő és különböző mégis ugyanarra – azaz a magyar társadalomra – irányuló törekvéseire.

A jogi kultúra belső alkotóelemei közül a tárgyalt korszak végére a jogtudat primátusát, a közgondolkodás deformitását feltételeztük előzetes történelmi – szociológiai ismereteink alapján.

Különösen érdekesnek gondoljuk a jogi oktatás intézményrendszerének bemutatását és azokat a reformpróbálkozásokat, melyek a jogtudaton keresztül a jogi kultúra többi elemére is hatással vannak. A szabadságjogok sajátos interpretálásából arra következtethetünk, ez is szerepet játszott a jogászság köreiben elharapódzó, a jogfosztások felé mutató,

jogalkotásban szintén keresztül vitt zsidótörvények megszületésében. A '20-as és a '30-as évtizedek különválasztásával a Horthy-rendszer egyfajta jogi alapokon nyugvó fejlődéstörténetét kívánjuk felvázolni a konszolidáció és a reform elképzelések, mint kulcsfogalmak összetevőinek kibontása révén.

A terület-visszacsatolások elemzését a birtokpolitika, a telepítések, és a szociális programok oldaláról mutatjuk meg.

A tanulmány zárásaként a jogi kultúra (a lelki alkat) rendszeren túlmutató kihatásaira kívánunk utalni.

II.

A magyar jogi kultúra főbb elemei, ezek jellegzetességei és változásai a társadalomban (1900-1918/19)

A jogelméleti és –bölcseleti szakirodalomban konszenzus van a jogi kultúra főbb elemeinek („komponenseinek”) megnevezésében. Négy lényegi paradigmaticus fogalma:

- a.) az írott és az „élő jog”;
- b.) az intézményi infrastruktúra és a jogászi hivatás;
- c.) a jogilag relevánsak minősülő magatartási modellek;
- d.) a jogtudat¹

Ha ezen fogalmak „mögé” nézünk, ami közös tényezőként mind a négy komponenset összeköti az a normativitás, az, hogy szabályozott jogrendszerben helyezkedik (és helyezhető) el.

Mielőtt Eugen Ehrlich jogelméleti munkásságát és Visegrády professzor ehhez kapcsolódó elvi megfontolásait bemutatnánk, szükségesnek látszik elmélettörténetileg röviden összefoglalni eljárás módszertani elgondolásainkat.

Kiindulási alap, hogy

- a jog és a kultúra történeti jelenség, történelmi produktum, egy meghatározott közösség, a társadalom (és viszonyrendszere) termékei;
- a jog külső társadalmi szabályozás (Bónis Gy.) is, jogi tények objektivált rendszere és ha a társadalom fejlődéselvű, a jog – benne a jogi kultúrával – is az, mely a jogszociológiára, -elméletre, -bölcseletre, -politológiára stb. támaszkodva e folyamat társadalomtörténetét tendenciáiban ismeri fel és ragadja meg;
- a társadalomfejlődés önmagában a jogi fogalmak fejlődéséből semmiképp se magyarázható és nem vezethető le;
- a jogi és a történeti tények egyként fontosak a társadalomtörténet kulturális összetevőinek felvázolásában és értelmezési tartománya(i) körülhatárolásában;
- a jogfejlődés és -fejlesztés legfőbb előmozdítói gazdasági társadalmi és kulturális-szellemi eredetűek, azt is mondhatnánk: kart karba öltve járnak, mintegy szükségszerűen feltételezik egymást. (A dinamikus társadalmak egyik közös jellemzője ez.);
- a jogi kultúra a társadalomfejlődéssel párhuzamosan maga is átalakul, fejlődik, esetenként egyes összetevő elemeiben visszafejlődik; 1918/19 és Trianon hatására és következményeiként is fenti négy komponens és az azokon belül elhelyezkedő kölcsönviszonyos „alelemeik” sajátos módosulásokon vagy éppen a továbblé

---

¹ Visegrády, Antal: A magyar jogi kultúráról
/Visegrády (2019)/ Polgári szemle 15. évf. 2019: 4-6: 153-177

szokásjog megrögzültsége nyilvánvalóvá válásán, mintegy tehertételként valóvá válásán mennek keresztül;

- végül a jogi kultúra és a társadalom iskolai műveltsége (végzettsége) valamint az értelmiség társadalmi háttere közötti összefüggések hatására utalunk (az értelmiség önreprodukciója 30%-os, a többit a parasztság, a kisegzisztenciák és a munkásság adta).

A felsorolás alapján példálózó jellegű, arra szolgál, hogy a főkomponensként meghatározott fogalmakhoz hozzárendelhesük a jog különböző strukturális szintjeit horizontálisan és vertikálisan, ahogy azt a jog érvényessége és effektivitása megkívánja.

Ehrlich szerint a jogfejlődés súlypontja a társadalomban található. Se a jogalkotás (törvényhozás), se a jogalkalmazás (bíróság, közigazgatás), se az egyéb jogszolgáltatás nem olyan átfogó jelenség, mint amit a társadalom produkál – fejtegeti.

A jog struktúráját három elemre bontja: társadalmi, jogász- és állami jogra.

„A *társadalmi jog* (a jogtételekkel nem azonos) cselekvési normákból áll, és a jogi tényekből keletkezik, lényegét tekintve: kötelék rendje. A jogászság a jogászok tevékenységének eredményeként jött létre, akik a cselekvési és döntési normákat jogtételekké általánosították. Az *állami jog* állami kényszerrend, az állam által keletkezett, az állam által legalizált jogászság és az állam nélkül nem maradhatna fenn. A társadalmi jog, a jogászság és az állami jog kölcsönösen összefüggenek egymással, s ez vezet el az >>élő jog<< fogalmához.

Egy (jogászi vagy állami) jogtétel csak akkor bír társadalmi hatással, jogi realitással, ha a jog tényeire hat, azaz ha a társadalomban uralkodó gyakorlatot, hatalmi és birtokviszonyokat, szerződéseket alakítja. Az >>élő jog<< a társadalmi jog, a jogászság és az állami jog szintézise.

Ehrlich azt tartja, hogy csak az >>élő jog<< nem pedig a törvény megmerevedett és kevésbé rugalmas rendelkezései alapján kell az ügyeket eldönteni. >>Honnan vegye a bíróság a normákat az ügy eldöntéséhez? Minden ilyen norma elsősorban a szóban forgó emberi kötelékek kialakult belső rendjén, azaz azokon a jogi tényeken alapszik, amelyek ezt a rendet meghatározzák... az uralom és a birtoklás viszonyain, a szerződéseken, alapszabályokon. Mindezek a jogi tények veendőek a döntés alapjául, úgy ahogyan az illető kötelékben a vita felmerülése előtt kialakultak.<<”²

Ehrlich az „élő jogot” emeli piedesztálra, mely nem jogtételekben ölt testet, de uralja a társadalom életét (Lásd még III/1. alatt is).

---

² Uő: A jogi kultúra és a joghatékonyság értelmezési keretei /Visegrády (2017)/ JURA 23. évf. 2017: 2: 240.

Szerző felhívja a figyelmet, hogy Ehrlich „konstrukciójának alapja a >>kötelék<< >>egyesülés<< (Verband) fogalma. A társadalmat Ehrlich a különböző fajtaegyesületek és kötelékek összességének látja, kezdve a családon, a kereskedelmi társaságokon és a közösségi közösségeken, egészen az államig. Az >>egyesülésben<< vagy >>kötelékekben<< mint a társadalom sajátjában kell keresni a jog eredetének kialakulási alapjait” uo

Fontos arról is szólni, hogy az írott – törvényi – jog hártaként borítja be ezt az „élő jogot”, ám alatta ott lüktet a régi jog két eleme, a jogászjog és a népi jog (a szokásjog és a jogi népszokások)!

A strukturálisan tagolt jog normakövetést, engedelmisséget, parancsot vagy tilalmat közvetít.

Az írott és az „élő jog” egyként tekinthetők preventívnek és nevelő jellegűnek, mert a norma szerinti magatartás-tanúsítás kidomborítja a jogkövetésben rejlő előnyöket és láttatja az elutasítást, az ellenállás hátránykötő következményeit.

1. Néhány megjegyzés az írott és az „élő jog” viszonyáról a magyar jogi kultúra történetéből a XX. század első felében

Az angol nyelvű szakirodalom a címben megfogalmazott viszonyt „law in books”-ként és „law in action” kifejezésként jeleníti meg. A törvények világa pars pro toto az „élő jog” szivárványszínű jelenségvilágához képest, ez utóbbi magába foglalja a jogi élettellel összekapcsolódott szimbólumokat, a jogilag releváns cselekmények külsőleges cselekvési formáit, a jogi rituálékat, jogszokásokat, a jogi jellegű népszokásokat.

A törvényi jog mintegy ellenfele a szokásjognak is, mert leronthatja, ha szabályozási körük azonos vagy hasonló – tartja a közvélekedés.³

A szokásjog és a jogi népszokások a jogi mindennapokat és az ehhez köthető formalizált joggyakorlatot jelenti tényekkel és processzusokkal, melyek (szokásként) a

---

³ Szabó, István: Közjogi hagyományok és jogtörténet
Jogtörténeti szemle 2016/3: 20-22.

A jogtörténész szerző érdekes ám korántsem meggyőző vélekedése szerint: „Számomra nehezen megfogható probléma, hogy egy a szokásjogon nyugvó szokásrendszert jogalkotási aktussal hatályon kívül lehet-e helyezni? A hatályon kívül helyezés fogalma ugyanis elég erősen az alkotott joghoz kötődik. Természetes, hogy a történeti alkotmányhoz kapcsolódó törvényeket hatályon kívül lehet helyezni, de ezek csak kiegészítő szerepet tölthetnek be a szokásjog mellett. Még akkor is, ha a XX. század első felére az államélet működésének nagyobb részét már törvények szabályozták.

A szokásjog és a törvényi jog (pontosabban fogalmazva a jogkeletkezés és a jogalkotás) kapcsolatában számomra mindig egy nehezen tisztázható problémát jelentett, miként tudják vagy egyáltalán le tudják-e egymást rontani? A szokásjogot leronthatja egy újabb szokás, mert ha a bírói gyakorlat változik, az előző feledésbe merül. Ugyanígy az országgyűlés által alkotott törvényt egy másik törvénnyel meg lehet változtatni, hatályon kívül lehet helyezni. De Werbőczynek a törvényrontó szokásról írt gondolatai már egy mélyebb elméleti problémát jelentenek. Ugyanígy az ellenkezője is, *a törvénnyel hatályon kívül helyezett szokásjog is bonyolult probléma*. A szokásjog hatályon kívül helyezése lényegében egy tiltást jelent: ezután ezt és ezt nem szabad így csinálni, hanem úgy kell, ahogy a törvény írja. Érzésem szerint mindez a történelmi alkotmányra is igaz, amely így akkor szűnik meg, ha feledésbe merül, vagy a rá történő hivatkozást valamilyen alkotott jog megtiltaná.

Azt gondolom, hogy a feledésbe merülés még nem történt meg, így a történeti alkotmánynak azon elemei, amelyek a hatályos Alaptörvénnyel nem ütköznek, minden további nélkül alkalmazhatóak. Akkor is, ha az Alaptörvény nem tartalmaz ilyen irányú rendelkezést. Márpedig *a történeti alkotmány több olyan alkotmányos alapvetet is tartalmaz, amely napjaink államberendezkedésében is sarokpontokat jelentenek.*” im. 21

szokásokban jelentek meg. Eredménye pedig az emberek közötti jogi együttélés láthatóvá válása.

Fontos annak hangsúlyozása, hogy „a magyar jogi kultúrát a jogi népszokásoknak az állami joggal kapcsolatos speciális viszonya is jellemezte. A jogi népszokások nem azért léteztek, mert az állami jog megengedte, megtűrte vagy elismerte azokat. A két szabálycsoport elkülönült ugyan egymástól, de kölcsönhatásukat el kell ismernünk. Elkülönültek, mert a jogi népszokásokat a társadalom kisebb-nagyobb csoportjai, belső autonómiájuknál fogva életviszonyaiknak rendezésére alkalmasabbnak találták, mint az állami, az egyházi vagy egykor a földesúri előírásokat. Két szálon mégis kapcsolódhattak az állami joghoz: részben a partikuláris jogalkotásban, mint pl. a városok és a községek, tehát a helyhatóságok ún. statútumaiban, amelyek átvettek jogi népszokásokat (mint pl. az idegen kószolási joga a gyümölcsösben), részben pedig a különböző szintű bírói gyakorlatban, amely – ha a törvénnyel nem álltak ellentétben, sőt ritkábban annak ellenére is – elismerte azokat. A jogi népszokásokat fenntartó közönségek belső társadalmi autonómiájára, figyelmére viszont az volt a jellemző, hogy akkor sem fordultak bírósághoz vagy felsőbb közigazgatási fórumhoz, amikor a jogi népszokás alkalmazása valakinek jog- vagy érdeksérelmet jelentett. Így 1840 óta a törvény a lányok részére a fiúkkal való egyenlő öröklést biztosította, ennek ellenére igényeik érvényesítése érdekében még 40-50 év múlva is csak ritkán fordultak bírósághoz.

Tehát – miként Tárkány Szűcs Ernő szellemesen írja – >>fent<< a törvények, lent pedig állam által el nem ismert szabálycsoport, a jogi népszokások uralkodtak. Az életviszonyok tükröként egy szilárd szabálysáv tartotta magát, mert ezekhez a viszonyokhoz az állami jog nem jutott le; részben, ezek a hatalmi elit érdeklődési köréből kimaradtak, vagy pedig azért, mert ezeket nem látták el jogszabályokkal, illetve nem helyeztek súlyt a jogszabályok érvényesülésére, hatékonyságára.”⁴

Nem kevésbé fajsúlyos esetnek minősíthető, amikor Horthy Miklós kormányzó a magyar királyi Kúria elnökévé 1925. augusztus 11. napján kinevezte dr. Juhász Andort. Üdvözlő beszédében Ráth Zsigmond másodelnök témánk szempontjából fontos kijelentéseket tett:

„Nagyméltóságod kinevezése nem csak a m. kir. Kúriára, hanem az egész bírói karra nézve örvendetes esemény, egyrésztől azért, mert Nagyméltóságodban a magyar bírói kar legjelesebbjeinek egyikét tiszteljük; másrésztől azért is, mert a magyar bírói kar megbecsülését látjuk abban, hogy a Kormányzó úr Ő Főméltósága ezúttal visszatért a legutóbbi két hasonló alkalommal figyelmen kívül hagyott régi tradíciókhoz, midőn Nagyméltóságod személyében a magyar bírói karnak egyik érdemes tagját s nem e kartól idegent ültetett a m. kir. Kúria elnöki székébe. (: Úgy van. Helyes.:)

[...]bármilyen képzett önálló gondolkozású s a modern eszméket is megértő jogtudósok ítélkeznek is itt e legfelső bírói fórumon, tekintettel a törvényeink és egyéb

---

⁴ Visegrády (2019): 169.

jogszabályaink egyrészének az életviszonyok átalakulása folytán bekövetkezett elavulására és hiányosságára s ezzel szemben az igazságügyi törvényalkotás ez idő szerinti meddőségére, ennél a legfelsőbb bíróságnál az elnöki vezetés és felügyelet, különösen a bíróság törvénytől hatalmának okszerű gyakorlása s a judicatura egyöntetűségének megóvása szempontjából felette fontos és nehéz feladat.

E mellett a közhangulatnak és a kedélyeknek az elvesztett háború és a forradalmi idők nyomán fakadt féktelen eldurvulása s a jogérzetnek, valamint a tekintélyek tiszteletének ezzel kapcsolatos csökkenése, bizonyos körökben még mindig olyan mértékben észlelhető, hogy ez a tünet méltán kelt aggodalmat abban az irányban, hogy megint megisméltódnak azok a könnyelműen s a bírói hivatás magasztosságával össze nem egyeztethető hangon intézett alaptalan támadások, melyek a magyar bíróságokat a hozzá nem értők részéről még a közelmúltban is több alkalommal megtorlatlanul érték, sőt még a törvényhozás termében is visszhangra találtak. (: Igaz:) Ezek megisméltődése esetében pedig a m. kir. Kúria elnöke nem zárkozhatik el attól, hogy tiltakozó szavát kellő nyomatékkal fel ne emelje, s illetékes helyen a bíróságokat ért alaptalan támadások visszautasítását, esetleg azok megtorlását tekintélyének egész súlyával ne követelje (: Úgy van. Helyes:); mert az ilyen alaptalan támadások nemcsak a bírói tekintélyt, a bíróság iránti köteles tiszteletet és bizalmat csökkentik, hanem ennek révén a közérdeket is veszélyeztetik. (: Úgy van:). ”⁵

A másodelnök olyan érveléssel is előállt, amely előremutató és mai világunkban ugyanúgy alkalmazhatónak tűnne:

„A törvények kötelező korlátai között a jövőben is tiszteletben akarjuk tartani a régi tradíciókat, mert erre mindnyájunknak nemzetünk dicső múltjának megbecsülése és a régi nagyjainknak tiszteletreméltó emléke s követésre méltó példája kötelez, de másrésztől nem zárkozunk el a jogtudomány fejlődésével kialakult új irányeszméktől sem, mert ezt megkívánja az élet s annak a kornak szelleme, melynek fiai vagyunk s a melytől a hivatásának magaslatán álló bíró sem maradhat el. Bárhonnan származzanak is, kemény derékkal szembeszállunk minden politikai, egyéb társadalmi és egyéni befolyásokkal s ezen túl is csak a törvény parancsa, a tiszta jogérzet s az anyagi igazság érdeke irányítja ítélkezésünket. S bár kötelezettségünk a hatályban lévő törvényeket alkalmazni, azoknak nem a betűje, hanem a szelleme szerint járunk el, mikor igazságot szolgáltatunk s azok tiltó vagy parancsoló rendelkezéseit is – a felesleges szigor mellőzésével – a törvény korlátai között mindenkor igyekezni fogunk a méltányosság követelményeivel is összhangba hozni. Ez a mi bírói hitvallásunk. ”⁶

Az írott és az „élő jog” viszonyát, s vele a hagyomány és tradíció kérdését a Kúria új elnöke szintén érintette válaszbeszédében: „mindenkor híven és szigorúan alkalmazkodni fogok a m.

---

⁵ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4
KJK Budapest 1995: 31-32.

Szerkesztők: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, a szerk. biz. elnöke, dr. Szabó Győző, dr. Zanathy János, dr. Zinner Tibor

⁶ im. 36-37

kir. Kúria ősi tradícióihoz, amelyek végeredményükben arra irányulnak, hogy nemzetünknek minden egyes tagja állandóan meggyőződést meríthessen a m. kir. Kúria ítélezéséből arról:

hogy a magyar bíró hazafiasan érző, föl- és lefelé független, sokat tanult és tapasztalt, lelkiösmeretes öre és gondozója hazánk jogrendjének, aki tiszteli és alkalmazza a törvényt, de nem hódol bálványimádó módjára megkövesedett törvényszakaszoknak, hanem a törvényt magyarázat segítségével életet lehel a haldokló vagy elhalt normákba, hogy a magyar bíró magasan felette áll minden társadalmi és politikai áramlatnak és egy társadalmilag és politikailag meg nem szervezett nemzetfenntartó néprétegnek, a hazafias, becsületes és dolgos honpolgárok szervezetlen osztályának az üterén tartja az egyik kezét, mikor a másikkal az ítéletet írja, (:úgy van:)

hogy a magyar igazságszolgáltatás csarnoka, temploma a jogegyenlőségnek, amelyben hiába keressük azokat a válaszfalakat, amelyeket odakünn a gyarló ember emel koronként váltakozó helyen és váltakozó magasságra saját maga és embertársai közé és hogy ebben a templomban egyetlen szentség a tisztelet tárgya és ez az igazság eszméje. (:Éljenezs:)”⁷

A leginkább nyugtalanító problémát mind a dualizmus, mind a Horthy-rendszer idején a magánjogi kódex (Ptk) hiánya okozta. Készült ugyan egy Szladits-féle törvényjavaslat (Mjt), de a törvényhozás nem fogadta el. Tárgyunk szempontjából viszont azzal az igen jelentős következményekkel járt, hogy a bíróságok, mint új szokásra hivatkozhattak az Mjt-re, amely így megindulhatott a szokásjoggá válás sajátos jogképződési útján. A Kúria 1927. évi január 8-ai teljes ülésén mérleget vontak és bírálatot fogalmaztak meg a jogalkotók felé:

- „b.) Az igazságszolgáltatás szempontjából öröndetes jelenségnek tekintem a felsőházról szóló törvény megalkotását s általában a két kamarás országgyűlés rendszerére való rátérést. Öröndetes ez nem csak azért, mert az említett fontos alkotmányjogi esemény az adott helyzet engedte közeledést jelent a jogfolytonosság felé, hanem főképpen azért, mert eredményes és szakszerű törvényhozói munkára nyújt kilátást. Erre pedig amint azt még érinteni még szerencsém lesz, nagy szüksége van a magyar jogszolgáltatásnak.
- c.) Megnyugtató az a tapasztalat is, hogy nagy közönségünknek bíróságaink működésébe vetett bizalma törvénykezésünknek ebben a most lezárt szakaszában is sértetlenül fennmaradt.”⁸
- „A kéttáblás országgyűlés megvalósulása s az a körölmény hogy a felsőházban már méltóságánál fogva a bírói és ügyészi kar hat tagja fog helyet foglalni, reményt nyújt ahhoz, hogy a bírói és ügyészi státusról szóló törvényünk garanciális jellegű rendelkezéseinek hatályon kívül helyezéséből keletkezheto veszedelmek még idejében el lesznek háríthatók.

---

⁷ im. 41.

⁸ im. 45.

b.) Nyugtalanító jelenség, hogy a gyorsaság, amely a jó igazságszolgáltatásnak éppen olyan alapfeltétele, mint a megbízhatóság és szakszerűség, még mindig nem valósult meg, sőt e részben különösen legfelsőbb bíróságunknál – a bírói testület heroikus küzdelme dacára – a múlt esztendőben inkább visszaesés észlelhető. Ez a perforgalom szakadatlan emelkedésén felül arra vezetendő vissza, hogy a lezajlott nehéz időkben a gyors igazságszolgáltatásnak mondhatni összes emeltyűi elkoptak. Az ország pénzügyi helyzete nem engedte meg, hogy a bíróságok elhelyezése és felszerelése s a szükséges segéderőkkel való ellátása lépést tartson a haladó kor kívánalmaival. A szóbeliség és a közvetlenség modern elveit törvénybe iktattuk ugyan, de nincsenek hozzá, különösen itt az ország központjában működő alsó-, felső fő és legfelsőbb bíróságainak megfelelő tárgyaló termeik, bírói dolgozószobáik és segéderők.”⁹

- „e.) A kellő segéderők hiányán, továbbá az elhelyezés és felszerelés fogyatékoságán felül polgári és büntető perrendtartásunknak jogorvoslati rendszere is útját állja a felsőbb fokon a jogszolgáltatás annyira kívánatos gyorsaságának. A m. kir. Kúria polgári- és büntető tanácsai jelentőség nélküli apró-cseprő ügyek kibírhatatlan tömegével kénytelenek foglalkozni, holott legfelsőbb bíróságunk hivatása nem az ezerszámra ide kerülő ügyek tényállásaiban való elmerülés, hanem a magyar jogszolgáltatás irányítása s a jogegység megóvása volna”¹⁰
- „Az igazságszolgáltatás reprezentálja kifelé kultúrfokunkat, ez fejleszti az ország az ország határain belül a polgárság jogérzetét s egyszersmind előmozdítja annak az egyetemes evolúciónak, amelyre hazánk egész társadalma hősiességű erőfeszítéssel törekszik, amely törekvés annyival tiszteletreméltóbb, mert egy méltatlanul megcsönkített és megalázott ősi nemzet élni akarásának elvitathatatlan bizonyítéka.

Addig is, míg az annyira óhajtott reformok testet öltének, igyekezzünk a magyar bíró ismert szerénységével, hazafias áldozatkészségével és ügyszeretetével megóvni a regnórum fundamentumot még a hajszálrepedésektől is.”¹¹

2. Magyar jogi népszokások, népi jogélet

Kiemelten jelentős a népszokások vizsgálata, mert tapasztalati jelenségek problémamegoldó gyakorlatáról van szó, melyet a konfliktus kezelésével, az ellenségeskedést kerülendő egyeztetésekkel pragmatikus eljárászerűsítéssel ér el, terelő mederbe „csatornázza be”, hogy semlegesítődjön az eredeti ütközés.

Tanulmányunkban a népszokások az „élő jog” része, ahol szembe találja magát az írott jog jogalkalmazási eljárásaival, „merthogy a jog uralásáért szakadatlan zajló versengésben a voltaképpeni jogiség alakításában önálló összetevő a társadalom jogként folytatott gyakorlata. [...] jelen van és munkál a hivatalos elfeledettségbe taszított népi jog – az állam hatósági

---

⁹ im. 46.

¹⁰ im. 47.

¹¹ uo.

jogának árnyékában ugyan, saját körében mégis ténylegesen érvényesülő alternatívaként, mely faktualitásával egyszersmind hitelesen legitimálja a létét.”¹²

Bónis György kortársként tekinthetett az ún. régi magyar jogra, mely elsődlegesen a szokásjogot jelentette, az élő múltat.

1942-ben írt cikkében¹³ a jogi megújulás útjai foglalkoztatták: „hogya mai rendszerünk elszakadt a múlt hagyományaitól és elhajolt a széles néprétegek életétől, akkor ennek a két erőnek a működésével kell ahhoz visszavezetni. A proprium ius [a.m. saját jog, hazai jog] útjai tehát: a jogtörténet és a jogi néphagyomány.”(416.p.) E két elem „megismerése közelebb vezet bennünket a magyarabb jogeszméhez.”¹⁴ Mondanivalója összegzéseként rámutat: „Egyszóval a magyar jog lelkiismeretes művelőjének meg kell ismernie a nép jogi gondolkodását, hogy elveket szűrjön le belőle a jogtudomány műveléséhez; hogy ne tartsák úri huncutságnak, amelyből csak a fiskális gazdagodik.”¹⁵

Nagyjából Bónissal egyidőben, de a jogi néprajz tudományterületén kezdte meg alkotói tevékenységét Tárkány Szűcs Ernő. A 30-as évek végén, a 40-es évek elején fellendült a nép körében élő szokásjogkutatás és a joghagyományok gyűjtése. Értelmezési vita keletkezett a jogszokás mibenlétéről. Összetett szóról beszélünk, ezért a jog fogalmi körülírását kellett megoldani: „Csak úgy juthatunk előre, ha a jogot társadalmi terméként fogjuk fel, és az emberi magatartások oldaláról nem elméleti, hanem gyakorlati szempontból közelítjük meg.”¹⁶

Mi a helyzet a szokással és a jogszokással?

„Ha valamely tényező hatásának meggyőződésből tendenciává vagy kizárólagossá válása a közösség többségénél ismétlődően azonos magatartást eredményez meghatározott helyzetben, tehát ha a hatás társadalmilag elfogadottá válik, szokásról beszélünk, feltéve, hogy az nem azonos az állami normával. Egyik szokás tulajdonképpen olyan, mint a másik szokás: ösztönösen vagy tudatosan követ az ember, mert ha nem követné, a társadalom belső mechanizmusa, az infrastrukturális jellegű erők kényszerítenék rá.

A sokféle szokás tömegéből a jogszokást egy fikció segítségével különíthetjük el. Azt mondjuk ugyanis, hogy vannak emberi viszonylatok, amelyek általában tükröződnek a jogban, vagy amelyekre a jog normákat szokott előírni. Ezek köréről feltételezzük, hogy egy időpontban és nagyobb térségekben viszonylag állandóak, változatlanok, vagy lassan változnak. Ebbe a körbe ilyenek tartoznak: a tulajdonviszonyok, az elosztási viszonyok, a személyi viszonyok, egyes eljárások stb.

---

¹² Varga, Csaba: Népszokások, mint kollektív én-reprezentációk
Iustum Aequum Salutare XIII. 2017/4: 212.

¹³ Bónis, György: Magyar törvény – magyar lélek
Hitel, 1942. október, 410-421.

¹⁴ *ibid.* 419

¹⁵ *uo.*

¹⁶ Tárkány Szűcs, Ernő: Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai
(Tárkány Szűcs 1976) Létünk, 6. évf. 1973: 3-4: 99.

[...]vagy az erdélyi közös kosarazó juhtartás hasznainak elosztása többnyire elkerüli a törvényalkotó figyelmét. Ilyen esetben a kisebb-nagyobb csoportok maguknak alkotnak az állami jog szerkezetével azonos >>jogot<<, amelynek magukat alávetik. Arra is van példa, hogy a jogintézményt állami norma hozza létre, de a szokás az más viszonylatra alkalmazza; [...]További probléma, hogy hogyan viszonylik a jogszokásokhoz az állam? Ezt a kérdést érintenünk kell, mert sokan nem tekintik a jogi néprajz tárgykörébe tartozónak azokat a jogszokásokat, amelyeket az állam elismer, hanem csak azokat, amelyek az államtól függetlenül – esetleg derogative – léteznek. Mi az előbbi álláspontot tesszük magunkévá, mert az állam által elismert jogszokások forrása is a létrehozó közösség.”¹⁷

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a szokások pars pro toto valamely jogintézmény részei, s mind ilyenek kapcsolódnak a társadalmi-gazdasági viszonyokhoz. A szokások az életmóddal együtt veendő tekintetbe, egymással összefüggésben adnak jogi szempontból értékelhető formát, jelentkezéstartalmat, funkciót és ennek alapján határozható meg fejlődése-változása vagy éppen földrajzi kiterjedtsége.

A jogi népelektutatás eredményeként¹⁸ a „lent világa” – a tradicionális magyar paraszti közösség – tárulhatott fel, benne a hétköznapiakat átható és meghatározó normák világával.

A paraszti kultúra világa a hagyományos világhoz kapcsolódik, mely egyáltalán nem tekinthető egységesnek. A paraszti társadalomban zárt csoportkultúrák léteznek, s ennek megfelelően beszélhetünk ezek kulturális rétegzettségéről is.

A népi jogfelfogás a hagyomány mintaadó majd normává váló szerepét felhasználva a „jogtalálás” útjára lépett. Jog és igazság párban járnak: a jogot nem létrehozzák, hanem csak megtalálják.

A jogi népszokás lényegét, ha össze kívánjuk foglalni, három előfeltétel együttes meglétét szükséges tételezni:

- kipróbáltság
- igazságos voltában való közmeggyőződés; és
- egyén – közösség – hatóság közötti feszültség tartós megléte.

---

¹⁷ im. 100.

¹⁸ A színvonalas szakirodalomból említést érdemel

Tárkány Szűcs, Ernő: Magyar jogi népszokások

Akadémiai Kiadó, Budapest 2003, első kiadás: 1981

Bognár, Szabina: A népi jogélet kutatása Magyarországon

Magyar Néprajzi Társaság, Budapest 2016

Nagy, Janka Teodóra: Jogfelfogalmak a magyar népi nyelvben és tükröződésük a népi jogtudatban az 1939-1948 közötti népi jogéletkutatás forrásanyaga alapján

Jogtörténeti szemle: 2017/3: 64-70.

úó: A szuverenitás mintázatai: a „lent” világának joga – avagy jogképződés és jogalkalmazás a népi jogélet színterein

Jogtörténeti szemle 2019/3-4: 42-47.

3. Az intézményi jogrendszer és a jogászi hivatás változásai

Ezen pont alatt a dualizmus korának utolsó két évtizedére és az 1918/19-es forradalmi változásokra fókuszálva kívánjuk bemutatni az intézményi rendszert és a jogászi hivatást utóbbiba beleértve a jogi oktatást is.

Az 1867-tel kezdődő dualizmus időszakának félévszázada a jogintézmények terén az európai átlagszínvonalat képviselte. A feudális maradványok jelenléte, zavaró hatása a közjogi kiegyezés háttéralkuinak köszönhetően maradtak fenn. Az 1906-os alkotmányos válság, majd az 1912-es Tisza István-féle oktrojált szabályozás mutatták meg e beépített fékek anakronizmusát, avíttóságát úgy is, mint a polgári társadalom demokratizálásának gátját a mereven konzervatív módon kezelt államapparátus felhasználását olyan kulcsterületeken, mint választójogi reform, a nemzetiségi és a földkérdés.

A társadalompolitikai eredetű problémahalmazhoz gazdaságpolitikai gondok társultak illetve következtek belőle. Ilyennek tekinthető az egészségtelenül túlsúlyos nagybirtokrendszer – másik pólusán az agrárproletárok tömegével, a finánc- és ipari tőke túlzott koncentrációja és centralizációja, idegen eredetű tulajdonosi háttérrel, kisipari klientúrájával és fentieket áthatva – azokat egyben napirenden tartva – az asszimiláció kérdése.

Ily sok és sokrétű problémakör felvetése után lehet, hogy paradoxonként hat, de a történeti (jog- és gazdaság- továbbá a társadalomtörténet is) tanulmányok, összegző-összefoglaló művek az Osztrák-Magyar Monarchiát benne a Magyar Királysággal, mint sikeresen modernizálódó államalakulatot tárgyalják és jelenítik meg, ami persze a „többbukladoság” (társadalmi-gazdasági eltérő fejlettségű formációk egymásra torlódottsága) terméke is.

Ami a jogászi hivatást illeti a sajátos werbőcziánus szokásjogi alapú jogfejlődésünkből következett, hogy a nemesség előjogai minél hathatósabb védelme érdekében igen nagy affinitást és elköteleződést tanúsított a szent koronátannal közjogiasított magyar jogrendszer iránt. Az 1777-es ratio educationis majd annak továbbfejlesztése révén az állami és egyházi fenntartású jogakadémiák (joglyceum a neve, ha az egyház a fenntartója) hálózata alakult ki, melyet klasszikus és különálló elemként a Pázmány Péter Tudomány Egyetem jogi kara tett teljessé. 1872-ben alapították a kolozsvári Ferenc József m. kir. Tudományegyetemet (Ferenc József nevét 1897-ben vette fel).

A XX. század második évtizede elején egyfajta egyetemalapítási láz kerítette hatalmába a gyorsan fejlődő régiók központjaként számon tartott városokat. Ilyen volt például Pécs és Eger, Szeged és Nagyvárad. A két „befutó” 1912-ben Pozsony és Debrecen lett. Pécs és Szeged ekkor kapott újabb biztatást arra, hogy egy következő egyetemalapítási körben színhelyül jönnék számításba. Mint tudjuk, ehhez főként Trianon eseménye kellett.

A két új egyetemi jog- és államtudományi kar 1914-ben jelentősen enyhítette a hallgatói túlszűfolttságot, de a megkérdőjelezhetetlenül első helyen számon tartott budapesti kar ebből keveset profitált:

„Ha tehát a gazdaságtudományi karok túlszűfolttsága miatt is helyes, hogy új egyetemeket létesítsünk és azokra lehetőleg levezetjük a budapesti túl nagy jogászságnak egy részét, nem vélem, hogy a jogi karok számának mechanikus szaporításától a fentebb vázolt viszonyok lényeges javulását várhatnók.”¹⁹

A jogi oktatás tartalmi megújítása ezen időszakon belül nem került sor.

3.1. Az 1918/19-es forradalmi változások

Amikor Tisza István 1918. október 17-én a képviselőházban bejelentette, hogy a háborút elvesztettük – ma már tudjuk – a monarchiának és vele az integer történelmi Magyarországnak papíron csak egy hónapja maradt hátra.

1918. október 30-31-én lezajlott az őszirózsás forradalom és november 16-án kikiáltották a (nép)köztársaságot.

Károlyi Mihály és a vele együtt hatalomba kerülők politikai naivitását, ugyanakkor legjobb értelemben vett úriemberségét mutatja, hogy az adott szó, egy írásba foglalt megállapodás hitelében nem kételkedvén, az általa még nemzetiségeknek tekintett, de közben önálló államiságokat létrehozó szlovákokról, románokról, szerbekről úgy gondolta, hogy „fajtestvéreik” – a védelmükben - csak ideiglenesen szállnak szembe az új magyar rezsimmel. A horvátok elszakadása közjogilag a legkevésbé volt problémás. A politikai hezitálásnak a Vix-jegyzék vetett véget. Világossá vált a politikai elit számára, hogy az integer Magyarország nem maradhat(ott) meg.

A népköztársaságot felváltotta a tanácsköztársaság. Károlyit a szociáldemokraták úgymond fel(ke)áldozták. Ennél is több történt: a demokratizálódó, országgyűlési választásokra készülő, területileg megkisebbedett országba beköszöntött a diktatúra korszaka.

A 133 nap – már csak az idő rövidege miatt is – témánk szempontjából lényegi változásokat nem hozott, de az ezt követő és bennünket értelemszerűen jobban érdeklő ún. ellenforradalom a politikai intézményrendszer tekintetében éppúgy, mint a jogrendszert tekintve formailag a teljes diszkontinuitás talaján állt.

---

¹⁹ gróf Zichy János kultuszminister beszéde a képviselőházban
i.h. P. Szabó, Béla: Tanulságos évtizedek
A Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara (1914-1949)
Debrecen 2011. 10.

A tanácskormány idején született jogszabályok megítélésében kettősség figyelhető meg: egyrészt túltengnek a nyilvánvalóan politikai indíttatású, de a szociálisan előremutató, sokszor az irrealitásig elmenő jogi szabályok (nem véve tekintetbe a pénzt, a piac és a gazdaság sajátos mechanizmusait stb). Másrészt a polgári jog, azaz a mindennapok terrénumán belül a létező szokásjog és a jogi népszokások miatt nem képes és nem is tudja átírni a magánjogot és alrendszerét.

Az 1920-ban összeülő nemzetgyűlésnek éppen ezek miatt kell úgy a köz- mint a magánjogban a diszkontinuitás és a kontinuitás kérdésében teljes körűen vagy részlegesen vagy újraszabályozással az intézményi rendszerről határoznia.

A háború miatt a felsőoktatásban feltorlódtak az évfolyamok és várható volt a hallgatói létszám drasztikus növekedése – egy területében és lakosságzámban megkisebbedett országban. A jogi oktatás számára elveszett (átmenetileg) két egyetem és öt jogakadémia (itt majd látni fogjuk, hogy 1949-es teljes megszüntetésükig csak az egri, a kecskeméti és a miskolci tudott fennmaradni).

4. Jogilag relevánsnak minősülő magatartási modellek

A jogi kultúra ezen eleme többféle megközelítést is megenged. Leggyakrabban a pereskedést, a pereskedési hajlamot értik alatta. Elterjedt vélemény szerint a magyar jogi kultúra egyik jellemző vonása az ún. tyúkperek és ehhez kapcsolódóan a „rossz szomszédság török átok” magatartástanúsítás.

Mások a perrendtartások egyik alapelvét, a jogbiztonságot is szolgáló tisztességes eljárást (due process) értik alatta, különös tekintettel a sajátos pervitelt jelentő politikai indíttatású és koholt perekre. Megint mások az összes eljárásjogi garanciát (közvetlenség, szóbeliség, nyilvánosság, ártatlanság vélelme) ide sorolják.

Érdekes elemként tűnik fel a magatartási modellként is értelmezhető formulák: a törvényhozás, a bíróságok ítélkezési gyakorlata, a hatósági ügyintézés nyelvezete, az írásbeli kérvények, okiratok szófordulatai, sablonjai.

Sajátságos, a népi kultúrában gyökerező magatartásminták: a kérvények, feljelentések, panaszok, denunciációt szolgáló gúnyversek, gúnyképek, népi vallásossággal kevert „jókívánások” stb.

5. A jogtudat és szerkezeti elemei a XX. század elején

A jogi kultúra mintegy záródó komponenseként a jogtudatra és annak belső pilléreire irányítjuk figyelmünket.

Tárkány Szűcs Ernő már fentebb idézett tanulmányában a jogi néprajz tárgykörén belül fejti ki egyrészt a tudatról, mint az emberi magatartásáról forrásáról, másrészt a jogról és fogalmáról vallott nézeteit. Arra a belátásra jutott, hogy az emberi cselekvés (tevés) vagy tartózkodás (tűrés) kérdésében az egyén jogtudata dönti el, hogy mit tart igazságosnak vagy igazságtalannak és mi az, amit szabad illetve nem szabad tenni. „Nem érintve most az elhatározás és a véghezvitel rendkívül bonyolult dialektikáját, a célszerűséget (újítás) és a tehetetlenséget (alkalmazkodás) stb, amelyek motiválják a szándékot, azt mondhatjuk, hogy az embert jogtudata befolyásolja.

De milyen fontosabb tényezők hatnak az egyén jogtudatára és ugyanakkor a kisközösségekben meglévő ún. morális integrációra?

Ezek a következők lehetnek:

- a, az öröklött hagyomány (egyik nemzedék adja a másiknak)
- b, a másik által követett gyakorlat (pl. felsőbb osztályok, szomszédközösségek befolyása stb.)
- c, a vallásos hit (pl. szekták, scheria stb.)
- d, az állam normái és kényszerítő ereje,
- e, az egyéni tapasztalat (ez a társadalmi jogszokást individuálissá teszi).

A jogtudat tehát történelmi, társadalmi, vallási, állami elemekkel van megkötve, és az egyéni tapasztalat mindezt motiválja. E tényezők hatása lehet eseti, tendenciózus és kizárólagos az egyén magatartása szempontjából.”²⁰

Bónis György a népi jogéletkutatás (1939-1948) egyik prominens szakembere már a kérdőív összeállításakor nyomatékosította: a népi jogtudat és a népnyelv korántsem „cizellál”, sokkal inkább összemaszatolja semmint szétválasztja a „jogi” elveket, fogalmakat és intézményeket. Ezt a helyzetfelmérést a századelőre nézve bizvást visszavetíthetjük. Tagányi Károly volt az, aki ebben az időben az európai kutatások eredményeit adaptálta a magyarországi viszonyokra. Innentől számítható a népi jogtudat fogalmának megjelenése és gyűjtő fogalomkénti használata (hagyomány, szokás, jogszokás).

---

²⁰ Tárkány Szűcs (1976) 99-100.

III.

A magyarországi jogi kultúra elemeiről – másképpen: jogképződési folyamatok a „fent és lent” világában 1945-ig

(Áttekintés az állami jog és a jogi népszokások kettősségéről a társadalom életében, különösen a jogalkalmazás terén)

A jogi kultúra elemeit a jogképződési folyamatok oldaláról szeretnénk bemutatni, abból a felismerésből kiindulva, hogy a tételezett és létező állami jog, a „fent” világa mellett az államilag szervezett, ám annál szélesebb spektrumú, összetettebb és cizelláltabb társadalom is létrehozta, kialakítja a maga világán belüli jogi népszokásait, a „lent” világát.

Az állami jog lehet írott (pl. dekrétum, rendelet, bírói döntvény stb.) és íratlan (pl. országos szokásjog főszabályként, de a regionális vagy helyi szokásjog is, ha állami elismerésben részesül és a kikényszeríthetőség állapotában van).

A jogi népszokások döntően íratlan jogforrásként élnek az 1945-ig mindenképpen tradicionálisnak tekinthető magyar társadalomban. De a „lent” világa éppoly színes – sőt színesebb, sokrétűbb – mint a „fent” szférája. A feudálisnak is nevezhető tradicionális jog 1848-ig volt monopolhelyzetű, majd a következő száz évben hegemon szerepkörbe került.

Vannak a „lent” jogi világában olyan jogképződési folyamatok, melyek írott forrásként szabályozzák a közösség életét. Ilyenek a – főleg – falutörvények, a parasztvármegyék egyéb tradicionális népi önkormányzatok és irataik.

A következőkben *Bognár Szabina*²¹, *Nagy Janka Teodóra*²², *Szabó Béla*²³, *Varga Csaba*²⁴ és *Visegrády Antal*²⁵ gondolatmeneteit tekintjük át a „fent és lent” világról a jogi néprajz, a jogtörténet, a jogelmélet és a jogfilozófia nézőpontjaiból.

---

²¹ Bognár, Szabina: A népi jogélet kutatása Magyarországon, Bognár (2010)

Tagányi Károly joggyűjtő programja

Doktori disszertáció Budapest-Kimle, 2010 ELTE-BTK letöltés: 2021.01.12

²² Nagy, Janka Teodóra: A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon – különös tekintettel a föld- és faluközösségek felbomlásának időszakára
PhD értekezés Pécs 2000, letöltés: 2021.01.15.

²³ Szabó, Béla: Jogtörténet – kultúrtörténet

Szabó (2016) Jogtörténeti szemle 2016/3: 12-20.

²⁴ Varga, Csaba: Népszokások, mint kollektív én-reprezentációk
(Varga (2017)) Justum Aequum Salutare 2017/4: 205-218.

²⁵ Visegrády (2019): 153-177.

1. A „fent és lent” világa

Visegrády professzor említi hivatkozott tanulmányában, hogy „a magyar jogi kultúrát a jogi népszokásoknak az állami joggal kapcsolatos, speciális viszonya is jellemezte. A jogi népszokások nem azért léteztek, mert az állami jog megengedte, megtúrte vagy elismerte azokat. A két szabálycsoport elkülönült ugyan egymástól, de kölcsönhatásukat el kell ismernünk. Elkülönültek, mert a jogi népszokásokat a társadalom kisebb-nagyobb csoportjai, belső autonómiájuknál fogva életviszonyaik rendezésére alkalmasabbnak találták, mint az állami, az egyházi vagy egykor a földesúri előírásokat. Két szálon mégis kapcsolódhattak az állami joghoz: részben a partikuláris jogalkotásban, mint pl. a városok és a községek, tehát a helyhatóságok ún. statútumaiban, amelyek átvettek jogi népszokásokat (mint pl. az idegen kóstitolási joga a gyümölcsösben), részben pedig a különböző szintű bírói gyakorlatban, amely – ha a törvénnyel nem álltak ellentétben, sőt ritkábban annak ellenére is – elismerte azokat. A jogi népszokásokat fenntartó közösségek belső társadalmi autonómiájára, fegyelmére viszont az volt a jellemző, hogy akkor sem fordultak bírósághoz vagy felsőbb közigazgatási fórumhoz, amikor a jogi népszokás alkalmazása valakinek jog- vagy érdeksérelmet jelentett. Így 1840 óta a törvények a lányok részére a fiúkkal való egyenlő öröklést biztosította, ennek ellenére igényeik érvényesítése érdekében még 40-50 év múlva is csak ritkán fordultak bírósághoz.

Tehát – miként Tárkány Szűcs Ernő szellemesen írja – >>fent<< a törvények, lent pedig az állam által el nem ismert szabálycsoport, a jogi népszokások uralkodtak. Az életviszonyok tükrében egy szilárd szabálysáv tartotta magát, mert ezekhez a viszonyokhoz az állami jog nem jutott le; részben, mert ezek a hatalmi elit érdeklődési köréből kimaradtak, vagy pedig azért, mert ezeket nem látták el jogszabályokkal, illetve nem helyeztek súlyt a jogszabályok érvényesülésére, hatékonyságára.”²⁶

Varga Csaba a jogelmélet oldaláról láttatja a kérdést, hozzátéve, „hogy a szociológizáló amerikai law in books és law in action kettőségnek különösen nálunk aktuálisan, de elméletileg általánosíthatóan van még egy minőségileg más, további bontásból adódó üzenete. Ti. a law in action oldala nem redukálható pusztán a jogalkotói termék law in books hatósági jogalkalmazói változataira, merthogy a jog uralásáért szakadatlan zajló versengésben, a voltaképpeni jogiség alakításában önálló összetevő a társadalom jogként folytatott gyakorlata. Nos, éppen ennek példázó feltárását végzi ma egyebek közt a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport nevével fémjelzett munkaközösség, hogy tudatosítsa: jelen van és munkál a hivatalos elfeledettségbe taszított népi jog – az állam hatósági jogának az árnyékában ugyan, saját körében mégis ténylegesen érvényesülő alternatívaként, mely aktualitásával egyszersmind hitelesen legitimálja is a létét.”²⁷

Ehhez még lábjegyzetként azt is hozzáfűzi, „hogy (1) a versengés elvileg sohasem lezárt, sohasem beszélhetünk általában a jogról, hanem mindig csupán (2) inkább vagy kevésbé és (3) ilyen vagy olyan értelemben vehetőről, amely kör-komplexum minden összetevőjéről

---

²⁶ im. 169.

²⁷ Varga (2017) 212.

tudnunk kell, hogy (4) folyamatosan új elemek kerülnek be s régi elemek kerülnek ki az ilyen összetettségben felfogott jog köréből.”²⁸

A jogtörténész Szabó Béla – Kajtár István jogi kultúrtörténet koncepciójára utalóan – a német és osztrák jogtörténet-tudomány azon törekvéseire mutat rá, hogy jog és kultúra elválaszthatatlan kölcsönhatást gyakorolnak egymásra, e szerint a jog történetileg változó kulturális entitás, melynek sok szereplős aktorai tudás- és értelmezési horizontjaira is tekintettel kell lenni. Ebből következően: „Az új kultúrtörténet elvárásai a normatív struktúrák szimbolikus és rituális megjelenési formái kutatásának hangsúlyozásával, egy átfogóbb, nemcsak a jogi szféra normatív szintjét elemző jogtörténeti kutatást preferálnak, hanem a >>law in books<< világa helyett a >>law in action<< mindent átfogó perspektíváját helyezik előtérbe a jog jelenségvilágának minden részletével együtt, s ennek során mindig evidenciában tartják, hogy minden joginak tekinthető jelenség társadalmi konstrukció. Ezt a megközelítést nevezik újabban a német szakirodalomban az ún. >>Kulturgeschichte des Rechtlichen<< koncepciójának, melynek keretében nem nehéz felismernünk e törekvések és a – fentebb jelzett – praxis-központú jogtörténeti kutatások közötti szoros kapcsolatot.”²⁹

Szabó a jogtörténet oldaláról úgy látja, hogy a történettudomány és a jogszociológia impulzusai jótékony hatásai következtében más megvilágításba helyezhető a jogi kultúra is. Több szerző álláspontjából válogatva ír arról, hogy „A jogi kultúra jogelméletben, jogszociológiában alkalmazott fogalma – egy megközelítés szerint – átfogja egy adott közösségen belül mindazon szférákat, amelyekben a jog megjelenik. Magában foglalja a jogról való gondolkodást (jogi elméletek), a jog elfogadását (igazságfelfogások), a joggal és szabályozási hatékonyságával szembeni elvárásokat, a jog alapvető elveit (doktrínák), a jogalkotás szervezetét (törvényhozás), a jog igénybevétele a bürokrácia és a magánszemélyek részéről (a jog mobilizálása), a jog professzionalizálódási lehetőségeit (jogi hivatás), a jogi normák szabályozási hatékonyságát, a jog konfliktusfeloldó eredményességét, a jogi ismereteket, valamint a közösség tagjainak tényleges viselkedését a kötelező jogi normákkal szemben, továbbá a jogi értékek különböző médiumokon keresztüli közvetítését.

Rövidebben fogalmazva a jogi kultúra fogalma felöleli egy társadalmon belül a jogra vonatkozó érték-elképzelések, normák, intézmények, eljárási szabályok és viselkedésmódok összességét, vagyis a jog és jogélet valamennyi megjelenésének a teljességét. A jogi kultúra koncepciójának létrejötte tulajdonképpen reakció volt arra a felismerésre, hogy a jogi normák és jogintézmények fejlődésén túl (egyéb) faktorok is léteznek, amelyek a jog és társadalom viszonyát meghatározzák.”³⁰

Szabó ezen elmélet-történeti jellegű visszatekintése során említi meg Visegrády professzornak társszerzőkkel (Kondorosi Ferenc és Maros Kitti) írt tanulmányát, ahol az intern és az extern jogi kultúrát „a >>belső<< (jogász) és a >>külső<< (laikus) jogi kultúra kettősségként ragadják meg.”³¹

---

²⁸ uo.

²⁹ Szabó (2016) 14.

³⁰ im. 15

³¹ im 19. (49 lj.)

Mi szerinte e kettősség lényege?

„Előbbin az adott közösség jogélete meghatározó alakjainak habitusát érthetjük, míg utóbbin azt a szimbolikus jelentőséget láthatjuk, amit a jognak az adott társadalmon belül tulajdonítanak, vagyis értékek és viselkedésformák összességét, amellyel a közösség tagjai a jogkövetés vagy a jog elkerülése javára döntenek >>legal behavior<<. A jogi kultúrának tehát tulajdonképpen magatartást befolyásoló jelentősége van. Míg az intern jogi kultúra egy adott társadalmi réteghez kötöttsége miatt változékonynak és a felsőbbség által irányíthatónak tekinthető, addig az extern jogi kultúra sokkal inkább ellenáll az időnek és a felülről jövő irányítási szándékoknak. Ezen állandóság vizsgálata egyértelműen teret enged azon jogtörténeti vizsgálatoknak, melyek fentebb a jogi archeológia, a jogi kultúrtörténet körében említésre kerültek. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a jogi kultúrák közötti határok nehezen megvonhatók, nincsenek önmagukban zárt jogi kultúrák, s így még a tartósabb extern jogi kultúra is kölcsönhatásoknak és kihívásoknak van kitéve, ami történetileg vizsgálható és vizsgálendő.

Hiszen a jogi kultúrák – rendkívül sok kulturális tényezőtől befolyásoltan, mint amilyen például a politikai kultúra, illetve a mindennapok kultúrája – természetesen történetileg alakulnak ki. A jogi kultúra fejlődése hosszú távú folyamat, amelyben egyesül a már elért fejlődési szint megőrzésére való törekvés és a tökéletesítésre irányulás.”³²

A hivatalos állami jog intern jogi kultúrája került a vizsgálódások középpontjába. Ez egyoldalúságnak nevezhető, mert „nem törődtek azzal, hogy a jogi normák alakulása más társadalmi tényezők által is meghatározott lehet. Az újabb megközelítések szerint a normák a joggyakorlat konkrét problémáira reagálva a lehetséges konfliktusok mind kvantitatív, mind kvalitatív átalakulására reagálva is változnak, s ezen folyamatok nem feltétlenül írhatók körül olyan címszavakkal, mint a racionalizálódás, a professzionalizálódás vagy az eljogiasodás, hanem kulturális tényezők és társadalmi-gazdasági folyamatok és struktúrák (az >>alattvalók<< perspektívája) is számításba veendőek. A jog már nemcsak a felsőbbség által alkalmazott, a lakosság magatartását befolyásoló normarendszerként kerül górcső alá, hanem a konfliktusok feloldása eszközeként, de ugyanakkor uralmi legitimációs eszközként is, midőn a jogalkotás és más jogi aktusok a felsőbbség reprezentációja megjelenítőiként kerülnek előtérbe. Az itt vázoltak alapján is nyilvánvaló talán, hogy a jogi kultúrtörténet tradicionális (ha tradicionális) vizsgálati területe nagyban érintkezhet a jogi kultúra szférái fejlődésének történeti vizsgálatával, különösen az intézményi infrastruktúra (bírószági rendszer, jogász hivatás), a jogilag releváns magatartási modellek és jogtudat kapcsán.”³³

Szabó Béla új kategóriát vezet be, melyet „történeti jogi kultúra-kutatás”-nak nevez és alkalmas az intern és extern jogi kultúrák jogtudatának vizsgálatára. Itt a kommunikációs folyamatok fontosságát emeli ki.

A népi jogérzéssel hozhatjuk kapcsolatba „ az extern jogtudatot alakító, a jogosról és jogellenesről, valamint igazságosságról meglévő felfogás és érzék kutatása a lakosság széles

---

³² im. 15.

³³ im. 15-16.

rétegeiben, amely például meghatározó lehet a kérvényezési kultúrában; ilyen lehet az intern jogtudat feltárása a bírói döntésekben megjelenő öngazolási szándéokra utaló megnyilatkozások vizsgálata révén.”³⁴

Még három komplex jellegű kutatási irányt nevesít: „a jogi megoldások elfogadottságának, egyéb – a mai szóhasználatban – alternatív vitarendezési módszerek alkalmazása gyakoriságának vizsgálata, amely kimutathatja, hogy az adott korszakban a közösség tagjai milyen elvárásokat támasztottak/támaszthattak a jogi úttal szemben, milyen tapasztalatuk volt az intézményesített jogalkalmazókkal kapcsolatban, illetve milyen készség mutatkozott a jogi döntések végrehajtása iránt, illetve milyen történeti formái konstatálhatók a jogi döntésekkel szembeni ellenállásnak. Fontos szerepet kapnak/kaphatnak a jogi kultúrtörténeti módszerek (szimbólumkutatás, ikonográfia), midőn olyan eddig megingathatatlanak tűnt téziseket vizsgálhatunk felül, mint például, hogy már a korai újkorban erős tendencia jelentkezett a jog és a vallás szétválasztása tekintetében (ellenpélda pl. a kivégzési rituálék erős vallásos konnotációja), illetve hogy a szóbeli kommunikációs formák háttérbe szorultak a joggyakorlatban az írásbeliség javára, vagy hogy a konfliktusok eljogiasítása az esetek többségében szükségszerűen előnyére szolgált az alattvalóknak;

A történeti jogi kultúrakutatás koncepciója fellazíthatja a jogtörténeti kutatások nemzeti, illetve területi jellegét, például a kora újkor tekintetében különösen a jogászok képzési útjaival, rekrutációjával vagy a korabeli tudós jogi diskurzus interregionális, politikai határokon átívelő összefüggéseinek, a hasonlóságoknak és eltéréseknek kimutatásával;

Az adott közösség jogi kultúráját jellemző tényezők állandóságának vagy éppen törékenységének mutatója lehet, hogy miként reagál a jogfejlődés bizonyos társadalmi, földrajzi és politikai mobilitási jelenségekre. Új rétegek megjelenése a társadalom periferiáján az államterület változásai vagy egy-egy uralkodó-, illetve rezsimváltás, a politikai önrendelkezés elvesztése mind olyan tényezők, amelyek befolyásolhatják az adott közösség jogi kultúráját, és amelyek vizsgálhatók a jogi kultúrtörténet körébe sorolható módszerekkel és annak kapcsán előtérbe kerülő forrásbázison.”³⁵

Fenti kutatási-vizsgálati koncepció a jogtörténet oldaláról vet fel gondolatébresztő kérdéseket és továbbgondolkodásra ösztönöz. A jogtudat és a jogi gondolkodás elemzésével a jogérvényesülés és a jogalkalmazás valamint a jogi pluralizmus a „fent és lent” világhoz jutunk, mintegy jelképesen is visszatérve a jogképződési folyamat és a jogalkalmazás népi jogéleti színtereire.

Bognár Szabina a társadalom- vagy *Nagy Janka Teodóra* a jogi néprajz oldaláról kapcsolódnak témánkhoz, mivel mindketten avatott ismerői úgy a „fent és lent” jogvilágának, mint a népi jogéletkutatások magyarországi recepciójának. Természetesen más kutatók is foglalkoznak ezzel a témával (is).

Bognár Szabina a már említett *Eugen Ehrlich* német jogszociológus és az angolszász jogszociológia által felvetett alapproblémákhoz fűz megjegyzést. Rámutatott Ehrlich

---

³⁴ i.m. 16.

³⁵ uo.

érdemeire, aki a német történeti-jogi iskola eredményeit felhasználva hozta létre az ún. szabadjogi iskolát és ő tett különbséget kétféle jogi norma között a jogalkalmazás területén: az egyik az állami normák, melyet bíróságok, hatóságok alkalmaznak a jogviták eldöntésére, a másik a való világ viszonyaiból fakadó szabályok, melyeket a megélt élet tényei és kötelékei alakítanak ki. Ilyen például a gazdaság, a faluközösség, a család. Alapvetően magányjogias viszony, de a fegyelmezés, a statuálás, a büntetés közösségi kiszabása közjogiasnak tekinthető (vagy közreműködés a jogalkalmazásban).

Az angol és *Roscoe Pound* révén az amerikai jogszociológia létrejöttétől kiemelten alapproblémának tartotta a jogszabályok és a széles értelemben felfogott joggyakorlat közötti eltérést. Ennek, a jog kettős természetének felel meg a *law in books – law in action* különbségtétel (az intern és extern a jogtörténetben) és ezt mutatták ki a XX. századi magyar jogéletkutatások is: az írott jog állami jog, beleértve a szokásjogot (ls. *Tripartitum*) is, míg az élő jogot népi jogként, jogi népszokásként fogták fel, értelmezték és alkalmazták.

2. Jogképződési folyamatok „fent és lent”

A jogi pluralizmus álláspontjáról nézve a társadalomban az állami jog mellett létezik egy vagy akár több szabályrendszer, mely esetünkben társadalmi csoportokhoz köthetően jogszabályként funkcionál, a tételes jogot és a vele ellentétes más szabályrendszert lerontja, beleértve a szabályellenőrzés esetét is.

2.1. Jogképződési módok

A csoportosítási-elnevezési módok egész tárháza közül lehet választanunk. Talán nem tévedünk nagyot, ha nyelvi-hangzásbeli vagy divatos szakkifejezések alapján közelítjük meg ezt a kérdést. A másik lehetőség már lényegibb dolgot érint, nevezetesen azt, hogy kettő vagy három, netalán ennél is több jogképződési móddal állunk-e szemben. Ne feledjük azt sem, hogy e tanulmány kifejezetten az 1945-ös dátumnál zárja vizsgálódásait.

A korai jogfejlődésünkből kiindulva akként csoportosítanánk – nyilván szubjektíve, de az objektív körülményeket figyelembe véve –, hogy van

- az írott jog (pl. dekrétum, mint írott törvény, privilégiumlevél, statútum);
- a szokásjog (pl. a nemesi *Tripartitum*, városi jogkönyvek, szokásjogi döntvényalkotás) írott és íratlan formái;
- és a népi jogszokások (írásos formái pl. a falutörvények, végintézkedések-testamentumok-tulajdonjegyek; jószágellenőrző billogok; bírópecsétek tárgyi emlékeként) szintén írott és íratlan alakításukban

Így felfogva és értelmezve a jogképződési folyamatot további pontosítások tehetőek.

2.1.1. Jogalkotói jogképződés

Szent István dekrétumai jelentik a kezdőpontot egyben a magyarországi latin nyelvű jogalkotását is. Az egymást követő királyok által hozott törvények közül kiemelkednek a mai kifejezéssel élve alkotmánybiztosítéki dekrétumok, amilyen például az 1222. évi aranybulla, az 1848-as áprilisi törvények az 1867: XII. tc. stb. Ezek tárgyköre(i) alapvetően befolyásolták és meghatározták az ország későbbi fejlődési útját.

Elsősorban az államrezon átalakulása, a közigazgatás és a központi kormányzat centralizációja az írott jog vertikális és horizontális bővülését is magával hozta. Új értelmet nyert a jogképződés, a jogforrasi hierarchia, a jogalkalmazás, a jogérvényesülés. A jogszociológia fedezte fel a modern jogrendszerek keretei között a jog kettős természetét (ls. 1. pont alatt).

A jogalkotó elsődleges célja az életviszonyok rendezése jogi normák segítségével. E szabályozás a jelenből kiindulva a jövőre irányul, bár az sem feledhető, hogy a jog alapvetően konzervatív, mert mégiscsak a már fennállót védi. Az ezeket meg- és túlhaladni akaró jogszabályokat reformtörvényeknek is nevezhetjük.

A jogszabály akkor lesz joghatás kiváltására és jogkövető magatartás tanúsítására alkalmas, ha pl. belső koherencia, szakmai szilárdság és rögzítettség, nyelvi logikai absztrakció hatja át, ugyanakkor a szabályozni kívánt jogterületen az adott viszonyokat általánosságban ragadja meg, de koncentráltan fejezi ki a legáltalánosabb vonásokat.

2.1.2. Jogalkalmazói jogképződés

Tanulmányunk időhatárát tekintetbe véve kezdetben a jogalkalmazás legfontosabb alanya a bíró, mint jogalkalmazó. Csakhogy Magyarországon a jogfejlődésnek nem az angolszász common law lett a mércéje, hanem más irányt véve a tradicionális társadalom egy sajátos rendiséget és rendi államot alakított ki, ahol a nemesség uralta a vármegyéket s ezáltal a területi közigazgatás felett irányítást és kontrollt egyként gyakorolhatott. A török világ idején létrejött parasztvármegyék sem voltak képesek megingatni kiváltságos helyzetüket. A nemességnek inkább kellett tartania „sajátjaitól” és a gyakran centralizálni akaró királyi hatalomtól, mint az úriszékek által egyébként is uralt, sokszor szinte teljesen alávett jobbágyparasztaiktól. A városok sem jelentettek veszélyt pozícióikra. Az egyház szellemi és anyagi ereje számított egyedül komoly ellenerőnek, de a protestáns felekezetek megjelenésével az egymás közötti viszonyrendszerük inkább bonyolultabbá, mintsem egyszerűbbé vált.

Leginkább az 1867-1945 közötti időszak, azaz a modernizáció hozta magával a jogforrások bővülését mind mennyiségi (jogszabályalkotásból következő sokasodó jogalkalmazás) mind minőségi tekintetben (pl. a nem jogalkotásra irányuló cselekmények hozzájárulnak a jogot: ilyen a Kúria jogértelmező határozata vagy az olyan jogszabálytervezetek, melyeket törvénytörő jelleggel alkalmaznak).

2.1.3. Szokásjogi jogképződés

Az eddig tárgyalt jogképződési módok közül ez a legrutinásabb, azaz a legrégebb, legősibb típus.

Népközösségi együttélés során létrejövő szokásnormát az állami szervek az egyedi konkrét jogesetek tekintetében eldöntik, ezzel el is ismerik és szankcionálják ennek megsértőit. Példaként hozható fel ide a Tripartitum és az áldomás, mint szokás(ok)ból keletkezett jogi norma. Természetesen a szokás szokásjoggá válása hosszabb történeti folyamat eredménye. Az állami elismerést a konkrét egyedi ügyek eldöntésénél a bíróságok ítélezési gyakorlata biztosította.

Tradicionalis jogunk szerint a szokásjog lényegi kellékeiként vették számításba:

- a közmeggyőződést, hogy szokásjogról van szó, mely körülhatárolható társadalmi csoportokat érint (pl. a nemességet a Tripartitum) és gyakoriak;
- a közmeggyőződés jogi szabályozás tárgyául szolgáló állapotokra, viszonyokra vonatkozzon;
- legyen okszerű, a közjóra irányuljon, ne álljon ellentétben a közérkölcsiséggel és az államrenddel;
- „idősült” legyen, vagyis kellő időn át tartson (legalább tíz év), királyi felségjog esetén „emberemlékezetet meghaladó” legyen;
- a jogalkotó a szokásjog kifejlődését ne tiltsa meg, illetőleg hallgatólagosan elismerje.

Kell-e bizonyítani a szokásjogot? Az 1893. évi XVIII. tc. 63.§-a szerint kizárólag a helyi, különyszerű szokások bizonyítandók, ha az eljáró bíróság azokat nem ismeri (Etc: 1914.december 31-ig hatályban).

A parlamentáris rendszer 1867 utáni időszakában sajátos jogképződésként jelent meg a parlamenti szokásjog. Szilágyi Péter helyesen mutat rá, hogy ez atipikus keletkezési mód, de fontossá teszi nyilvánvalóan a politikai kultúrához kötöttsége (Samu Mihály tipizálását bírálja és pontosítja Jogi alaptan című műve 225. oldalán: lásd Szilágyi Osiris Budapest 1998).

2.1.4. Jogképződés és –alkalmazás a „lent” világában

Maradva *Visegrády* professzornak a jogi népszokások és az állami jog kölcsönhatásáról kialakított véleményénél, arra a fontos megjegyzésére utalunk, hogy a „lent” világa okvetlenül rendelkezett belső autonómiával, amely önálló szabálycsoportként különült el a „fent” világtól.

Úgy a „fent” mint a „lent” világa a jogi kultúra belső szerkezeti elemei, a jogtudat és a jogkettős természete miatt fontos számunkra. A jogi néprajz körében kialakult álláspontokat tekintjük kiindulási alapnak, hogy a társadalom egyes csoportjainak a jogi kultúra belső struktúrájában elfoglalt helyét és betöltött szerepét megfelelően értékelni tudjuk.

A XX. században lefolytatott jogi népelektutatók egy sor gyakorlati kérdésben hoztak a magyarságra és az együtt élő más népekre nézve fontos új ismereteket, melyet a jogelmélet és –bölcselet is hasznosítani tud, különös tekintettel a jogi kultúrára.

Teljes mértékben egyetértünk *Nagy Janka Teodórával*, hogy a „lent” világról, az alapfogalmak elméleti igényű és szintű kidolgozásával a legtöbbet *Tagányi Károly*, *Bónis György*, *Tárkány Szűcs Ernő*, *Varga Csaba*, utóbb pedig *Mezei Barna*, *Nagy Janka Teodóra* és *Bognár Szabina* tette ezért a tudományterületért.

Azokat a legfontosabb szakkifejezéseket fogjuk alább röviden ismertetni, amelyek a „lent” világának magatartásszabályait tartalmazzák. Szerintünk – *Varga Csaba* jogelméleti jellegű megjegyzéseit figyelembe véve – az önszerveződésre képes társadalom is kinyújtja kezét „a jog uralásáért szakadatlanul zajló versengésben... a jogiság alakításában”⁷, mert belső autonómiája lehetővé teszi, hogy jogként nézzen a társadalmi gyakorlatra, mint egy jogi népszokásra. *Varga Csaba* fontos intelme is megszívlelendő: „Figyelmeztetnék itt, pontosan a népi jogszokások/szokásjogok kapcsán arra, hogy a mi jogfelfogásunk nem más, mint a jog központosított állami uralásának a terméke.”³⁶

2.1.4.1. Népszokás, jogi népszokás, népi jogszokás és a jog, mint kollektív én-reprezentáció *Varga Csaba jogelméleti munkásságában (2017)*

Varga az 1970-es évek második felében ismerte meg *Tárkány Szűcs Ernőt* és rajta keresztül a népi jogélektutatókat. *Varga*, mint kiválóan képzett ismert és elismert jogelmélettel foglalkozó szakember így figyelhetett fel arra, hogy „az írott/alkotott/alkalmazott joggal szemben a népszokás tapasztalati jelenség, pragmatikus probléma-megoldások tömegéből kifejeződő gyakorlatnak a közvetlen tükré.”³⁷

Adja magát a kérdés: „Ámde *mi* a népszokás? És *mi*, persze, maga a jog? Válaszom szerint, amennyiben hivatásra tekintünk, *konfliktológia*. Hiszen emberi közösségekben *ordo*-eszményt testesít meg, s alapfeladatához híven egyeztetések, eljárászerúsítések tömegét végzi, hogy maga az ütközés, annak ellenségeskedéssé fajulása elkerülhető, illetőleg lerendezhető, szabályozott – és az eredeti érzelmi vagy érdekütközéstől eltérően semlegesített és közössé

³⁶ *Varga* (2017) 211.

³⁷ *uo.*

tett – csatorná(k)ba terelhető legyen. Amely felfogásnak persze előfeltétele, hogy az életet annak lássuk, ami. Tehát nem szépelgően, egy rend-fogalomból kiinduló, a mindenkori uralkodó (isteni, majd egyre inkább emberi, tehát *volitioból* táplálkozó) normatívum szemszögéből láttatott (s egyszermind egy valahai *aranykor* múlt utópizmusából merítkező, a >>M megbűnhötte már e nép...<< immár vezeklést rendelő sorstragédiájából is fenyegetett), tehát békés és konfliktusmentes társadalomnak – ami valójában, véli a mai társadalomelméleti felfogás, egy halott állapot statikumának a merő kivetítése – hanem annak, ami élő közegként bármely valós lét sajátja: dinamikus, ellentmondásoktól feszülő, kihívások sorában alakuló; amiben maga a konfliktus sem *abusus*, tehát nem valamiféle abnormalitás, torzulás, vagy önmagában éppen rendbontás megtestesítője, hiszen maga az élet jele ez, és nem más, mint annak továbblétköje.”³⁸

Varga kérdésvetéseit és arra adott válaszait érdekesek és elgondolkodtatóak. Gondoljunk bele, konfliktológiának nevezni a jogot és a vele egy tekintet alá eső népszokást majd ezt tartalmilag dinamikusnak ugyanakkor ellentmondásoktól terheltnek nevezni, melyet e kihívások alakítanak – óriási előrelépés, az addigi helyzethez képest (és tiszta hegelianizmus is a kifejezés legpozitívabb értelmében). Végső elemzésben úgy látja, a jog és a népszokás: az élet továbblétköje.

Bognár Szabina olvasatában és értelmezésében Varga egy 1981. évi cikke (Népi jogszokástól a jogi népszokásig Jogtudományi Közlöny 1981. 10. szám 880-886, mely angolul 1983-ban jelent meg) a jogszokás „államisított” jogon kívüli fogalom és jogi funkciót tölt be ott „ahol a történelmi fejlődés logikájából vagy specifikus történelmi okokból adódóan az állami és jogi szervezés hiányzik (1), és/vagy a szervezés alacsony szintjéből, érdektelenségéből következően számottevő egységgé szerveződő társadalmi csoportokig nem hatol le (2), illetőleg ennek tényleges funkcióbetöltést eredményező gyakorlattá tételében szenved kudarcot. Varga szerint az első két esetben önálló kultúráról van szó.”³⁹

Bognár úgy vélekedik, hogy „Varga megközelítésében a népi jogszokás és jogi népszokás közötti különbség [és még ezeken kívül a szokásjog is] alapja egyrészt időbeli, másrészt e szokáscsoport valóságban betöltött szerepéhez köthető. A jog területének határait az állami elismerés gyakorlata jelöli ki: a hatalom érvényesíthetőségének körén belül ez tetszőleges, a hatalom gyakorlásában szerepet játszó megfontolásoktól függ. Ezzel szemben a jogszokást a gyakorlat jelöli ki: >>noha természetesen ez is manipulálható, a közösség mindenkori spontaneitása mégis mindenkor adott<<. Varga jogi népszokás alatt az állami jog hiányát pótló szokást ért [de ez nem szokásjog, mert az a Tripartitum maga, mint nemesi jog], amely időben korábbi és szerepe jelentős. Népi jogszokás alatt pedig azt, amikor az >>állami és jogi szervezés a kérdéses funkciókat már teljességgel átveszi, betölti, s csupán ennek keretében, a maradványaiban még élő (nép)szokás összetevőjeként, mint az állami és jogi szervezés kiegészítője, színezője – esetleg csak jelképes jelentőséget hordozó tartalommal él tovább.<< A szerző némi öniróniával utal arra, bárhogy is fogjuk fel a jog (értve alatta

---

³⁸ uo.

³⁹ idézi Bognár (2010) 212.

szokásjogot és írott jogot egyaránt), jogszokás és jogi szokás kapcsolatát, illetőleg ennek történelmi változását, egy biztos: egyik sem fogható fel határozott körvonalú tömbként.⁴⁰

2.1.4.2. Jogérvényesülés a jogalkalmazásban

Szeretnénk előrebecsátani, hogy a „lent” világot sűrítetten tartalmazó jogi népszokások önmagukban, nem bírván állami elismertséggel, így kikényszeríthetőséggel se, önsegítő-normabetartó és –követő megoldásokkal rendelkeznek.

Úgy véljük azonban, hogy a valamikori tradicionális jogú magyar társadalomban sokkal egységesebb volt a jogi, erkölcsi és más normák által előírt parancsok betartása, az illem megkívánta magatartási szabályok tanúsítása, mint a mai modern társadalmakban.

Ezért kívánunk szólni az írott (és íratlan) szabályok azon sajátosságáról, amit úgy írhatunk körül, mint például „a törvény holt betű”, ha nem alkalmazzák. Élővé válásukhoz a törvénynek érvényt kell szerezni. Így jutunk el a jogérvényesülés kérdéséhez. A jog társadalmi rendeltetése az emberi magatartás szabályozása. A tanúsítandó magatartás betartása-betartatása érdekében felhasználható eszköztára is széleskörű. Az állampolgári nevelés biztosíthatja a tudatos jogkövetést. Az emberek általános jogérzékéből pedig levezethető az önkéntes jogkövetés.

Ha bekövetkezik a jogsértés, akkor lép be a jogérvényesítés szükségessége. Ez állami szervek (közigazgatás, rendvédelem más hatóságok és a bíróság, ügyészség stb.) feladata, s mint ilyen egyben jogalkalmazás is.

Eme írott jog világához tapadóan vizsgált jogérvényesülés hogyan jelenik meg – jelenhet meg, megjelenik-e – a jogi népszokások terejében? Nem állami jogként hogyan érvényesülnek a jogi népszokások, miként biztosítható a szokásnorma követése (egyfajta azonos tevékenységi-cselekvési automatizmus) és betarthatósága?

A feltett kérdéseinkhez a kulcsot, fogódzót, eligazítást és magyarázatot *Tárkány Szűcs Ernő* Magyar jogi népszokások (Gondolat 1981; Akadémiai Kiadó, Budapest 2003 második, bővített kiadás) című alapvető jelentőségű művében találhatjuk meg. Külön (VI.) fejezet foglalkozik az ellenőrzés, a konfliktus és a kényszer témaköreivel. Összesen hét területet nevesít (miközben ennél csak több lehet, hiszen a népi büntetések szokásnormáit már nem tudta feldolgozni és beépíteni e 900 oldalas műbe): neveléstől a kényszerig: nevelés, társadalmi kényszer (közvélemény), konfliktus, önbíráskodás, harmadik személy közreműködése, hatósági kényszerben való közreműködés, egyházi kényszer (a felsorolás első tagja e logikai út rövid leírását jelenti).

A fenti tipizálásból is kitetszhet, hogy milyen irányai alakultak ki a nép körében a normakövetésre „buzdításnak” a békés eszközöktől a kényszer alkalmazásáig.

Tárkány Szűcs közvetlenül keresetlen szavakkal ír a jogi népszokások érvényesüléséről: „A falvak, a városok egyszerű tömegei rendszerint nélkülözték vagy nem vették igénybe az

---

⁴⁰ im. 212-213.

állami, a centralizált intézményeket, és ezért önségítő módon a kölcsönösség, az egymás mellé állás, az alkalmi társulások segítségével maguknak kellett társadalmi szinten valamennyi jogi problémát megoldaniok.”⁴¹

Úgy véljük megfontolásra érdemes lenne a „fent és lent” közöttiséget, az átmeneteket, közvetítettségeket, az egymás mellettséget is vizsgálat tárgyává tenni, különösen a családjog területén, mert azt feltételezzük, hogy egyfajta „jogkeveredés” mutálódhatott, amely a jogtudatra is hatással lehetett. Ennek részletező kifejtésétől itt el kell tekintenünk.

2.1.5. A szokásjog és a jogi népszokások működési mechanizmusai és az állami jog

A legtöbb régi népszokást ma is fel lehet eleveníteni, sőt időnként egyiknek-másiknak retró utánérzést keltő a reneszánsza is felismerhető. Egy népdalt, népmesét, gazdasági szokást életszerűvé lehet tenni.

De a jogi népszokás, vagy szokásjog a kialakító korhoz és azokhoz a gazdasági és társadalmi viszonyokhoz tapad, amelyek létre hozták vagy alkalmazták, így életszerűen aligha rekonstruálható. A személyre, testületre, az emberi jogokra, vagyonra, munkára vonatkozó múltbeli jogszokások más korban alig vagy egyáltalán nem alkalmazhatók.

Hiszen ki volna például ma hajlandó elviselni büntetésül kézfeje levágását, a megbotozást, a deresre húzást vagy az istenítélet valamely (tüzesvaspróba, vízpróba) formáját? Ma aligha lenne valaki, aki ezt elfogadná. Nem volt ez így a középkorban, midőn előbb írtak teljesen természetes büntetési formának számítottak, és akként is kezelték.

A szokásjog nemcsak egy népközösségen belül, hanem kisebb autonóm közösségeken – város, falu, céh, család – belül is kialakulhat, mint a belső együttélés jogi kerete(i).

Élő és működő szokásjoga volt a magyar társadalomnak, amikor a XI. században megszületett egy új jogi intézmény az állam. Az állam létrejötte a társadalomszerveződés magasabb szintjét jelentette. Szent István és utódai a feudális államot törvényekkel ún. állami joggal erősítették meg.

Így a szokásjog történetében az állam létrejöttével teljesen új korszak kezdődött. A szokás egyeduralmát az állam kialakulása törte meg azzal, hogy létrehozta a törvényt, az uralkodó és a társadalmi elit érdekeinek jogi és írásos formába öntött akaratát.

A törvény a tradicionális, tehát szokásokon alapuló, a jogi hagyományokból táplálkozó jognak még a XVI. században is csak jóval kisebb tekintélyű forrása, s kizárólag akkor alkalmazták, ha kiállta az idő próbáját, megszokottá, szokássá vált. Nagy, középkori szokásjogi gyűjteményünk – a Hármaskönyv – bevezető szavaiban a szerző ugyancsak vallja, hogy munkájában azt foglalta össze, „... a mit elődeimtől kaptam és a minek követését a

---

⁴¹ Tárkány Szűcs, Ernő: Magyar jogi népszokások
Tárkány Szűcs (1981) Gondolat 1981 779-780.

minek követését a törvénykezésben és peres ügyek tárgyalásában láttam, hallottam és tanultam...”⁴² (Az 1791:10. tc. is egyértelműen meghatározta, hogy Magyarországot törvényei és szokásai szerint kell kormányozni.)

A jogi néphagyományokat, szokásjogokat *Tárkány Szűcs* interpretálásában három sajátosság jellemzi. A szokásjog első és egyik legfontosabb sajátossága az, „hogyan ti. átfogják az életviszonyok teljességét, tehát kipróbált tapasztalatokkal alátámasztott megoldást tartalmaztak mindenféle felmerülő problémára.”⁴³ A másik sajátosság a történetiség, vagyis a jogi hagyományok az előző korokból, mint történeti relikviák maradtak fenn. S végül harmadikként említendő, hogy a szokások, szokásjogok az új körülményekhez rugalmasan alkalmazkodnak.

Érdeemes megvizsgálni, hogy a szokásjog milyen viszonyban állt az állami joggal?

Az állami jog Szent Istvántól kezdve folyamatosan jelen van, kezdetben az uralkodó, s a királyi tanács által hozott törvények formájában, majd pedig megjelenik az országgyűlés, a rendi gyűlés, mint törvényhozói fórum (jogalkotó) 1290-ben, majd 1298-ban ült össze), de rendszeres országgyűlést csak a 15. századtól tartottak Magyarországon.

Látható tehát, hogy állami jog és állami törvények már vannak, a kérdés csupán az, hogy milyen hatásuk volt a társadalomra, arra a társadalomra, amely a maga sajátos szokásjogaiban élt.

„A két szabálycsoport elkülönült ugyan egymástól, de kölcsönhatásukat el kell ismernünk. Elkülönültek, mert a jogi népszokásokat a társadalom különböző, kisebb-nagyobb csoportjai, belső autonómiájuknál fogva életviszonyaik rendezésére alkalmasabbnak találták, mint az állami, az egyházi vagy egykor a földesúri előírásokat”⁴⁴

Az állami jog szokásjoghoz való kapcsolódását két szálon mégis megtalálhatjuk. Az egyik a partikuláris jogalkotás, mint példának okáért a városok és a községek (a helyhatóságok és statútumaik), melyek jogi népszokásokat is átvettek, a másik a különböző szintű bírói gyakorlat, amely – ha a törvénnyel nem álltak ellentétben –, akkor elismerte a szokásjogot.

Az állami jog érvényesülését a középkorban akadályozta a szokás, a hagyomány, a népszokás ereje. Hogy a törvények hatékonysága mennyire gyenge volt arra említünk egy példát.

A megszegyenítő büntetések alkalmazását a XVIII. század végén megtiltották, ennek ellenére az eklézsiakövetésre még a múlt század közepéről is vannak adatok.

Az idő előrehaladtával a hagyományoknak az életviszonyok teljességére való kiterjesztődését a kodifikáció korlátozta. Minél több „jó törvényt” alkotott az állam – a jó törvény „jóságának” egyik legfontosabb feltétele, hogy illeszkedjék a szokásokhoz – és ezek

---

⁴² Werbőczy: Tripartitum, Pécs 1989: Szerző előszava 11.

⁴³ Tárkány Szűcs (1981) 31.

⁴⁴ im. 42.

minél hatékonyabbá váltak, annál kevesebb esély maradt a jogi hagyomány felidézésére, alkalmazására.

A fent említettekből adódik az a következtetés, hogy XIX. század elején egy-egy városban vagy faluban egymás melletti hatást gyakoroltak úgy a törvények, mint a megyei és városi statútumok vagy országos jogi szokások valamint a helyi jogi népszokások.⁴⁵

Változást igazán a reformkor, a XIX. század közepe és a dualizmus kora hozott, amikor polgári törvényt hoztak és az az országlakosok egészére kötelező érvényű volt. Ezzel megszűnt a jogi partikularizmus, de nem tűnt el a jogi népszokás!

A szokásjog 1848-ig óriási kényszerítő erővel rendelkezett a magyar társadalomban!

Ezért lehet röviden nagyító alá venni e régi szokásjoggyűjteményeket.

2.1.5.1. A szokásjoggyűjtemények jelentősége

A falusi, városi és a kisebb közösségek (pl. céh) szokásait, szokásjogait különböző okiratokból, oklevelekből (így nevezték a szerződéseket, végrendeleteket, feljegyzéseket, alapító okiratokat) bírói könyvekből, falukönyvekből, hegykönyvekből, földkönyvekből ismerhetjük meg.

A különböző jogi népszokások, kódexek feldolgozása (melyekre többször is utalást tettünk) elég gyakran sor került a középkorban és a kora újkorban. „Legáltalánosabb formája a falutörvény, a városi ún. statútum, amelyet nagy számban alkottak földesúri hatalom alatt lévő mezővárosok is.”⁴⁶

A joggyűjtemények közül hangsúlyosan rangosak azok a székely falutörvények, melyeket önkormányzatiságuk jeleként a XVI. század végétől – állami vagy földesúri jóváhagyás nélkül – maguknak alkottak és tartottak meg.

A szokásgyűjtemények közül messze a legismertebb az ország szokásainak, a nemesi jogoknak, és az ország kormányzásának szokásait egybegyűjtő ún. Hármaskönyv. A társadalmi elit – kiváltképp a köznemesség –, és az uralkodó igényének és kérésének eleget téve 1514-ben összegyűjtötte, az „Országos törvényekből, a szokásból, de különösen az ország nagybíráinak ítéleteiből vonta ki Werbóczy a magyar jog elveit, melyeket összefüggő rendszerbe ő fűzött először.”⁴⁷

S végül van az a kérdés, hogy egy autonóm közösség közmeggyőződését kifejező, s a tényleges gyakorlat során kipróbált szokásjoga miképpen szankcionálható?

Mert az állami jognak vannak intézményei, jogalkotó (uralkodó, országgyűlés) és jogalkalmazó (hiteleshely, úriszék, egyházi bíróság, sedria stb.) szervei.

---

⁴⁵ im. 34.

⁴⁶ im. 24.

⁴⁷ Hajnik, Imre: A magyar jog és a Hármaskönyv
Budapest 1906 I.k. 266.

De van-e intézménye a népi szokásjognak (jogi népszokásnak)?

Helytálló feltételezés, hogy ahol szabály van, ott lenni kell olyan szervezetnek, amely azt kiadta, s egy másiknak, amelyik a szabály megtartását ellenőrzi, és szükség esetén szankcionálja.

A jogi népszokások körében jogalkotó szervezetről egyáltalán nem beszélhetünk és jogellenőrző-ítélkező elkülönült szervezet se igen működött.⁴⁸ A jogi szokás forrása a hagyomány: szokássá a hagyományt az tette, hogy az emberek tartósan alkalmazták. De mi történik azzal, aki felrúgja a szokásokat?

2.1.5.2. Konfliktuskezelési módok és formái, működési mechanizmusai

A szokásjog be nem tartásának büntetése az önbíráskodás és a társadalmi kényszer. Utóbbi két formája a közvélemény és az egyéni ítélkezés. A bűn vagy a vétek azon magatartások összessége, melyek a közvélemény megrovását vonták maguk után.

Aki megszegte a közösségi szokások kialakult rendjét, az a közvéleménnyel találta magát szembe. A közvélemény szankcionált és célja, hogy a rendet az emberi tudat – ezt nevezhetjük helyi népi jogszokástudatnak – alakításával helyreállítsa, eszközei a kényszerítés és a megszegés voltak.

A közvélemény ítéletétől való félelem visszatartó erőként funkcionált.

„A közvélemény aktivizálódásának [...] szokásos és gyakori formái – elsősorban Szendrey Ákos és Angyal Pál munkái alapján számbavéve – a következők voltak: 1. Kapcsolatmegszakítás, kinézés.”⁴⁹ A közösségi szabályokat megsértők figyelemre nem méltatásra, szóba nem állásra, sőt lenézésre számíthattak.

„2. Megszólás, kiszólás, kibeszélés, szóbakerülés, hírbekerülés, kikiáltás, kiéneklés. [...] A Jászságban vagy a palócoknál néhány helyen Szent György-napján a falu szélén kukoricaszárból máglyát raktak, és ott mindenkit szabad volt nyíltan megszólítani [...]

3. Csúfolás. Sor kerülhetett rá szemtől szembe, vagy hát a mögött, pl. utánakiabálással, esetleg névtelen levél útján [ha tudtak írni-olvasni...]

4. Szitok, átok, eskü. Legenyhébb a szitok volt, a szómágia elvén alapuló rossz kívánása [...] Az átok [...] súlyosabb volt, mert a nép hite szerint nem lehetett visszavonni, és azt tartották róla, hogy előbb-utóbb beteljesül [...] Az eskü az asszonyok fenyegetőzése volt; minden kedves személyre vagy tárgyra tett esküvel bizonygatták szavahihetőségüket [...]

5. Eltemetés. Akkor alkalmazták, ha valaki rosszul kapálta meg a földjét, vagy szántatlanul hagyta azt. A föld egyik végébe sírdombot hagytak, rá keresztet vagy egy-egy

---

⁴⁸ Tárkány Szűcs (1981) 779. A kijelentést árnyalja, hogy státútumot, falutörvényt általában testületi döntés vagy maga a falubíró hozhatott.

⁴⁹ im. 787.

tengericsövet tettek annak jelzésére, hogy talán meghalt a föld tulajdonosa, és azért nem munkálta meg azt [miközben sok helyütt a szomszédokat művelési kényszer kötelezte a parlag megszüntetésére...]

6. Testrész külsőjének megváltoztatása. Régen, még a 18. században is hajlenyírással büntették a tolvajt, akit a vízimalomban tetten értek [...]

7. Charivari, macskazene, zángó, csatragolás, kikolompolás, didergés. [...] Békés és Hajdú-Bihar megyék, valamint Erdély egyes részeiről az a szokás, hogy főleg fiatalokból kisebb csoport felkereste a háztartását elhagyó, de később a házassági életközösséget visszaállító nőt, ritkábban férfit, és a háza előtt nagy csörömpölés macskazene [...] kíséretében megszegényítette.

A szokás alkalmazására – *Dömötör Tekla* szerint – általában a család egységének a megóvása érdekében került sor [...]

8. Tuskóhúzás [...] általános szokás volt, hogy a legényeik a férjhez nem ment lány házának ajtaja elé nagy tuskót raktak, hogy ne tudjon kijönni [...]

9. Megkövetésre kényszerítés. Erre a tanács vagy az egyház valamely tisztségviselőjének megsértése miatt kényszerítették az elkövetőt azzal, hogy hibáját megbánással ismerje el, és közvetlenül vagy nyilvánosan kérjen bocsánatot; [...]

10. Megfélemlítés. Eszközei: névtelen levelekben való fenyegetés, gúnyképek, gúnyiratok, csontváz- és halottember-rajzolatok küldése [...]

11. Népi ítélet. A helyi lakosság igényeit ki nem elégítő hatósági eljárás folytán több népítéletről maradtak fenn feljegyzések. Különösen a gyújtogatók és a boszorkányok elleni védekezés váltott ki ilyen akciókat.”⁵⁰

Az önbíráskodásra két formában találunk adatokat: egyrészt az erőszak alkalmazása, másrészt ún. istenítélet alkalmazásával.

A szokásjog megsértőivel szembeni szankció egyik érdekes egyházas formája – lásd 2.1.5. - az ún. eklézsiakövetés. Ez egy protestáns egyházi kényszer a népi jogszokások és az egyházi normák betartására. Az eklézsiakövetést a protestáns vallások elterjedésének területein 1563 óta országszerte alkalmazták. Eleinte a házasságtörőkkel, később szinte minden fajta bűncselekményt elkövetőkkel szemben. „A bűnösséget a presbitérium állapította meg és egyúttal a büntetést is kiszabta. Ez abból állt, hogy a bűnöst templomban, istentisztelet alkalmával egy különálló >>fekete<< székre ültették, vagy szószék mellé állítva, a gyülekezetnek hátat fordítva, fekete terítővel borították le, majd a pap bűnösségének említése mellett a szószékről bűnbocsánatra hívta fel. Ekkor hangosan és nyilvánosan meg kellett vallania bűnét és bűnbocsánatért kellett esedeznie, mire a pap megismételve bűneit, bűnbocsánatban részesítette.”⁵¹

---

⁵⁰ im. 788-792.

⁵¹ im. 807.

2.1.5.3. Jogi népszokások, szokásjogok továbbélése a XX. század közepéig

A modern polgári társadalom kialakulásával a szokásjogok kiszorultak a társadalmi életből, szinte megszűnt a létjogosultságuk. De a szokásjog, jogi népszokás elveszítve „jogképességét” élő hagyományként, jelen lévő értékét, mint népszokás mai modern társadalmunknak is szerves részét képezi. Új jogi népszokások keletkezése sem kizárt.

Voltaképp a népszokás a kultúra hagyományozódásának spontán formája, keret, melyben a nép ünnepe és hétköznapijai lejátszódnak. Közösségi magatartás és cselekvési mód, olyan viselkedési forma, melynek a közösség tagjai alávetik magukat, mert megfelel a köztük élő kulturális hagyománynak.

A népszokások kifejezik egy-egy közösség összetartozását, tagjai egymáshoz való viszonyát, a család rendjét, e kis közösségek erkölcsét és illemét mindig a szokások szabták meg.

A népszokás kifejezés kapcsán elsősorban a közösségi ünnepi falusi szokások jutnak az eszünkbe: színpompás lakodalmak, falusi farsangolások, tréfás betlehemezések, víg szüretrek stb.

A népszokások csoportosításának igen sok módja és formája ismert, számtalan helyi változatával találkozhatunk. A változatok kialakulásánál döntő szerepet játszhat a vallás (vannak szokások, amelyek csak katolikus vagy protestáns vidékeken találhatók), másutt a legjelentősebb gazdasági tevékenység hozza létre az ünnepi szokásokat (halászos ünnepi, szüreti bálók).

Beszélhetünk ünnepi szokásokról, szembe állítván őket a hétköznapi szokásokkal.

Nemek és korcsoportok szerint is lehet csoportosítani (gyerekek, nagylányok és legények, felnőtt férfiak és nők szokásai).

Megkülönböztethetünk szöveges elemeket tartalmazó vagy nem tartalmazó, dramatikus jellegű vagy azt nélkülöző és babonás-mágikus szokásokat.

Igen sokféle útja-módja van a népszokások elemzésének. Egy csoportosítási módot mégis érdemes kiemelni, mert ez az a népszokás, amely ma is közöttünk él össztársadalmi értéként, ez pedig a naptári év ünnepei és szokásai.

A naptári év szokásait vizsgálva beszélhetünk hosszabb időszakhoz vagy egyes napokhoz fűződő népszokásokról. A ciklusokra jellemző, hogy a szokás különböző napokhoz fűződve jelentkezhetsen, vagy az egész ciklus idején tarthat. Az egyes napokhoz fűződő szokások az adott napon vagy annak előestéjén gyakorolandók.

Az év ünnepi szokásai:

- búcsú az óévtől és újév napja (szilveszteri gulyafordítás);
- vízkeresztől húshagyó keddig (farsang, farsangi szokások, tyúkverőzés, tuskóhúzás);
- hamvazószerdától húsvétig (sajbózás, böjt);

- húsvétől pünkösdig;
- pünkösdől Szent Ivánig (szent iváni szokások);
- Szent Ivántól szeptemberig;
- az ősz ünnepi szokásai (leányvásárok, asszonyi ünnepek, lucázás);
- télközépi szokások (alakoskodó ünnepek, betlehemezés, karácsonyi szokások, a regölés).⁵²

Végezetül elmondhatjuk, hogy a szokásjog és a népszokás olyan érték, amely egy autonóm közösség vagy a nép érzelm- és gondolatvilágát, erkölcsét és hiedelmeit sokrétűen és beszédesen fejezi ki:

„Nyilvánvaló tehát, hogy a szokásnak nagyobb szerepe van az új dolgok bevezetésében és a régiek elvetésében, mint a józan észnek.”⁵³

---

⁵² Dömötör, Tekla: Régi és mai magyar népszokások
Budapest 1986 11-123.

⁵³ Castiglione, Baldassare: Az udvari ember
Franklin, Bp. 1940 1/1.

IV.

A jogi kultúra tartalmára hatással lévő intézmények és intézményesültségek: a bírósági szervezet, a jogász hivatás, a jogászképzés és feltételrendszere

A jogi kultúra újabb fontos alkotóeleme átvilágítására kívánunk sort keríteni tanulmányunk ezen fejezetében. Könnyebb dolognak ígérkezik a törvénykezési szervezet rövid történeti áttekintése, mert ezen a téren kevés újdonságot fedeztünk fel a vonatkozó szakirodalom áttanulmányozásakor.

A jogász hivatás tekintetében az elmúlt harminc évben jelentős kutatómunka zajlott, doktori értekezések születtek az új eredményeket hozó, jórészt szociológiai alapozású disszertációk és tanulmányok pedig a jogelmélet és – bölcsélet tudományát is gazdagítják, különös tekintettel a jogi kultúra ezen belső elemére.

A jogászképzés és intézményi háttere, beleértve a tantárgyi tematikáktól az oktatók felkészültségéig illetve a joghallgatók társadalmi-családi kötődése a jogászi hivatás éthosszára lehetett kihatással. Mind a reformkorban, mind '48/49-ben a dualizmusban és a Horthy-rendszerben az országgyűlési képviselők között a jogvégzettek dobogós helye a foglalkozási-végzettségi statisztikákban végig biztosított volt.

1. A törvénykezés szervezetrendszere 1867-ig (áttekintés)

A tényleg „tengernyi”-nek nevezhető szakirodalmi összefoglaló művek közül leginkább öt, a magyar állam- és jogtörténettel⁵⁴ foglalkozó munkára támaszkodtunk saját kutatásainkon túlmenően.

---

⁵⁴ - Bruckner, Győző: A magyar alkotmány és jogtörténet. Magyar alkotmány- és jogtörténet I. rész. Bruckner (1953) I-II.

I. Ms 154/2: 1

II. Ms 154/2: 2

III. Ms 154/2: 3

Érdliget 1953 dec.

Kiadatlan kézirat, a Debreceni Egyetemi Könyvtár birtokában.

Megjegyzés: a mű már 1944-ben elkészült, de a német megszállás majd a háborús események miatt nem kerülhetett kiadásra. A mű szellemisége miatt – hiába az objektív és tudományos szemléletmód – kiadatlaná, később – sajnos – elfeledetté is vált.

- Csizmadia, Andor – Kovács, Kálmán – Asztalos, László: Magyar állam és jogtörténet

Tankönyvkiadó, Budapest, 1986

- Eckhart, Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet

Eckhart (1946) Budapest 1946

- Eckhart, Ferenc – Degré, Alajos: Magyar állam és jogtörténet II. rész Bp. 1953

Eckhart – Degré (1953)

- Magyar jogtörténet, szerkesztette: Mezey Barna. Osiris Kiadó, Budapest, 2007

Mezey (2007)

1.1. Jogszolgáltatás 1526-ig

Bruckner és Eckhart egyként a király felségjogai között tartják számon a bíraskodást. Utóbbi utal arra is, hogy Szent István idején még élő lehetett a nemzeti igazságszolgáltatás „mint az önvédelem megszervezett formája [...] A vérbosszú a család kötelessége és ennek maradványa a vérdíj”.⁵⁵ A patrimoniális királyság korában a bíraskodás állami útjai: az udvari – kezdetben valóságosan is személyes – bíraskodás illetve a királybírák alkalmazása. A király bírói felségjogának gyakorlása már a XII. századtól a nádor kezébe ment át a királyi udvarban az uralkodó távolléte esetén. Az aranybulla idején egy új központi tisztség tűnt fel, az országbíró, aki jogosítottá vált idéztetésre és széke előtt folyó pervitelre. A királyt és a nevében eljáró fenti személyeket bírói felségjoga tekintetében – mint arra Bruckner is rámutat – az egyház és a keresztény vallás előírásai (kánonjoga, a pápai bullák stb.) valamint az ország szokásai korlátozták.

Megjegyezni kívánjuk, hogy Brucknernél a hercegi (ducatus) territórium vonatkozásában a bírói autoritas Kálmán törvényei szerint úgy értelmezendő, hogy a dux (herceg) tisztségviselői a királyi bíróság és az ország törvényei alatt állnak, a főkegyuraság is csak a királynál lehet. Ilyen formában viszont nem talákoztunk a törvényi (dekretális) szöveggel. Más a helyzet az aranybullával, mert Bruckner kiemelten kezeli annak 18. cikkelyét (hogy az öreg király az első, az ifjabb király – rex iuvenis – pedig mintegy engedményesi pozícióban van: az utóbbi magánjogi és nem közjogi fogalom!) és IV. Béla ifjú királyi pecsétje a főség kérdését így ismeri el: Isten kegyelméből és apja akaratából király.⁵⁶

A XIII. század végére megszilárdul a nádor önálló joghatósága, amely a bírói funkció ellátását is jelentette (már az aranybulla 8. cikke minden nemesre kiterjedő bírói hatáskörrel ruházta fel), de a fej és jószágvesztés büntetés kiszabása királyi jogkör maradt.

A nádort helyettesítő udvarbíró – mint fentebb említettük – és a tárnokmester szintén ekkoriban önállósodtak az 1290. évi 9.tc. eredményeképpen. Utóbbi a bányavárosok felett kapott bíraskodási jogot (valójában inkább fellebbviteli fórumként működött).

Kevés szó esik a szent korona társországairól Horvátországról, Szlavóniáról és Dalmáciáról (majd később „külön test”-ként Fiuméről).

Az aranybulla egy bánról tesz említést, aki a méltóságsorrendben a nádor után állt. A bánnak is volt igazságszolgáltató hatalma és feladatul kapta a jogrend őrzését, később feladatai sokasodásaként két albán (a zágrábi és a kőrösi) beállítására került sor, főként persze a pénzügyek kezelésére.

Az Árpádházat követő Anjou uralkodók idejétől 1526-ig Eckhart interpretálásában kiemelkedő szerepet vittek a bírói hivatalok tekintetében az ún. „ország nagybírái” (a nádor,

---

⁵⁵ Eckhart (1946) 167.

⁵⁶ „Az ifjabb királyság intézménye nem gyökeresedett meg alkotmányunk szervezetében, mert a Királyság magánjogi irányú fejlődését az Árpádok kihaltával megakasztotta a szent korona közjogi fogalmának kialakulása, amely az ifjabb királyság megszüntetését magával hozta.” Bruckner (1953) 275.

az országbíró, a kancellár és a személynök) „akik a királyt képviselték, bármely pert el lehetett intézni”⁵⁷ előttük. Megmaradt a király személyes jelenlétű bíraskodása, melyet a hűtlenségi ügyek és a lovagi becsületet érintő párbajok jelentették, továbbá a tárnokmester bíraskodása és annak szervezete.

Ítélszéket tartott fenn az erdélyi vajda és törvényszéket a vármegyék: utóbbi a „nem nemesek ügyében illetékes volt, kivéve azokét, akiket a király felmentett a megye joghatósága alól.”⁵⁸ A nagybírák, hogy feladataiknak eleget tehessenek ítélmestert (protonotarius) alkalmaztak. A legismertebb közülük Werbőczy István volt. Fentebb eddig vázolt bíraskodástörténet a nemességen belüli igazságszolgáltatásról szólt két kivétellel, a tárnokmesteri bíraskodás a speciális városok vonatkozásában és a vármegyei törvényszékek nem nemesek „felfolyamodványainak” eldöntésében. A jobbágyparasztság vitás ügyeinek fórumai vagy a földesúri úriszékek vagy a jogi népszokások kitermelte működési mechanizmusok voltak.

„Külön lapra tartozó kérdés úgy a kánonjogi bíraskodás mint a világiakra is kiterjedő szentszéki bíróság, mely „ügykörébe vonta a világiaknak is mindazon pereit, amelyek a hittel és az erkölccsel összefüggésben állnak. Hatáskörébe elsősorban az egyháziak tartoztak, de ezek ingatlan pereiben a kúria volt illetékes. A világiak ügyei közül a házassági és e szentséggel összefüggő vagyoni jogi perek: hitbér-, hozomány-, jegyajándék, továbbá a tizedperek, a végrendeleti, uzsoraügyek, hamis eskü, hitszegés, özvegyek és árvák ügyei, így a leánynegyed is. Ez utóbbiban a házassági vagyoni jogi perekkel együtt a kúria is ítélezett, miért is ezeket vegyes bíróságú ügyeknek (causae mixtri fori) nevezték. A hatáskör bizonytalanságából a XV. század óta több összeütközés keletkezett. Királyi rendeletek és törvények szorították egyre szűkebbre a szentszékek illetékességét. Végül is a szorosán vett egyházi ügyeken kívül csak az egyháziak személyes bántalmazása és a kegyes célú végrendeletek, továbbá a házassági perek maradtak meg náluk.”⁵⁹

A pápa és rajta keresztül a hazai egyház igazságszolgáltatását már a Zsigmond által bevezetett placetum regium [királyi tetsvényjog] egyik rendelkezése, amely a pápai bíróságtól származó idézések, ítéletlevelek elfogadását, illetve végrehajtását királyi engedélyhez köti, azt célozza, hogy az egyházi bíraskodást, amelynek legfelsőbb fóruma nem az országban, hanem külföldön, Rómában volt, legalább részben a király ellenőrzése alá vonja.”⁶⁰

A jogtanítás, a jogtudomány, a jogász hivatás témaköreiben ebben az időben a külföldi hatásnak kell nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk, mivel már önmagában az írásbeliséget is – kis túlzással – az államalapítással és a kereszténység felvételével együtt adoptáltuk nyugatról, bajor közvetítéssel a Respublica Christiana még létező egységének (1054-ig) jegyében.

---

⁵⁷ Eckhart (1946) 169.

⁵⁸ im. 173.

⁵⁹ im. 175.

⁶⁰ Csizmadia – Kovács – Asztalos (1986) 138.

1367-ig, az I. (Nagy) Lajos alapította pécsi egyetemig, az országban nincs jogi oktatás, de „hungarusok” jelentős számban tanultak külföldön. Jogismeretet bírói gyakorlattal, a hivatalszervezet mellett végzett tevékenységekkel lehetett szerezni vagy ilyenre szert tenni.

Ma úgy tűnik: „A 15. századig történt meg a litterátusok, írástudók csoportjából a jogtudók kiválása, majd különböző jogász pályák közötti megoszlása. Mátyás király törvényei arra utalnak, hogy ekkor már elhatárolódtak egymástól a bíróságok ítélőmesterei, a jegyzők és a procuratores causarum, az ügyvédek. A szentszéki perekben az ügyvédi pálya is kettévált a felek képviselőjét ellátó procuratorok és a jogi szakértőként fellépő advocatusok között, [...] az ügyvédi pályának ez a kettéosztódása máig fennmaradt.”⁶¹

1.2. Jogszolgáltatásunk 1526-1848-ig

Az ország két- majd háromrészre szakadásával a bírósági szervezet működése jelentős módosulást szenvedett. A király személyes jelenlétét megkívánó ügyekben először Bécsben, azután Prágában majd ismét Bécsben központját berendező Habsburgok miatt idő- és pénzigényessé váltak az ilyen jogérvényesítési törekvések és perek.

A korábban kialakult „ország nagybírói” rendszer fogyatékoságokkal ugyan – főként időbelileg, amit nemes egyszerűséggel törvénykezési szünetekként taglaltak -, de működött: „A rendes bírák a hétszemélyes és a királyi táblán szolgáltattak igazságot.”⁶²

Új és régi sajátosságok egyként jelentkeztek: „A zavaros, háborús korszakban az ítélőmesterek bíraskodása fejlődött ki. Kezdetben nagybírójuk megbízásából jártak el és mindig azok pecsétjével erősítették meg ítéleteiket. Vándorbíróság volt ez: az ítélőmester lóra ülve, írnokai kíséretében bejárt egy ország részt és ahol elintézendő ügy akadt, ott törvényszéket tartott. Az öt ítélőmester (nádori, országbírói, két személynöki és a horvát báni) törvénykezése sok visszaélésre adott alkalmat. Bírói tanácsuk az éppen kapható, joghoz értő emberekből állott.”⁶³

Mivel a központi bíróságok folyamatos működése nem volt biztosított, ezzel „egyenes arányban nyomult előre a vármegye bíraskodása.”⁶⁴

A török kiűzésével szinte egyidőben indult el a Habsburg hatalom részéről az igazságszolgáltatási reform igénye (1708-ban I. József). Sikerre III. Károly vitte 1723-ban a 24-26. tc-ek elfogadásával – elfogadtatásával. Ekkor vált a királyi kúria ketté: hétszemélyes illetve királyi táblává. Megszűntek az ítélőmesterek vidéki vándorbíraskodási „turnéi”, helyükbe négy kerületi tábla (Kőszeg, Nagyszombat, Eperjes, Debrecen) és a horvát báni tábla (Zágráb) lépett.

Erdélyben 1737-ben Marosvásárhely székhellyel alakult királyi tábla. A tridentinai zsinat után a szentszékek is igyekeztek kitölteni azt az űrt, amelyet a hiányos időközönként működő világi

---

⁶¹ Mezey (2007) 49.

⁶² Eckhart (1946) 312.

⁶³ im. 313.

⁶⁴ im. 314.

bíróságok okoztak. 1786-ig vallási felekezeti különbség nélkül jártak el magánjogi perekben (házasság, család, végintézkedés).

Most még csak a megjegyzés szintjén, de tanulmányunk témájához messzemenően adekvát módon teszünk utalást a jogász hivatásra, a jogi felsőoktatásra és ami e kettőtől elválaszthatatlan, a jogász nemzet vagyunk/vagyunk-e kérdéskörére, mert ezek elméleti és gyakorlati megvalósulása/megvalósítása a nagyszombati egyetem jogi fakultásával, az állami és (rendi) (köz)igazgatási szervezetrendszer átalakításával vette kezdetét. A parasztvármegyék megszűnése, a társadalmi változásokkal együttjáró (pl. a nemzetiségi betelepítések és más külső-belső migrációs folyamatok) népi jogszokásváltozások, a hungarus-tudat Werbőcianizmusának erősödése odavezettek, hogy a jogi kultúra is átalakuláson ment keresztül. Megteremtődtek a feltételei az átalakulásnak. Az 1825-27-es országgyűlést már joggal nevezhetjük a reformkor, a megszüntetve megőrzés kiindulási pontjának. E változások minden fázisában ott találjuk a jogász hivatás képviselőit, akik a köz- és a magánjogot egyként modernizálni szeretnék, csak épp a nép és jogélete marad kívül érdeklődési körükön és szellemi horizontjukon.

1.3. A törvénykezési szervezet változásai 1848-1867 között és a jogi felsőoktatási helyzete

Az első felelős magyar minisztérium 1848. április 7-én alakult meg. Igazságügyminiszter: Deák Ferenc, aki később méltán kapta a „haza bölcse” kitüntető címet. Április 11-én szentesítésre kerültek az „áprilisi törvények”. A távlatos célkitűzések megvalósítását a forradalom csak felvetette, ám megoldására az idő rövidsége miatt már nem került sor.⁶⁵

1.3.1. A forradalom és szabadságharc államának törvénykezési szervezetében végrehajtott módosítások

A reformkorból az alkotmányos forradalomba történő átmenetet az „áprilisi törvények” szimbolizálják. A „fontolva haladás” elvéből következően az 1848. évi 3. tc. 27. §-a elvi élel mondta ki, hogy „a törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállóságukban, s a törvény további rendelkezéséig eddigi szerkezetükben fenntartandók.” Ehhez a 29. tc. (a közhivatalnokokról) azt is tartalmazta, hogy a bírakat „a törvény útján kívül” nem lehet elmozdítani állásukból.

Az úrbéri viszonyok eltörlésével (9.tc.) szoros összefüggésben törölték el az úriszéki bíráskodást (11. tc. „azon ügyekről, mellyek eddig a földesúri hatóságok által intéztettek”). A 18. tc. a sajtóról előírta, hogy sajtóvétség esetén esküdtszék ítél, a tárgyalás nyilvános és szóbeli.

---

⁶⁵ Történészek körében ismert az a mondás, hogy egy bukott forradalom által felvetett kérdések megvalósítására a győztes ellenforradalom íteltetett, ezzel tölti be történelmi feladatát.

Az 1848. évi 19. tc-ről, a magyar egyetemről a felsőoktatási résznél fogunk írni.

E „törvénycsomag” tehát nem sok újdonságot tartalmazott, de a fentebb felsorolt változtatások mégis fontosak szabályozási tárgyköreiken belül.

A forradalomnak szabadságharcá alakulásával, annak alkotmányjogi értelmezésével nem kívánunk foglalkozni.

A Kossuth befolyásolta országgyűlés 1849-ben (február) vésztörvényszékeket állított fel és a peres eljárásokban bevezette a gyorsított eljárás intézményét. Az országgyűlés 1849. április 14-én magát nemzetgyűléssé nyilvánította és hozzálátott a bírósági szervezet radikális átforgalmazásához (Kúria feloszlatása, a hétszemélyes tábla és a királyi tábla helyébe ugyancsak hétszemélyes főtörvényszéket és országos törvényszéket állítottak fel). A közvád eredményes képviselőjére „álladalmi ügyészi hivatal állíttatik fel”. A kormányzóelnök jogkörei közé tartozott, hogy az általa vezetett kegyelmi szék a rendes perbeli úton hozott ítéletet – kérelemre – végrehajtásában felfüggeszthette.

Az erdélyi országgyűlés által elfogadott tizenegy törvénycikk közül az első mondta ki az uniót de iure Magyarországgal (ami amott a harmincegy közül a hetedik: 1848. évi 7. tc.), főleg úrbéri előjogokat törölt el, s gyakran használta az azonos tárgyú valamelyik „áprilisi törvény” analógiájára, hogy „annak kötelező ereje ezennel (vagy ideiglenesen) Erdélyre is kiterjesztetik”. De facto Erdély betagozódását a katonapolitikai események akadályozták meg.

1.3.2. A törvénykezés helyzete a neoabszolutizmus idején (1849-1861)

A levert szabadságharc után berendezkedő Haynau nevével egybeforrt önkényuralmi rendszer már 1849. novemberében megkezdte – felülről lefelé – a bírósági szervezet átalakítását.

A magyar igazságügyi – törvénykezési rendszer a bécsi igazságügy-minisztérium függvénye lett. Az udvar oktrojált alkotmányaiban többféle elnevezéssel is ismert legfőbb ítélőszék (Oberster Gerichtshof) volt a Habsburg koronaországok legmagasabb bírói testülete. Ennek megfelelően a mindenben alávett státusú Magyarország öt kerületében működött egy-egy főtörvényszék (valamint egy-egy Erdélyben, Horvátországban és a Szerb Vajdaságban).

1854-től létesült (1861-ig) az öt kerület felett egy országos főtörvényszék.

A bíróságok alsóbb szintjein a megyei törvényszékek és a járásbírók találhatók. A járásbírók szervezete és száma 1854-ben változott: kétfokúból egyfokú, majd a kisebb területű és népességű járásokban megszüntetések következtek be:

„A járásbírók mindig elsőfolyamodású bíróságok voltak, a megyei törvényszékek jelentősebb ügyekben elsőfolyamodásúak, járásbíróktól fellebbezett ügyekben pedig

másodfokú bíróságokként működtek. A főtörvényszékek. ill. a bécsi legfőbb ítélőszék mindig fellebbviteli bíróságok voltak.”⁶⁶

Szólni szükséges fenti rendes bírósági rendszeren túl az ún. különös törvénykezési szervezetekről is: „Különös bíróságok. A legáltalánosabb különös bíróságok neoabszolutizmus alatt a haditörvényszékek voltak. A haditörvényszék (Kriegsgericht) nemcsak a szorosan vett katonai ügyekben ítélkezett, hanem felségsértés, lázadás bűncselekményével vádolt polgári személyek ügyeiben is, a ez ügyekben nemcsak a szabadságharc per, alá fogott résztvevőit, hanem a későbbi nemzeti megmozdulások szervezőit is kegyetlenül elítélte. A legvérengzőbb haditörvényszék a pesti és az aradi volt [...] A különös bíróságok közé tartoztak az úrbéri bíróságok, melyeknek feladata részben a feudalizmusnak a mezőgazdaságban való felszámolásával kapcsolatos jogviták, részben a már előbb megkezdett úrbéri jellegű perek eldöntése volt. Első fokú úrbéri bíróságok az úrbéri törvényszékek (Urbarial Gericht) voltak, amelyeket az 1856-1858. években szerveztek meg, s (kezdetben) megyénként megyeszékhelyeken működtek, 1860-ban azonban már több úrbéri törvényszéket összevontak. Az úrbéri törvényszékek fő feladata az erdő- és legelőelkülönítések és a tagosítás ügyében való döntés volt, s különben is a jobbágyfelszabadítással kapcsolatos birtokrendezést minden község esetében – még a felek megegyezése esetén is – csak az úrbéri bíróság ítélete alapján lehetett végrehajtani. Fellebbvitel a kerületekben működő úrbéri főtörvényszékhez (Urbarial Obergericht), innen a Bécsben felállított legfőbb úrbéri törvényszékekhez (Oberstes Urbarial Gericht) történt. 1861-ben az osztrák bírói szervezet felszámolásakor az úrbéri bíróságok is megszűntek. Különös bíróságként működött Pesten a kereskedelmi törvényszék (Handelsgericht) is. A különösen a házassági ügyekben ítélkező egyházi bíróságok szervezete a neoabszolutizmus idején lényegében változatlan maradt. Ügyészi szervezet. A neoabszolutizmus a régebbi vármegyei és városi tisztiügyészi szervezet, illetve a királyi tábla előtt a vádhatóságot ellátó királyi jogügyek igazgatója helyett állandó állami ügyészi szervezetet hozott létre. Az ügyészek nem voltak ezentúl a bíróságok tagjai is, hanem a bírósági szervezettől elkülönített önálló vádhatóságok lettek. Az ügyészi szervezet a bécsi igazságügy-minisztérium közvetlen irányítása alatt állott. A főtörvényszékek mellett a főügyész (General-Prokurator, később Oberstaatsanwalt) képviselte a vádat, a törvényszékek mellett ügyészek (Staatsanwalt) működtek. Ahol önálló járásbíróság működött, mellette egy ügyészi helyettes (Staatsanwalt-Substitut) látta el a vád képviselőt. Mindez a szervezet 1861-ben szintén megszűnt.”⁶⁷

1.3.3. Az ideiglenes törvénykezési szabályok és a jogi kultúra elemei

Amikor az „áprilisi törvények” eltörölték az ősiséget, vele az úrbériséget alkotóelemeivel, látható volt – és látták is -, hogy a továbblépéshez elengedhetetlen a magánjogi viszonyok jogszabályi rendezése is. A Bach-rendszer alatt kerültek bevezetésre 1852-ben az ősiségi és 1853-ban az úrbéri nyílt parancs (pátens), mindkettőnek ’48-as

---

⁶⁶ Csizmadia – Kovács – Asztalos (1986) 325.

⁶⁷ im. 325-326.

törvényi előzményei voltak. Sorban tovább 1854-ben a bányapátens, 1855-ben a különösen fontos telekkönyv és az 1856-os cseléndrendtartás.

Nagy hordereje miatt nyomatékosítottan emelendő ki az 1853. évben nálunk is bevezetni rendelt OPTK és az ideiglenes polgári perrendtartás.

Mindezek előrebocsátása után és előzetes egyeztetések eredményeként hívta össze gróf Apponyi György országbíró 1861. január 23-ára az országbírói értekezletet, mely március 4-ig tartott. Itt és ekkor fogalmazták meg az ideiglenes törvénykezési szabályokat (ITSZ), melyet az összeülő országgyűlés két háza is megtárgyalt és elfogadott.

A jogaiba visszaállított Kúria szintén kijelentette, hogy az ITSZ-t, „addig, míg az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelkezik, azonnal mindennemű törvényes eljárásaiban állandó zsinórmértékül követendi.”⁶⁸

Az ITSZ szokásjogi normává vált, felölelte úgy a magán- mint a büntető- és eljárásjogi szabályokat.

A jogi kultúra komponenseire tekintve az ITSZ egyszerre volt írott jog és joggyakorlat, azzal a fontos kiegészítéssel, hogy az ősiségből és úrbériségből eredő és a Tripartitumban kicsúcsosodó szokásjog „vetélytársakat” kapott a modern jog fejlődése által felszínre hozott társadalmi – gazdasági képződmények jogiassá váló viszonyrendszereiben. 1867 után a bírósági szervezetrendszer és az eljárásjogi kódexek a jogforrási rendszer kétarcúsága miatt felemás módon hatottak például a pereskedési hajlamra és a jogtudat belső összetevőire (kizárások, egymás mellettségek, egymásra épültségek).

1.3.4. A jogi felsőoktatás 1667-től 1867-ig

Holik Sámuel az Egri Érseki Jogakadémia tanára előadásai nyomán összeállított jegyzetben⁶⁹ az alábbi felsorolás található: „A XIV.sz.-tól kezdve napjainkig a jogi oktatás színhelyei a) az egyetemek, b) a főpapi jogliceumok, c) a királyi majd állami jogakadémiák, d) a protestánsok jogakadémiái voltak.”

Korábban említést tettünk az 1367-es pécsi egyetem alapításáról, s szólni szükséges a Zsigmond korabeli óbudai és a Mátyás király alatt Vitéz János esztergomi érsekkel közösen Pozsonyban létrejött egyetemekről is. Az áttörést mégis a Pázmány által Nagyszombatban 1635-ben alapított egyetem hozta meg, ahol 1667 óta folyt jogi oktatás, s lehetővé vált doktori oklevél megszerzése 3 év (a teológián 4 év) elvégzése után. A felügyeletet az intézmény felett a jezsuiták gyakorolták.

Időben ennél előbb 1581-ben Kolozsvárott a katolikus Báthori István fejedelem hozott létre „egyetemet” (akadémiát). Valóságosan Mária Terézia uralkodása idején 1775-ben jött létre

---

⁶⁸ Magyar törvénytár 1836-1868. évi TÖRVÉNYCIKKEK (CJH) Budapest, FRANKLIN-TÁRSULAT 1986 283.

⁶⁹ Dr. Holik, Sámuel: Jogtörténelmi vezérfonál az Egri Érseki Jogakadémián. Dr. Holik Sámuel előadásai nyomán. Készítette: S. Varga János sokszorosító irodája Budapest é.n. 13.

jogi kar, melyet fia, „II. József királyi jogakadémiává alakította át. Belőle lett az 1872-ben felállított 4 fakultásos Ferenc József – Tudományegyetem jogikara.”⁷⁰ Az egyetem jogi kara mellett főiskolai szintnek tekintve megjelentek az egyházi és állami fenntartású jogakadémiák. A fenntartók közötti eme különbségtétel az intézmény elnevezésében is tükröződött: „Így a Ratio Educationis szabályozása nyomán megkettőződött az akadémiai jogi iskolák rendje. Ettől fogva kettőszakadt a jogakadémiák köre, az ún. állami jogakadémiákra és a felekezeti jogakadémiákra (megjegyezve, hogy a katolikus jogakadémiát államnak ismerte el a kormányzat). A 19. század első harmadában a református egyház működtette a debreceni, sárospataki, kecskeméti, pápai jogakadémiát, az evangélikusok a soproni, eperjesi és pozsonyi joglíceumokat. A katolikus egyház az egri mellett megnyitotta pécsi akadémiáját is. Államként fogadta el a Ratio a nagyszombati, győri, kassai és nagyváradai jogakadémiákat. (Ennek akkor még nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, hiszen a polgári szellemű szabályozás megjelenéséig, a fontosabb jogi pályáknak egyetemi tudorsághoz rendeléséig nem az iskola kategorizálása a végzést igazoló oklevele szabta meg a jogi karrier útját, hanem elsősorban a szakmai jártasság.)”⁷¹ Mint azt fentebb 1.3.1. ponton belül jeleztük, az 1848. évi 19. tc. a magyar egyetemről rendelkezett, szabad utat engedett a tanszabadságnak azzal, hogy a hallgató dönthetett, kinek az óráit látogatja és arra is lehetőség volt másfelől, hogy a katedrára érdemesült, „jeles egyének” előadhassanak. Ennél tovább, a deklaráció szintjénél, sajnos nem juthattak.

A neoabszolutizmus idején bekövetkező változások kettős természetűek: egyrészt gyakori a jogakadémiák, joglíceumok inkább hosszabb mint rövidebb idejű szünetelése (pl. Győr 1850-1867; Pécs 1849-1865; Sárospatak 1849-1863; Debrecen 1856-1861; Kecskemét 1849-1860; Pápa 1853-1861; Máramarossziget 1849-1869)⁷².

Másrészt – Holik gondolatmenetét követve -: „a./ A pesti egyetem tovább működött, de mivel az országban a hazai jog uralma szünetelt, az egyetemen is idegen jogot tanítottak idegen nyelven, noha a tanítás nyelve 1848. óta a magyar lett volna. A jogakadémiák pedig császári és királyi jogakadémiákká alakultak át, vagy pedig nemzeti érzésből erre nem vállalkozván, átmenetileg beszüntették működésüket. Így tette az egri is 1850-1861. b./ A kötelező évvégi vizsgákat az egyes tantárgyakból és az évközbeni feleltetések beszüntették és helyükbe az önkéntes colloquium rendszert hozták be. De a disputációkat megtartották /1873-ig/.

c./ Uj vizsgarendet vezettek be /1855/ : a II. év végére az u.n. >>jogtörténelmi

---

⁷⁰ im. 15.

⁷¹ Mezey, Barna: Egyetemek és jogakadémiák
Mezey (1998) in. Győri tanulmányok
Tudományos szemle 1998/20: 15.
fel. szerk. Bana József

A Mezey-féle felsorolás elnagyolt, mert időintervallumán innen és túl is beleszámítódik illetve kimarad néhány akadémia, így a kolozsvári és a máramarosszigeti református, a nagyszombati evangélikus, továbbá Pozsonyban királyi jogakadémia működött 1850-1914 között, mely értelemszerűen katolikus (ebből lesz az Erzsébet-Tudományegyetem 1912-ben, s költözött át 1921-ben Pécsre, a PTE jogelődjeként). A Pozsonyi Evangélikus Líceum (1850-1914) nem rendelkezett jogi karral.

⁷² dr. Ámán, Ildikó: A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre. Ámán (2019). Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből. Doktori (PhD) értekezés. Szeged, 2019. 267.

államvizsgát<<, melynek tárgyai a római jog, az egyházjog, a jogtörténet és a hazai történelem voltak, a IV. év végére pedig annak, aki állami szolgálatba akar lépni vagy két külön vizsgát, a bírói és az államtudományi államvizsgát, vagy ezek helyett a doktorátust a pesti egyetemen.

d./ A doktorátushoz 3 egyetemi szigorlat kellett és egységes volt, mert a jogtudományi és az államtudományi tárgyak egyaránt szerepeltek benne. Állami szolgálatra a doktorátus egymagában is képesített.”⁷³

---

⁷³ Holik im. 22.

Mezey szerint „A szabadságharcot követő önkényuralmi politika hosszabb ideig nem tudott dűlőre jutni a jogakadémiák kérdésében. A korszakot a politika bizonytalankodása jellemzi, mely a jogakadémiai oktatást hol függetlenítette az egyetemi oktatástól, s önálló képzési utat jelölt ki számára, hol pedig az egyetemi oktatás előtti propedeutikus [sic!] funkciót jelölte meg célként. A kormányzat csak az állami jogakadémiákkal számolt. Az 1850. szeptember 29-i legfelsőbb elhatározás két évfolyamban határozta meg a tanulmányi időt, propedeutikus funkciót tulajdonított a jogakadémiai tanításnak, az egyetemi képzés elé (alá) helyezve azt. Az első (a jogakadémiai) fokozat az állami szolgálatba lépésre jogosító képzettséget, a második (egyetemi) pedig a tudorságot biztosította, mely ügyvédi, közjegyzői pályákhoz volt szükséges. Az 1855. szeptember 25-i legfelsőbb elhatározás más koncepciót képviselt: az egyetemi képzési struktúrától függetlenített jogakadémia három éves kurzus lett, állami köztisztviselők képzésére (bírák, közigazgatási szakemberek felkészítésére) szolgált. Az egyetemre a jogakadémiai képzés befejezése után át lehetett lépni, s ott megszerezni a tudorságot, de az nem nyújtott kedvezményt az oktatási időből.” Mezey (1998) 15.

Figyelemre méltó Ámán Ildikó álláspontja: „Pár nappal az Októberi diploma kiadása után a pesti jogi kar értekezletén engedélyezték, hogy azon oktatók, akik magyarul nem tudtak, hirdethettek német vagy latin nyelven kurzust, viszont a magyar közjog ismét bekerült a tanulmányi rendbe. Azonban egy évre rá már kizárólag magyarul hirdettek órákat. Ezeket leszámítva a tanrendszer lényegesen nem változott, sok kérdést a magyar kancellária mellőzött arra hivatkozással, hogy majd a reformtárgyalásokkor visszatérnek rájuk. Így a jogi kar saját hatáskörben eljárva közigazgatási jogból és pénzügyi ismeretekből nem hirdetett órát, viszont a magyar közjogot és a magyar magánjogot részletesebben oktatta. Az általános jellegű tárgyakat (római jog, jogbölcselet, egyházjog) a fontosságuk mértékében adták elő, tekintettel arra, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv Erdélyben élő jog maradt, ezért annak oktatása szintén nem volt mellőzhető, így teljes mértékben nem térhettek vissza a korábbi állapotokhoz.

Tekintve, hogy több jogász professzor kizárólag németül tudott, őket a birodalom más egyetemeire helyezték át, ezáltal kevés volt a magyarul tudó jogászoktató, átszervezésre volt szükség, aminek az lett a következménye, hogy a jogakadémiákból kerültek ki az új tanárok.” Ámán (2019)33.

Ámán elemezte a jogakadémiai reformot is: Az egyetemivel párhuzamosan haladt a jogakadémiai reform, az 1850. október 4-i oktatási rendelet beszüntette a jogakadémiák bölcsészeti képzését és abból szervezte meg a helyi gimnáziumok 7. és 8. osztályát. Az akadémiák végképesítő funkciója is megszűnt, azaz jogi diplomát nem adhattak ki, és kétévéssé váltak. Így, ha a hallgató jogi végzettséget kívánt szerezni, valamelyik egyetem jogi karára kellett átmennie. Igazgatásukban is változás történt, hiszen a tankerületi főigazgatóság megszüntetésével önállóvá váltak, és az igazgató pedig az egyik tanár lett. Ennek megfelelően a tanterv javaslata szerint a hallgatóknak hetente 15 vagy 10 szabadon választott előadáson kellett részt venniük. A heti tíz óra esetén a tanulmányi idő hosszabb ideig tartott, ugyanis az hároméves tanulmányi időt vett igénybe. A jogszabály meghatározta a jogakadémiákon tanítandó tárgyak körét, amelyek a VII. számú mellékelt táblázatban láthatóak.

Az osztrákok négy tanszék felállítását tették kötelezővé, mellettük egy rendkívüli tanár és egy tanársegéd működött. A magyar nyelvről a németre kellett áttérni, Pozsonyban és Kassán emellett a szlovák nyelven is oktatni kellett, Zágrábban a horvátot vezették be. Több intézményt megszüntettek, köztük a győrit és a kolozsvárit. Ezen okokból a jogakadémia-hallgatók száma jelentősen csökkent, hiszen nem szerezhettek diplomát, továbbá a német nyelv is kényszerűen került bevezetésre.

Az egyházak által fenntartott jogakadémiák névleg megkapták az önállóságot, azonban olyan szigorú feltételekkel szembesítették őket, hogy némelyik inkább beszüntette a működését. A jogi képzésbe az itt eltöltött éveket kizárólag akkor számolták be, ha a hallgatók nyilvános hallgatóként vettek részt a képzésben, a vizsgákat jó eredménnyel tették le és az órákat legalább négy tanártól hallgatták. Ezen feltételeknek kizárólag egyetlen egyházi, a debreceni református kollégium jogi tanfolyama felelt meg. Azonban 1855/56-ra az egyházi fenntartású intézmények közül egyetlenegy sem működött, kizárólag az állami fenntartásúak.” im.33-34.

Végül utal a változásoknak az out put, kimeneteli oldalát érintő következményeire: „1855. szeptember 27-én nem csak az egyetemek rendszerét, hanem a jogakadémiáikat is átszervezték, amely alapján a jogakadémiák háromévéssé váltak. A tanszékek számát hatra emelték fel, illetve bekerült a tananyagba a római jog; továbbá

A kiegyezés után mulhatatlanul szükségesnek mutatkozott a jogi oktatás átgondolása és a kor színvonalának megfelelő tartalmi követelmények bevezetése. A modern állam egyfajta bürokratikus jogállam is és az ehhez szükséges – például jogi – szakismereteket iskolarendszerű oktatás keretei között lehet megszerezni, elsajátítani. Másrészt a régi jog iránt sem rendült meg a bizalom, ezért a két egymást erősítő folyamat eredménye a jogász hivatás felértékelődése, a tolongás a felsőfokú jogi oktatásban. Az egyetem és az akadémiai szint közötti lépcsőfok-különbség még átjárható, a képesítési követelmények pedig vonzóvá teszik a jogi pályákat. Ezek a tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy sok nézőpontból nézve úgy tűnjön: Magyarország a jogászok országa.

1.3.5. A jogásképzés és intézményei a dualizmus idején

Az 1867-es kiegyezést követően az 1874/75-ös felsőoktatási reformig az 1855. október 2-i Thun-féle (összbirodalmi) rendelet szabályai érvényesültek továbbra is a tanulmányi és vizsgálati szabályzat tekintetében.

A jogakadémiák igazgatóit már 1867-ben értekezletre hívta az újból Eötvös irányítása alá került VKM. Az ekkor tájt formálódó elképzelés szerint a jogakadémiai tanszékek vezetőire az egyetemi tanszékek vezetésére irányadó szabályok lettek irányadóak (egyetemi magántanári habilitáció kívánalma).

Ezen az úton haladva a jogakadémiák belenőhetnek volna az elnevezésükben jogi karokba, így szüntetvén meg korábbi formájukat. Nem ez történt.

A hallgatói létszámnövekedés kapóra jött a közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszerét egyként modernizálni kívánó kultusztárcának. Az Eötvös utáni gyakorta cserélődő miniszterek eltérő koncepciói miatt a jogakadémiák és (1872-től) egyetemek harmonizációja elakadt, mert az igazságügyi (és a belügyi) tárca a szakhivatalnoki képzésben látta a reform irányát s nem e két felsőoktatási intézménytípus egymáshoz közelítésében.

Felmerült a jogakadémiák összevonásának lehetősége is, de az egyházi fenntartásúak valláskülönbség nélkül utasították el ennek még a gondolatát is. (A jogakadémiák és egyetemek adatait a Melléklet tartalmazza.)

A tárcaközi ellentétek a jogalkotásban törvényi szinten szintén megmutakoztak. Az 1869. évi IV. tc. a bírói hatalom gyakorlásáról, majd az 1871. évi VIII. tc. a bírák és a bírósági hivatalnokok felelősségéről végül az 1874. évi XXXIV. tc. az ügyvédi rendtartásról azt

---

államvizsga bizottságokat is felállítottak a bírói vizsga letételéhez magánjogból (osztrák polgári- és eljárásjog) és büntetőjogból – így ismét végképesítővé váltak a jogakadémiák.

Az Októberi diploma – csakúgy, mint az egyetemre – a jogakadémiákra is hatással volt, az oktatás, a nyelv és a tanulmányi rendjük mind visszamagyarosodott; szervezetük azonban maradt a Thun általi keretek között. 1861. október 12-én fogadta el a kancellária az oktatható tárgyak körét. [...] A magyar magánjog és történelem nagyobb terepet kapott, azonban a kevésbé jelentősnek tartott tárgyak, mint például a büntetőjog – amely esetében az Országbírói Értekezlet a régi magyar törvények visszaállítását határozta el – kevesebb figyelmet kaptak. Ráadásul a jogakadémia ismét doktori címet adó intézménnyé vált, amely miatt a jogi doktorátus elvesztette tudományos jelentőségét és pusztán címmé vált.” Ámán (2019) 35.

mutatják, hogy a bírói és az ügyvédi hivatást magasabb presztízsüként tartották számon, ekként is kezelték, szemben a közigazgatás államigazgatási apparátusaival.

1.3.5.1. Az 1874/75. évi reformok

A jelentősnek mondható változtatásokra 1874/75-ben került sor. A 3055/1874. sz. VKM rendelet 1874. február 5-én került kiadásra, az államtudományi alap- és államvizsgálatok szabályozása tárgyában.

A két alapvizsgálatot az I. illetve a II. tanév végén kellett abszolválni, míg a két államvizsgálatot (a jog és államtudományit) – választhatóan egyiket vagy másikat, vagy mindkettőt (bifurkáció) – a következő módon lehetett letenni: a III. tanév végétől az egyik bármikor teljesíthető, aki viszont mindkettőt le kívánta tenni, a másikat csak a IV. tanév utolsó hat hetében kísérelhette meg.

Kötelező előírás volt egy-egy filozófiai és történelmi kollégium lehallgatása, melyet a bölcsészkaron (Btk) kellett teljesíteni.

A megszerezhető doktori cím (titulus) fentiek értelmében vagy államtudor, vagy jogtudor vagy a kettő együttesen.

Két pótrendelet a 65/1874. és a 66/1874. sz. VKM jogszabály a vizsgálati bizottságról illetve a külföldi egyetemi tanulmányok beszámításáról rendelkezett.

Fentiekkel egyidőben 1874. március 8-án jelent meg a 6017/1874. sz. VKM rendelet a magántanulás megszüntetéséről, melyről az órákon való részvétel növekedését is várták.

A magántanulás helyébe a tanfolyam hallgatása nélküli jogi vizsgálatok léptek, ami csak eufémizmusa volt előbbinek.

Ugyancsak ekkor (május 19-én) adták ki a 12. 917/1874. sz. szabályzatot, mely a jogakadémiákat (-tanodákat) négyéves tanfolyamú, az egyetemektől független jog- és államtudományi karokká változtatta át.

A 12. 917/1874. sz. rendelet az egyetemek jogi karaira érvényes szabályozást ülteték át a jogtanodákra mint universitason kívüli jog és államtudományi karokra (hat királyi és kir. katolikus, két katolikus joglíceum, öt református valamint egy evangélikus jogakadémia).

A kéttípusú jogintézmény abszolutóriumai (végbizonyítványai) azonos szakmai minőség megítélése alá estek.

Az egyetemen kívüliség elve miatt a jogtanodák se egyetemi végzettséggel – jogi tudorság – egyenértékű diplomát nem állíthattak ki, sem nem illette meg őket a habilitációs (magántanári képesítés) jog. A jogakadémiák élén (a tantestület vezetője) az igazgató állt, miniszteri előterjesztésre a király nevezte ki. Egyházi fenntartású joglíceumoknál az illetékes egyházi vezető (pl. az egri érsek) nevezte ki miniszteri megerősítés mellett.

A változtatások érintették a képesítési követelményeket is. Fentebb említett 1869. évi IV. tc. a bírói tisztséghez államvizsgát és három év szakmai gyakorlat utáni sikeres bírói vizsgát (vagy köz- és váltóügyvédi vizsgával rendelkezik) irt elő.

A 1874. évi XXXIV. és XXXV. tc-ek alapján az ügyvédséghez jogi doktorátust⁷⁴, a közjegyzőihez pedig vagylagosan ügyvédit vagy bírói vizsgát követeltek meg.

Királyi ügyészekre a bírókra vonatkozó előírásokat rendelték alkalmazni.

1.3.5.2. „Reformocskák” a ’80-as évek jogi oktatásában

Trefort Ágoston már 1879-ben jelezte a két egyetem (Budapest és Kolozsvár) felé, hogy nagyszabású reformokra készül a tanulmányi rendszer egészében és intézményes struktúrájában.

Előbbi a szabályzatok szigorítását, utóbbi az egyházi jogtanodák számának csökkentését célozta volna, de az állami fenntartású intézményekből is beáldozott volna kettőt. Nem vetette el a megmaradó királyi jogakadémiákba való egyesülésüket sem. Így került sor 1883-ban az állami felsőfokú jogi oktatás tanulmányi- és vizsgarendjének újraszabályozására a 18.981/1883. sz. VKM rendelettel. Elsősorban a szigorlati tárgyak körében történt módosítás. Új tárgyként került be a magyar közigazgatási jog és a politika, más esetekben a három jogtudományi szigorlaton belül történtek cserélődések.

Az államtudományi szigorlatok is hoztak tantárgyi bővülést. A pénzügyi igazgatási jog részévé tették a peren kívüli eljárást, a büntetőtörvénykönyv pedig a kihágásokkal bővült.

Fontosabb formai változásként a tudori vizsgák esetében a második és harmadik felcserélhetővé vált.

A bifurkációból adódóan a jogtudorok, ha államtudományi tudori fokot kívántak elnyerni, csak egyetlen szigorlatot kellett még letenniük, melynek tárgyai a nemzetgazdaságtan, a pénzügytan valamint az osztrák és a magyar állam statisztikája voltak. És ez utóbbi volt az *egyetlen* különbség a két tudori vizsga között!

Nem jártak ilyen jól az államtudományi tudorok, mert nekik a jogtudori fok eléréséhez két szigorlatot kellett teljesíteniük.

Az 1883. évi I. tc. a köztisztviselők minősítéséről egyfajta áttörést hozott, képzettségnek ismerték el az ügyvédi oklevelet az állam- vagy jogtudományi tudorságot, s a „legalább négy évi tanfolyamnak a fennálló szabályok szerint való bevégezése és az államtudományi

---

⁷⁴ Ámán Ildikó helyesen utal rá, hogy a képesítési követelmények nem egyenrangúak. A bírói vizsga sikeres letételét tanúsító „bizottság oklevelet állított ki, amellyel kizárólag arra terjedt ki, hogy a jelölt képesítettnek találtatott.” Ámán (2019) 47.

Vizont az ügyvédséghez jogtudori szakképesítés kellett, ami a bírói állás betöltésére is képesítette. A bíró, ha pályát akart módosítani, ügyvéd csak úgy lehetett, ha teljes jogtudori képesítést szerzett. Úgy véljük egyfajta kettősség (kettős mérce) alakult ki a jogvégezettek körében.

államvizsgának sikeres letétele. [...] kik a jelenlegi tanrendszert megelőzőleg végezték tanulmányaikat annak kimutatása szükséges, hogy az akkor fennállott rendszer szerint a teljes jogi tanfolyamot szabályszerűleg bevégezték, s az előírva volt vizsgálatokat sikeresen letették.”⁷⁵

A törvény 5. §-a e képzettségi követelményeket rendelte alkalmazni – nyolc nagy kategóriába sorolva – a minisztériumoktól, a rendőrségen, vármegyei tisztségviselőknél (pl. alispán, jegyző, szolgabíró és segédei) át a polgármesterekig és tiszti ügyészekig.

A jogi oktatás tartalmi reformjának követelése, a gyakorlat felé fordulás és ennek szeminárium formájában való alkalmazása éppúgy napirenden maradt, mint a képzési idő kérdése.

Ezen „kiskorszakon” belül az 1899. évi XXVI. tc. változtatta meg utóbbit, bevezetve a hét féléves képzést a férfi hallgatók körében (nők nem is lehettek joghallgatók ekkoriban), ha legalább egyéves katonai szolgálatot teljesítettek. Magyarán: a hetedik félév után folyamosodhattak abszolutóriumért. Ez nem használt a jogi oktatás színvonalának se.

Módosították a jogakadémiák tanulmányi rendjét, a tantárgyak körét és óraszámait is.

1.3.5.3. A dualizmus második felének jogi felsőoktatása: tervek és eredmények

A nyolcvanas években lassan megmozduló állóvíz a '90-es évek elején kezdett el pezsegni Csáki Albin 1890. évi törvényjavaslatával. Elhúzódó egyeztetések nyomán, 1893 végén új államvizsgálati szabályzatot terjesztett be, de az egyházpolitikai viták (a polgári házasságról, az anyakönyvezésről stb.) elhúzódása miatt nem került tárgyalásba vételére, utóda Eötvös Lóránd szép csendben a javaslatot vissza is vonta. Ő se volt sokáig e poszton, személyét Wlassics Gyula követte és megpróbálta a két egyetem véleményét kérni az újragondolandó törvényjavaslathoz, mely 1898 végére készült el. Az újabb egyeztetések 1901 elejéig húzódtak el, hogy még egy év telhessen el a tervezet véglegesítéséig (1902. január). A folyamat korántsem drámai inkább komikus fordulatot vett egy újabb egyeztetési fázissal és máris 1903-ban járunk. A jobb sorsra érdemes törvényjavaslatot az 1903 végi parlamenti obstrukció, az újabb miniszterváltás szinte ellehetetlenítette.

Berzeviczy Albert kultuszminiszter „az új javaslatot 1905 elején nyomtatásban is megjelentette. A szabadelvű párt választási veresége, Tisza István kormányának lemondása következtében azonban e törvényjavaslat sem került az Országgyűlés elé, s ezzel véget ért a jogászképzés reformjára irányuló kormányzati törekvések első, másfél évtizedes időszaka. (És egyúttal egyelőre papíron maradt az egységes bírói és ügyvédi gyakorlati vizsgára vonatkozó, az igazságügyi-miniszter által tervezett törvényjavaslat is.) Említést érdemel még, hogy utóbb a Felső Oktatásügyi Egyesületben 1911 májusában az új egyetemek létesítéséről rendezett ankéton Wlassics a következőket mondotta: amikor Csáky, Eötvös, ő és Berzeviczy törvénytervezetet, ill. javaslatot készítettek >>akkor előttünk az a cél lebegett, hogy a jogi oktatás szembeszökő visszasságain lehetőleg gyorsan segítsünk, de úgy én, mint ahogy

---

⁷⁵ CJH (1896) 1882-1883. évi törvéycikkek 188.

Berzeviczy [...], hogy javaslataink tulajdonképpen csak >>etappe<<-t képeznek, melyen keresztül a több egyetem rendszeréhez kell fokozatosan felérnünk.<<”⁷⁶ Érdemi előrelépés 1918-ig már nem történt.

1912-ben felállításra került a pozsonyi és a debreceni egyetem, melyek jogi karral is rendelkeztek.

A jogakadémiák úgy is mint főiskolai szintű képzési helyek sorsa továbbra sem került nyugvópontra.

1.3.5.4. Egy korabeli „jogtávhallgató”: Ady Endre

1896-ban érettségizett Zilahon, a második legjobb eredménnyel. Ősztől lett a Debreceni Református Jogakadémia hallgatója: „Édesapánk már látta bennem a família becsületének restaurálóját – írja Ady. – Látta, mint végeztem el kitüntetéssel a kálvinisták valamelyik jogakadémiáját, s mint választanak meg lelkesedéssel a mi nemes vármegyénk valamelyik járásának szolgabírójává.”⁷⁷

Ady se a várost, se a jogtudományt nem kedvelte meg, és az első tanévet, s vele az alapvizsgát csak ősszel teljesítette.⁷⁸

1897 őszén a budapesti egyetem jogi karára iratkozott be, öccse Ady Lajos szavaival élve: „A családi tanács úgy döntött, hogy a jogász úr az 1897/8. tanévre iratkozzon be hát Budapesten, de nyomban menjen le Temesvárra [a királyi táblabíróság segédhivatalába díjnoki állásba] – mint Bandi tréfásan mondogatta – jogtávhallgatni.”⁷⁹

---

⁷⁶ Ladányi, Andor: Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890-1944
Ladányi (2007) Gondolat Kiadó, Budapest, 2007 29.

⁷⁷ Ady Endre: Életrajz

Gyermek- és ifjúkora
letöltés: 2021. 01.26.

⁷⁸ „Ady Endre I. félévi eredményei: Római jog (tanár Dr. Kovács Sándor), 8 óra, leckelátogatásra eljár, kollokvium kielégítő. Magyar alkotmány- és jogtörténet (Dr. Kérészy Zoltán, 7 óra, eljár, kielégítő. Bevezetés a jog- és államtudományokba (Dr. Ozory István), igen szorgalmas, jó. A római jog története (Dr. Kerék Sándor), 2 óra, eljár, kielégítő. A legújabb kor története (Ferenczy Gyula), 4 óra, igen szorgalmas, –. Közegészségtan (Dr. Tüdős Kálmán), 2 óra, igen szorgalmas, –.Francia nyelv (Dr. Öreg János, 2 óra, szorgalmas, kielégítő. Bölcsleleti enciklopédia (Dr. Öreg János), 2 óra, szorgalmas, jó.

II. félév: Római jog (Dr. Kovács Sándor), 8 óra, igen szorgalmas, jó. Egyetemes európai jogtörténet (Dr. Kérészy Zoltán), 5 óra, eljár, kielégítő. Bölcslelettörténet (Dr. Öreg János), 4 óra, eljár, kielégítő. Közegészségtan (Dr. Tüdős Kálmán), eljár, –. Művelődéstörténet (Ferenczy Gyula), 4 óra, –, –. Diplomatika (Ferenczy Gyula), 4 óra, Nem hallgathattam [Ady írásával], –. (Kovalovszky II. köt. 1974 i.m. 18.)”

Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről II. kötet
Kovalovszky (1974) Akadémia Kiadó, Budapest, 1974 14, 18.

Közli: Péter, I. Zoltán: Ady füstbe ment jogászokodása
Péter (2012) Várad

Kulturális folyóirat és portál
2012. január 27
letöltés: 2020.11.26.

⁷⁹ Ady, Lajos: Ady Endre
Amicus, Budapest, 1923. 52.

A helyzete itt sem lett jobb, de a III. félév sikeres letételét követően nekirugaszkodott a IV. félévnek is. Temesvárról 1898 márciusában Zilahra, ügyvédi irodába ment munkát vállalni.

Kevésbé érthető módon 1898 szeptemberében Ady ismét Debrecenbe ment, ahol a harmadik évfolyam I. félévére iratkozott be.⁸⁰ Ebből arra következtethetünk, hogy ennek nem lehetett semmi akadálya, letehetette a IV. féléves vizsgáit.

Ady 1898 őszén végleges döntést hozott: „az irodalmat választja, azért a jogot is elvégzi.”⁸¹ Másképp történt: 1898. december 15-én szigorú megrovást kap az óralátogatások mulasztásáért így a félévet érvénytelenül zárta.⁸² Váltott: Debrecenből Nagyváradra költözött: „[...] még Nagyváradon is neki- nekirugaszkodtam a jog tudományának, megújítottam kényszerű jogász-kísérleteimet, de már rontóan közbenyúlt szép, kegyes terveimbe a hírlapírás, a vége az lett, hogy fölcsaptam újságírónak.”⁸³

Érdekes, hogy Ady a Nagyváradai Katolikus Jogakadémia másodévesei közt a II. félévre beiratkozott hallgatói között szerepel. Talán a pesti tanulmányok „veszettek el”. Itt se volt szorgalmas óralátogató és a végeredmény: a nem vizsgázottak között található meg a neve. Ady a jog helyett végleg az irodalom mellett kötelezte el magát mindannyiunk nagy örömére, mert ebben a legjobbak egyike lett.

---

⁸⁰ Kovalovszky (1974) 83.

⁸¹ Péter (2012)

⁸² Kovalovszky (1974) 83-84.

⁸³ Péter (2012)

V.

Társadalmi rétegződés, törésvonalak és konfliktusok.

A jogi felsőoktatás intézményei

A Horthy- rendszer politikai gazdasági és értelmiségi-tudós elitje szakmai végzettségét és felkészültségét tekintve mintegy leképezte a felsőfokú oktatás belső szaktudományonkénti (bölcész, jogász, közgazdász, mezőgazdász, mérnök, orvos, teológus stb) részarányát.

Nem mellékesen az 1919 őszétől tematizáltan jelentkező keresztény-nemzeti ideológia állandóan napirenden tartott olyan fontos kérdéseket, mint a nemzet sorsa és a békekötés kilátásai, a bukott forradalmak vezetőinek bűnbakká tétele karaktergyilkosság és dezinformációk súlykolásával, az új rezsim társadalmi bázisának szélesítése, propaganda és ígéretek segítségével. Mivel nem lehetett ott folytatni, aminek 1918. október-novemberében vége szakadt, ezért szükségesnek mutatkozott a jogtudat mint a jogi kultúra kulcseleme átértelmezésének és átértékelésének. Ebben az átállításban a politikai kultúra is tevékeny szerepet töltött be. Ám a jogtudatot nemcsak a keresztény-nemzeti ideológia szerkezeti elemeivel kívánták átformálni, hanem a tradicionális, a hatalom stabilitása szempontjából fontos konzervatív, tekintélyelvű régről meglévő attitűdök újbóli megerősítésével is. A formálódó majd az 1920-as választásokkal legitimációt nyerő államrezon talán legszembetűnőbb jelensége a középosztály-középrétegek – értelmiség – itt ilyenén társadalmon belüli egységként kezelt embercsoport – politikai- és közvéleményformáló szerepének felértékelődése volt. Úgy tűnik fel számunkra, hogy mind képzettségük – felkészültségük mind a rendelkezésükre álló fórumok (az akkori tömegkommunikációs eszközök és az országgyűlési tagság adta nyilvános megszólalás) lehetővé tették, hogy a jogi kultúrát, benne jogtudatot hordozó egyénekkélcélzotán befolyásolják, abban maradandó változásokat generáljanak. Ezt gondoljuk az extern és intern, azaz a külső-laikus és a belső-jogászi jogi kultúra-elemek vonatkozásában is. Fentiek alátámasztására a Horthy-rendszer mérvadó elitcsoportjait és a jogi felsőoktatást, a jogászi hivatást tesszük elemzésünk tárgyává. A jogalkotásban törvények útján megnyilvánuló, jogi kultúrára ható változásokkal a vonatkozó VI. VII. VIII. fejezetekben foglalkozunk.

1. Társadalmi rétegek és az új kisállamisági berendezkedés

Elemzésünket az állami keret, a hatalomgyakorlás intézményrendszere működése ismertetésével indítjuk. Az 1918-as háborús vereség a dualista állam összeomlását hozta magával. A régi Magyarország megszűnt létezni. Három politikai koncepció és mögöttük három politikai csoportosulás kapott történelmi lehetőséget, hogy hozzáfogjon megvalósításukhoz. A valóságban az első két koncepció megbukott/megbukatták, a harmadik – előbbiek politikai káosza és a hatalmi őrít hagyó következményeként – külső, azaz antant segítség nélkül – ezen csoportosulás és irányzatai „egyszerűen nem boldogultak el az új hatalom alapjainak lerakásával, jóllehet a tanácsköztársaság már régen elvonult az útból.”⁸⁴ A

⁸⁴ Ormos, Mária: Jelző és történelem. Ormos (1997). (Kérdések a Horthy-korszakról).

végül Horthy nevével fémjelzett rendszer máig elfogadott terminus technicus, melynek kapcsolódó jelzői az „ellenforradalmi” valamint a „keresztény-nemzeti” (ideológia). Figyelmet érdemlő Ormos Mária analízise:

„Ami azután a lassan kialakuló államhatalom >>ellenforradalmi<< minősítését illeti, az konkrétan semmi többet nem fejez ki, mint hogy a rendszer kialakítói valóban ellenforradalmi lelkületűek voltak, és hogy jelentős részük tényleg ellenforradalomra készült. A fogalom azonban meglehetősen kiürül, ha a gyakorlati valósággal állítjuk szembe. Először is azért, mert minden vágy és óhaj ellenére, ebben az országban nem zajlott le ellenforradalom. Lezajlott egy sporadikus és vad bosszúhadjárat, többnyire a megelőző korszak legkisebb szereplői ellen, felbuzgott – először a történelem során – egy bösz antiszemitizmus, a forradalomból leszármazó államhatalmat azonban nem e cselekmények végrehajtói döntötték meg hanem a román hadsereg. Akik viszont utóbb a hatalmat megszerezték és kiépítették, többnyire nem voltak azonosak e vad roham vezérőivel. Ráadásul az >>ellenforradalmi<< jelző azt sugallja, [...] - és ez a fontosabb -, hogy a már konszolidált új rendszernek ez az ellenforradalmi beállítottság az egyetlen ismérve. Elismerve, hogy az ismérvek között a forradalom ismétlődésétől való félelem valóban mindvégig jelen volt, az új állam létértelmét egyedül e vonással kitölteni nem látszik szerencsésnek. Még kevésbé szerencsés diktatúráról vagy minősített diktatúráról beszélni egy olyan pillanatban, midőn éppen az általános választójog alapján rendeznek választásokat. Ez még akkor is lehetetlennek mutatkozik a szó mind jogi, mind politikai értelmében, ha közben a különítmények még nem nyugodtak, és súlyos atrocitásokra is sor került. [...] olyan esetben, midőn egy ország közjogi helyzete, választási rendszere, területe, gazdasági feltételrendszere, nemzetközi helyzete, politikai vezető garnitúrája, nemzetiségi összetétele, vallási képlete stb. gyökeresen átalakult, e szónak egyszerűen nem marad igazi tartalma. Egyszerűbb megmondani, hogy volt néhány olyan mélyen beágyazott strukturális adottság a magyar társadalomban, ami valóban változatlan maradt.”⁸⁵

Több más megfontolása mellett, még egy nagyon fontos észrevétele:

„Vajon nem szükséges-e [...] [...] a rendszer egészét, rosszul lebetonozott voltát és megoldatlanságait tetemre hívni mind az agrárium, mind a zsidókérdéssel összefüggő polgári jelenlét szempontjából? Ez persze visszavisz a kezdetekig. Magába foglalja a földkérdésen túl a talán ennél súlyosabb dilemmát: mit tehetett a magyar társadalom a nagyra nőtt és egyre növelt tőkés ágazatok zsidó meghatározottságával? Milyen alternatívája volt – lett volna – a Bethlen által tett kijelentésnek: >>nem magyar<<. Ez az ítélet vajon nem volt ítélet egyszersmind a társadalmi és politikai polgárosodás felett is?”⁸⁶

Az Ormos Mária által felvetett kérdések továbbgondolásra érdemesek, s témánkra vonatkoztatható felvetéseit hasznosítani kívánjuk álláspontunk kifejtéseiben.

---

⁸⁵ im. 184.

Két megjegyzés kívánkozik ide:

- először az általános választójog kérdése, amely 1922-1938 között nem érvényesült (és a titkosság is csak részlegesen);

- másodszer annak hangsúlyozása, hogy a szociáldemokraták bojkottálták az 1920-as választást.

⁸⁶ im. 188.

1.1. Társadalomszerkezeti jellegzetességek kisállamisági államfejlődésünk kezdetén

Ezen alfejezethez kapcsolódik alábbi idézetünk: „Tehát a társadalom struktúra, nem az együttesen folyó élet, nem az együttélő emberek közössége, hanem az együttélésben objektiválódó szerkezet.”⁸⁷ – írja Erdei Ferenc.

A fiatal Erdei a '30-as évek második felétől behatóan foglalkozott a magyar társadalom belső szerkezeti sajátosságaival. Az 1938-ban megjelent *Parasztok* című műve jelzi formálódó társadalom- és formációelméleti gondolkodása kiindulópontját az ún. kettős társadalom koncepcióját: „Külön társadalom a parasztság: önálló életű kisebb körű világ, amely bele is illeszkedik a társadalom nagyobb körébe, de el is szigeteli magát attól; szóval: társadalom a társadalomban.”⁸⁸ A mű hasonló kiadása utószavában Kulcsár Kálmán arra tesz utalást, hogy „Erdei Ferenc a >>jobbágyság nevelő rendjét<< tekintette döntő körülménynek a parasztságkiformálásában.”⁸⁹ 1941-ben jelent meg *A magyar paraszttársadalom* című munkája, melyben összehasonlító elemzést is ad a középkelet-európai országok paraszttársadalmairól. Az 1943-as szászói konferencián előadói beszédében vázolta fel nyilvánosan is a „kettős társadalom” koncepcióját. A paraszti polgárosodást hirdette meg mint a jövő magyar társadalma átalakulásának zálogát. A paraszttársadalomnak polgárosodni-polgáriasulnia kell, hogy integrálódhasson. Erdei 1848-ból vezette le (a rendi társadalomból való ki- és átlépés a polgári lét felé) a magyar társadalom koráig ívelő sajátosságait, Erdei, csakúgy mint Szekfü, a köznemességet tekintette az élet- és rendszeridegen kapitalizmus fő „szálláscsinálójának”, mert kvázi kivonultak a gazdasági szférából, de úri középosztályként az állami szféra hivatalait – hivatásait tartotta befolyása alatt, átengedve az idegenekből állóknak az ipari – kereskedelmi és (pénz)termelő (banki) szférát. Ezzel Erdei megvalósultnak látta a társadalom szerkezeti értelemben vett megkettőződését: egy konzervatív történelmi-nemzeti és egy másik idegen eredetű modern polgári társadalom. E másik (kezdetben talán csak „árnyék”) társadalom a gyors vagyonosodása, növekvő kulturális befolyása következtében – és ezt Erdei is jól látta – politikai követelések formájában adta tudtul, hogy részt kér a hatalomból is. Az 1918/19-ben játszott szerepüket a Horthy-rendszer idején ellenükre lehetett fordítani a politikai hatalmat birtokló és gyakorló elit bünbakképző funkciója révén. Innen számítható a keresztény-nemzeti ideológia intranzigens antiszemizmusa és a konzervatív értékrend sulykolásából következő parasztságfóbia a nagybirtokrendszer minden áron való fenntartása.

---

⁸⁷ Erdei, Ferenc: *Történelem és szociológia*

Erdei (1942) *Társadalomtudomány* 1947/4-5: 471.

⁸⁸ uő: *Parasztok*

Erdei (1938) Budapest, 1938. 14.

Lásd még Király, Sándor: Az ún. „kettős társadalom” koncepciójának helye és szerepe

Erdei Ferenc életművében. Egy nagy hatású társadalomkép gyökerei

in. *Történelmi tanulmányok XIX.* „A historiográfia műhelyében

Főszerkesztő: Velkey Ferenc

Debreceni Egyetem, Debrecen 2011 (2012) 95-126

⁸⁹ Kulcsár, Kálmán: *A mai magyar társadalom*. Kossuth Könyvkiadó 1980 133. (67l.j. alatt)

Erdei szellemi fejlődésében az jelentette a fordulatot, amikor a Horthy-rendszer egészére nézve arra az elméleti belátásra jutott, hogy a parasztság már nem tartozik a történelmi-nemzeti-nemesi szerkezethez és még nem volt képes a kapitalista termelés szerinti hatékonyságra sem, ezért leszakadó, kirekesztődő réteg, vagyis egy harmadik társadalmi szerkezeti elem! A munkásságot idegen eredetűségűnek tartotta, mely már a parasztságból „építkezik”, korlátozott politikai érdekérvényesítést vívott ki magának, de nem önálló, hanem a polgári struktúrához „alulról kapcsolódó” réteg.

1.1.1. *A társadalmi szerkezet főbb elemeinek rövid áttekintése*

Többféle nézőpontból közelíthetünk a címben jelzett kérdéskörhöz, mivel a társadalom szerkezete mindig egyfajta konstrukció. Országunk 1920-ban méretében és lakosságszámában is kis állammá vált. Ugyanakkor soknemzetiségűből (1910:54%) 1920-ban 91,3%-os homogénnek tekinthető nemzetállammá változott. Számottevő nemzetiség a németység (6,9%), a szlovákság (1,8%) és a cigányok (~0,6%). 1920-ban a zsidóság még vallásilag szerepelt a statisztikákban, számukat 5-6% körülire teszik. Ha viszont a fentebbi számadatokat összeadjuk... (legkevesebb 100,6 illetve 106,6%-ot kapunk). (A zsidóság magát magyarként határozta meg, a cigányságot pedig 1941-ig nem tekintették statisztikai tényezőnek.)

A másik lehetséges nézőpont a társadalomban elfoglalt hely, betöltött hivatás, életmód, vagyoni helyzet stb szerinti csoportosítás. Utóbbiból kiindulva beszélhetünk felső-, közép- és alsó vagyoni osztályo(k)(zás)ról is. Figyelemmel az Erdei által jelzett „többes” társadalmi szerkezetre a jövedelem /vagyonszerzés módjai is osztályozási alapként jöhetnek számításba. Az ideológiai indíttatású uralkodó osztály(ok) – középrétegek (osztály) – alávetett osztályok (csoportok) megkülönböztetés szerintünk a jogi kultúra jogtudati eleme felől közelítve használható, ha a társadalmi rétegek szerint vizsgálják ennek változó és hosszabb időn át statikus elemeit (utóbbira példa lehet az ún. „Trianon-trauma” tartóssága vagy a „jogkerülés”, a „jogkijárási és protekció” kitartó továbbélése a „társadalom széles köreiben”). Részletező áttekintést a társadalomtörténeti és szociológiai szemléletű művek adnak az érdeklődő múltkereső közönségnek.

2. A törésvonalak elméletének modellezése a Horthy-rendszer létrejöttében, elfogadottságában – elfogadtatásában és megszilárdulásában

A tanulmány készítésekor a jogtudat mibenlétéről való eszmecsere során Visegrády professzor magyar jogi kultúráról írott cikkével⁹⁰ összefüggésben merült fel a törésvonal-elmélet adaptív alkalmazhatóságának kérdése. Említett cikkében Európára vonatkozóan négy törésvonalról ír, melyből az utolsó a politikai és jogi kultúra „tekintetében érzékelhető törésvonalakat [jelenti]. S ebben kell látnunk vizsgált témánk gyökereit.”⁹¹ A törésvonalakat megpróbáljuk a Horthy-rendszer kialakulásához, berendezkedéséhez és megszilárdulásához mérten szinoptikusan szemlélni. Nem kétséges, hogy a sorsfordulóhoz érkezett Magyarország számára – immáron kicsiben, de továbbra is társadalmi léptékben – egyáltalán nem volt

⁹⁰ Visegrády (2019): 153-177.

⁹¹ im. 154.

mindegy, milyen lesz, vagy milyen maradhat jogi kultúrája. A valós társadalmi szerkezet, a múlt továbbélése és a Trianon utáni „hogyan tovább” kérdése az identitással és moralitással kapcsolatos konfliktusok kezelését tette szükségessé (mert talán ezek kérdőjeleződtek meg a legnyilvánvalóbban. Kiegészülve a társadalmi mobilitással mint a modernizáció egyik hajtóerejével).

2.1. A társadalmi konfliktusok törésvonalai

Alábbiakban a Lipset-Rokkan szerzőpáros⁹² behaviorista nézőpontú szakcikkében foglaltakra figyelemmel foglalkozunk a témával. Szerintük négy törésvonallal számolhatunk:

- az uralkodó és a helyi kultúra valamint a nyelvi-etnikai konfliktusok
- a világi állam és az egyház(ak) közötti konfliktus
- agrárium és az ipar ellentéte
- tőke-munka ellentét

Megjegyzendő, hogy ebben a felosztásban ipar és tőke szinonim fogalmaknak tekinthetők, így súlyozottan érintettek az ellentétek kiéleződésében. Láthatóan a gazdaságban fejlődnek ki a felek közötti ellentmondások. Fentebb 1.1.1. alatt utaltunk a társadalmi nagycsoportok lehetséges elnevezéseire. Ha az ún. állampolitikai döntések irányából közelítünk, azt látjuk, hogy vannak előnyben vagy hátrányban részesített, közismert névvel jelölt csoportok (pl. földbirtokosok, iparosok, keresztény középosztály, kereskedők, munkásság), másrészt az egyes emberek, akik saját helyzettudatuk megfogalmazásához az arisztokrata, nemes, munkás, paraszt, polgár stb megnevezést használják. A társadalmi tagoltságot akként fejezik ki, hogy az egymással konfliktusos politikai ideológiák bevált sémáival struktúrálnak mutatkoznak meg. A magyar kultúrában kitüntetett szerepet játszó irodalom gyakran sugalmazott történelem- és társadalomképeket, melyek jelentősen befolyásolták és tudatosították a társadalom valós szerkezeti elemeit. Ilyennek tekinthető Szabó Dezső munkássága, aki – a történész Szekfű Gyulával együtt – megkerülhetetlen tárgyalt korszakunk megértéséhez. A törésvonalak irodalmi ábrázolásai szétszakíthatatlanul és korhoz kötötten mutatják meg a társadalom rétegei életét, konfliktusait, hétköznapi világukat (pl. Szabó Dezső: Az elsodort falu c. műve vagy Németh László 1928-ban papírra vetett sorai: „Az irodalom kiérzi a

---

⁹² Lipset, S. M – Rokkan, S: Party Systems and Voter Alignment: Cross National Perspectives. The Free Press, 1967, New York

Részletesen elemzi:

- Róna, Dániel: A törésvonal fogalma a politikatudományban
Magyarország
Politikatudományi Szemle XVII/4: 121-144.
- Enyedi, Zsolt – Körösenyi, András: Pártok és pártrendszerek
Osiris Kiadó 2001
- Gombár, Csaba: Törésvonalak
2000: irodalmi és társadalmi havi lap
2005/6: 3-17.
letöltve: 2021.01.15.

társadalom tudatalatti kívánságait [de mire ezek megvalósulnak] maga már új hiányokat jelez s új vágyakkal vajúdik.”) Visszatérve kiindulópontunkhoz a négy törésvonal lényegileg és „egy szóban” fogalmilag etnikai, vallási, város-vidék és osztálykonfliktus. Ebből az elsőt ebben a dimenzióban nem látjuk bizonyítottnak. Ha az ideológiailag létező politikai antiszemitizmus felől nézzük az első törésvonalat, akkor az – időben elsőként keletkezőként – még a dualizmus korában gyökerezik, az Istóczy Győző-féle Antiszemita Párt jelentkezésével. További specialitását az adja, hogy egyszerre tűnik érdek- és értékalapú ellentétnek, mely a funkcionális dimenziójú konfliktusok két különböző típusát jelenti. Az érdekalapú, oszloposodó ellentét a törésvonal mélyülését mutatja, a „speciális nyereségek és veszteségek” rovatát. Az értékalapú ellentét maga az ideológiai konfliktus a történelem értelmezéséről, az erkölcsi meggyőződésről, a magyarsághoz tartozás komplex elkötelezettségéről. A '20-as évek magyarországi pártjaira kivetítve a törésvonalak átformálódhattak politikai ellentété. Ehhez olyan parlamenti és azon kívüli eszközök álltak rendelkezésre mint az ellenzéki pártok szövetségekötése, az érdekartikulálás (képviseleti indítvány, törvényjavaslat beterjesztése, interpelláció, bizottsági munka stb), külső szervezet (hálózat) kialakítása, ellentétek tompítása vagy éppen túldimenzionálása. Ezek elvi lehetőségként jöhettek számításba. A bethleni konszolidációs időszakban (1921-1931) úgy a polgári pártok mint a szocdem párt mérvadó ellenzéki pártokként, ha kevésbé tudták is befolyásolni az eseményeket, de hatásosan jelenítették meg az általuk képviselt törésvonalak adott pólusát. (A polgári pártok országgyűlési képviselői inkább jogi végzettségűek mintsem tőkés vállalkozók).

2.2. Az ellenfél és az ellenség problematikája

Az 1920-as nemzetgyűlési választásokról a szociáldemokraták távol maradtak. Az 1921. decemberi Bethlen-Peyer paktumig „politikai páriáknak” számítottak 1918/19-es szerepvállalásuk miatt. A politikai karanténból kikerülve, konstruktív ellenzéki politizálást folytattak. A polgári pártokat is ellenfélnek tekintették a köztük húzóó és tételezett munka – tőke törésvonal mentén. Mivel egyiküknek sem volt lehetősége érdemben befolyásolni az országgyűlés működését – és ez végighúzóó a rendszer egészén-, taktikai együttműködésben gondolkodtak. A kormánypártok vagy a kormányt kívülről támogató pártok gyakran tekintettek a parlamenti ellenzékre ellenségként. Ez főleg az 1939 utáni ciklusban vált akuttá. A politikai rivalizálás minden pártrendszer szükségszerű és immanens alapvonása. A Horthy-rendszerbeni országgyűlési választások kampányai sem nélkülözték az ellenséggyártást. A politikai riválisból tételezett politikai ellenség lett, aki ebben az értelmezésben nemcsak hogy van, de volt és lesz mint negatív konstrukció. Az országgyűlésben főleg a hozzászólások, interpellációk, bekiabálások tartalmaztak „negatív perszonalifikációt”. A hangnem változása, a durva és sértő kifejezések használata, gyakorisága az 1939 utáni országgyűlés egyes szélsőjobbos pártjai képviselőire lesz inkább jellemző.

3. A jogi felsőoktatás és intézményei (1920-1944)

Tanulmányunk előző fejezetében felvázoltuk az egyetemi és a jogakadémiai jogászképzés két szintjét és a képzési helyeket. Ebben a részben végigkísérjük a jogi oktatás reformjára irányuló törekvéseket, a kormányzati elképzeléseket, az intézményi javaslatokat és a hallgatói jogviszony kérdéseit. A jogász hivatásra készülők jogi kultúrájáról pedig statisztikai adatok elemzésével kívánunk következtetéseket levonni.

„A két háború között a katolikus egri joglíceum és az 1919-ben Miskolcra átmenekített eperjesi ág. hitv. evangélikus egyházkerületi mellett a kecskeméti református jogakadémia élt csupán. Rövid ideig működött ugyan a pécsi katolikus püspöki, továbbá a sárospataki református, sőt a Hódmezővásárhelyre áttelepült máramarosszigeti református jogakadémia is, de 1924-re valamennyi beszüntette tevékenységét. [...] A három felekezeti jogiskola működését a két háború között a hiányos anyagi feltételeken túl rendkívül negatívan befolyásolta az egyházak és a kultuskormányzat közötti állandó kötélhúzás. A közoktatásügyi miniszter például évente határozta meg, s olykor különbözőképpen a felvehető hallgatók létszámát.”⁹³ – írja Halmai István

Az 1920. évi XXV. tc. a tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozásról hangzatos nevet viselte, de a köztudatban a mai napig numerus clausus (zárt szám) törvényként említik. Az általános indokolásban szerepel a következő kitétel: „Óvakodnunk kell attól, hogy a Magyarországon, már most is nagyszámú szellemi proletariátust ezentúl is szaporítsuk.” A képviselőházi vitában az egyik legtöbbet visszatérő kifejezéssé vált a „szellemi proletariátus” jelzős szerkezet. Maga a törvény ugyan egy szót sem ejt a női hallgatókról, de az általános indokolásban egy bekezdés erejéig tárgyalja, hogy rendes vagy rendkívüli hallgatókként felvehetőek és a tanszabadság részének gondolván az egyetemi karok kompetenciájába tette át a döntés jogát. A vitában többen megfogalmazták kételyeiket, olyan is akadt, aki „Főzőkanalat nekik!” beszólást engedett magának.

A numerus clausus törvény a frankhamisítási botrány során kap majd nagyobb figyelmet, amit a kormányzat (Bethlen és Klebelsberg) 1928-ban csak törvénymódosítással tudott kezelni elkerülve a nagyobb bajt, a népszövetségi fórumon történő nyilvános elítéltetést.

Még 1920. decemberében vetődött fel, hogy a budapesti egyetem, melyet főleg a jogi kar oktatói katolikusnak tartottak, vegye fel az alapító Pázmány Péter nevét. Ezzel szinte párhuzamosan a debreceni egyetem Tisza István nevét kívánta felvenni. Itt nem esett szó se Tisza református egyházban betöltött szerepéről, se a kálvinista szellemiségről. A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem először és átmenetileg a fővárosban működött, de az 1921. évi XXV. tc-vel Pécs lett a székhelye, s máig itt fejt ki a jogi kultúrára is kiható tevékenységét. Ugyanekkor született döntés arról, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Szegeden nyerjen elhelyezést.

---

⁹³ Halmai, István: A kecskeméti református jogakadémia a polgári kori jogfőiskolák rendszerében 1875-1944. Publikacio.uni-eszterhazy.hu Letöltve: 2021.01.15.

3.1. Az egyházi fenntartású jogakadémiák

1920 után a trianoni ország területen csak egyházi fenntartású jogtanodák maradtak, melyek közül a pécsi az egyetem jogi karába gravitált át, a máramarosszigeti joglíceum 1924-ig működött Hódmezővásárhelyen, a sárospataki 1923-ban fejezte be tevékenységét. Három intézmény érte meg közös felszámolásuk 1949-es dátumát: a katolikus egri jogakadémia, a református kecskeméti joglíceum és a miskolci evangélikus jogakadémia. Klebelsberg kultuszminiszter nem csinált titkot abból, hogy az egyházi fenntartású jogakadémiák állami segélyben részesítése óriási teherterhelés a négy állami egyetem jogi karai mellett, ezért annak folyósítását megszüntette. Az egyházak lépéskényszerbe kerültek. Az egri érsek a főkapitány (gazdasági uradalom, kiterjedt birtokkal) segítségével fenntartotta az egri intézményt. Az evangélikusok Miskolc és polgármestere (maga is az előd székhelyen Eperjesen végzett Hodobay Sándor⁹⁴) pénzügyi segítségével maradtak talpon, a kecskeméti református jogakadémiát is érzékenyen érintette mind a numerus clausus a hallgatói létszám tekintetében, mind az államsegély megvonása. Ily módon mindegyik intézmény kétfrontos harcot folytatott a pénzügyi túlélésért és a tanulni vágyó fiatalok – úgymond – lelkéért. (A fontosabb létszámadatok a Mellékletben találhatóak.)

Persze a kormányoldal, látván a sikertelen próbálkozását, indirekt eszközökhöz folyamodott. Élve törvényi felhatalmazásból folyó rendeletalkotási jogával évente állapíthatta meg a jogi karok (4 egyetem) és a jogakadémiák (1924-től 3 intézmény) által felvehető hallgatói létszámokat.⁹⁵ Persze ez az ország akkor is Magyarország volt, az informális, kijárós, protekciós jól ismert és sűrűn gyakorolt ezen megoldási módok országa – is. A miniszter által meghatározott kvóták a három-három vidéki jogi karra és a jogakadémiákra külön-külön, de azon belül egységesen lett megállapítva (pl. 1926-ban a jogi karokra 200-200-200+Bp. 500fő, a jogakadémiákra pedig 40-40-40 fő). 1927-ben Klebelsberg elvonta a jogakadémiák államvizsga-tartási jogát. Ladányi Andor ezt akként értékelte „minthogy az államvizsgát tették száma évről évre csökkent (az 1926/27. tanévben a három jogakadémián összesen 26-an államvizsgáztak) különösebb jelentősége nem volt, a 40 főben megállapított felvételi létszámot pedig rendre túllépték.”⁹⁶ A jogi képzés reformjára irányuló törekvések felerősödtek s ez összekapcsolódott az évtizedforduló közigazgatási vitáival majd a nagy világválság okozta belső nehézségekkel és következményeivel.

---

⁹⁴ Stipta, István: A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919-1949). in. A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923. Szerkesztette: Kajtár István, Pohánka Éva. PTE AJK, Pécs, 2009 65-86.

⁹⁵ im. 70.

⁹⁶ Ladányi, Andor: Törekvések, kísérletek a jogképzés reformjára 1890-1944. Ladányi (2007). Gondolat Kiadó, Budapest, 2007 52.

3.2. Reformkísérletek a felsőoktatásban 1931-1944 között

Klebensberg – szinte már mániákusan – ütötte a vasat a jogakadémiák megszüntetése érdekében és 1931. május 13-án képviselőházi beszédében ennek megfelelő hozzáállással beszélt: „T. Ház! A főiskolákról szólva, nem hallgathatok el egy figyelmeztetést, figyelmeztetést a jogakadémiák fenntartóinak, hogy a legfőbb ideje lenne már ezeknek az intézeteknek a likvidálása. Vizsgáljuk csak meg, hogy jogot és államtudományokat hol – mindenhol tanítunk Magyarországon? Tanítunk a négy egyetemen, tanítunk a közgazdasági fakultáson, tanítunk a műegyetem közgazdasági fakultásán, - ez már hat fókusz – és ezenkívül a három jogakadémián, tehát kilenc helyen. Azt hiszem, abban egyetért mindenki, hogy tisztán adminisztratív apparátusunkat feltétlenül apasztanunk kell. Hogy a kisebbé vált országunkban szükség van-e a jog- és államtudományi oktatás kilenc fókuszára, és hogy ezt a kilenc iskolát el tudjuk-e látni tanerővel, vita tárgya sem lehet. Ezeket a jogakadémiákat a felekezeti féltékenység tartja életben. (Úgy van! Úgy van!) Ezekről az államsegélyt már elvontam, de azért mégis fenntartják a felekezetek, noha a tanpénz ezeknek fenntartási költségeit csak részben fedezi. Honnan veszik a pénzt? Elvonják más feladatoktól, már pedig az egyházak a mai körülmények között nem bővelkednek anyagi eszközökkel, hogy ilyen célokra, amelyeknek felesleges volta nyilvánvaló, számottevő összegeket áldozzanak akkor, amikor a kifejtett munkára sincs szüksége a nemzetnek, mert hiszen a meglévő állami intézetek a jogtanítást teljes mértékben képesek ellátni. Kényszeríteni ezen a téren csak törvénnyel lehetne, mert – amint méltóztatnak tudni – törvényesen bevett egyházainknak joguk van – minden rendű és rangú iskola fenntartására. Tehát ahhoz törvény kellene, hogy mi ezt a jogukat a jogakadémiákra nézve felfüggeszük. Minden ilyen állami belenyúlás szükségképpen odioso. Én tehát a kapacitáció útját választom és erről a helyről is ünnepélyesen kérem azokat a tényezőket, amelyek jogakadémiákat tartanak fenn, hogy végre határozzák el magukat arra a kétségtelenül heroikus gesztusra, amivel ilyen intézmény likvidálása jár és szüntessék meg ezeket az akadémiákat. (Helyeslés a jobboldalon.) Akkor azután egyik és másik, nagy deficittel küszködő intézményüket elláthatják azokkal az anyagi eszközökkel, amelyek most, sajnos nincsenek meg.”⁹⁷ Az eredmény: a semmi. A Bethlen-kormány bukása 1931. augusztus 24-én az ő kultuszminiszteri pályájának is a végét jelentette. A jogi oktatás elejtett fonálát Magyary Zoltán vette fel. Erősen jogakadémia ellenes élel készült el a tanulmányi és vizsgarend újabb tervezete: a képesítő szigorlat csak azon az egyetemi karon tehető, ahol a hallgató az utolsó két félévét teljesítette. Ez ellehetetlenítette volna a jogakadémiák utolsó (IV. éves) évfolyamait éppúgy, mint az egyetemek közötti átjárhatóságot. Magyary tervezetének leginkább előremutató vonásaira szerintünk a pécsi jogi kar véleményében találunk rá. Támogatták (volna) a doktorátus tudományos fokozattá tételét, a bifurkáció kivezetését, az in absentia hallgatás ellehetetlenítését (magyarán a kötelező óralátogatás bevezetését) és a tantervek módosítását. A debreceni kar a doktorátust akkori formájában kívánta (volna) megtartani és a jogakadémiák ellen foglaltak állást. A szegedi kar a pécsihez hasonló álláspontra helyezkedett. A pécsi karon egyedül Eckhart támogatta

---

⁹⁷ Az 1927 évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának Naplója XXXVI. kötet. Budapest 1931. 250-251.

Magyary elgondolásait, de összességében időszerűtlennek tartották „pénzügyi és szociális szempontokból.”⁹⁸

A jogakadémiák elfogadhatatlannak tartották a tervezetet. A pécsi jogi kar „ellenjavaslattal” élt, pl. áttérés az éves rendszerre a keresztfélévek megszüntetésével, a „katonai kedvezmény” kivezetése, a magánjog és a közgazdaságtan nagyobb óraszámban kerüljön oktatásra, államvizsga megszüntetése, a doktorátus maradjon képesítő jellegű stb.

Molnár Kálmán így foglalta össze álláspontját a tervezetokról: „[...] nemcsak azt kell megállapítanunk, hogy a reform szükséges és időszerű[...] be kell ismernünk azt is, hogy a reform legalább negyedszázaddal elkésett.”⁹⁹

Hóman Bálint kultuszminisztersége alatt 1936 decemberében került megrendezésre az Országos Felsőoktatási Kongresszus, mely nagy teret szentelt a jogi oktatás kérdésének. Moór Gyula úgy vélte, a középosztálybeli hallgatók szüleinek elszegényedése áll a tanulás melletti munkavállalás háttérében, míg az alsóbb néprétegek gyermekei esetében a szellemi és erkölcsi alkalmatlanság terjedését vélte felfedezni. Ezeket összekötötte az oktatói gárdák színvonalbeli heterogenitásával is. Javasolta a képzési idő egy félévvel történő emelését kilenc félévre, ha a katonai kedvezmény megmarad, akik viszont a három alapvizsgájukat minimum jó eredménnyel teljesítik, már a VIII. félév végén abszolutóriumot kapnak. Felvetődött propedeutika jellegű alapvető jogi fogalmakról szóló előadások tantervi beépítése az I. félév kezdése előtti két-három heti időrendben.

Élénk vitát folytattak a közigazgatási képzés mibenlétéről, arról, hogy csak jogi képesítéshez legyen-e kötve vagy külön közigazgatási képzésben gondolkodjanak.

A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem professzora Bud János álláspontja szerint „>>A jövő a szociális államé. [...] sok jel arra vall, hogy a XX. századra az a történelmi szerep vár, hogy a szociális gondolaton keresztül a józan szocializmust egybeolvassza a morális és etikai erőktől mozgatott kapitalizmussal. [...] csak olyan reform fog megfelelni hivatásának, amely tudatosan [...] a közigazgatási képzés központjába helyezi a gazdasági, a szociális és kulturális ismereteket. <<”¹⁰⁰

Jó magyar szokás szerint a végülis eredménytelen kongresszus után az Országos Felsőoktatási Tanács Jog- és Közgazdaságtudományi Szakosztálya bizottságot állított fel a reformtörekvések összefoglalására. A Moór Gyula vezette testület anyagát az OFT (Országos

---

⁹⁸ Moór Gyula[...] jelentésében a többi jogi kar állásfoglalására is hivatkozva megállapította, hogy a Magyary-féle tervezet >>időszerűtlen és megvalósíthatatlan<<. A jelentés rámutatott a szociális szempontokra: >>a szigorítások nagy tömegének a halmozásával amúgy is nehéz helyzetben lévő ifjúságunknak a létfeltételein annyira megnehezítené s a fennmaradásáért amúgy is élet-halálra menő harcot folytató középosztályunknak a gondjait és terheit fiai kitanulási lehetőségének a megszorításával oly módon súlyosbítaná, hogy a mai szociális helyzetben nem vállalhatnók felelősséget. [...] El sem képzelhetők az a nyugalanság, amellyel közvéleményünk a középosztály eleven húsába vágó Magyary-féle reform megvalósítását fogadná.<< Utalt a jelentés a pénzügyi szempontokra: nagyszámú tanársegédi állás szervezésére lenne szükség, de >>lehet-e [...] alapos reményünk arra, hogy a jog- és államtudományi karokat éppen most lássák el a jobb időkben hiába kért tanársegédekkel?<<” Ladányi (2007) 65.

⁹⁹ ih. Ladányi (2007) 68.

¹⁰⁰ im. 73.

Felsőoktatási Tanács) megtárgyalta és a tervezetet elfogadva a VKM felé megküldte. Hóman már egy szinte kész helyzetről beszélt: „A felsőoktatási reform munkálatai már nagyon előrehaladtak. Méltóztatnak tudni, hogy három esztendő előtt országos ankétot hívtam össze; ennek eredményeképp alakult meg a felsőoktatási tanács, amely az összes akkori felszólalásokat és az egyetemek részéről beérkezett javaslatokat feldolgozta. Ma már annyira előrehaladt ez a munkálat, amelyet Szily Kálmán államtitkár és műegyetemi tanár vezetése mellett folytattak a felsőoktatási tanács tagjai és személyzete, hogy remélhetőleg 1940 tavaszán beterjeszthetem a javaslatot. (Helyeslés) Bejelentem azonban, hogy amennyiben nem sikerülne májusig, vagy júniusig, tehát még a jövő tanév kezdete előtt megoldanom az egész kérdést, akkor a Tauffer képviselő úr által szóvá tett gyógyszerészképzés reformját ideiglenesen rendeletileg fogom megvalósítani, [...] Remélem azonban, hogy az egészszel jöhetnek a t. Ház elé.”¹⁰¹

A jogi képzés reformja ismét elakadt. A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) után, Kolozsvár újból az anyaország része lett és az 1940. évi XXVIII. tc.-kel Szegeden létrejött a Horthy Miklós Tudományegyetem (jogi kar nélkül),¹⁰² a Ferenc József Tudományegyetem pedig visszaköltözött eredeti székhelyére.

A jogi akadémiák az 1941/42-es tanévtől már csak két évfolyammal működtek (volna...).

Hóman '40 őszén még ismét „nekirontott” a jogakadémiáknak, de az egyházak, mint fenntartók bár ellenérdekeltek voltak, olyan kompenzációkban gondolkodtak, melyek a feleket a kompromisszumos megoldások irányába mozdíthatták el.

Fenti törvényjavaslat vitájában, a felsőházban Raffai Sándor a következő módon adta tudtul nemtetszését: „Én károsnak tartom a törvényjavaslatnak a jogakadémiákra vonatkozó intézkedését a tudomány szempontjából is. Magam is hosszú időn át voltam főiskolai professzor és nagyon jól tudom, hogy a tudomány olyan, mint a pásztor tűz: minél több helyen ég, annál nagyobb világosságot és annál több meleget terjeszt. [ ] a ma működő 46 jogi tanár közül 32 jogakadémiákról került ki ami szintén azt bizonyítja, hogy képzőintézeteknek tekinthetők. Ebből a szempontból is káros ezek megszüntetése vagy olyatén korlátozás a tudományos élet és a nemzeti kultúra építése szempontjából feltétlenül csak hátrányos lehet.

Gazdasági szempont nem igazolja és nem támogatja a kormány álláspontját, mert a jogakadémiák teljesen önmaguk tartják fenn magukat, még csak tanári fizetékkiegészítést sem kapnak az államtól, tehát nem jelentenek terhet az államháztartásra nézve. Kizárólag elméleti okok, tehát azok, amelyek a kormányt ennek az intézkedésnek megtételére indították. [...] a mai állapotnak az evangélikus egyháznak az egyetlen főiskolája az Eperjesről Miskolcra

---

¹⁰¹ Az 1939 évi június 10-ére hirdetett Országgyűlés KN III. K. 326. (1939. nov. 22-i ülés)

¹⁰² vitéz Meskó Zoltán felsőházi beszédéből (1940. október 16.)

„Különösen kifejezésre kell juttatnom azt az érzésemet, hogy a szegedi egyetemet különleges elbírálásban lehetett részesíteni, úgyhogy mind a négy felállítandó fakultása éljen megmaradjon. [...] Amely percben ez az egyetem kormányzó urunk legmagasabb nevét viseli, annak csonkának maradnia soká nem szabad. S az új egyetemnek fontos küldetése lesz, hiszen azoknak a területeknek számára, amelyek dél felől vissza kell, hogy térjenek – mert minden magyar ember hisz a minden világtáj felé való felszabadulásban (Úgy van!) – mégis csak a szegedi egyetem lesz az a hely, ahová majd elmennek a magyar kultúrát és tudományt megtanulni és ápolni”
Az 1939 évi június 10-ére hirdetett Országgyűlés FNI.k. 420.

telepített és így megmentett főiskola és annak fenntartása az 1791: XXVI. tc. 5. §- a szerint feltétlen és örök joga az evangélikus egyháznak.

Tudom, hogy erre azt mondja ő nagyméltósága: én a jogot nem veszem el és nem csorbítom, mert hiszen a jogakadémia megmarad, csak kétéves tanfolyammá válik. De ez a lefokozás és megcsonkítás nagyon kevésbé különbözik a gyakorlati jelentőség szempontjából a megszüntetéstől, éppen ezért tisztelettel kérném, hogy méltóztassék etekintetben nekünk megnyugtató kijelentést tenni.”¹⁰³

A miniszter válasza egyértelmű: „A jogakadémiákat én nem óhajtom megszüntetni. Én a jogakadémiákat redukálni kívánom két évfolyamos akadémiákká, amelyeknek tanulói ezután átmennek az egyetemre. Ha a jogakadémiák fenntartói és tanárai helyesen fogják meg a kérdést, evvel az intézkedéssel lehet a jogakadémia a mai tanulmányi rendszerben egy igazán helyes irányú és gyümölcsöző intézménnyé, mert, ha a jogakadémián valóban ott lesznek, valóban tanulni fognak és alapos előképzésben részesülnek a hallgatók, ha a tanár úgy fog velük egyénileg foglalkozni, ahogyan az egyetemi tanár talán éppen a hallgatók sokasága miatt nem tud, akkor a jogakadémia jó előiskola lesz és minden egyetem szívesen fogadja ballagóit a harmadik és negyedik évfolyamra. Ebben a tekintetben még azt is óhajtánám megjegyezni, hogy én már meg is indítottam a tárgyalásokat az illetékesekkel két jogakadémia, a katolikus és a református jogakadémia tekintetében, hogy a jogakadémiai gondolat mellett másirányú akadémiai gondolatot fejlesszünk ki. Egyik helyütt kereskedelmi és közgazdasági irányú képzésről van szó, másik helyütt inkább közigazgatási irányú képzésről. Mindkettő egészséges gondolat és azt a rendszert volna hivatva éppen a jogtudomány terén tovább vinni, amely a közgazdaságtudományi karon megvan a kereskedelmi fakultások közt és a mezőgazdasági fakultáson megvan a mezőgazdasági akadémiákkal kapcsolatban: az akadémián végzetek átmehetnek a magasabb egyetemi kiképzésre, de maga az akadémiai kiképzés bizonyos pályákra diplomát ad.

Egyházi szempontból kénytelen vagyok rámutatni, hogy a jogakadémiáknak ez a két évfolyamra szóló redukciója tökéletesen megfelel az 1790: XXVI. tc. 5. pontjának [...] Vagyis a jogakadémiának is és minden felsőbb iskolának a szerint a tanrendszer szerint kell működnie, ahogyan az országos tanterv keretében az állami iskolák működnek. Ha tehát kimondatik, hogy annak az egyetemi hallgatónak, aki az egyetemen vizsgázik, az egyetemen kell hallgatnia, akkor ahhoz a jogakadémiáknak is alkalmazkodniuk kell és úgy kell a maguk tanulmányrendjét megállapítaniok. Itt tehát én az egyházak fenntartó jogát egyáltalában nemcsak, hogy nem érintettem, hanem a legnagyobb tiszteletben tartom [...]”¹⁰⁴

---

¹⁰³ im. 424-425.

¹⁰⁴ im. 433.

Válaszol Raffay megjegyzéseire ugyanott másként is: „Raffay őexcellenciájának megjegyzését nem hagyhatom szó nélkül. Ő egyfelől sérelmet lát ebben az intézkedésben, amit én határozottan el kell hogy hársítsak magamtól, mert hiszen a felekezeti oktatás tekintetében mindig a legnagyobb megértés álláspontjára helyezkedtem s ma még inkább ez a kötelezettségem. [...] Második megjegyzése volt Raffay ő excellenciájának – sajnos nincs jelen – az evangélikus egyházra célozva az, hogy annyira megcsonbítanók az ő jogaikat és lehetőségeiket, hogy már az lesz a következmény, hogy az egyetemeken evangélikus tanár egyáltalában nem jut szóhoz, szemben azzal, hogy Debrecennek református, Budapestnek pedig katolikus egyeteme van. Tisztelt Felsőház! Ennek a katolikus egyetemnek, amely alapításában bizonyos külsőségeiben és bizonyos szertartásaiban ma is katolikus egyetem és

A megszavazott törvényt – micsoda paradoxon! – az általános háborús viszonyok közötti jogászhiányra tekintettel figyelmen kívül hagyták. Megmaradtak tehát a jogakadémiák III-IV. évfolyamai és emelkedett az éves felvételi kvóta is. A jogász túltermelés problematikája így a továbbiakra nézve semmit se változott.

A jogi oktatás strukturális átalakítására a jelzett korszakban nem került sor.

3.3. A Felvidék, Erdély és a Partium valamint a Délvidék jogi felsőoktatása 1920-1941 között

A Pozsonyi Királyi Jogakadémia már 1918-ban befejezte működését, az Erzsébet Tudományegyetem 1919 őszén az újonnan létrejött utódállam Csehszlovákia pozsonyi állami egyeteme lett összes ingó és ingatlan vagyonával. Az Eperjesi Evangélikus Joglíceum is 1919-ben költözött át Miskolcra. A Kassai Királyi Jogakadémia bezárására a 276/1921. sz. csehszlovák kormányrendelet adott utasítást 1922. július 31. napjával. Ugyanez a rendelet záratta be de iure a Pozsonyi Királyi Jogakadémiát annak de facto 1918 végi ellehetetlenült működése lezárásaként.

A Felvidéken magyar tanítási nyelvű jogi felsőoktatási intézmény nem maradt. Ugyanez a kedvezőtlen kép tárul elénk a Délvidékkel¹⁰⁵ kapcsolatban.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttével (1929-től Jugoszlávia) e terület elnevezése Vajdaság lett. „A mai Vajdaság területén nem létezett egyetem – egészen 1920-ig, amikor a Belgrádi Jogi Kar egy kihelyezett tagozatot indított Szabadkán. Ennek célja volt, hogy azzal is erősítse az újonnan alakuló valóságot, hogy a Szerbiához (azaz Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz) csatolt terület legészakibb magyar többségű városában induljon szerb nyelvű jogi oktatás. A párhuzamos magyar oktatás látókörön kívül volt. A földrajzi és gazdasági logikából az következett volna, hogy a Szabadkai Jogi Karra járjon a legtöbb vajdasági magyar joghallgató. Nem így alakult azonban a dolgok. A friss helyteremtő (és kiszorító) szerb nemzeti lendület hangulatkörnyezete idegenebb volt a magyar diákok számára, mint a zágrábi hagyományos horvát környezet vagy a belgrádi hagyományos szerb környezet. A két világháború között Zágráb volt inkább vonzó, de Belgrádban is szépszájú magyar egyetemista tanult. 1941-ig működött a Szabadkai Jogi Kar.”¹⁰⁶

Végül Erdély és a Partium, a Romániához csatolt országrészek jogi felsőoktatásáról néhány tényadat: „a tágabb értelemben vett Erdély területén a nagyváradi Királyi Katolikus

---

amelynek a vagyona katolikus, de lényegileg mégis állami egyetem, mert az 1848-as törvénycikkkel az állam, illetőleg a kultuszminiszter fennhatósága alá rendeltetett, mondom ennek az állítólag tiszta katolikus egyetemnek a bölcsészeti karrát ebben a Házban az evangélikus Domanovszky Sándor, az orvosi karát, az evangélikus Bakay Lajos jogi karát az evangélikus Tomcsányi Móric képviseli (Derűlség.) és sajnos csupán a katolikus teológiai kar nem tudott evangélikus képviselőt választani. (Derűlség.)”

¹⁰⁵ A Délvidék az Osztrák-Magyar Monarchia idején a Száván-Dunán túli területeket jelentette, mely politikai tájnévként Fiumétól a Bánátiig terjedt. A két világháború között viszont Délvidéken, az 1941-es területfoglalások fényében a Muraközt, Baranyát, Bácskát értették.

¹⁰⁶ Várady, Tibor: Magyar nyelvű egyetemi oktatás az Újvidéki Jogi Karon. Korunk 2020. március 42.

Jogakadémia, a máramarosszigeti Református Joglíceum, valamint a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara biztosított jogi oktatást. A jogakadémiához képest a tudományegyetemi képzés nem négy, hanem öt évet ölelt fel, és a „jogtudori”, azaz állam és/vagy jogtudományi doktori cím megszerzésével zárult. A jogakadémiai végzetek általában az államigazgatásban helyezkedtek el, míg az egyetemet végzetek a pesti vagy a marosvásárhelyi ügyvédvizsgáló bizottság előtt tett sikeres vizsga után ügyvédi pályára is állhattak.”¹⁰⁷

Végig különbségként jelentkezett a jogi karokra való bejutás a nők esetében. Az anyaországban 1918 őszén a Károlyi-kormány engedélyezte, hogy nők is beiratkozhatnak az egyetemekre és a jogakadémiákra. Ez az elszakított, román uralom alá került országrészekre már nem fejthetett ki joghatást, de a bevezetésre került új jogrend mellett lehetőség nyílt – mintegy hallgatólagosan – a női hallgatók felvételére. „Az 1919-1922 közötti átmeneti időszakban mindhárom erdélyi jogi képzőhely (a kolozsvári tudományegyetem, a nagyváradi Katolikus Jogakadémia, illetve a máramarosszigeti Református Joglíceum) folytatta működését, noha eltérő formában: a kolozsvári és a nagyváradi intézményeket átvette a román állam, a máramarosszigeti jogakadémia – felekezeti intézményként – nem került állami fennhatóság alá, azonban működése ellehetetlenült. A marosvásárhelyi ügyvédvizsgáló bizottságot a román kormányzótanács felszámolta, ügyvédi vizsgára csak Kolozsvárott lehetett jelentkezni. Míg az 1920/21-es tanévben a nagyváradi jogakadémiára két diáklány, a máramarosszigetire pedig egy iratkozott be az első évre, a kolozsvári forrásokban még nem sikerült külön női joghallgatók nyomára bukkanni.”¹⁰⁸

A máramarosszigeti joglíceum előbb Hódmezővásárhelyre, majd Kecskemétre költözött, ahol beolvadt az ottani református jogakadémiába 1924-ben.

A megmaradt „két pillér”, a nagyváradi katolikus jogakadémia és a kolozsvári Ferdinand Tudományegyetem két világháború közötti szerepe egyfelől minden tiszteletet megérdemel, másfelől nem nélkülözi azt a sokszor heroikus küzdelmet, amelyet a jogi oktatás megtartása érdekében folytattak.

„A nagyváradi jogakadémia női hallgatói túlnyomó többségben a helyi román értelmiségi családokból kerültek ki, illetve a források két zsidó nemzetiségű diáklány, a máramarosi Hoffman Margit és a bihari Székely Emília nevét is feljegyzik. 1932-ben az intézmény elnyerte az addig csak egyetemeknek fenntartott „jogtudori”, azaz doktori cím megítélésének jogát, így hat diáklány jogtudományi, egy pedig államtudományi doktori címet szerzett. 1934-ben azonban a nagyváradi jogakadémia másfél évszázados története lezárult (utolsó tanévében 67 női hallgatója volt), mert beolvadt a kolozsvári tudományegyetem Jogi Karába, így az erdélyi jogi oktatás Kolozsvárra összpontosult. A női joghallgatók szempontjából a kolozsvári tudományegyetem a korabeli romániai egyetemek rangsorában egyes források szerint a

---

¹⁰⁷ Kokoly, Zsolt: Női hallgatók az erdélyi jogi oktatás történetében. Korunk: 2020. március 35.

¹⁰⁸ *im.* 37.

„A máramarosszigeti református jogakadémia elmenekülésével az addig hárompillérű erdélyi jogászképzés kétpilléressé vált (jogi oktatás folyt ugyanakkor a korabeli Románia területén Bukarestben, Iași-ban és Csernovicban is).”¹⁰⁹

leggyengébben reprezentált volt: míg Bukarestben 17%, Iași-ban, Csernovicban és Nagyváradon pedig 10% körüli a diáklányok részvétele, addig Kolozsvárott az 1920-as évek közepéig ez az arány csak 2% körül mozgott. [...] A két világháború közötti kolozsvári jogi oktatás sajátosságainak köszönhetően (mind a régi – osztrák mintájú – tanmenet szerinti állam, illetve jogtudományi címet, mind a román – francia mintát követő – ókirályságbeli „licenciátusi” címet meg lehetett szerezni), az egyetemi évkönyvek diáklistánál áttekintve azonban úgy tűnik, a diplomát szerzett női joghallgatók többsége a jogtudományi doktori vizsgával zárta egyetemi tanulmányait. A korabeli egyetemi évkönyvek csak nemzetiség és felekezeti hovatartozás és nem anyanyelv alapján sorolták be a diákokat, így ezen statisztikák alapján a kolozsvári egyetemen diplomát szerzett női hallgatók nagy része román és zsidó nemzetiségűként szerepel (ez utóbbiak esetében feltételezhetően magas lehetett a magyar anyanyelvűek aránya), őket követték a magyar, illetve jóval kisebb arányban a német nemzetiségűek.”¹⁰⁹

A statisztikák összeállítása nemcsak szakmai, oktatáspolitikai kérdés, hanem vegytiszta politika is. Erdélyben, a hivatalos román politika igyekezett „összeugrasztani”, vizályt szítani az ottani magyarság és székelység valamint a döntően magyar nyelvű (kivéve a Máramaros vidéke) asszimilálódott zsidóság között. Ez tápot adott 1940-1944 között a magyar politikai vezetőréteg sérelmi politikájának, miközben a faji törvények amúgy is felszámolták a zsidóság egyenjogúsági jogait.

---

¹⁰⁹ im. 38.

VI.

A jogalkotás szerepe az ország gazdasági-kulturális- szociálpolitikai szanálása jegyében (1920-1931)

Ebben a fejezetben három¹¹⁰ problémakörre koncentrálni szeretnénk bemutatni a jogi kultúra és a jogalkotás egymásra hatását, különös tekintettel a konzervatív értékrendre, a társadalmi feszültségekre és a kultúrfölény-gondolatra.

Ez szerkezetileg és koncepcionálisan az alábbiakat jelenti:

- földkérdés, birtokpolitika és a parasztság;
- az oktatásügy modernizálása és az értelmiség;
- szociális feszültségek és igazságtalanságok kezelése.

Fentebb említett problémakörök még ennél is kiterjedtebb és általánosítottabb formában történt megjelenítője Szabó Dezső volt: „ő rakta le a gondolati alapjait, igen részletesen is kifejtve cikkek és tanulmányok hosszú sorában. Elnagyoltan regényeiben is megtalálható. Politikai program volt ez elsősorban, de semmiben sem hasonlított a szokványos pártprogramokhoz. Ám elvont eszmeiség, doktrinér széplelkűség sem volt benne semmi. Az ország állapotának felméréseéből született, – ez volt az első, fő vonalaiban teljes, kíméletlenül szókimondó magyar számbavétel a huszadik században. Így jellegzetessége s ezzel újsága éppen az volt, hogy nem ilyen vagy olyan világnézet alapján, hanem konkrét magyar problémákra igyekezett konkrét, a magyar viszonyoknak megfelelő megoldásokat találni.”¹¹¹

---

¹¹⁰ A három problémakörre való korlátozás/szűkítés nem jelenti azt, hogy az akkori magyar társadalmon belül ne lett volna még számba vehető konfliktushalmaz. Itt van mindjárt a jogi kultúrában, a jogtudatban jelentkező, az államformával és az állami főhatalom gyakorlásával összefüggő köztársaság versus királyság, s ha az utóbbi, akkor nemzeti király szabad királyválasztással vagy jogfolytonosság és a Habsburgok (ezt az antant „nem pártolta”) vagy ideiglenesség. /Azt mondják semmi sem olyan állandó, mint amit az ideiglenesség jegyében hoznak létre. A kormányzói tisztség ilyennek tekinthető. Áttételesen, az egyes kérdéskörökön belül próbáljuk jogtudati hatásait felmérni és kimutatni./ De ilyen a nemzetpolitikának nevezett határon túli magyarság ügye, mert Trianon következménye az anyaország és az utódállamokbeli magyarság viszonyrendszere is. Ebben a kérdésben a politikai-hatalmi eliten belül erős konszenzus jutott eredményre.

¹¹¹ Gombos Gyula: A harmadik út

Gombos (1990) Püski Budapest, 1990 8.

Továbbá: „Csak dióhéjban leszűrve is látszik, milyen átfogó volt e Szabó Dezső-i program.

1. Gazdasági és társadalmi téren a radikális földreform lett az első követelmény: minden 500 holdon felüli – világi és egyházi – földbirtok felosztandó. De nem elég a földet odaadni a parasztnak, gondoskodni kell arról is, hogy a szükséges beruházásokhoz – lakóház, felszerelés, állat, vetőmag – megfelelő feltételekkel hitelt kapjon. E reform szerves része kell legyen a telepítés: a magyar falvak földnélküli fölöslegeit Budapest környékére, a határok mentére és a Dunántúlra kell telepíteni, hogy a magyarság az ország területét nagyobb hézag nélkül magántulajdonként és egészében birtokolja. A gazdasági élet, beleértve a bankot, az ipart és a kereskedelmet is, szövetkezeti rendszerré szervezendő át. De e szövetkezetek nem lehetnek az állam vállalkozásai, csak az érdekelteké.
2. A kultúra terén a legfontosabb teendő a közoktatás átszervezése. Itt két követelményt kell érvényesíteni. Az egyik: biztosítani kell a parasztság és a munkásság fiainak szabad felemelkedését és képzettséget igénylő pályákra és az ország közéletébe. Így a tanítást ingyenessé vagy majdnem azzá kell tenni. A másik: a tananyag és a tanítási módszerek úgy alakították át, hogy a magyar lelkület és gondolkodás minél természetesebben találjon magára bennük. A magyar nyelv és irodalom legalább akkora helyet és időt kapjon a tantervben, mint a francia nyelv és irodalom a franciában. S a kiválóbbak külön képzésének és szellemi gondozásának, hogy tehetségük minél szabadabban bontakozhassék ki, Collegium Hungaricumokat kell felállítani többhelyt az országban nagyobb tájegységek szerint. Az állam és az egyház intézményesen

Németh László reformprogramja szinte tükörképe ennek, azzal a nagyon lényeges többlettel, amit ő minőségeszménynek nevez, fog fel és ad hozzá a '30-as években. Igaza lehetett Gombos Gyulának: „csak Szabó Dezső és Németh László elképzelései alkottak szerves és összefüggő egészet, részletekbe menően átfogó programot adva ahhoz, hogy miként és mivé kéne átalakítani az országot.”¹¹² Persze a valóság ennél sokkal sötétebbre sikeredett: a rendszer nem tudta átlépni saját árnyékát, reformjai korlátozottak, a rezon pedig korlátolt maradt a maga egészében.

1. Amit az integer Magyarország, a „nagy háború”, az őszirózsás forradalom, a tanácsköztársaság és az utódállamokkal vívott „kis háború” örökül hagyott

Káosz, reménytelenség, státusában el nem ismert, államrendjében felbomlott, önmagát kereső társadalom és kvázi-állam.

Az 1920. januári nemzetgyűlési választások még a román megszállás alatt lévő Tiszántúl és a szerbek uralta Pécs és Baranya nélkül lettek megtartva, így országosnak minősítése is több mint kétséges. Viszont mutatja az újjászerveződő ország válságának állam- és alkotmánypolitikai mélységét. Témáink szempontjából a dualizmus kori integer Magyarország talán legsúlyosabb tehertétele gazdasági-társadalmi perspektívájában a földkérdés és a parasztság sorsa volt.¹¹³ A „nagy háború” után tágabb térségünket földreformhullámok sora árasztotta el, ami jelezte a probléma általános voltát és megvalósulásai különböző gyorsasággal és mélységgel nemzetpolitikai célok szolgálatában is álltak.

---

szétválasztandó. Az egyház nem avatkozhat be az állam ügyeibe, de az állam sem az egyházakéba. E szétválasztáson túl azonban az egyházak önkormányzata legyen sérthetetlen.

3. A politika terén egy új népképviselői rendszer bevezetése a legfontosabb. Ez gyakorlatilag kikapcsolná a politikai pártokat. A földrajzi, néprajzi, termelési viszonyokat figyelembe véve, az ország bizonyos számú kerületre osztható fel. Ezen belül minden foglalkozási ág megszervezné önmagát. E szervezetek politikailag választási kollégiumok, gazdaságilag szövetkezetek. Mint választási kollégiumok a népképviselői alapszervei. Ezek választják meg és küldik be képviselőiket a helyi a helyi ügyekben illetékes kerületi parlamentbe, ez viszont a saját kebeléből küld képviselőket az ország törvényhozó testületébe, az országos parlamentbe. Mindkét fokon a képviselők mandátuma bármikor visszavonható. A választás titkos a népképviselői rendszer minden fokán, s minden 24 éven felüli dolgozó nő és férfi szavazati joggal rendelkezik. Csak így érhető el, hogy az egész dolgozó nép saját sorsát intéző nemzet legyen. S mivel a szellemi szabadság előfeltétele minden más szabadságnak, alaptörvénnyel biztosítandó a sajtó- és véleménynyilvánítás szabadsága.
4. A külpolitikában a fő cél a konföderáció megteremtése kell legyen. Ez a Németország és Oroszország közt élő népeket függetlenségük védelmére közös szolidaritásba fogná össze. Főbb elemei: közös katonai védelem, egyetértésben irányított külpolitika, gazdasági együttműködés. De addig is, míg ez létrehozható, olyan külpolitika alakítandó ki, mely az országot nem teszi sem Németország, sem Oroszország zsákmányává, viszonylagos védelmet jelent mindkettővel szemben, s kíméletet biztosít a magyar kisebbségeknek a szomszéd országokban. E külpolitika kívánja meg elsősorban a hadsereg átszervezését. Azzal a céllal, hogy minden irányítótestületével és egész szellemében a magyar önvédelem fegyveres szerve legyen. S e mellett s ennek részeként: a magyar nyelv, a magyar öntudat és magyar kultúra legszélesebb körű iskolájaként. im. 8-9.

¹¹² Im. 11.

¹¹³ A gondolatmenet kiformalásában és kifejtésében jelentős mértékben támaszkodtam korábbi tudományos kutatásaimra és azokból levont következtetéseimre is. lásd: Tóth, Tibor: Társadalmi problémák a vidéki Magyarországon és szociálpolitikai viták a törvényhozásban az 1930-as években. Gondolat Kiadó Budapest, 2018

Azt látjuk, hogy a legradikálisabb földreformokra ott került sor, ahol felbomlottak a korábbi birodalmak, s a központi hatalom meggyengült. Így történt ez Közép- és Kelet-Európában is. Az Osztrák-Magyar Monarchia helyén újonnan létrejövő vagy területileg ekkor megerősödő államok a földosztásnak fontos szerepet tulajdonítottak a nemzetépítés folyamatában.¹¹⁴

Csehszlovákiában a termőterület közel 16%-át, Romániában 27%-át, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban (1929-től Jugoszláv Királyság/Jugoszlávia) 8%-át osztották szét. Mindhárom országban idegen etnikumú (német, magyar) földbirtokosok földjét vették igénybe, s a juttatásnál is érvényesült a nemzetiségi szempont. Ezek az új államok váltották valóra a 19. századi nacionalista mozgalmak céljait. Kevésbé ismert azonban, hogy a nacionalizmus erősödése miként kapcsolódott össze a földreform kérdésének megoldásával. Számos országban megfigyelhető, hogy ezek a földkérdésre nagy hangsúlyt fektető nacionalista pártok az I. világháború után agrárpártokká váltak, s különösen Európa keleti, délkeleti részein a választásokon is jelentős támogatottságot szereztek.¹¹⁵

Az eddig elmondottakból az is következik, hogy politikai értelemben ez az időszak a nagybirtokos osztály korának az alkonya Európa legnagyobb részén. Kivételt azok az országok képeztek, ahol a nagybirtokosok meg tudták őrizni vagy a későbbiekben vissza tudták nyerni korábbi érdekérvényesítő pozíciójukat.¹¹⁶ Legsikeresebben a német (elsősorban porosz) és a magyar nagybirtokos elit tudta megőrizni korábbi pozícióit.

2. Földkérdés és birtokpolitika a parasztság lecsendesítéséért

A korábbi modernizációs előrehaladás és kapitalizálódás ellenére a két világháború között a magyar társadalom fele még mindig mezőgazdaságból élt, vagy abból próbált megélni, ugyanakkor néhány ezer nagybirtokos család birtokolta a földterület közel felét.¹¹⁷ Ez olyan nagy horderejű társadalmi kérdés volt, hogy az I. világháborút követő esztendőkből rövid idő alatt háromszor is napirendre került. S ahogy már említettük, bár Európán egy földreformhullám haladt végig, mégis akadtak kivételek. A német (elsősorban porosz) és a magyar nagybirtokos elit el tudta kerülni, hogy radikális földosztás érintse a birtokait. Németországban az 1919-es földreformtörvény következtében körülbelül egymillió hektárt osztottak szét, de ez is elhúzódott majdnem egy évtizedig.¹¹⁸ Hasonlóan elhúzódott az 1920-as magyar földreform végrehajtása. Az arisztokrácia igazi sikere abból adódott, hogy míg 1919

---

¹¹⁴ Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében
Osiris Kiadó, Budapest 2003. 138-149.

¹¹⁵ Ez magyarázza, hogy például miért került sor földreformra ott is, ahol erre már aligha volt szükség, hiszen a föld túlnyomó többsége a 19. század vége óta a paraszti kisgazdaságok kezében volt. uo. 134-137, 434-443.

¹¹⁶ Miután Lengyelországban Piłsudski hatalomra került az 1926-as puccsal, kénytelen volt megegyezni az arisztokráciával, ami lelassította a földreformot. A mediterrán országokban (Spanyolország, Portugália, Olaszország), ahol a földbirtokrendszer nagyon polarizált volt, az arisztokrácia a fasiszta rezsim támogatásának megszerzésével tudta elhárítani a jelentősebb mértékű földreformok veszélyét.
Brassley, Paul: Land reform 148-149.

¹¹⁷ Gunst, Péter: A magyar agrártársadalom 1919-1945 között. In A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig. Szerk. Guszt Péter. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 233-235.

¹¹⁸ Brassley, Paul: Land reform, 151.

elején, a polgári demokratikus forradalom idején beleegyezett a nagybirtok 500 holdon (285 hektáron) felüli részének kisajátításába, később erről a birtokhatáról hallani sem akart.¹¹⁹

A forradalmak tapasztalataiból ugyanakkor a nagybirtokosok is okultak, belátták, hogy földosztás nélkül a parasztság nem lesz lecsendesíthető, de az e célra igénybeveendő földterületet minimalizálni akarták.¹²⁰ Amikor megéreztek, hogy az antant hatalmak partnerként kezelik őket, egyre inkább ellenálltak a tulajdonviszonyuk radikális megváltoztatásának. S ezzel együtt a kiscgazdatársadalmat vezetésre és irányításra szoruló osztályként kezelték. Hiába nyerte meg az 1920. évi nemzetgyűlési válassztásokat a gazdatársadalmat képviselő Kiscgazdapárt, radikális földreformprogramját nem tudta törvényerőre emelni a tradicionális elitcsoportok ellenállása miatt.¹²¹ Az 1920. december 7-én kihirdetett törvény, melyhez a Kiscgazdapárt vezetője, Nagyatádi Szabó István adta a nevét, egy szerény mértékű s elhúzódo földreformot eredményezett.¹²² (Valójában Rubinek Gyula készítette elő az OMGE megbízásából a később elfogadást nyert törvényjavaslat-módosításokkal elfogadott szövegét.)

Az ország termőterületének 8,5%-át, 1,27 millió katasztrális holdat érintette, s így az 1000 holdon felüli birtokokra eső földterületnek 14, s az 500-1000 holdas birtokok földállományának csak 5,5%-os csökkenését eredményezte. Elsősorban hadirokkantak, hadiözvegyek, felnöött hadiárvaók, továbbá föld nélküli mezőgazdasági munkások, törpebirtokosok, összesen 425 ezer család jutott földhöz. Továbbá 160 ezer fő kapott házhelyet. A földreform a hozzátartozókkal együtt több mint kétmillió embert érintett, tehát az össznépeesség egynegyede földhöz jutott, magántulajdonossá vált.¹²³

Ugyanebben az évben, 1920-ban teremtődött meg a jogi alapja egy sajátos új birtoktípusnak. 1920-ban Horthy Miklós kormányzó megalapította a Vitézi Rendet.¹²⁴ Olyan személyeket avattak a rend tagjaivá, akik az első világháborús harcok során kimagasló tetteket hajtottak végre, vagy egyéb módon tüntek ki a magyar nemzet szolgálatában. Tagjai vitézi telket, azaz földbirtokot is kaphattak és a „vitéz” előnevet is használhatták.

---

¹¹⁹ Nagy, József: Földbirtok-politika Magyarországon a két világháború között. Eger, EKF Líceum Kiadó, 2003. 11-12. Varga Zsuzsanna: Kihívások és válaszok: két földreform Magyarországon a XX. század első felében. In A két somogyi földosztó miniszter Szerk. Bősze Sándor: Nagyatád, Nagyatád város Önkormányzata, 2014. 7-28.

¹²⁰ Püski, Levente: Az agrárkérdés a harmincas évek Magyarországon nagybirtokos nézőpontból. In Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I. Szerk. Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen 1999. 115-122.

¹²¹ Sipos, József: A Kiscgazdapárt fejlődése, struktúrája és eszmerendszere 1918-1922. In Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Szerk. Valuch Tibor. Osiris – 1956-os intézet, Budapest, 1995. 422-429.

¹²² Gunst, Péter: Az 1920. évi földreform – politikai nézőpontból. In Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzortiszteletére. Szerk. Búza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna. Budapesti Corvinus Egyetem–Budapesti Közgazdaságtudományi Alapítvány – Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara, 2006. 245-258.

¹²³ Szuhay Miklós: A magyar mezőgazdaság a két világháború között. In A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 209-229.

¹²⁴ A 6650/1920. M. E. rendeletet aztán megerősítette az 1920: XXXVI. tc. 77. paragrafusa is. In Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1920. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest 1921.

Hogyan történt a vitézi telek alapítása? Kizárólag „államfői adományozással, azaz ingatlanokból, amelyeket magánszemélyek, köz- vagy magántestületek e célra felajánlották vagy egyébként rendelkezésre álltak. Az államfő jóváhagyásával bárki alapíthatott vitézi telket, így a tulajdonos is saját ingatlanaiából az öröklési jog egyéb előírásaira tekintettel (leszármazói kötelelész, házastárs közszerzeményi igénye stb.) A vitézi telek elidegenítési és terhelési tilalommal volt korlátozva. Mivel vitézi telek csak >>a magyar állam védelmében kitűnt feddhetetlen hazafiak részére a haza hálája jelöl meg határozott közszolgáltatások teljesítésének kötelezettségével adományozott ingatlan<< volt, s ez oszthatatlanul szállt át a telek átvételére alkalmas örökösekre. 1920-30 között a vitézze avatottak kevesebb mint harmada (31%-uk) rendelkezett vitézi telekkel.”¹²⁵

A Horthy nevével összekapcsolódó államrezon egyik tartópillére a nagybirtokokon, a másik pillére a nagytölke gazdasági hatalmán nyugodott. A politikai uralomban arisztokrata hegemonia valósult meg – nem feledve, hogy a pénz- és ipari tölke prominensei elvileg éppölgy ennek az elitnek voltak a legalacsonyabb rangú, bárói, tagjai – de ekkor még kisebb, majd növekvöl mértékben az úri középosztály is beleszölni igyekezett a fontosabb nemzetpolitikai kérdésekbe. Gombos összegzése erröl: „minden fontosabb kérdésben a végsöl szöl végig a nagybirtok – lényegében az arisztokrácia – mondta ki.”¹²⁶

A parasztság, mint a társadalom akkortájt legnépesebb összetevölje több jellegzetességgel és sajátossággal is rendelkezett. Gombos Gyula így látja: „Ha ezt a tételt: parasztság=magyarság nem lehetett volna fenntartás nélkül leírni az első háború előtt, mert nem volt minden országrészben igaz, annál igazabbá vált Trianon után. Ekkor már valóban a parasztság alkotta a történelmi magyarság zömét. A másik éles ellentét: az arisztokrácia irdatlan földvagyonával óriási gazdasági hatalom birtokában volt, s e révén legfőbb részese tudott lenni a politikai uralomnak; ezzel szemben, bár a művelhető földnek több mint a fele paraszti tulajdonnak számított, a parasztság gazdasági hatalma jelentéktelennek bizonyult. Elsősorban elmaradottsága, öntudathiánya és szervezetlensége miatt. Így a politikai uralomból teljesen kimaradt. Még valamirevaló politikai képviselöt is alig tudott összehozni.”¹²⁷ S akkor az

---

¹²⁵ Aparicio, Zoltán Gergely – Kocsis, Zsolt László: Az időleges tulajdon jellegzetes esetei a magyar magánjogban 1945 előtt különös tekintettel a hitbizományra. JURA 2019/1: 189.

¹²⁶ Gombos (1990) 60.

¹²⁷ im. 61.

Gombos röntgenképe a parasztságröl: „A parasztság, ahogy a nagyobb társadalmi osztályok mind, már meglehetősen rétegzölött volt a két háború közt. Elölször két nagy csoportra osztható: azokéra, kik bírtak több-kevesebb földdel s azokéra, kiknek semmi földjük nem volt. Az első csoportban három réteget különböztethetünk meg (aprölékosabb beosztással 5-6 is lehetséges). A legfelsöl réteg a nagygazdáké, kiket zsíros parasztoznak is szoktak nevezni. Birtokuk többnyire 50 és 200 hold között mozgott s holdig terjedöl birtoknagysággal. E kisgazda birtokok száma valamivel több mint 200 ezer. A legalsöl réteg a törpebirtokosok és szegényparasztok hatalmas tömege. Földjük nem csak, hogy nem haladtra meg a 10 holdat, de nagyon ritkán is közelítette meg. Átlagosan két és fél holddal rendelkeztek. Am ez a szám is, így önmagában, megtévesztöl, mert e réteghez több mint másfél millió ember tartozott, s ennek majdnem a fele még egy egész hold földet sem bírt. A másik nagy csoport a földnélkülieké, szintén óriás tömeg. Az idetartozöl emberek száma jó másfél millióra rúgott. Itt már alig lehetett beszölni további rétegzölésről, inkább csak munkaviszonyuk szerint különböztek el egymástól. Az egyik ilyen külön tömb a földnélküliek harmada: a mezölgazdasági cselédség. Ez nagy uradalmakban dolgozott, ott is élt, – ahogy akkor mondták: a pusztán – istállószerű szállásokba zsúfolva, elszigetelten még a legközelebbi falutól is. Szabályozott munkaidöl nem volt, sem munkabér, az is jobbára természetbeni juttatás. Kiszolgáltatottságuk felért az egykori jobbágyokéval. A másik még nagyobb tömb, nem kevésbé kiszolgáltatott, csak más módon, az igazi mezölgazdasági proletariátus” uo.

idézet utolsó sorát továbbgondolva (jogi)kultúrájából szinte teljesen hiányzott az országos politikára történő rálátás mint politizálás, a kamarilla-politika pedig – amiben Bethlen szinte az egész korszakon átívelően verhetetlen volt – végképp érthetetlennek tűnt számukra (ls. Eskütt Lajos-féle lópanama 1921-ben). Bethlen a Kisgazdapártot sikeresen „pacifikálta”, egyesítve saját pártjával, létrehozva az Egységes Pártot (EP) megszüntetve az önálló agrárpártot és annak politikusi gárdáját is ellenőrzése alá vonta.

A jogi kultúra szemüvegén keresztül nézve a dolgokat, egyet érthetünk azzal, hogy a korabeli életviszonyaik következményeként „helyenként nagy vagyoni eltérésekkel is, sajátos egyöntetűséget viselt magán, ami szembenőően különböztette meg a társadalom többi részétől. Egyöntetűvé tette a többi közt az az alapfelfogása, hogy a föld a legfőbb érték. Ez éppúgy meghatározta a százholdas nagygazda gondolkodását, mint a földnélküli sommását. Még mélyebb egyöntetűség származott hagyományos kultúrájából. Kultúrán [...] kell érteni, [...] mely a nemzeti magas kultúrának kezdetben többnyire alapját szokta képezni. S mint minden élő kultúra, ez is szokásba, viselkedésbe, magatartásban írottan határozta meg az emberi együttélés szabályait, jobban, mint bármely írott törvény. Azt, hogy mi a szép, mi a jó, mi a bűn, s milyen az Isten; és, hogy miként szól az emberhez a természet, a mindenség és mit mond neki a halál. Világzemplélet volt ez, abban az elemi értelemben, hogy az ember teljes világát, s az azon túllévőknek hitet igyekezett a maga módján felfogni. S ez a maga módján volt benne a magyar. Bár ez nem tekinthető minden mástól eltérően kizárólagosnak, hiszen egy nagyobb táji és történeti – közép-kelet-európai – környezetben keletkezett és élt, mégis megvolt a maga külön ötvözete. Mindez együtt fejeződött ki dalaiban, táncaiban, költészetében, kézműves művészetében, s talán még ennél is fontosabbnak: hatalmas szókinccsű nyelvében, s e nyelv érzékletes kifejező erejében. Persze, a parasztság mindezt nem valami történelmi hivatást tudatosan teljesítve őrizte meg, csak kénytelen önvédelemből: sok évszázados elnyomás kiszolgáltatottságában embersége védelmére mást nem tehetett. S nem e kultúrája, amit épp a két háború közt fönről leszálló talmi kulturális hulladék már eléggé kikezdett, tette elmaradottá, hanem társadalmi helyzete és gazdasági körülménye, s amit így még is megőrzött, egész lelkülete, az vált jó részt idegenné a társadalom többi részének. Erről a parasztság nem tehetett, a társadalom többi része annál inkább.”¹²⁸

Ennél lényeglátóbb módon nehéz lenne összefoglalni a paraszti jogtudat általános állapotát, s éppen ezt az attitűdöt fogja a '30-as évek népi szociográfiája képileg érzékletes módon feltárni, a népi írók pedig programot kínálni az éledő paraszti öntudat fejlesztéséhez a kulturálódás mikéntjeihez, szociális helyzetük lényeges javításához. Az állami szociálpolitika mankója nagy késéssel fog csak a parasztság javára működni.

Az elhúzódó földreform ugyan átmenetileg nyugtatóan hatott a parasztságra, de az ún. juttatott telek és a családi birtok (mely oszthatatlan volt, ezért a nép körében paraszti hitbizomány volt a neve) szinte előfeltételezte az eladósodást. A felvett hitelek terhei a nagy gazdasági világválság idején váltak működést bénítóakká. A földreform negatív következményei, párosulva a '30-as évek új szellemiségével megroppantották a statikusnak tételezett paraszti jogi kultúrát a jogtudat oldaláról nézve.

---

¹²⁸ im. 62-63.

3. Az oktatásügy modernizálása a kultúrfölény-gondolat jegyében és az elitképzés. (Kornis és Klebelsberg)

A XX. század a XIX. század folyamatosságának letéteményese a tömeg, a tömegesedés és vele az egyfajta nivellátódást tekintve is. Az oktatás, elsődlegesen a népoktatás vált először tömegessé majd a folyamat – hol gyorsabban, hol lassabban – kiterjedt a középfokú s végül a felsőfokú tanulmányokra. Magyarország esetében 1945-ig ilyen áttörésre került sor az alsófokú népiskolai oktatásban a Klebelsberg – Kornis „tandem” kultuskormányzat idején (1921-1931).

A közép- és felsőfokú oktatásban ennyire jelentősnek tekinthető mennyiségi változás nem történt, de mind létszámában mind minőségben elmozdulás figyelhető meg. Éppen a jogi oktatás az, ahol a reformok rendszeresen elakadtak (lásd előző fejezetben).

3.1. A kultúrfölény-gondolat mint jogtudati elem

A kultúrfölény-elmélet önmagában nem volt új ideológiai összetevő. Már a dualizmus államnemzet-értelmezésébe is belefért mint a magyarság nemzetszervező „kiválóságának” egyik eleme. 1920-ban az egymásnak feszülő politikai koncepciók közül a minél szélesebb körű restaurációban gondolkodó Bethlen nevével fémjelzett csoport kapott szakértelmiségi támogatást Szekfű Gyulától, Kornis Gyulától, Imre Sándortól, Fináczy Ernőtől stb, s ennek a tudóscsoportnak volt politikai képviselője és szószólója Klebelsberg Kuno.

Így válhatta fel az idejét múlttá vált államnemzet koncepciót a kultúrfölényre, műveltségi elitre és értelmiségi középosztályra (összefoglalóan szellemi elite) alapozó, azt megvalósítani kívánt kultúrnemzet fogalma. Mindezt a keresztény-nemzeti gondolat keretezte be és a konzervativizmus eszméje itatta át. A fajvédelem beemelése Szabó Dezső közírói tevékenysége eredménye, míg politikai reprezentálása Gömbös Gyula volt.

Az átalakulni kényszerülő ország és lakossága jogi kultúrája, jogtudatosági komponense óriási kihívás elé került. A múltat kellett volna átértékelni (ahogy Nietzsche jellemezte saját korát a „minden érték átértékelendő” felhívásával), a jelenhez igazítani és átformálásához utakat és módszereket biztosítani. Mi sem bizonyítja jobban a formálódó keresztény-nemzeti ideológia elemeinek összetettségét, bonyolult belső áttételeit, mint az a kettősség, ami az egész Horthy-rendszeren végighúzódott: a revízió és az irredentizmus fogalma és értelmezési tartományaik.¹²⁹

---

¹²⁹ „A közgondolkodást azonban természetesen továbbra is élénken foglalkoztatta a trianoni békeszerződés és annak remélt revíziója, a közhangulatot pedig továbbra is áthatotta az irredentizmus. S érdemes itt mindjárt röviden tisztázni a revízió és az irredentizmus fogalmát, a technológia eredetét és a két eszme egymáshoz való viszonyát. Az irredentizmus (redimo, emi, emptus [lat] = kivált, megvált; irredento [ol] =fel nem szabadított, meg nem váltott) olyan politikai törekvés, amely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek visszaszerzését célozza. Az irányzat módszereiben lehet békés vagy erőszakot, célkitűzéseiben viszont mindig erősen voluntarista, hiszen megszerzendő lakosságot és területet ingatag, általában a régmúltba forduló, sokszor mitikus érvek alapján önkényesen határozza meg. Az irredentizmus első tétéles megfogalmazását és politikai gyakorlatát

Zeidler Miklós okfejtésével egyetértve a kormánypropaganda külföldnek szóló diplomáciai eszközökre építő revíziós külpolitikájával szemben ott állt a közgondolkodást és a közhangulatot átható művelődéspolitikával alátámasztott irredenta beállítottságú közvélemény.

Valahol itt lehet az eredője a nemzetpolitika fogalmának is. A Trianon miatti helyzet hozta létre az anyaország – határon túli magyarok dichotómiáját, melyet az egységes jogi kultúra érdekében óvni, ápolni, támogatni kellett. A hazai keresztény-nemzeti ideológiát, elemeivel együtt a határon túl is hirdetni és lehetőség szerint elfogadtatni kellett. A kultúrfölény-gondolatot a kisebbségi helyzetbe kerültek művelődésével, programokkal, ösztöndíjakkal, támogatói hálózatok kiépítésével stb. lehetett körükben is elfogadtatni.

3.1.1. A Klebelsberg-éra felsőoktatás politikája a kultúrfölény-elmélet összefüggésében

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy Klebelsberg 1921. decemberétől belügyminiszterként lett a Bethlen-kormány tagja, majd az 1922-es választások után újból kormányt alakító Bethlen a VKM tárcáját adta 1922. áprilisában neki. Ezt azért is fontos megjegyezni, mert első pillanattól alkalmaznia kellett a felsőoktatás reprezentatív intézményeire vonatkozó 1920. évi XXV. tc.-ket –, melyet a Teleki-kormány idején fogadtak el – közismertebb nevén a numerus clausus.¹³⁰

Klebelsberg nem vett részt a szavazásban, ami a későbbiekben lehetővé tette számára a másik oldallal folytatott párbeszédet, saját elváratainál pedig a jogegyenlőség gondolatához való ragaszkodását formális értelemben.

Az egész ország a szétesettség jeleit mutatta, s nem külön a helyzet a tárcájához tartozó területeken sem. Klebelsberg figyelmét két programadó írásként felfogott tanulmány keltette fel. Az elsőt Hóman Bálint írta A magyar tudományosság jövője címmel 1920-ban, a másodikat Kornis Gyula Kultúrpolitikánk irányelvei címen 1921-ben. S ehhez jött az ő saját elgondolása, s e három elképzelés finomhangolása. Klebelsberg egy alapvető pedagógiai módszertani kérdést kellett, hogy eldöntsen: alulról, az alapoktól (népiskolák) a középfokon át (középiszolák) a felsőoktatásig indítsa-e el reformjait vagy éppen ellenkezőleg, felülről lefelé haladjon-e. Realizmusát dicséri, hogy 1921-re stabilizálódott a felsőoktatás szervezete, elhelyezést nyertek a Pozsonyból és Kolozsvárról elmenekült egyetemek (Pécsett és Szegeden) s az állami szanálás előrehaladtával lehetővé vált a nép- és a középiskolai fejlesztések előkészítése majd megindítása is.

---

az Italia Irredentea felszabadítását követelő 19. századi olasz egységmozgalom és az ún. Nagy-Románia-koncepció nyújtotta. A revizionizmust ezzel szemben (revisio [lat] = felülvizsgálat) kimondottan kompromisszumkész megközelítés jellemzi, amely egy adott eszme, szerződés felülvizsgálatát, újratárgyalását kívánja elérni. [...] szükségképpen megegyezésre hajló, érveiben és célkitűzéseiben az irredentizmusnál realisabb és körszerűbb.”

Zeidler, Miklós: A revíziós gondolat
Kolligram, Pozsony, 2009 80-81.

¹³⁰ 1920. évi XXV. tc. a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi korra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. Közkeletű nevén „zárt szám” vagy latinul „numerus clausus”.

A felsőoktatási reformnak arra az oldalára szeretnénk rámutatni amely az ideologikus kultúrfölény-gondolathoz s vele a keresztény-nemzeti, a fajvédelmi, a revizionista-irredenta, neonacionalista eszmekörhöz visz el. De szerves részeit képezték a tudományfejlesztés és az elitnevelés is.

A jogi kultúra jogtudati elemét ért kihívás újfajta válaszokat követelt mind az egyénektől, mind a társadalomtól mind az állam kultúrpolitikájától. Száz év távlatából úgy tűnik illetve úgy látszik, hogy a kultúrára alapozott kitörési kísérlet sikeres helyreállítási politikával javuló eredményeket hozott az ország szellemi-kulturális szintjében. Természetesen jócskán maradtak negatívumok, de inkább le- mintsem elmaradás a végső konklúzióknk.

A felsőoktatáson belül a jogászképzés dominanciája megmaradt, melyet a középosztály és vele az értelmiség teljesen természetesnek tartott. A jogászi hivatáson belül – különösen hogy Trianont egy nemzet jogfosztásaként láttatták és értelmezték (és nagyjából-egészében ez igaz megfontolás) – a mentalitásban olyan nem kívánatos úrhatnám viselkedési elemek, fajbiológiából átszármaztatott nézetek, a jogegyenlőséget kikezdő autoriter elgondolások stb. jelentek és erősödtek meg, melyek forrásvidéke a '20-as években keresendő. Kornis kultúrfilozófusként említett művében az állam fogalmát három mozzanatra bontotta: a hatalom, a jog és a kultúra elemeire. A hatalomból vezeti le az állam alapját, így ezzel együtt eszközfunkciója is van. A jog mint forma szabályozza a hatalom alkalmazását. A kultúra: cél, s mint ilyet a jogtól szabályozás alá vont hatalom szolgálja ki. Ebből vezeti le az állam etikai jelentőségét. Az állam fejlettsége mércéjévé kultúrával való átítatottságát, kultúrállammá válását teszi meg. Ehhez állami kultúrpolitika szükséges, ez lesz a legfontosabb tevékenységi köre, egy komplex kultúrprogram. Mivel a magyarság már több állam kisebbségeként egzisztál, a nemzeti érzés és az összetartozás tudatát Kornis az irredentizmus pedagógiájának hatékony kidolgozásában látja meg (állampolgári nevelés és jellemnevelés együttesen). Klebelsberg az anyaország felől nézve a kultúrfölény elemeként veszi számba az általa körülírt neonacionalizmus elvét.

A dualizmus korából indul ki, amikor a magyar nacionalizmus Ausztriával a közjogi viszonyok, a nemzetiségekkel az államnemzet oldaláról nézve határozódott meg. Ezek mostanra (1920-as évek) külpolitikai kérdésekké módosultak, de a nemzeti kultúra szintjének emelése felől nézve a nép műveltsége kulturális demokráciához vezet – ahogy azt Klebelsberg elképzelte –, mely a kultúrfölény biztosítéka is. A neonacionalizmus ebből nő ki, de se nem sovinizmus, se rasszizmus még kevésbé fasizmus, sokkal inkább „>>a pozitív, az aktív, a produktív emberek<< és az állam segítségével megvalósítandó, átfogó modernizáció”¹³¹ szándéka. Fizek Natasa kultúrnacionalizmus-elméletnek nevezi.¹³²

---

¹³¹ Ujváry, Gábor : Klebelsberg Kuno megítéléséről és időszerűségéről Ujváry (2010) in A harmincharmadik nemzedék Budapest, 2010 57.

¹³² Fizek, Natasa: Felsőoktatás-politika a Horthy-korszakban
Fizek (2013) Közép-európai közlemények
2013/4: 71.

3.1.1.1. Felsőoktatás és elitképzés

Klebelsberg 1914 januárjától 1917 márciusáig volt a VKM államtitkára. Az egyetemekkel való kapcsolata is nagyjából ekkorra datálható. A vidéki egyetemek felkarolása, fejlesztésük segítése, összekötésben a tudományszervezéssel és az ahhoz szorosan és szervesen illeszkedő elitképzéssel kezdettől fontos volt számára. Amikor 1922-től VKM (kultusz) miniszter lett az 1921. évi XXV. tc. már kijelölte Pécsét és Szegedet az Erzsébet illetve a Ferenc József Tudományegyetem ideiglenes székhelyeiként. Bár az ország siralmas pénzügyi helyzetében a négy majd öt egyetem fenntartása alig tűnt finanszírozhatónak, a kultúrfőlény-gondolatra hivatkozás gyors újrabeágyazódottságát gondoljuk a költségvetési források akkori biztosítása mögött.

A felsőoktatás egyetemi szintjén és a jogakadémiákon a numerus claususként elhíresült törvénycikk évről évre fogyatkozó számú zsidó hallgató felvételét tette volna lehetővé. Tanulmányunk előző fejezeteiben bemutattuk, hogy például az egyházi fenntartású jogakadémiák, de a vidéki egyetemi karok is sikeresen „játszották ki” a kötelezőnek tételezett felvételi kvótákat. Ujváry úgy véli: „A numerus clausus elsősorban egyébként sem a társadalom többségénél lényegesen jobb anyagi lehetőségekkel rendelkező zsidóságnak, hanem Magyarországnak ártott. [...] A numerus clausus 1920. szeptember 21-i elfogadása is meglehetősen sajátos körülmények között történt. Teleki Pál miniszterelnök és Bethlen István be sem mentek a parlamentbe, Klebelsberg – akárcsak a kisgazda-párti honatyák – a szavazás előtt távozott az ülésteremből, ahol egyébként a képviselők kevesebb, mint egyharmada, a tizenhárom miniszterből pedig mindössze három tartózkodott. Végül a 63 jelenlévőből 57-en voksoltak a törvény mellett. A már jelzett okokból azonban Bethlen és Klebelsberg is szükségesnek tarotta a zárt szám – amit azóta Magyarországon folyamatosan fennálló numerus clausus eredetileg jelent – bevezetését a felsőoktatásba.¹³³ 1928-ban azért kellett újraszabályozni a kérdést, mert a Népszövetség előtt eljárást kezdeményeztek 1926-ban, s a várható elítéltetést megelőzendő kétlépcsős taktikát választottak: az 1927. évi XIV. tc-vel lehetővé vált a közép- vagy felsőoktatásban tanuló közszolgálatban alkalmazottak gyermekeinek ösztöndíjat folyósítani, már pedig ebben a szférában a zsidók száma felettlébb alacsony volt, így az elitképzés felé is lépést tettek, majd a következő évben megalkották a

---

¹³³ Ujváry, Gábor: Klebelsberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika (Ujváry 2018) in Trianon és a magyar felsőoktatás I. k. Szerkesztette és lektorálta: Ujváry Gábor Veritas Magyar Napló Budapest, 2018. 245-246.

Továbbá azt is hozzáfűzi, hátrányokat hozott a numerus clausus „Az indulatos nemzetközi támadásokon kívül négy további okból is: 1. a tehetősebb zsidó fiatalok külföldön tanultak tovább, így hazájukba visszatérve jóval szélesebb látókörrel, alaposabb nyelvtudással rendelkeztek, mint keresztény társaik – ennek következtében pedig sokkal kedvezőbben helyezkedhettek el a szabad értelmiségi pályákon. (Az állami tisztviselői helyeket szinte kizárólag a „keresztény-nemzeti” középosztály tagjai töltötték be.) 2. Ezek a hallgatók néhány éven át nem Magyarországon költötték a pénzüket, ami komoly bevételektől fosztotta meg a magyar államot. 3. Közülük végül sokan – gyakran éppen a legtehetősebbek – külföldön maradtak, és ott értek el komoly sikereket a tudományos és a művészeti életben. 4. Az utódállamokban élő magyar értelmiségi fiatalokat éppen a magyar numerus claususra hivatkozva igyekeztek háttérbe szorítani. Mindez a magyar nemzetpolitika szempontjából is tragikus következményekkel járt, mivel az 1920 körüli tömeges elvándorlás mellett ez volt a másik oka annak, hogy a határokon túli magyarság értelmiségének aránya még napjainkban is jelentősen alulreprezentált az ottani, államalkotó nemzetekhez képest.” (uo.)

szintén XIV. tc-ke, módosítva a „zárt szám”-ról szóló törvényt. Az elitképzés vonatkozásában időben egy kicsit előre szaladtunk, vissza kell mennünk temporálisan és módszertani értelemben egyaránt. Először azt szükséges megvizsgálni, hogy a rendszer kezdőpontjának tekinthető 1920-ban, kik tartozhattak az elit általában vett fogalmába. A funkcionális elit meghatározás jónak tűnik és csak az országos elitre koncentrálnak. Még ebben a lehatárolásban is bennfoglaltatik a gazdasági, a szellemi-tudományos, a kulturális, a katonai, az egyházi, a központi közigazgatási (adminisztratív), a jogi hivatáshoz kapcsolódó és a politikai elit. A felsorolás nem teljes. Lehet kiindulópontként használni a történeti elit-csoport kifejezést is, ahol részelitként tűnhet fel a gazdasági, az egyházi, az értelmiségi, a katonai és a politikai kormányzóelit, mindenütt a felső pozíciókat tekintve személyileg elitrepresentánsoknak. Kevésbé érdekes, de mégis, mert a '30-as évek végére „rúgja ki magát” „egy olyan valóban hatalmi meghatározó tényező, amelyről a húszas években hírből sem hallani: a katonai elit. [...] A katonai kérdés a bethleni időkben szinte ismeretlen. Nem tudjuk, hogy miért és hogyan létesült egyáltalán a vezérkar, nem tudjuk, hogy annak főnöke és egyúttal a hadsereg főparancsnoka Janky Kocsárd milyen politikát képviselt a hadügyek tekintetében [...]”¹³⁴

A következőkben egy konstruált, épp ezért belsőleg heterogén fogalmat használunk álláspontunk kifejtésére: a tudáselit.¹³⁵

A Kovács–Takács szerzőpáros a tudáselit al- és részmintákra osztja fel az MTA-tagok vonatkozásában, az egyházi elit nélkül. Négy almintát különítenek el: oktatási, tudományos, értelmiségi szakmai érdekképviselők vezetői a professzionális elittel és a kommunikációs- kulturális- művészeti elitet. Ezen belül helyezkednek el a részminták. Tanulmányunk témája valamilyen módon mindegyik részmintához kapcsolódik.¹³⁶

---

¹³⁴ Ormos (1997) 186.

¹³⁵ Számptalan jó színvonalú szociológiai összefoglalás készült korszakunkról külön, vagy nagyobb időtáv feldolgozása részeként.

A teljesség igénye nélkül, íme néhány alapmű:

Kulcsár, Kálmán (1980)

Kovács, J. Gábor – Takács, Árpád: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I.

ELTE Eötvös Kiadó 2018

Bódy, Zsombor: Magyarország társadalomtörténete a két világháború között

Bódy (2013) egyetemi jegyzet. PPKE BTK. Budapest, 2013

Gyáni, Gábor – Kövér, György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig, Osiris Kiadó 2006

¹³⁶ „AZ MTA TAGJAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A tudáselit-kutatás-almintái és részmintái (az egyházi elit kivételével)

I. alminta: Oktatási elit

Részminta:

1. Minisztériumi irányítás
2. Egyetemek vezetői
3. Tanárképzés
4. Jogakadémiák
5. Hittudományi intézetek
6. Művészeti iskolák
7. Gazdasági akadémiák
8. Elit középiskolák igazgatói
9. Tanügyi igazgatás

Csúcselitnek a professzorokat és – Huszár Tibor nyomán – az akadémikusokat tartják: ők az elit elitje. A keresztény-nemzeti gondolat kultúrfölénnyel, fajvédelemmel, neonacionalizmussal, revízióval és irredentizmussal együttesen szemlélve érdekessé teszi a tudáselit nemzetiségi eredetét és vallását¹³⁷ beleértve asszimilációjukat, hogy a kultúrnemzet végső elemzésben éppen ezt kívánta volna vonzóvá tenni az utódállamok többségi lakossága, a volt nemzetiségeink szemében. A statisztikai adatok a nemzetiségi eredet tekintetében azt mutatják, hogy a katolikus egyházi eliten belül sok a felvidéki születésű és szlovák (tót)¹³⁸ illetve német (szepességi szász) származású. A katonai elit esetében úgy a német mint a délvidéki szláv (rác-szerb), származás a határőrvidék hagyományából, az itt állomásozók hivatásának folytatásából eredeztethető. Külön kategória állítható fel a tudáseliten belül az arisztokrácia számára. Sokuk, kiváltság nélküli település (falu, puszta) szülötte ottani kastélyaikban látták meg a napvilágot, miközben a más akadémikusok közel 60%-a városi

---

10. VKM mellett szervezett oktatásüggyel foglalkozó tanácsok vezetői

11. Képviselőház oktatási bizottság tagjai

12. Felsőház oktatási bizottság tagjai

II. alminta: Tudományos elit

Rész minta:

1. Egyetemi tanárok

2. Egyéb tudományos kutatóhelyek

3. Magyar Tudományos Akadémia tagjai

4. A tudományos társulatok vezetői

5. Tudományirányítás

III. alminta: Értelmiségi szakmai érdekvédelmi szervezetek vezetői, professzionális elit

Rész minta:

1. Jogászok

2. Orvosok

3. Gyógyszerészek

4. Állatorvosok

5. Mérnökök

6. Tanárok

7. Gazdatisztek

8. Írók, művészek

IV. alminta: Kommunikációs, kulturális, művészeti elit

Rész minta:

1. A művészeti társaságok vezetői

2. Általános, kulturális, közéleti társaságok vezetői

3. A tömegkommunikáció elitje

4. A kultúra és a művészet állami irányítása” Kovács-Takács (2018) 10-11.

¹³⁷ 1.sz. melléklet

¹³⁸ Bódy írja egyetemi jegyzetében:

„Mivel az egyházak nagymértékben jelen voltak az oktatásban, és az élet más területein is, vezetőiknek a különféle állami szervekkel széles érintkezési felületük volt. Különösen az oktatásban a gyakorlatban szinte szétválaszthatatlanul összefonódtak az államigazgatás és az egyházak kompetenciái. A katolikus egyházi vezetők — akik az egyházi eliten belül számszerűen és társadalmi súlyban is messze a legerősebbek voltak — gyakran városi kispolgári (például iparos), vagy falusi_családokból származtak. Nagyon kevés volt köztük a nemesi származású. A korszak két esztergomi érseke kifejezetten szegény, szlovák családból származott. Ahogy egyébként szlovák származású volt a magyar katolicizmus nagy megújítójaként számon tartott Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök is. Sajátos, hogy az egyházi vezetők saját_többnyire szerény származásuktól függetlenül — az egy Prohászka kivételével — nem hajlottak olyan társadalmi reformokra, az egyházi birtokokat is érintő földreformra, amely bár érintette volna az egyház-finanszírozás módjait, ám egyes helyeken enyhíthetett volna a falusi szociális feszültségeken, s talán az egyházzal a társadalomban élő képnek is használt volna.” Bódy (2013) 91.

születésű. Az akadémikusok valamivel több, mint kétötöde (41,4%) nemesi származású. A rendies magyar társadalom külön tartotta számon a régi és az új nemes kategorizál.

Mindez a maga módján kifejezésre jutott a jogi kultúra, azon belül a jogtudat belső szerkezetében. A státusból következő elvárt magatartásnormát, szokásjogot árnyalta a más társadalmi közegből hozott attitűd, mely az alkalmazkodási folyamatra is hatással lehetett.

A nemesség körében különösen a jogi pálya bizonyult vonzóknak, amely szintén a sajátos magyar rendi fejlődésnek és a vármegyei közigazgatás befolyásolási módjának volt a következménye.

Klebelsberg a felsőoktatást – mint kultúrfölény-gondolata egyik alappillérét – kiemelten kezelte, a végzetekben egy jó értelemben vett „szellemi arisztokráciát” látott, akikben az ország jövője és elhivatott vezető rétegét, elitjét látta. Ehhez tette hozzá a külföldi ösztöndíjat és magyar kulturális intézetek alapítását (például: 1920: Bécsi Magyar Történeti Intézet – ezt a Magyar Történeti Társulat elnökeként alapította meg. 1924: bécsi és berlini, 1927: római Collegium Hungaricum létrehozását.) Kultuszminiszteri működése a felsőoktatás szempontjából úgy is jelentős mértékben pozitív, hogy a jogakadémiák kérdésében és a jogi kari reform terén nem ért el döntő áttörést.

3.2. Néhány vélemény Klebelsberg (és Kornis) kultúrpolitikájáról (szakpolitikai és magánemberi megnyilvánulásairól)

Fináczy jeles pedagógia professzor, a neveléstörténet kiváló művelője 1881-1901 között a VKM-ben is fontos tisztségeket töltött (pl. osztálytanácsos miniszteri titkár – ez most államtitkár-helyettesi posztot jelölne; a középiskolai ügyosztály vezetője) 1901-1930-ig egyetemi tanár, a Magyar Paedagogiai Társaság elnöke (1904) az MTA tagja, Imre Sándorral a nemzetnevelés gondolkörének kimunkálói.

A kor szokásának megfelelően igen magas szinten művelték a kávéházi kultúrát. Fináczy több ilyen baráti asztaltársaság létrehozója vagy éppen tagja volt. Az általa „gründolt” egyik társaságba hívta meg „Kornis Gyulát (utóbb tanszéki utódom és nyugalomba vonulásom után ennek a kávéházi társaságnak az elnöke).”¹³⁹ Egy második társaságba eljárva – Rust udvari tanácsos lakásán volt tagtársa Klebelsberg és Bethlen.

3.2.1. Fináczy Klebelsberggről

Feljegyzéseiben írja a következő sorokat: „[...] gróf Klebelsberg Kúnó. Sokat érintkeztem vele, s így jól megismertem. Nem találkoztam életemben olyan emberrel, akiben erények és hibák oly közel estek egymáshoz s oly sokféle keveredésben váltakoztak egymással: éles elméjű, lángeszű, óriási koncepciókra képes humán politikus a szó értelmi vonatkozásában, de mint jellem, csak *Machiavelli*hez fogható, aki a céljai elérésére minden eszközt igénybe vehetőnek hitt, kétszínű, hazug, bosszúálló; ha kellett hízelgő, ha célra vezetőnek látszott, zsarnok; az úgynevezett helyzetigazság követője, minden, csak nem igazi ember. A

¹³⁹ Tudós tanárok. Tanár tudósok. Fináczy Ernő, OPKM é.n. Sorozatszerkesztő: Jáki László

közoktatásügy és kultúrpolitika terén kimagasló alkotásai és érdemei: az Alföld tanyavilágának 5000 elemi iskolával való benépesítése [...] a Magyar Tudományos Akadémiának államsegélyben részesítése (melynek nagymértékű csökkenését azonban nem tudta megakadályozni), a tudományos társulatoknak (különösen a Magyar Történelmi Társulatnak) felsegítése, a külföldi kollégiumok megalapozása és megszervezése (de itt is kiméretezte alkotásait, melyekkel szemben éhbérrel dolgoztak a középiskolai és polgári iskolai tanárok, a pénzfölöslegek nagy részét felemésztő, sokszor túlzottan fényűző építkezések, az egész fölösleges közgazdasági kar fenntartása stb., mind oly intézkedések, melyekben kirívóan feszül jó és rossz, hasznos és haszontalan. A középiskolák reformja (1924: XI. t. c.) helyes alap gondolatból indult ki, de utóbb a miniszter tudatlan tanácsadók beáramlása alatt saját törvényét kiforgatta eredeti koncepciójából sőt rendeleti úton hatályon kívül helyezte, ami egészen hallatlan volt a magyar közoktatás történelmében. [...] Azok, kik Klebelsberg kultúrpolitikáját meg fogják ítélni, nem feledkezhetnek meg arról a frivolitásról, mellyel az a messze vágó művelődési problémát jelezte.”¹⁴⁰ S végül még egy Finánczy-féle megjegyzés: „Igen nagy hibája volt Klebelsbergnek, hogy csakis *kormányzásra* szorítkozott, de egyáltalán nem törődött az *igazgatással*, az adminisztrációval, ha csak valami okból különben nem érdekelte az illető ügy. Minden úgynevezett folyóügyet tanácsosaira bízott, kik között volt néhány igen kiváló és becsületes ember, de voltak tehetetlenek, megbízhatatlanok, tudatlanok és haszonlesők is, akik ugyancsak kihasználják a reájok bízott közhatalmat. Az önkényes intézkedéseknek, melyekről a miniszter nem is tudott, nem volt se szeri se száma. A miniszter annyira elsáncolta magát kedvenc (és költséges) reformterveinek bátyái mögé, hogy senki sem panaszkodhatott vagy kérelmezhetett színe előtt. Rendes audienciát sem tartott. [...] Mindezekkel az értékeléseimmel némiképp ellenkezni látszanak azok a kitüntetések, melyekben *gróf Klebelsberg Kúnó* részesített, csak neki köszönhettem a II. osztályú magyar érdemkeresztet. Magta a miniszter hozta el személyesen az egyetemre, melynek akkor Rector Magnificusa voltam.”¹⁴¹

---

¹⁴⁰ im. 125-127.

A szakmai véleménye mellett privát álláspontját is megjeleníti, nem akárhogyan: „Nagyon művelt és intelligens család sarja vagyok, melynek tagjai épp oly szegények voltak, mint a *Klebelsbergéi* (ismertem őt nagyon kopott ruhában); magam szerezte tudásomat mindenütt, ahol megfordultam, megbecsülték; jellem dolgában mindenkivel (ő vele ugyancsak) felvettem a versenyt; mint egyetemi professzor semmiféle függési viszonyban nem voltam vele; s utóvégre - mint elbeszélésem egyik fenti részéből kitűnik - volt idő, mikor miniszter is lehettem volna. A grófi cím, ha nem párosul erkölcsi súllyal és tartalommal, szememben mindig értéktelen volt. Nem a cím, a rang, az érdemjel teszi az embert. Azaz milyen hihetetlenül kicsinyesen hiú és bosszúálló volt *Klebelsberg*, arról köteteket lehetne írni. A legcsekélyebb kritikái észrevétel, ha szatirikus éllel jelentkezett, elegendő volt arra, hogy a miniszter magához kérte *Töreky Gábort*, törvényszéki elnököt, az esetleges retorzió lehetőségének megbeszélése végett (*Töreky leányai*, tanárjelöltek, azonnal kaptak Budapesten elhelyezést, dacára 100 és 100 okleveles társaik folyamodásainak).” im. 132-133.

¹⁴¹ im-135-136.

Véleményét ekképp összegzi: „Szóval érzésem szerint, *Klebelsberg Kúnó* nem volt igazi ember; minden cselekedete számítás, képmutatás, színjátszás. Azt mondják, hogy temetése alkalmával egyetlen könnycsepp nem volt látható. Sokan csodálták és tisztelték alkotásait, átfogó elméjét, nagyszerű perspektíváit, de szeretni senki sem szerette. Nem volt lényében semmi, ami sebesen dobogtatta meg a szíveket, ami meleg érzelmekre indította a vele társalgót vagy dolgozót. A szeretetre való képtelenség volt, amit kezdettől fogva kiéreztem belőle, bármennyire igyekezett engem megnyerni, magához láncolni, dicséretével elhalmozni.” im.136-137.

Klebelsberg kapcsán Ujváry külön tanulmányt¹⁴² szentelt kortársai közötti megítéléséről. A kritikák kétirányúak: munkássága problematikus oldalai – lásd Fináczy által idézettek – és személyisége, különösen „túlméretezett” hiúsága. Halála (1932) után elindult életműve egyfajta kanonizációja, melyből Hóman és Kornis is kivette a maga részét. Úgy véljük érdemei vitathatatlanok, személyes hibái elnézhetőek.

3.2.2. Kornis Gyula kultúra-felfogásáról

Klebelsberg mellett a 20-as évek másik jelentős kultúrpolitikus, egyúttal kultúrfilozófusa Kornis Gyula.¹⁴³

Bimbó Mihály filozófus Kornis Történetfilozófiája kapcsán a következő álláspontra helyezkedik „A világháború és a trianoni békediktátum után érdeklődése – írásai alapján ítélve – egyre inkább a közvetlenül szelleminek értelmezett kultúra és kultúrpolitika felé fordul, [...] Figyelemreméltó, hogy Kornis szellemi arculatánál is, már pályakezdése óta, jelen van az a törekvés, hogy megújítsa azokat az eszméket, ideológiákat, amelyek a hagyományos magyar társadalmi berendezkedést voltak hivatottak igazolni és alátámasztani. Vagyis megújítani a konzervativizmus eszköztárát, beépíteni ide modernebb és egyúttal szilárd értékeket. Ugyanakkor elhatárolódnia a >>megújítás<< folyamatában minden szélsőségtől, nemcsak a >>baloldali<<-től, hanem a >>jobboldali<<-től is. Érthető ezek nyomán természetesen az is, hogy szellemi-filozófiai tevékenysége és az ezen túlmenő politikai – elsősorban kultúrpolitikai – ténykedése is a belső konzervatív konszolidáció létrehozására, majd megerősítésére irányul, egyfajta konzervatív helyreállítása, amelynek azonban nála is egyik vezető mozzanata a múlt hibáitól való elhatárolódás az elhatárolódás az alapvető szerkezettől megőrzése mellett. Mind az új helyzet megértéséhez, mind a konzervativizmus >>megújításá<<-hoz elkerülhetetlen a viszonyok és feltételek világos és a maga számára ideológikus fogalmaktól mentes feltárása, és ezen az alapon egyfajta konzervatív reformizmus. >>Amidőn a nemzet életének ebben a legválságosabb korszakában minden téren az ország újjászervezése válik szükségessé, e szervezés tervszerűsége érdekében először is meg kell vizsgálnunk mindazokat a szellemi s társadalmi energiákat, amelyek rendelkezésünkre állnak, a nemzet társadalmi struktúráját, hogy minden társadalmi rétegnek természetéhez, súlyához és tehetségeihez képest tűzhessük ki sajátos feladatait és kötelességeit: mi legyen jelen viszonyaink között a kisgazda (paraszt) osztálynak, az ipari

¹⁴² Ujváry (2018): Klebelsberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika

¹⁴³ „Külön cikkelyt kell szentelnem tanártársaim sorában *Kornis Gyulának*, akivel tanárkodásom idejében is, nyugalomba vonulásom óta is legsűrűbben érintkeztem. Kecskeméten tett elnökletem alatt erettség, utóbb az egyetem egy pár félévig be is volt iratkozva előadásaimra, amelyekre azonban nem járt el, amit koránt sem rovatok fel neki. Az ő egész szellemi habitusa akkor már túlnőtt a nagy átlag számára való egyetemi előadások szintjén. Később tanártársam lett. Fényes tehetség, villámgyors apperceptíválás, csodálatosan sokoldalú érdeklődéssel, mindig világos elmével, nagyszerű összefoglaló képességgel, de egyúttal veszedelmessé válható és vált asszimiláló erővel egyesültek benne. Amit olvas, pedig rengeteget olvas, azt lényegben, de sokszor szó szerint egyhamar el nem felejt. Innen önkéntelen az önkéntes reminiscenciáinak nagy száma, melyekkel különösen első műveiben találkozunk, s melyek egy ízben a plágium vádját zúdították fejére. Ettől a vádtól az én közbelépésemre nyert feloldást, amikor ügyét igaz lelkiismeretem szerint a bölcsészeti karban elreferáltam. Lehet, hogy hálából, de mindenkor éreztem irántam való benső szeretetének melegét, mely számtalan alkalommal megnyilvánult. Soha odaadóbb, önzetlenebb és melegebben érző barátom nem volt mint ő. – írja róla Fináczy ls. 30l. alatt 140-141.

munkásságnak, a középosztálynak, s az arisztokráciának sajátos munkája és feladata, mennyiben tesz eleget ennek, milyen eszközökkel terhelhető különös kötelességeinek teljesítésére, hogyan ébreszthető nagy nemzeti felelősségének tudatára? E kérdésre való felelet az egészséges művelődési és gazdasági politika legelső feladata.<< – írja 1922-ben. Ennek az új politikai szerkezetnek a megalapozásában és megerősítésében domináns szerepet tulajdonított a >>megújított<< és az új feltételekhez hozzáigazított kultúrának és művelődésnek. [...] Álláspontja [...] azt mutatja, hogy meghatározó szerepet játszik az a gondolat és meggyőződés is, hogy hosszútávúan kell gondolkodni, mert a kultúra és a művelődés hatása a társadalomban éppen hosszútávon bontakozik ki, tehát éppen a konszolidáció tartós megalapozása, a konzervatív reform meggyökereztetése kívánja meg e területek preferálását.”¹⁴⁴

Kornisnak a kultúrára és szűkebben a jogi kultúrára is érvényes filozófiai megfontolása között említendő, hogy: „A kultúrát is történeti tényezőnek tekinti, összefoglalja a fentebb már érintett fogalmat. A történetre vetített jelentőségét abban látja, hogy szellemi környezetet jelent a fellépő nemzedék számára. A meglévő kultúra így az egyik legfontosabb történeti tényező, bár maga is történeti produktum. Hatásának határait az adja meg, hogy az ember nem passzívan viszonyul hozzá, hanem feldolgozza azt. Ezért a kultúra maga is átalakul, bár az egyes ágak hatása és átalakulása nem egyforma. Különböző az egyes ágak hatása a különböző egyedekre és társadalmi rétegekre. Függ ez a korábbi műveltségtől és a lelki diszpozíciótól. Külön kiemeli a vallás jelentőségét, egészen olyan formában, hogy ez határozza meg az erkölcsöt, a legtöbb tudomány forrása és a művészet eredete is a vallásba nyúlik.”¹⁴⁵

Kornis gondolkodói nyitottságára utal, hogy képes az övével ellentétes, azzal szembenálló nézetek történet- és kultúrafelfogását jelentős elméleti teljesítményként elismerni, nyilván egyoldalúan és korlátozottan.¹⁴⁶

Kornis is híve a legnemesebb értelemben vett szakműveltség művelődési eszményként való felfogásának, mely legmagasabb fokán az elitképzést jelenti. A nemzeti célok elsőbbségét vallja és hirdeti a humanisztikus személyiségkultúra kialakítása során (az Imre Sándor-féle nemzetnevelés-koncepció nevelésfilozófiai aspektusa).

Az egész magyar iskolarendszeren végigvitt következetes kultúrpedagógiát valósítottak meg, melynek jogi (Klebsberg) történetfilozófiai (Kornis) és történeti (Hóman, Szekfű) alapjait a 20-as év elejétől funkcionálisan is működőképes rendszerként alkották meg és fejlesztették tovább.

---

¹⁴⁴ Bimbó, Mihály: Kornis Gyula Történetfilozófiája
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Debrecen, 1999 3-4.

¹⁴⁵ im. 61.

¹⁴⁶ „A marxi történetfelfogás a valóságos történettudományra annyiban gyakorolt befolyást, hogy a gazdasági és társadalomtörténeti szempontokra, a társadalmi rétegek reális érdekeire nagyobb eréllyel terelte rá a figyelmet. Igazából csak egyoldalú elméleti konstrukció maradt.”

Kornis, Gyula: Történetfilozófia
Magyar Történelmi Társulat
Budapest, 1924., 131.

4. A szociális igazságtalanságok és társadalmi feszültségek kezelése a jogalkotás útján a '20-as években

A kifosztott és gazdasági blokádnak tartott helyét kereső Magyarországnak a belső szociális problémái semmivel se maradtak le a külső gondok nagyságrendjétől. Ezt 1918/19 forradalmi lépései majd a vereség, a területelcsatolások és a részleges katonai megszállás mintegy beleégették a társadalmi tudatba.

A húszas években a szociális egészségügy több területén is jelentős előrelépések történtek. Ezek kiindulási alapját a dualista korszakban hozott közegészségügyi rendelkezések jelentették. Az 1876. évi XIV. tc. révén állami feladattá vált a közegészségügy. Az egészségügyi feladatok konkrét ellátása a helyhatóságokra hárult. Az 1898. évi XXI. tc. hozta létre az Országos Betegbiztosítási Alapot, mellyel az állam már a gyakorlatban is kézbe vette az alacsonyabb néprétegek kórházi ellátását. 1900-tól állami feladat lett a lelelcgondozás. Új elem korszakunkban a közegészségügy területén a megelőzést szolgáló rendszabályok és programok támogatása. Jelentősen kiszélesedett a Stefánia Szövetség tevékenysége, mely továbbra is a szülőanyák és az újszülöttek szervezett védelmét és a felvilágosítást végezte gyakorlati munkája során. A korábban társadalmi önszerveződésként induló szövetség a támogatásainak többségét már az államtól és az önkormányzatoktól kapta. Ennek köszönhetően aktivitása is megerősödött. A védőintézetek száma 1925. évi 91-ről 1930-ra 169-re nőtt, a tudógondozó intézeteké megháromszorozódott. Jelentős eltérést mutatható ki a város és vidék között e tekintetben is, mivel a Stefánia Szövetség aktivitása elsősorban a városokra irányult. Budapesten már 1921-től működött az iskolaorvosi rendszer.

4.1. Az 1920-1922 közötti törvényhozás szociális jogszabályai

A nemzetgyűlés a szociális problémák megoldására irányuló első lépésként – a 2. pont alatt vázolt földreformtörvény előzményeként – fogadta el az 1920. évi XXIX. tc-*ket* a halasztást nem tűrő sürgős esetekben házhelyek kijelöléséről és kishaszonbérletek alakításáról címszó alatt. A törvénycikk maga utal a majdan XXXVI. tc-ként hatályosuló a földbirtok helyes megosztását szabályozó rendelkezések késedelemben levőségére s éppen ezért viseli magán elnevezésként a „halasztást nem tűrő sürgős esetekben” kitélt. Hogy tűzoltásról van szó, az a záró 4.§-ből derül ki: elvileg hat hónapig érvényes és hatályos, ha törvény mást nem rendel. **1921**-ben a nemzetgyűlés az alábbi jogszabályok elfogadásával segítette a kormányzat még igen korlátozott léptékű és hatókörű „szociálpolitikáját”:

- XXXII. tc. a nemzeti hadsereghez tartozó hivatásos havidíjasoknak és hivatásos (önként továbbszolgáló) altiszteknek, valamint az említett személyek hátramaradottainak katonai ellátásáról.
- XXXVI. tc. állami kislakások építéséről
- LI. tc. a lakásépítés előmozdításáról (előző tc-*ket* egészíti ki és részletezi a rendkívüli adómentesség és a kölcsönök megszervezése módjait, feltételeit).

A törvényekkel pártolni kívánt intézkedések a politikai stabilitás és bizalom helyreállítása kezdő lépéseinek tekinthető a földreform- valamint a felsőoktatást érintő törvénnyel

együttesen. Erre tettünk utalást jelen fejezet témái meghatározásakor.

1922-ben mind törvényi mind rendeleti szinten történtek előrelépések. A XII. tc. az 1884. évi XVII. tc. szerinti ipartörvény novellájaként a tanonciskolát kötelezővé tette annak, aki képesítéshez kötött ipart kívánt folytatni (76 szakma vonatkozásában).

A **rendeleti** úton kiadott szabályozások közül figyelmet érdemel az 1350/1922. ME. r. 1.§-a (MRT 1922. 12-13.), mely a biztosítottak családtagjaira is kiterjesztette a terhességi és szoptatási segélyre való jogosultságot.

4.2. Az 1923-26 közötti időszak fontosabb szociális jogszabályai

1923-ban a XI. tc. a földmunkások vállalkozó szövetkezeteinek állami támogatásairól rendelkezett. A törvényi szakasz 2.§-a szerinti lehetőség nyílt felszerelési (berendezkedési) segély adományozására éppúgy mint kölcsönfelvételre állami szavatosság mellett. A szövetkezetek jogot kaptak arra is, hogy „bármely közmunkák nyilvános versenytárgyalásán szóval vagy írásban minden bánatpénz vagy biztosíték letétele nélkül részt vehetnek és ajánlatot tehetnek (5.§). Egyenlő ajánlattétel esetén a szövetkezeteket mindig előnyben kell részesíteni (6.§). A XV. tc. a sütőipari munka szabályozásáról rendelkezett. Megtiltotta a 14. életévét benemtöltött gyermekek alkalmazását és a fiatakorúaknál is korlátozta a munkaidőt éjjeli idő címén (esti 21 órától reggeli 5 óráig, továbbá „munkásbiztosítópénztári orvos bizonyítványával igazolja, hogy egészséges és szóban lévő munkára testileg alkalmas.” (2.§) 18. életév alatt max.8, felette max 10 óra lehet a munkáltatás naponta (4.§).

A XVI. tc. az éjjeli ipari munka korlátozását írta körül.

A XXIII. tc. a gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról rendelkezett (egyfajta szolgálati lakásoknak lennének tekinthetők, persze igen kezdetleges komforttal).

A XXV. tc. a mg-i munkások munkaaereje jogosultan kihasználásának meggátlását írta elő. A tc. semmisnek nyilvánította az olyan megállapodást, amely nem arányos, nincs külön díjazása vagy meghatározott ellenszolgáltatás nélkül kellene a szolgáltatást teljesíteni (1.§). A munkabér megállapítására gazdasági munkabérmegállapító bizottságot kell szervezni (3.§); tagjai a munkások és a 10 kh-tól 100 kh-ig terjedő birtokosok képviselőiből áll (4.§).

A húszas években láthatóan a szociális lakásépítés terén nem történt lényeges javulás. Az állami közreműködés is szerény maradt. Ugyan az 1923. évi XXXIV. tc. adókedvezménnyel támogatta a lakásépítést, de számottevő közvetlen anyagi támogatást nem tett mellé. „A támogatások fő haszonélvezője az elszegényedett középosztály volt.”¹⁴⁷ Rendeleti szinten a betegbiztosítási pénztárak kötelezéséről szóló 6100/1923. Mt.r. (MRT 1923. 274-276) emelhető ki, mely a teljes kórházi ápolási költség megfizetésére kötelezte – max. egy évre – a pénztárakat. **1924-ben** a Bethlen-kormányt a szanálásból következő államháztartási egyensúly biztosítása kötötte le (IV., V., VI. tc.-kek).

Törvényi szinten szociális jellegű szabályozásnak tekinthető a XXVIII. tc. a tanítók, óvók és a nem állami tanárok ellátásának rendezéséről és a VII. tc. a földreform tc. szociális intézménnyel bővítéséről (OFAKSZ). **1925-ben** érdekes helyzet állt elő. Az MRT-ben 1924. éviként jelzi a 2000. ME számú rendeletet, melyet Bethlen 1925. március 27-én írt alá...

---

¹⁴⁷ Gyáni – Kövér (2006) 372.

Végül is nem a forma számít, hanem a tartalom. A rendelet 7. §-a (MRT 1925, Bp. 1926. 39.) a táppénz szabályait szigorítja egyfelől, másrészt a betegségébe visszaeső biztosítottat folytatólagos betegnek tekinti, ha ez négy héten belül következik be.,, A megelőzést szolgálta az 1925. évi XXXI. tc-vel létrehozott Országos Közegészségügyi Intézet felállítása 1927-ben, melynek első igazgatója Johan Béla lett.”¹⁴⁸ A XXXIV. tc. a bányatörvény hatálya alá eső üzemekben foglalkoztatott munkásoknak és altiszteknek és családtagjaiknak nyugdírbiztosítást adott.

1926-ban a VII. tc. rendelkezett a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról. Ez a klebelsbergi kultúrfőlény-elmélet intézményi alapjai megteremtését szolgáló intézkedés volt. Szociális kihatásait és kisugárzását nem szükséges külön indokolni vagy magyarázni. A XVI. tc. a magánalkalmazottak nyugdíja özvegyeik és árváik ellátási járandósága átértékeléséről rendelkezik, amely már a pengő korszakra való áttérést készítette elő. 1926 októberében került sor a Közegészségi és Társadalompolitikai Országos Értekezletre, ahol szociális javaslatokat fogalmaztak meg.

4.3. Az 1927-31 közötti szociális intézkedések

A húszas években a legjelentősebb előrelépést a társadalombiztosítás területén az **1927.** évi XXI. tc. hozta „A betegségi és baleseti kötelező biztosításról.”¹⁴⁹ Kidolgozója a korszak legjelentősebb szociálpolitikai szakértője, Kovrig Béla volt.¹⁵⁰ Eredményeként jelentősen kibővült a biztosítottak köre, de a mezőgazdasági munkások kimaradtak belőle. A biztosítottak száma a törvény hatására elérte a 900 000 főt, mely csaknem egészében lefedte az ipari munkásságot. A fizetési járulék a jövedelem 7%-a, vagy a napibérosztályok alapján fizettek esetében az átlagos napibér 6%-a, felét a munkáltató fizette. A biztosítottat táppénz illette meg, ami a fizetés 55%-a volt, valamint ingyenes kórházi ápolás, háziorvosi gyógykezelés, ingyenes szülészeti és terhességi ellátás az utolsó hat hétre, valamint 12 heti szoptatási segély. Ezek kiterjedtek a családtagokra is. A kötelező társadalombiztosításból az állami és önkormányzati közalkalmazottak is kimaradtak. Nekik önkéntes formában 1921 óta létezett az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap, ahol a járulék 2% volt. Számukra ingyenes volt a háziorvosi ellátás, a kórházi kezelés, a gyógyszerellátás, az üdülés, valamint kaphattak gyermekágyi támogatást és termelési segélyt is. A budapesti közalkalmazottak még 1916-ban létrehozták a Budapest Fővárosi Alkalmazottak Segítőalapját. Célja kezdetben a kölcsönfolyósítás és kulturálódás, művelődés szervezése. Az 1927-es törvény

---

¹⁴⁸ Johan Béla (1889-1983): orvos, egészségpolitikus. A húszas évek elején Rockefeller-ösztöndíjjal járt az Egyesült Államokban. Az ottani és nyugat-európai tapasztalatai révén merült fel a később általa elindított mozgalom gondolata. 1925-35 között az Országos Közegészségügyi Intézet első igazgatója. 1926-tól indított modellkísérletekre (mintajárásokra) alapozva 1930-tól megkezdte falvakban egy országos gondozói intézményhálózat kiépítését azzal a céllal, hogy elősegítse a vidéki egészségvédelem megteremtését és propagálását. Feladatköribe beletartozott az anya- és csecsemővédelem, az iskolai egészségügy, a tbc és a nemi betegségek elleni védekezés, megelőzés, a szegények otthoni beteggondozása, a szociális gondozás.

¹⁴⁹ 1927. XXI. tc. In *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár: 1927. évi törvények*. Franklin-Társulat, Budapest, 1928. 384-531.

¹⁵⁰ Kovrig Béla (1900-1962): szociológus, társadalomtudós, egyetemi tanár. Bethlen István személyi titkára 1923-ban, az OTI igazgatója. 1940-44 között a kolozsvári egyetemen tölt be különféle oktatói és vezetői tisztséget. 1948-ban az Egyesült Államokba emigrál.

betegségélyezési feladatot is adott részükre. A munkáltató fizette a baleseti biztosítási járulékot. Cserébe a munkavállalót ingyenes orvosi ellátás illette meg, és táppénz 20 héten át. Az özvegyi járadék a férj jövedelmének 20%-a volt. A törvény végrehajtását szervezeti szinten kezdetben az Országos Munkásbiztosítási Intézet, **1928-tól** az önkormányzati formában működő Országos Társadalombiztosító Intézet végezte. Itt lehetőség nyílt önkéntes biztosításra is. Helyi és központi szervekkel egyaránt rendelkezett. (Bizonyos foglalkozási ágakban – például vasút, posta, bányászat – létrehoztak külön biztosítási szervezeteket is.) A helyi szervek addigi önálló jogi személyiségét megszüntették, egyedüli jogalannyá az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) vált. Bár horderejében előző törvénycikktől elmarad, de mégis lényeges az 1927. évi XIX. tc. a falusi lakásépítést elősegítő építési hitelekéből származó követelések biztosításáról és behajtásáról. Fentebb 4.2. alatt tettünk említést az OFAKSZ-ról (Országos Falusi Kislakásépítő Szövetkezet), melyre jelen tc. vonatkozott. Végrehajtási rendelete: az 52.170/B.M. számú rendelet. A jogszabályok eredményeként kölcsön igénybevételével felépült lakások vitathatatlan hasznáról és az elhibázott házhelykiadás és földbirtokrendezés diszharmóniájáról a korszak elismert szakembere Kerék Mihály írt több részes és több szempontot érvényesítő kritikát.¹⁵¹

---

¹⁵¹ Kerék, Mihály: A magyar mezőgazdasági munkás egészségügye lakás, ruházkodás, fűtés stb. Magyar Szemle 1933/1-4: 344-352.

A szakíró néhány elgondolkodtató megállapításai közül említjük az alábbiakat: „Agrárproletáriátusunk egyéb életviszonyait vizsgálva, komoly figyelmet kell szentelnünk a szegény ember lakásügyének. Ezen a téren a háború befejezése óta számottevő haladást tapasztalhattunk azoknak a törvényhozási intézkedéseknek eredményeképpen, amelyek egyrészt a nincstelen mezőgazdasági munkásember házhelyhez juttatására, másrészt kis családi házának felépítését lehetővé tevő hitel nyújtására irányultak. A mezőgazdasági szociálpolitikának legerőteljesebb, legsikerültebb és szociális kihatásaiban is legáldásosabb hajtása volt évtizedek óta a falusi kislakások szaporítására törekvő állami kezdeményezés, amely nemcsak kiáltó hiányokat pótol, de lebonyolítása is többé-kevésbé megfelelt a kívánalmaknak.”

im. 344.

„Rá kell azonban mutatni több olyan hibára, amelyeket könnyűszerrel el lehetett volna kerülni. Már a Szemle hasábjain utaltunk arra, hogy a házhelyek kiosztásánál az Alföldön helyrehozhatatlan tévedés történt a gazdasági és népesség-eloszlási szempontok teljes figyelmen kívül hagyása miatt. Mintha két, egymástól elszigetelt, öncélú művelet lett volna az egy és ugyan azon törvényben szabályozott házhely és földbirtokrendezés, mintha tudomást sem vettek volna egymás létezéséről és célkitűzéseiről, olyan diszharmóniában történt ennek a fontos két szociálpolitikai akciónak a végrehajtása. Egészen másutt kapták az igénylők a házhelyet, mint az egy-két holdas parcellát. Ez a körülmény erősen lerontotta a házhelyrendezés és a földreform várt kedvező hatásait, mert kevésbé értékessé tette a munkás számára azt a lakást, amelyet valamely nagy alföldi község vagy város szélén építhetett magának, éppúgy, mint azt a földet is, melyet új otthonától több órai járásra kapott.” im. 345.

„A melegruhát nélkülöző munkásgyermeket, ha nem is betegeket, a szülők gyakran nem engedik iskolába. Előfordult, hogy azt a munkásembert aki féltette fiát a megfázásról és az iskolai hatóságok többszöri felszólítása ellenére nem volt hajlandó iskolába menni, a fősolgabíró megbüntette és büntetését – mivel fizetni nem tudott – a legnagyobb dologidőben kellett leülnie.” im. 350. l.j

„A mezőgazdaságban foglalkozó munkásember és családja, ha megbetegszik, semmi féle támogatásra nem tarthat igényt. Az országos betegápolás terhére ingyenes orvoshoz és gyógyszerhez csak szegényjogon juthat, azaz akkor, ha ingatlan vagyonnal nem rendelkezik. Viszont a legtöbb falusi munkásembernek van ma már egy kis háza, házrésze, vagy valami csekély földje, ami elüti ettől a kedvezménytől, jóllehet a mai antiszociális közteherviselés mellett és egyéb adóságokkal terhelten, az ingatlan előnyei merően illuzóriussá váltak. Túlzás nélkül lehet állítani, hogy a teljesen nincstelenek ma kedvezőbb szociális helyzetben vannak, mint azok, akik némi vagyonnal rendelkeznek. A szociális biztosítás teljes megoldatlan a magyar mezőgazdaságban.” im. 351.

4.3.1. A szociális kérdések kezelése: a szegényügy és az egri norma

Az első világháború, az azt követő forradalmak, a békerendezések még inkább középpontba állították a szegénypolitika, a szegénygondozás fontosságát. 1920-ban például 15-20 000 fő szorult országszerte állandó közsegélyre, az évtized végén pedig számuk már meghaladta a 60 000-et (ebből egyedül a fővárosra 25 000 fő jutott).¹⁵² 1929-ben a gondozásra szoruló gyerekek számát több mint 60 000-re becsülték. A meglévő szervezeti formák elégtelenek voltak. „A szegénypolitika viszonylag kevés figyelmet kapott, amit jól mutat, hogy annak intézését a minisztérium a felekezeti jellegű Szociális Missziótársulatra bízta, amely azonban képtelen volt megbirkózni a húszas évek eleji tömeges pauperizációból fakadó súlyos gondokkal.”¹⁵³ Az illetékes miniszter 1921 után a Szociális Missziótársulat 78 tagja mellett a debreceni református diakonisszaotthon 8 tagját bízta meg a szegényügy és a gyermekvédelem felügyeletével.¹⁵⁴ A szociális kérdések kezelésére, új formák, szervezeti keretek kialakításra számos javaslat és kezdeményezés született. Hatásában legjelentősebb a P. Oslay Oszvald¹⁵⁵ egri ferences rendfőnök nevéhez fűződő, ún. egri norma kidolgozása 1927-ben. Rendszerbe foglalta az adománygyűjtést, a rászorultak körét, a segélyezési formákat és azok szükséges nagyságát. Kívánatosnak vélte a különféle intézmények és a társadalom együttműködését a kérdésben. Jól látta, hogy a szegénygondozást a koldulás vagy annak adminisztratív szabályozása nem oldja meg. A szegénygondozásban nemcsak az anyagi javakkal való ellátást tartotta fontosnak, hanem a lelki gondozás szerepét is. Oslay rendtestvérei személyesen keresték fel a rászorulókat. Nemcsak felmérték azok körét, hanem aktív segítőmunkát is végeztek. Célszerűnek tűnik a fentiekben körül írt pauperitációt, szegénygondozást eufémizmustól mentesen is néven nevezni: Magyarország akkoriban a hárommillió koldus¹⁵⁶ országa volt. Oszvald atya, amikor a mindennapok során szembesült a koldulás aggasztó méreteivel és az erkölcsi gátlások leépülésével (az alamizsnát nem saját szükségleteire – étkezés, ruházkodás, higiénia – költi, hanem az alamizsnát (pl. a ruhaneműt) továbbadja, illetve alkoholra „váltja át”. Páter Oszvald 1927 elején javaslattal fordult Szmrecsányi Lajos egri érsekhez, hogy az egyház kezdetől meglévő karitatív tevékenységét új alapokra kellene helyezni. Az érseki jóváhagyás után Oslay atya nekilátott az egri normának elkeresztelt karitatív szegénygondozás rendszerének kidolgozásához. A város elsőként csatlakozott – innen az elnevezés is – a három pillérré épülő szegényügy-kezeléséhez, egy új típusú szociális igazgatás megteremtéséhez. A bevezetésre került egri norma három tartópillére az állam, az egyház és a helyi társadalom voltak. E gondozási-támogatási-együttműködési modell szervezeti kereteit a három pillér adta, „amelyek jellegükben is tükrözték a kezdeményezés hármaskaraktérét. A gondoskodás folyamatosságát a Szegénygondozó Hivatal, a tevékenységet önkormányzati szempontból irányító Szegényügyi Bizottság és a tényleges (érdemi) munkát végző Szegénygondozói Nővérek Társulata biztosította. Ez utóbbi szervezethez a feladatot vállaló további önkéntesek

---

¹⁵² Uo. 376.

¹⁵³ Uo. 375.

¹⁵⁴ Csizmadia, Andor: A szociális gondolkodás változásai, 78.

¹⁵⁵ Eredeti neve Oslay, József (1879-1962): ferences szerzetes, tartományfőnök.

¹⁵⁶ Kovrig, Béla: Katolikus demokratikus és szociális reformmozgalmak Magyarországon Kovrig (2019). Barankovics István Alapítvány. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019 278-286.

csatlakoztak.”¹⁵⁷ További előnyként könyvelhető el, hogy ez a fajta „személyre szóló, saját otthonban történő gondoskodás kímélte az emberi méltóságot, nem kényszerítette a rászorultakat nyilvános adománykérésre, hatóságok előtti megjelenésre. Hangsúlyos érv volt az Egri Norma mellett, hogy lehetővé tette az átmenetileg megszorult szemérmes szegények támogatását is.”¹⁵⁸ A kezdeményezést más városok is felkarolták, már-már mozgalmi jelleget öltött, de nem vált általánossá. Az egri kommunális szociálpolitika nyomán kibontakozó és a '30-as években a közsegélyezettekre szorulókat is magába foglaló adománygyűjtések, állami ínségmunkaakciók újabb normaváltozatokat (komáromi norma, Esztergár Lajos-féle pécsi szociálpolitika stb.) generáltak. A kortárs Nyisztor Zoltán prelátus szerint:

„Az Egri Norma tagadhatatlanul nagy lépés volt a szegénygondozás történetében, s mintául szolgálhat minden időknek. Lényege és zsenialitása abban rejlik, hogy egy közös mederbe tudta terelni az egyéni alamizsnálkodást (azzal, hogy felkérte a közönséget, ne adjon utcai kéregetőknek és házaló koldusoknak, hanem a Katolikus Karitásznak) a hatósági költségvetés szegényalap című tételével, továbbá bürokratikus vagy egyéni szeszélyre épült alamizsnálkodás helyett egységes és szakszerű, azaz környeztanulmányon alapuló szegénygondozást léptetett életbe, s a visszaéléseknek gátat vetett. A hatóság a szegénysegély átutalásával a Normához mentesült minden gondtól és munkától, a közönség pedig heti vagy havi megajánlás fejében, amiről egy igazolvány volt az ajtaján, megszabadult a házi zaklatástól.”¹⁵⁹

4.3.2. Az országgyűlés 1928. évi törvénycikkei a szociális igazságtalanságok és hátrányok csökkentésére

Számos újítást hozott az 1928. évi V. tc. a gyermekek, fiatalok, nők védelméről, de ezek csak az ipar területére vonatkoznak.¹⁶⁰ Cél lenne a 14 év alatti gyermekek foglalkoztatásának megtiltása a felsorolt ipari üzemekben. „Átmenetileg azonban addig, amíg a gyermekek mindennapi elemi népiskolai oktatása a betöltött tizennegyedik életévig ki nem terjesztik, a tizenkettedik életévüket betöltött gyermekek is foglalkoztathatók.”¹⁶¹ A gyermekek, fiatalok és nők foglalkoztatásához orvosi igazolás volt szükséges, mely kimondta, hogy olyan munkát végeznek, mely egészségüket, testi épségüket nem veszélyezteti. A nőknek 12 hét szülési szabadságot írt elő, valamint a kisgyermekes anyáknak egyórányi szoptatási időt tett lehetővé munkavégzés közben. Rendelkezett az éjszakai munkavégzésről: „15. § A tizenhat és tizennyolc év közti fiatalokat, valamint a tizennyolc éven felüli nőket az üzemtulajdonos egyszerű bejelentés alapján éjjel is foglalkoztathatja, ha

---

¹⁵⁷ Stipta, István: Adalék a Horthy-korszak szociális igazgatásának történetéhez: az Egri Norma.
in Ünnepi kötet Dr Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára
Szeged 2016 601.

¹⁵⁸ uo.

¹⁵⁹ Nyisztor, Zoltán: Ötven esztendő
PPEK A könyv elektronikus változata az Opus Mystici Corporis engedélyével
készült 91.

¹⁶⁰ 1928. évi V. tc. In Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1928. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1929. 230.247.

¹⁶¹ uo.

ez fenyegető baleset, vagy elemi kár elhárítása, illetve bekövetkezett üzemzavar, vagy elemi kár jóvátétele érdekében, avagy az üzemnek előre nem látható, időszakonként nem ismétlődő erőhatalom következtében előálló megszakítása esetében, illetve járvány esetén annak leküzdése érdekében múlhatatlanul szükséges. A bejelentést az éjjeli foglalkozás megkezdésétől számított huszonnégy órán belül kell megtenni.”¹⁶² Az 1927. évi nagy jelentőségű szabályozás után hozták meg az 1928. évi XL. törvényt „Az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról”.¹⁶³ A mezőgazdasági munkásokra ez a szabályozás sem terjedt ki. A nyugdíjkorhatárt 65 évben állapították meg. A járulék összege a napibér maximum 3,5%-a volt, amit a munkáltató fizetett. A járadékra való jogosultság hét és fél év fizetés után áll elő, özvegyi és rokkantsági ellátás esetén ez kevesebb mint négy év. Mindezek az intézkedések is jól mutatják, hogy a húszas évek végén a meghozott szociálpolitikai intézkedések tovább növelték a különbséget a városok, azaz az ipari munkásság szociális helyzete, biztosítási állapota és a vidéki agrárnépesség e területen való jelentős lemaradása között. Ez a problémakör azért érdemel kiemelt figyelmet, mert „A Bethlen és Vass által kezdeményezett ipari munkáspolitikát hatékonyan szolgálta elsődleges hatalmi-politikai és társadalmi-politikai céljait, a releváns döntő társadalmi vélemény megváltozását az ipari munkások szegmensében, továbbá az olyan társadalmi funkciók megelőzését, amelyek körükben felforgató tendenciákat élesztenének fel és táplálnának; az ipari munkások – részben, mint társadalmi osztály – semlegesítését a teljes társadalmi rendszer hatalmi egyensúly fázisa számára legrelevánsabb társadalmi erők között (Talcott Parsons). De ezeknek a társadalmi politikai eredményeknek a jelentősége és a korábban ismertetett vívmányok ellenére – a figyelemre méltó előrehaladással együtt a közegészségügy és az oktatás területén [...] – a bethleni rendszer szociálpolitikája egészében véve volt elhibázott. Elképesztő hiányossága volt, hogy a mezőgazdasági lakosság sorsát nem javította annyira hatékonyan és eredményesen, mint amennyire az ipari munkaerő és az alkalmazottak élet- és foglalkoztatási feltételeit. Az országos munkaerőn belül törődött az ipari kisebbséggel, de sokkal kevésbé a mezőgazdasági munkaerővel, Ez, amely béresekből, nem ipari kertész munkavállalókból, valamint mezőgazdasági és erdészeti munkásokból állt, az eltartottakkal együtt messze a legnépesebb társadalmi szegmenst képezte. [...] A mezőgazdasági munkaerő 1930-ban 1 827 010 főből állt (az 1 holdas vagy annál kisebb gazdaságú mezőgazdasági munkások száma az eltartottakkal együtt 271 767 volt). S mezőgazdasági munkaerő mellett be kell venni a hátrányos helyzetű mezőgazdasági kategóriát, az 1-5 holdas törpebirtokok tulajdonosai és bérlői és tulajdonosait is, akik eltartottaikkal együtt 1 145 730 főt tettek ki. A mezőgazdasági munkaerő (1930-as népszámlálási adat), továbbá a törpebirtokok tulajdonosai és bérlői (speciális mezőgazdasági 1935-ös census) együttesen adnának 2 972 740 főt, a hátrányos helyzetű szegmenst, az eltartottakkal együtt a mezőgazdasági népességet.”¹⁶⁴

---

¹⁶² uo.

¹⁶³ 1928. évi XL. tc. In Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1928. évi törvénycikkek Franklin-Társulat, Budapestg, 1929. 587-652.

¹⁶⁴ Kovrig (2019) 278.

Megjegyezni kívánjuk, hogy az eddigiekben sorra vett sokrétű szociálpolitikai kezdeményezésekre 1945 után évtizedekre homály borult, hiszen a Horthy-rendszerrel kialakított hivatalos képbe, amely a dolgozó tömegek elnyomott helyzetét, kizsákmányolását hangsúlyozta, nem illeszkedett bele.

Gyáni Gábor az 1990-es évek elején publikált, máig meghatározó jelentőségű kutatási eredményei után,^a az ezredfordulót követően Tomka Béla művei nyitottak új perspektívát, ő ugyanis a hosszú időtávot

4.3.3. Jogalkotás 1929-1931 között és a gazdasági válság

Az **1929-ben** elfogadott 48 törvénycikk egyike se tekinthető a szociális igazságtalanságok tompítását szolgáló jogszabálynak. Az **1930. évben** alkotott 47 törvényi szintű jogalkotás közül a IV. tc. a kir. közjegyzők és közjegyzőjelöltek nyugdíjintézetéről rendelkezett, míg a VII. tc. az elemi népiskolai beiratási díjak újabb szabályozásáról és felhasználásáról szóló tanítói gyermekek neveltetésére szolgáló internátusok – bentlakásos intézmények – létesítéséről. Az 1927. évi XIV. tc. 14. §-ával megszüntetett iskolai gyűjtések helyett a népoktatás ingyenességéről szóló 1908. évi XLVI. tc. 1.§-a által engedett „legfeljebb 50 fillér beiratási díj” (valorizálva ez 58 pengőfillér) 72,4%-os emelésével 1 pengő lett tanulónként a gondviselőtől (szülő, gyám, gazda) beszedett összeg. A tc. indokolása szerint, azok a szegények, akik igazoltan szegények és „akiknél a beiratási díj fizetése súlyos terhet jelent, a fizetés alól felmentendők.” A Bethlen-kabinet 1931. augusztusi bukása és a gazdasági-pénzügyi válság elmélyülése új megközelítési módokat, irányokat, eszközöket és ennek megfelelően felkészült régi-új politikusok felelős pozíciókba állítását követelte meg.

---

felöllelő makroszintű vizsgálódásait nemzetközi összehasonlító keretbe illesztette.^b Igazné Prónai Borbála,^c Egresi Katalin átfogó monográfiája^d mellett kiemelendő Kozári Mónika nyugdíjbiztosítás történetet feldolgozó könyve.^e Hámori Péter több résztermében publikált hiánypótló munkákat.^f A két világháború közötti korszakkal foglalkozó további szerzők publikációi között is akad, amely érdekes megközelítést ad a szociálpolitikai történetéhez.^g Az egyetemek doktori iskoláiban is készültek olyan disszertációk, amelyek még nem jelentek meg nyomtatásban, de figyelemre méltó eredményeket tartalmaznak.^h Az utóbbi évek terméséből megemlítendő Tomka Béla tanítványa, Cora Zoltán, aki PhD-értekezésében az 1930-as évek végétől az 1950-es évek elejéig terjedő átmeneti periódus szociálpolitikájának összefüggő értékelésére vállalkozott.

Hivatkozott irodalom:

- a.) Gyáni, Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon. MTA Történettudományi Intézet, Budapest 1994.
- b.) Tomka, Béla: A jóléti állam Magyarországon és Európában a 20. században. Corvina, Budapest, 2008; Tomka Béla: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Századvég Kiadó, Budapest, 2003.
- c.) Igazné Prónai, Borbála: A kötelező társadalombiztosítás kialakulása, fejlődése Magyarországon
Doktori (PhD)
PPKE Btk
Budapest 2006
- d.) Egresi, Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-39. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
- e.) Kozári, Mónika: A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.
- f.) Hámori, Péter: A miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története 1938-1941. In uő (szerk.): „Szegények mindig lesznek veletek...”Tanulmányok a szociálpolitika történetéből. Pázmány Társadalomtudomány 2., Budapest, 2006, 181-211;
Hámori, Péter: Kísérlet a magyar falu lakásügyének rendezésére a két világháború közti Magyarországon. Aetas, 19. (2004), 1. sz. 49-73.
Hámori, Péter: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938-1940). Századok, 135. (2001), 3. sz. 573.-574.
- g.) Szikra, Dorottya: A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. Századvég, 13. (2008), 48. sz. 39-79.
Ungváry, Krisztián: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. Rubicon, 20. (2009), 1-2. sz. 78-83.
- h.) Az új kutatói generáció megközelítéseinek sokszínűségét jól mutatja az alábbi tanulmánykötet: Szilágyi Csaba (szerk.): Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919-1945). Budapest, Gondolat, 2008.
- i.) Cora is felhívta a figyelmet arra, hogy még mindig „fehér foltnak” számít a mezőgazdasági biztosítás kiépítésének kérdése, de új kutatási eredményeket elsősorban az Imrédy-kormány tevékenysége kapcsán mutatott fel értekezésében. Cora Zoltán: A szociálpolitika válaszútjai Magyarországon: a mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938-1950). Doktori értekezés (kézirat) Szeged, 2011.

5. A Bethlen-Klebelsberg-féle kultúrpolitika és a szociális reformok mérlege a kormányprogram, a jogalkotás és a jogtudat átalakulása tükrében

Bethlen 1921. április 19-én mutatkozott be a nemzetgyűlésben, mint a kormányzó által kinevezett miniszterelnök. Felszólalásában a kormányprogramot szedte pontokba majd beszéde későbbi részében ezeket részletesebben is taglalta. Elhatárolta magát és kormányát az 1918 előtti időszaktól: „Uj politikát kell kezdenünk, mert a politikát ott, ahol Tisza István elhagyta, újra kezdeni nem lehet. [...] Megváltoztak a viszonyok, megváltozott idebenn az ország képe, új irányok és új emberek léptek a porondra. De azért, bár új politikát keresünk, ezt a politikát össze kell kapcsolnunk a multtal; [...] azokkal a nagy nemzeti tradíciókkal, amelyeken felépült ennek a nemzetnek, ennek az országnak, ennek az államnak a rendje.”¹⁶⁵ A múlt számlájára írandók a következmények is: „A magyar nemzet begubózva élt – hogy úgy fejezzem ki magamat – a magyar glóbusban, önámítással áltatta magát saját ereje és feladatai tekintetében. Egy másik következménye az volt, hogy kifejlődött benne ugyyszólván egy egyoldalú jogász ésjárás. Ezen jogász ésjárás alapján az egész világot úgy tekintették, mintha a törvénykönyvvel és szerződésekkal kezünkben képesek volnánk arra, hogy minden nehézséggel megküzdjünk. [...] És volt ennek még egy másik következménye. Túlbecsültük a nemzeti élet szerepében az állami életet. Pedig egy nemzet akkor erős és akkor hatalmas, ha a társadalmi élet alkotja az igazi állami életet; [...] mert az állami életben láttuk szubstrátumát s egyedüli kifejezőjét a nemzeti életnek. És fokozták ezen bajainkat azok a nagy faji hibák, amelyek történelmi momentumokban bennünket gyakran bajba taszítottak.”¹⁶⁶ A soron levő feladatokat az alábbiak szerint csoportosította: „Nézetem szerint négy feladat előtt állunk. (Halljuk! Halljuk!) Először is meg kell fékezni a destrúciónak minden nemét. [...] Második feladat: kézbe venni a társadalom gyógyítását (Úgy van! jobbfelől.) gazdasági csatornákon keresztül; hordképes középosztályt kell újból teremteni, (Úgy van! balfelől és a középén) még pedig a gazdasági lehetőségek felhasználásával. Arra kell törekednünk, hogy a gazdatársadalomban egyfelől a harmóniát helyreállítsuk, (Úgy van! jobbfelől.) másfelől kigazdatársadalmunkat megerősítsük, (Úgy van! a jobboldalon.) mert a kigazdatársadalom a nemzet gerince, amely, ha a kultúra terén haladva és vagyonban gyarapodva, majdan kezébe veszi a hatalmat, ebben az országban az intelligenciával együtt alapját fogja megvetni annak az egészséges demokratikus fejlődésnek, amelyre ennek az országnak szüksége van. [...] Harmadik feladat az, hogy céltudatos kultúrpolitikával igyekezzünk a nemzetből kiküszöbölni azokat a hibákat, amelyek – sajnos – ennek a nemzetnek tulajdonságai. [...] mert addig, amíg ez a nemzet fülét elsősorban a demagógoknak adja, ebben az országban igazi konszolidáció nem lehetséges. [...] A negyedik feladat az, hogy emeljük és megteremtsük a nemzet külpolitikai horizontját. Végig fogok menni e négy feladat ismertetésén. (Halljuk!) T. Nemzetgyűlés! Az első feladat: küzdelem a destrúcióval szemben. [...] A jelen kormányra nézve az a következmény folyik, hogy lehetőleg a szabadságjogokat helyreállítsa; (Helyeslés balfelől.) de örökdjék minden körülmények között afelett, hogy ezekkel a szabadságjogokkal olyan destruktív elemek, amelyek a multban ezt az államot már bajba süllyesztették, felül ne

¹⁶⁵ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója IX. k. Budapest Atheneum 1921. 184.

¹⁶⁶ uo.

kerekedjenek.”¹⁶⁷ A második főfeladat: a társadalmi bajok (feszültségek) gyógyítása. Itt szól arról, hogy a középosztálynak vissza kell szereznie vezető szerepét gazdasági téren. Ebből a gazdasági gyökerekből származtatja a kulturális és szellemi téren mutatkozó bajokat. Így jut el az antiszemitizmushoz.¹⁶⁸ Bethlen e kérdéskörhöz csatolja a nemzetnevelés problematikáját: „Szükségünk van arra, hogy egész nevelési politikánkat megváltoztassuk. (Általános helyeslés.) Ott kell elindulnunk, hogy ifjainkba önállóságot, tevékenységet öntsünk (Élénk helyeslés.) és a jellemzilárdságra fektessük a nevelésben a fősúlyt. (Általános helyeslés.) Hozzá kell szoktatnunk őket a gazdasági élettel való törődéshez és beléjük kell oltanunk a keresztény erkölcsi alapelveket. (Igaz! Úgy van! Általános helyeslés és taps.) Ha kulturális és gazdasági téren is ma nagyobb és gyorsabb tempót kell kívánnunk, úgy ennek oka az, hogy a múltban e téren talán sok mulasztás történt. Mert nem elég azt mondani, hogy miért nem mennek ifjaink gazdasági pályára, hiszen jó tanácsban bőven volt részünk, (Igaz! Úgy van!) nem tanács kell ide, hanem kulturális és gazdasági tevékenység.”¹⁶⁹

Ezt követően a középosztályról és a gazdatársadalom bajairól értekezett: „Nagystilű középosztálypolitikát kell tehát a kormánynak kezdeményeznie. Az első lépéseket megteesszük azzal, hogy azon tisztviselők részére, akik kiszorultak a mai államhivatalok keretéből, s azoknak a menekülteknek részére, akik a tőlünk elszakadt területekről jönnek haza, átképző-tanfolyamokat szervezünk [...], hogy e tisztviselőknek az átképzés után tényleg munkaalkalmakat is tudjon adni. (Általános helyeslés.) De ez csak az első lépés. A közgazdasági miniszter urak és a kultuszminiszter úr kezükbe fogják venni ennek az irányzatnak folytatását; megteszik a további lépéseket, és én meg vagyok róla győződve, hogy ha hosszabb időn keresztül sikerül ezt a munkát folytatnunk, akkor ennek a nagy és nehéz, mondhatnám súlyos problémának megoldását ez a kormány és a következő kormányok meg fogják találni. T. Nemzetgyűlés! Társadalmi bajaink orvoslásának második feladata a gazdatársadalomra vonatkozik. (Halljuk! Halljuk! jobbfelől.) Agrárpolitikát kell folytatnunk, mert hiszen a gazdatársadalom az, amely a nemzet gerincét alkotja, az erősítés munkájának tehát itt kell kezdődnie. [...] A földbirtokreformnak olyan mérvű végrehajtása vált szükségessé, amely alkalmas arra, hogy közmegnyugvást keltsen, [...] hogy ebben a tekintetben a nemzet összes agrár-osztályai megnyugvást találjanak, mert ha ezt el nem érjük, akkor az első agrárreformot egy második és harmadik követné, mely a nemzetre nézve azután egészen más következménnyel járna, mint a jelenlegi.”¹⁷⁰ Harmadik nagy feladatnak a nemzet külpolitika iránti érdektelensége attitűd megváltoztatását nevezte („orientációnk egyedül magyar lehet”). Bethlen felkészültségét és önkontrollja hatékonyságát látjuk egész beszédén végigvonulni. Végül visszatért a kultúra és a szociális szféra ügyeire: „A közoktatási programra is, amennyiben elvi jelentőségű, már utaltam. Itt csak röviden jelzem, hogy a művelődési politika terén a kormány fontos kötelességének tartja elsősorban a vidék erőteljes

---

¹⁶⁷ im. 186-187.

¹⁶⁸ „Elismerem, hogy jelenleg van zsidókérdés az országban (Halljuk! Halljuk! balfelől) de ennek megoldása az, hogy gazdasági téren azok lehessünk nélkülük is, amik velük együtt vagyunk. (Igaz! Ugy van! Élénk helyeslés.) Ez ő nekik is érdekük, mert abban a percben, amint nem lesznek nélkülözhetetlenek, abban a percben az összhang itt helyre fog állni” im.189.

¹⁶⁹ uo.

¹⁷⁰ uo.

kulturális gondozását. (Élénk a jobb- és a baloldalon.) Ebből a célból az elemi oktatás terén a háborus bajok megszüntetése az első feladat. Előkészít ezenkívül egy köznevelési törvényjavaslatot, amelyben egyfelől azok az általános elvi szempontok fognak honoráltatni, amelyekre utaltam, másfelől egész nevelési és közművelődési politikánk egységes törvényben nyer majd kifejezést. Harmadszor szükségünk van a tanügyi közigazgatás terén is a fejlesztésre és olyan reformokra, amelyek ezt a közigazgatást hatékonyabbá teszik. [...] A szociális törvényhozás terén elsősorban a betegség esetére szóló kötelező biztosítást kívánjuk kiterjeszteni a mezőgazdasági munkásokra, (Helyeslés.) a szegényebb kisbirtokosokra és kisiparosokra az önsegély alapján. [...] Ha én a jövőbe nézek, két pillérét látom a nagy és erős Magyarországnak, az egyik a kulturában kifejlett, gazdaságban erős kisgazdaosztály, a másik pedig a keresztény magyar intelligencia.”¹⁷¹ Bethlen újdonsült miniszterelnökkénti bemutatkozó beszéde színvonalas, bár az elsőkénti négyes sorrendet végül is felcserélgeti. E szűzbeszéd javára írandó, hogy végig utal az ország nehéz helyzetére, amely a nagyratörő terveket hátráltathatja vagy keresztülhúzhatja. Optimizmusa cseppnyi kétséget sem hagyott afelől, végig is kívánt menni az általa így kijelölt úton. Most a jelen fejezet végén válik visszamenőlegesen is láthatóvá az a nagy szabású munka, mely a jogalkotás formai hozzájárulásával elindította a kultúra, a szociális szféra és a jogtudat fokozatos átalakulását, mely új kiindulási alapot adott-adhatott egy új típusú reformnemzedék fellépésének, programadásának és a rendszer viszonylagos mértékű és léptékű átalakulásának.

---

¹⁷¹ 192.

5.1. A Bethlen-éra alatti törvényi jogalkotás számokban kifejezve

(1921. április 14-1931. augusztus 24)

év	db	
1. 1921	összesen 55 tc	ebből 1921. április 14 után: 42 tc.
2. 1922	29	
3. 1923	43	
4. 1924	28	
5. 1925	49	
6. 1926	24	
7. 1927	35	
8. 1928	45	
9. 1929	48	
10. 1930	47	
11. 1931	35	ebből 1934. augusztus 24-ig: 16 db tc.
Összesen	438 db tc.	406 db (~34db/év)

A jogalkotás törvényi szintjén a nemzet – majd országgyűlés (1927-től kétkamarásként) eleget tett törvényhozói feladatkörének. Több törvénycikk is születhetett volna számos tárgykörben, de ezeket a kormány visszavonta. A kormánypárti parlamenti többség „blokkolta” az ellenzéki kezdeményezésű és számukra kedvezőtlen tartalommal bíró törvényjavaslatokat, így azokból nem válhatott jogszabály abban a formában.

6. Összegzés a '20-as évek jogi kultúrájáról, belső szerkezeti elemei módosulásairól kitekintéssel a '30-as évek új szellemiségű reformelgondolásaira

A fejezet végére érve érdemesnek tűnik összegezni, hogy az ország új helyzetében, az 1921-es bethleni kormányprogramban is helyet kapó kultúrpolitikai és a magyarság önképét, a világról való gondolkodását is megváltoztatni kívánó aktív külpolitikába ágyazott célkitűzések mennyiben változtatták meg a korábban uralkodó princípiumokat, teret nyert-e az új paradigma. Ahogy Bethlen is utalt rá, a régi módon nem lehetett folytatni, ami 1918-ban törést szenvedett. Az új kultúrpolitika úgy az iskolarendszerű, mint az azon kívül eső, de államilag – s ebbe a katolikus egyházat is bele kell érteni – befolyásolt szférákat a keresztény-nemzeti-fajvédő-kultúr fölényen alapuló gondolat – és eszmerendszerrel igyekezett átíratni. Ezt a horizontális dimenziót egészítette ki a vertikális tagoltság a „fent és lent”, a magas- és a mélykultúra kettősségét figyelembe vevő elit és a középosztály célzott és a nép széles tömegeinek általában vett jogtudatának – ha szabad ilyet mondani – átprogramozása, átállítása, megőrizve és mentve a megőrzendőt (főként a parasztság vonatkozásában), de például szociális jogalkotással segítve a munkásságot, ellentételezve politikai diszkriminációjából folyó kirekesztettségén. Az új nemzetpolitika, az állampolgári és a

jellemnevelés pedagógiai módszerei, az intézményes és az intézményen kívüli kulturális szektorok elősegítették a jogi kultúra és alkotóelemei fokozatos átalakulását. Az agitáció és a propaganda új szerepkörre tett szert, melyet majd rádióbeszédeivel Gömbös Gyula tesz hatékonnyá és elfogadottá.

A felsőoktatás az elit és az értelmiség-középosztály terrénuma, de lassú felzárkózás mutatkozott más társadalmi csoportok körében is. Úgy a tantervek, mint az ifjúsági rétegszervezetek (cserkészek, leventék, Turul stb.) hatékonyabban tudták közvetíteni az elvárt társadalmi és jogi normákat. Mindezt – Visegrády professzor szerint is – úgy, hogy: „Nincsenek olyan jogi normák, amelyeknek csak jogi céljaik lennének!” (JURA 2017/2:251.)¹⁷²

6.1. Egy periférikus terület: a katonapolitika. Katonai nevelés és a jogtudat kölcsönhatásai

A Trianon trauma érzékeny részét képezi az 1918 végére összeomló dualizmus politikai rendszere és a „frontok forradalma”, a hazatérő, özönlő katonák tömege, a felbomló közös hadsereg és a magyar királyi honvédség katonái, akik békét akarnak, de szinte a „hátukon hozzák” a korábbi nemzetiségeink felfegyverzett csapatait, akik földet foglalnak, területeket szállnak meg. A sikertelen tanácsköztársasági katonai ellentámadás és a polgárháborús helyzet előrevetítette, hogy a békediktátumot nem lehet elodázní. A 35.000 főben maximált honvédség minden paraméterében jóval gyengébb volt, mint a kisantantnak (1920-tól, de ténylegesen és szerződésileg 1921-től) nevezett győztes ex-nemzetiségi utódállamok koalíciója. Ausztria volt hozzánk hasonló helyzetben, de ők is a nagy vesztesek táborához tartoztak. A katonai túlsúlyt gazdasági blokád és politikai elszigeteltség tette teljessé. A korábban már említett Ormos Máriától származó felvetés, hogy szinte semmit se tudunk a Horthy fővezérelte nemzeti hadsereg és a hozzá csatlakozott különítményesek, szabadcsapatok belső viszonyairól, magyar királyi honvédséggé való „átfejlődéséről”, ennek főparancsnokai és Horthy kormányzó közötti ún. függelmi viszony tartalmáról stb.

A békeszerződés aláírása után a hadseregvezetés arra törekedett, hogy lehetőség szerint a végső határig kitolja az 1921. július 26-án ratifikált szerződés 1922 májusáig bevezetendő katonai rendelkezéseinek végrehajtását, s így minél több időt nyerjen a rejtett alakulatok hadrendjeinek kiépítésére, a szerződés értelmében beszolgáltatandó felesleges fegyver- és lőszerkészlet elrejtésére. A koronatanács intézkedett az ellenőrzés által kifogásolt katonai intézetek - egészségügyi intézmények, ételmezési raktárak, térképészeti intézet, stb. – más tárcák hatáskörébe való áthelyezéséről a honvédelmi miniszter hatáskörének fenntartása mellett. A belügyminiszter illetőségébe utalták a folyamórséget és leplezett alakulat volt az un. rendőrtartalék is. Az ily módon rejtett szervek később az ellenőrzés megszűntével visszakerültek a honvédség állományába. Intézkedések történtek nehézfegyverekkel ellátott fegyvernek alapjainak más tárcáknál, rejtett költségvetés terhére történő lerakására. A honvédségi létszám rejtésére lehetőséget teremtett az államrendészeti szervek és a fegyveres őrtestületek emelt létszámon való kiépítése. A hadsereg leépítése elkerülhetlenné tette az engedélyezett 1750 főnyi tiszti létszám sokszorosát kitevő tisztikar jelentős részének leszerelését. Kényszer-

---

¹⁷² Visegrády (2017): A jogi kultúra és a joghatékonyság értelmezési keretei 251.

nyugdíjazással, megbízhatatlanság vagy alkalmatlanság címén történő eltávolítással oldották meg a leépítést. Az engedélyezett létszámnál azonban lényegesen több hivatásos tisztet tartott meg a hadsereg.¹⁷³

A rejtés időszakában a trianoni tiltások és a Katonai Ellenőrző Bizottság jelenléte miatt a nemzeti hadsereg kiépítése még a szűkös feltételeknek megfelelően sem folyhatott. Fő cél: a háborús tapasztalatokkal rendelkező - az engedélyezett létszámon felüli - tiszti-, altiszti állomány átmentése, az engedélyezetten felüli fegyverzet, lőszer, hadianyag elrejtése, a hadkötelesek fedett nyilvántartásainak, az elő- és utóképzés rendszerének megszervezése, egy nagyobb hadsereg kereteinek létrehozása volt. A Nagykövetek Tanácsa 1927. március 1-vel megszüntette a Katonai Ellenőrző Bizottság működését, amely után a Koronatanács már 1927. december 23-án határozatot hozott a hadseregfejlesztésről, átszervezésről. Az addigi katonai képző- és nevelőintézetek közül csak egyetlennek az 1922-től négyéves főiskolává való Ludovika Akadémiának a fenntartását és működését engedélyezték.

6.1.1. A katonai nevelés alap és középfokú iskolái

A békeszerződés szigorú megkötéseinek kijátszását jelentette az 1921. évi XLIV törvénycikk, amely úgynevezett "rejtéssel" a korábbi katonai középiskolák közül négynek a helyén polgári jellegű reáliskolai internátusok létrehozását rendeli el. Az iskolák irányítása a Honvédelmi Minisztériumtól, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe került át. Minden katonai jelleget rejtteni kellett. A parancsnokból igazgató lett, a nevelők és tanárok rendfokozat helyett különféle címeket viseltek. Valójában azonban ezek az álcázott iskolák óvatosan, de eredményesen folytatták a tiszti hivatásra nevelést és fenntartották az életkornak megfelelő katonai jelleget és fegyelmet.

1922 szeptemberétől négy reáliskolai nevelőintézet kezdte meg működését:

- Budapesten a "Bocskai István" m. kir. reáliskolai nevelőintézet, mint főreáliskola,
- Pécsen a „Zrínyi Miklós” m. kir. reáliskolai nevelőintézet, mint főreáliskola
- Kőszegen a "Hunyadi Mátyás" m. kir. reáliskolai nevelőintézet, mint alreáliskola,
- Sopronban a "II. Rákóczi Ferenc" m. kir. reáliskola nevelőintézet, mint alreáliskola.

Ezen intézményekben az oktatás magyar nyelven, az ország reáliskoláinak tanterve és tankönyvei alapján történt.

A rejtés időszakában az egész országra, így a katonaiskolákra is érvényes világnézeti alap, a keresztény erkölcsön alapuló hazafias szellem volt, a nevelés elé pedig a nemzet intelligenciájának visszamagyarosítását, az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiájának kialakítását és az ifjúságnak a liberalizmustól és a kommunizmustól való megvédését

---

¹⁷³ Dombrády Lóránd –Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség 1919-1945. Dombrády–Tóth (1987). Zrínyi Katona Kiadó, Budapest, 1987. 27.

határozták meg főcélként. Az iskolák elé az alábbi jellembeli tulajdonságok kifejlesztését tűzték ki elérendő célként:

- kötelességteljesítés, fegyelmezettség,
- gondolkodás és modor,
- bajtársiasság,
- egészséges becsvágy.

A trianoni „levertség-érzés” az ország nehéz gazdasági helyzete, a teljes elszigeteltség, az új társadalmi berendezkedés, és főleg a rendkívül szigorú ellenőrzés miatt a fenti pedagógiai elvek megvalósítása akadályokba ütközött. A nehézségeket fokozta az oktatói és nevelői állomány képzetlensége és létszámhiánya.

A 20-as évek végére enyhült a trianoni sokk, a szorítás lazult. Az ország kezdett gazdaságilag talpra állni, javultak a körülmények, megnyíltak a lehetőségek a színvonalasabb munka előtt és érvényesülni kezdtek a korszerűbb nevelési elvek is.

Az iskolák történetük új korszakába léptek. Nagy arányú fejlődés indult meg az intézetekben.

Új tanépületek, kórházak, művelődési- és sportlétesítmények, az önképzést és a szabadidő eltöltését szolgáló helyiségek épültek. Gazdagodtak a szertárak és a könyvtárak. Nőtt az oktatói- és nevelői kar színvonala, kiváló tanárok, szakpedagógusok, nevelőtisztek kerültek az intézetekbe. A "rejtés" megszűnése után a szervezet nyíltan is a katonai modellt követte. A növendéki állomány zászlóaljba szerveződött, ez három századra, azok szakaszokra (vagyis osztályokra) tagozódtak. A nevelés értékrendje kezdett elszakadni az egyoldalú német befolyástól, humánusabbá és a magyar jellemnek megfelelőbb egyéni, árnyaltabb módszerekhez közelített. Korszerűtlennek tartották már a rideg, kaszárnycsászár lélekölő szigorot, tiltották a testi fenyegetés alkalmazását. Az egyéni nevelésre, az életkori sajátosságokat figyelembe vevő módszerekre, a példaadásra és önfegyelemre helyezték a hangsúlyt.

A növendékek nevelésében az elsődleges cél már nem a sulykolás (drill), hanem az erkölcsi erő felhalmozása és tartalékolása, vagyis a jellemfejlesztés volt. Ehhez az alábbi három érték kategóriát kellett elérni.

- fegyelmezett, egész ember (erkölcsi erő),
- kifogástalan gentleman (feddhetetlen gondolkodás),
- hazafias szellemtől átitatott honvédő magyar (katonai érték-kiteljesedés).

Bár a nevelő és képzőintézetek rendszere 1931-ben átszervezésre került, ezek a nevelési célkitűzések a Horthy-korszak végéig megmaradtak.

A nevelés célját az alábbiakban határozták meg: "Neveljen ez az intézmény hazafias érzésű, szilárd jellemű, mélyen vallásos erkölcsi alapon álló, kötelességtudó, fennkölt, úri

gondolkodású és modorú, edzett fizikumú és szellemű, gyakorlati készségű és világismerekkel rendelkező ifjakat. Ki kell belőlük irtani az önzésre való hajlamot, fogékonyá kell, tenni őket minden jó, szép és nemes iránt. Ezeket a tulajdonságokat kell fejleszteni bennük az önfeláldozásig menő mértékig."¹⁷⁴

Ezekben a célkitűzésekben már nyíltan megjelenik, hogy a honvédtiszti hivatásra nevelés a lényeg. Ugyanezt sugallja a nevelőkkel és oktatókkal szemben támasztott igény is: "Ne csak neveljenek, hanem hivatásra neveljenek!" - hangsúlyozták,¹⁷⁵

Az oktatói testület részben a polgári életből, pályázat útján jött (és katonásított) tanárokból, másrészt egyetemet végzett, vagy szakpedagógiai végzettségű tisztekből állt. Átlagos színvonaluk igen magas volt. A tanterv általában megegyezett a civil reáliskolák felső négy osztályának három évre összevont tananyagával a katonai gyakorlati képzéssel kibővítve. A szakmai felügyeletet a VKM tankerületi kir. főigazgatói látták el, többnyire ők voltak az érettségi elnökök is.

A Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumhoz való szakmai tartozás (amire eredetileg a "rejtés" miatt került sor) emelte az oktatás és a műveltség általános színvonalát.

A HM nem is mindig nézte ezt jó szemmel és már a harmincas évek elejétől igyekezett szabadulni a VKM túlzott befolyása alól. A tanítási anyag három csoportra oszlott:

- Rendes tantárgyak: az országos reáliskolai tantervben előírt anyag.
- Rendkívüli tárgyak: gyorsírás, német társalgási gyakorlatok, esetenként fizikai gyakorlatok.
- Nevelőintézeti tárgyak: gyakorlati kiképzés és sportlövészet, vívás, egészségtan, zeneoktatás, illetlően, táncoktatás.

Az oktató munka hatékonyabbá tételét szolgálta a tanárok állandó önképzése. Tanulmányokról, olvasmányokról rendszeresen beszámoltak a tanári gyűléseken. Igen hasznosnak bizonyult, hogy a VKM 1926. évi október 5-én kelt 223.400/V.b.sz. rendelete alapján egyes tanárok testvérintézeteket meglátogathattak. A továbbképzés keretében a felügyelők (tiszthelyettesek) is részt vettek időnként egyes tantárgyak óráin, és külön előadásokat hallgattak a pedagógia alapfogalmairól, a gyermekkel való helyes bánásmódról.

6.1.2. Hazafias és kulturális nevelés

Az intézet hazafias nevelésének megítélésénél szükséges, hogy ne mai szemléletünket vetítsük vissza, hanem az akkori idők nézőpontjából vizsgáljuk a kérdést. A történészek szerint Trianon a nemzetet egységbe kovácsolta a 20-as években, és a csonka ország szinte egyemberként sorakozott fel az utólag "nemzeti-kereszténykurzus"-ként

---

¹⁷⁴ Rada, Tibor: A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830-1945) I. kötet. Gálos Nyomdász BT. Budapest, 1998. 176. old.

¹⁷⁵ Angelusz, Erzsébet: Nevelés a két világháború között. Neveléstörténeti előadás, ELTE BTK, 1990-91-es tanév. Kéziratoss jegyzet.

emlegetett rendszer politikája mellett. Ez az amit „irredentának, nacionalistának, sovinsztának” is nevezhetünk e korban.

Ilyen formán más megvilágításba kerülnek azok az eszmék, amelyben a korabeli ifjak (diákok, cserkészek, leventék) nevelkedtek. Érthető, hogy ezek a nevelési elvek uralkodtak a katonai nevelőintézetekben, melyeknek célját Eszenyi László a Trianoni nemzedék c. könyvében így örökítette meg: "A tanítás megkezdése előtt felállva együtt mondtuk el a Magyar Hiszekegyet: >> Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában.<< Az istennel való hittel akkor még semmi probléma nem volt. Mindegyikünk hitt egy istenben, felekezetének tanítása szerint. Hittünk abban az egy hazában, melynek képét ott láttuk a faliképen. Feltámadáson pedig az elszakított területek maradéktalan visszaszerzését értettük.”¹⁷⁶

Az oktatáson kívüli művelődés és önképzés az intézetben színes és gazdag volt. Az egyéni képességek kibontakoztatására számos lehetőség nyílt.

6.1.3. A katonai intézményi nevelés eredményei

Fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Horthy-korszakban a hivatásos tiszt és tiszthelyettes-utánpótlás nevelésére, képzésére kiemelt figyelmet fordítottak. Az első világháborút lezáró szerződés aláírását követő első pillanattól tervszerűen folyt az ez irányú tevékenység. Az akkor jelentkező politika és gazdasági nehézségek ellenére jó tárgyi, és személyi feltételeket teremtettek a növendékek számára. Az irredentizmus mindent átítató politikájával alátámasztva hitet, célt, ellenség- és jövőképet adtak a katonai tanintézetekben tanulóknak. A szervezeti keretek, az intézmények életének formai oldalai jól szolgálták a nevelési célokat. Pedagógiai szempontból kedvező volt, hogy kiemelt gondot fordítottak a jellem nevelésre és annak minden lehetséges formáját, területét nagy jelentőségűnek tartották. A kor szelleméből, ideológiájából adódóan vannak olyan elemek e nevelésben, amelyek ma már anakronisztikusként hatnak. A ma katonatisztje, tiszthelyettese már nem egy kivételezett rétege a társadalomnak, nem zárkózik, és nem is zárkózhat el a civil szférától. Azt is meg kell állapítani, hogy a kor katonai tanintézetei eredményesen neveltek hazaszeretetre, áldozatkésztségre, önfeláldozásra, kötelességtudatra, bajtársiasságra, becsületességre. E tulajdonságok meglehetősen nem csak a múltban volt fontos, de nélkülözhetetlen a jelen és a jövő hivatásos katonájának is, hisz ezek örök emberi értékek, katonaevények.

A katonai jelleget mutató cserkészlet, a levente-mozgalom, és a diákifjúsági szervezetek vizsgálata túlfeszítette volna tanulmányunk kereteit.

6.2. Kitekintés

A vázolt intézményes keretekben folyó keresztény-nemzeti nevelés, a kultúrfőlény gondolat a 20-as évek végére kezdte átformálni a jogi kultúrát és benne a jogtudatot. Az új

---

¹⁷⁶ Tóth, Gábor: A nevelés története III. Egységes jegyzet, Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 649.

nemzetpolitikai gondolkodás megjelent a hétköznapi tudat, a közgondolkodás mindennapjaiban, az emberi tevékenységek körében, mint szellemi hatótényező.

Ezt a folyamatot gyorsította fel, radikalizálta és új eszmerendszerek követésére is alkalmassá tette az 1929-től kezdődő gazdasági válság. Az 1930. szeptember 1-i tüntetés a baloldal felőli kihívás volt, míg a szélsőjobbba szervezkedések elindulása a fasiszta majd a nemzetiszocialista mozgalmak jelenvalóságát hozta el. 1930 a Kisgazdapárt újjáalakulásának éve is, amely a birtokos parasztság körében jelentkező elégedetlenség politikai megnyilvánulását mutatta. És megjelenik a harmadik út is, amely a népi írók mozgalmával fog összekapcsolódni. Egy új nemzedék dörömbölt az előző generáció uralta politika ajtaján.

VII.

Kormányfők gróftól középosztálybelieken át grófig:

Károlyi Gyulától Gömbös Gyulán, Darányi Kálmánon és Imrédy Bélán át Teleki Pál második miniszterelnökségéig (1931-1941)

Jogalkotás, jogi kultúrán belüli módosulások, az uralkodó eszmék hatása a szociális problémák kezelésére

Az 1929-től kiteljesedő világgazdasági válság nem kerülte, nem is kerülhette el az eladósodott, nemzetközi felvevőpiacoknak kitett magyar nemzetgazdaságot.

A Bethlen és Horthy között kibontakozott bizalmi válság mindkét felet óvatosságra ösztönözte. A két fél közötti hatalmi játszma tétje a Bethlen által konszolidált, ám Horthy nevét viselő rendszer lényegi vonásainak megőrzése vagy annak „átépítése”, antidemokratikusabbá tévése volt.

Horthy már 1930 novemberében külügyminiszterré nevezte ki Károlyi Gyulát – rákényszerítve Bethlenre az előterjesztési jelölést – és Gömbös is Horthy mögé állt be, de nem fordulva szembe miniszterelnökével, egyelőre „csak” Horthy javaslatával szimpatizálva. Bethlen számára nyilvánvalóvá vált, hogy a „két Gyula” (Károlyi és Gömbös) szuverén egyéniségekként immár veszélyeztethetik Bethlen addigi politikai szupremáciáját. S mindketten más-más módon. Károlyi azzal, hogy maga is gróf erdélyi-partiumi háttérrel, aki egyenrangúnak gondolja magát Bethlennel, „s véleményét meg meri és meg is fogja mondani a kormányfőnek”.¹⁷⁷ Gömbös pedig a Kormányzó jóindulatú támogatásában bízva állat annak javaslatai mögé, támadva saját kormánya úgymond „erélytelenségét”.

Bethlen széles látókörű politikusként észlelte a személyét ért kihívást, s a valós gazdasági folyamatokból arra a következtetésre jutott, hogy ismét szanálásra kerülhet sor és a társadalom szociális problémái is ki fognak éleződni, ami kihat a belpolitikai status quo további sorsára. Jó taktikusként az előremenekülést választotta: 1931 „június elején rávette Horthyt a parlament felosztatására”.¹⁷⁸

Jól számított, mert bár voksokat és mandátumokat veszített, de öt évre kényelmes többséghez jutott, s a várható fizetési kötelezettségek teljesíthetősége érdekében az angol, a svájci majd a francia tőkepiachoz fordult államkölcsonért. Amin a későbbi kormányfői sorsa megfordulni látszott, az a német tőzsdén pénzügyi összeomlás volt. A távollétében tartott minisztertanács nélküle határozván döntött, így Bethlen személyes tekintélyvesztése adta ennek igazi következményét.

Bethlen 1931. augusztus 13-ára pénzügyminisztere bejelentésével tudatta a francia pénzkölcson kibocsátását, majd 17-i képviselőházi beszédében kormánya egész addigi „ügy

---

¹⁷⁷ Romsics, Ignác: Bethlen István, Politikai Életrajz, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 228.

¹⁷⁸ im. 230.

gazdaság-, szociál- és kultúrpolitikájának, mint kormányzati rendszerének az igazolására törekedett.”¹⁷⁹

Augusztus első felében érlelődött meg benne a gondolat majd az elhatározás, hogy a személyével szembeni fenntartások, a kilábalási-kibontakozási javaslatának Horthy általi hűvös fogadtatása miatt megromlott egészségi állapotára hivatkozva lemond.¹⁸⁰

Utóda Károlyi Gyula lett.

1. Károlyi Gyula kormánya, jogalkotási tevékenysége (1931-1932)

A Károlyi Gyula – kormány megalakulása nem ment simán. Parlamenti bemutatkozására egészen augusztus 27-ig várni kellett, mert Bethlen nélkül nem tudta volna kabinetjét összeállítani se. Ez előrevetítette a végig meglévő, de ekkor még lappangó ellentétük későbbi eszkalálódását.

A törvényhozás a jogalkotó tevékenysége során elsődlegesen a kormánypárti többségre támaszkodik. Esetünkben ennek a többségnek a vezetője, elnöke Bethlen volt, míg a tényleges kormányzati felelősséget az a kormányfő viselte, aki erre a parlamenti többségre csak elődjén keresztül tudott hatást gyakorolni.

Tehát a jogalkotásban soron levő feladatok ütemezéséhez Károlyinak múlhatatlanul szüksége volt Bethlenre.

Egyetértve Romsiccsal „Károlyi azonban szuverénebb egyéniség volt annál, hogy Bethlent > fölöttes énjének < ismerje el és megelégedjék a másodhegedűs bármikor helyettesíthető szerepkörével. Pedig Bethlen ezt a feladatot szánta neki. Egy német lapnak adott október végi nyilatkozatában – provokatív módon – immár a nyilvánosság előtt is bejelentette, hogy vissza kíván térni a kormány élére”.¹⁸¹

Egyik lehetséges ellenlépésként felmerült – főleg a válság mélyülése miatt – egy új összetételű kormányképes formáció kialakítása éppúgy, mint egy koncentrációs (koalíciós) kormány létrehozatala. Ehhez politikai engedmények (pl. demokratikus választójog, szabadságjogok kiterjesztése) kellett volna, melyet nagyobb kockázatúnak ítélt Károlyi, mint Bethlen „gyámkodását”.

1931-ben a Károlyi-kormány a jogalkotás törvényi formájában kilenc új törvénycikk elfogadását valósította meg az országgyűléssel, melyek közül öt nemzetközi egyezmény volt, míg a másik négyből egy személyi jellegű (koronaőr-választás) jogszabály a válsághoz inkább kapcsolható, az utolsó pedig a földbirtokrendezés befejezéséhez kapcsolódott és 1932. január 1-től vált hatályossá.

---

¹⁷⁹ im. 234.

¹⁸⁰ Bethlent úgy a képviselők pártállásra tekintet nélkül, mint a politikai közvélemény és az utca embere is „időtállóknak” gondolták. „Eszerint Bethlen addig marad Magyarország miniszterelnöke, amíg a Szentháromság tagjainak számát az Úristen háromról négyre nem emeli” – írja Romsics Ignác (im. 230.)

¹⁸¹ im. 237.

1932 májusában Bethlen képviselőházi beszédében bírálta a Károlyi-kormány gazdaságpolitikáját és mintegy agrárius nézőpontot érvényesítve a mezőgazdaság érdekei fokozott figyelembe vételére hívta fel.¹⁸²

„A Bethlen és Károlyi közötti párharc a parlament őszi ülészakával utolsó szakaszához érkezett. Bethlen szeptemberi levelében jelezte, hogy a tavasszal támasztott gazdavédelmi intézkedésektől nem tud eltekinteni, s ezek hiányában a kormánypárt szembefordul a kormánnyal. Bethlen követeléseinek teljesítése a kormány addigi gazdaságpolitikájával való szakítást és a banktőke kormányon belüli képviselőinek (Korányi és Walko) félreállítását feltételezte. Önérzetes politikusként Károlyi ezt nem akarta, de a nagytőke befolyása miatt nem is tehetette meg. Szeptember 21-én ezért ismét benyújtotta lemondását. >Bethlen kívülről dirigálja pártja révén az eseményeket< – indokolta meg döntését. S >aki dirigál – tette hozzá – , viselje a felelősséget is.<

Károlyi lemondása után a hazai közvélemény és a külföldi megfigyelők egyaránt Bethlen kormányalakítására vártak. Ez teljes mértékben indokolt volt. Megrettenve a hatalommegosztás lehetőségétől, az Egységes Párt döntő többsége ismét mögötte állt, s Károlyi taktikai érzékében és reálpolitikai képességeiben csalódva Horthy szemében is felértékelődött. Az exminiszterelnök azonban meglepetést okozott. Az általános várakozásra rációfólván kitért a kormányzó ajánlata elől. Döntését azzal indokolta, hogy személye még mindig „harci riadó” lenne az ellenzék számára, valamint azzal, hogy a nemzetközi fizetési rendszer összeomlása következtében ismét napirendre kerülő jóvátételi ügyek és optánskérdés újrendezésében személy szerint is érintett. Ez újabb támadásokra adna lehetőséget, s így mozgásszabadságát korlátozná. Kétségtelen, hogy mindkét körülmény kormányalakítása ellen szólt. Döntésében ezek mellett azonban minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy az ország gazdasági helyzete még mindig reménytelenül súlyos volt. Későbbi visszatérésének tervét továbbra sem feladva ezért helyesebbnek tartotta egy újabb átmeneti kormány létrehozását.

Horthy második helyen Gömböshöz ragaszkodott, ezt a megoldást is elfogadta. Biztosra vette, hogy az Egységes Pártra támaszkodva Károlyihoz hasonlóan Gömböst is kezében fogja tudni tartani, s ha elérkezik az idő, a helyébe tud majd lépni. Gömbös miniszterelnöki kinevezése tehát nem ellenére, hanem tudtával és egyetértésével történt.¹⁸³

A Károlyi-kormány 1932. évi jogalkotáson átvitt produktuma tizenegy törvénycikk volt.

---

¹⁸² „Bethlen májusi fellépéseivel a közte és Károlyi között feszülő politikai ellentét nyílttá vált. Ezt többé egyetlen cáfoló nyilatkozat sem fedhette meg. Személyi rivalizálásukban a kormánypárt többsége Bethlen mögött állt. Így az a furcsa helyzet keletkezett, hogy a kormányfő jobban számíthatott a parlamenti ellenzékre, mint arra a pártra, amelyhez maga is tartozott. Az egyéni ambícióktól mentes, a gazdasági nehézségeket megoldani önhibáján kívül nem képes s a különböző politikai intrikáktól mély undorral eltöltött Károlyi ezt a helyzetet meglegelte, és 1932 júliusában felmentését kérte Horthytól. Az ezt követő kormányzói kihallgatáson Horthy figyelmeztette Bethlent, hogy nincs szüksége >>árnyékkormányra<<. >>Ha a hatalmat akarod – mondta -, vedd át. Ha nem, hagyd Gyulát békén.<< Felmérve, hogy a személyével kapcsolatos ellenszenv az elmúlt hónapokban csöppet sem mérséklődött, s a szokásos inkei nyaralásra is gondolva Bethlen az utóbbit választotta, Nyíltan hirdette azonban, hogy >>a kormányzóval történt megállapodása szerint<< októberben már ismét ő lesz a miniszterelnök.” (im. 241.)

¹⁸³ im. 243.

Miként értékelhető az átmeneti kormánynak szánt és azzá is vált Károlyi-kabinet témánk szempontjából?

A gazdasági válság kezelésében a finánciókét képviselő miniszterei (Korányi Frigyes és Walko Lajos) a kormányfő tudott és ismert takarékosági szemléletére támaszkodva rendeleti úton restriktív (megszorító) gazdaságpolitikát folytattak a nagytőke oldaláról meghatározottan, melyhez súlyos antiszociális intézkedéseket társítottak (fizetésesökkentések, nyugdíjak, szociális ellátmányok megnyírbálása).

Gratz úgy látta, elsődleges „feladatát a magyar államháztartás rendbehozatalát, a Károlyi-kormány sikeresen végezte el. Maga sintérmunkának nevezte azt. Ennek érdekében leszállította az állami kiadásokat és jelentékeny mértékben felemelte az adókat és egyéb állami jövedelmeket.¹⁸⁴

Az újabb antidemokratikus lépések (a statárium kiterjesztése a biatorbágyi merénylet után, gyülekezési jog korlátozása stb.) a gazdasági válsággal összefonódva és a képzelt vagy valódi ellenséget a kommunistákban elgondolva a lakosság körében terjedő hisztériát kívánta a szolgálatába állítva meglovagolni.

Az évtized óta követett keresztény-nemzeti-fajvédő gondolat a jobboldali radikalizálódásnak kedvezett. A jogtudat alakulására, formálására és deformálására az antiszemitizmus ismételt és erősödő jelentkezése „tette fel a koronát”.

A társadalomban jelentkező elégedetlenség és válsághangulat leginkább a szélsőjobboldali szervezeteket és tagságukat erősítette, tömegesítette.

Adottnak tűnt az áttörési lehetőség, már „csak” egy megfelelően elhivatott ember kellett programmal és a változtatás igényének hangoztatásával, aki e reform élére áll. A fennálló rendszer támaszai közül kellett érkezni, de korántsem volt mindegy, hogy melyik alkotóeleme felől. Felvirradni látszott a „nemzeti öncélúság és a fajvédelem, valamint a katonás (le)egyszerűsítések ideje.

A Klebelsberg által intézményesített jogtudatot átformáló, kultúrfölényen alapuló, keresztény-nemzeti-fajvédő gondolatköre elhivatott, politikus színrelépése után kiállított. Nevezetesen arra, hogy Magyarország legközelebbi jövőjének sorsa attól függ, sikerül-e a politikai fejlődést a régi mederben megtartani, vagy pedig az az új irány kerekedik felül, amelynek vezérét mindenki Gömbös Gyulában érezte.”¹⁸⁵

2. A Gömbös-kormány programja és megvalósítása

Nem függetlenül a nemzetközi politikában végbemenő jobbra tolódástól és a magyar revíziós törekvésektől, a kormányzó Gömbös Gyulát nevezte ki miniszterelnöknek.

---

¹⁸⁴ Gratz, Gusztáv: Magyarország a két háború között, Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 249.

¹⁸⁵ im. 250.

Kinevezésének fő újdonsága, hogy személyében nem arisztokrata származású politikus kapott kormányalakítási megbízást. Az 1886-ban született Gömbös pályafutását hivatásos katonaként kezdte, majd a világháború végén megszervezte a Magyar Országos Véderő Egyletet (MOVE). Később ő is bekapcsolódott Károlyi Gyula ellenforradalmi kormányának munkájába, s ide nyúlik vissza Horthy-val való bizalmi kapcsolata is. 1920-ban kisczempárti mandátummal került be a parlamentbe, majd miután a pártja egyesült Bethlen pártjával, a KNEP-el, az így létrejövő ún. Egységes Pártban alelnöki posztot töltött be. 1924-re azonban több lényegi kérdésben konfrontálódott Bethlennel, s így néhány társával együtt (pl. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor) kilépett a kormánypártból, majd új pártot alapított Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt néven. Ilyen módon a Bethlen-kormány jobboldali ellenzékévé vált. Az 1920-as években a fajvédők programjában legfontosabb céljaként a békeszerződés revíziója szerepelt. Ehhez igazodva jelölték ki belpolitikai programjuk kiindulópontját: „erőt gyűjteni”, melyet majd „alkalmas időben alkalmazni” lehet. A közvéleményben a pártot többnyire Fajvédő Pártként emlegették. A fajvédelem részint a parasztság, mint nemzetfenntartó erő kiemelt kezelését, felemelését jelentette, másrészt viszont megfogalmazták azt is, hogy szükséges a magyar fajt — felfogásuk szerint — egyedül veszélyeztető, végveszélybe sodró zsidóság korlátozása. A fajvédelem mindkét nagy feladatának megvalósításában különösen nagy szerepet szántak a csak faji (nemzeti) érdekeket szem előtt tartó, erősen centralizált hatalomnak. Egyúttal elvetették mind gazdasági, mind politikai, mind kulturális tekintetben a liberalizmust, mert ezzel magyarították a Magyarországot ért súlyos veszteségeket. Az 1920-as évek második felében kibontakozó konjunktúra hatására csökkent a párt támogatottsága, s így végül Gömbös 1928-ban feloszlatta azt, majd visszatért a kormánypártba, s nem sokkal később megkapta a honvédelmi tárcát.¹⁸⁶

2.1. A Nemzeti Munkaterv és a „keresztény agrárgondolat”

A gazdasági válság, illetve az abból való kiút keresése Magyarországon is új politikus garnitúrát juttatott vezető szerephez, amely politikájában jobbra nyitott. Gömbös, illetve a mögötte álló dzsentri, katonatiszti és hivatalnoki csoport már az 1920-as évektől hirdette, hogy csak fegyverrel lehet megváltoztatni a trianoni határokat. Ehhez katonaság kell, a katonaság alapja pedig csak a parasztság lehet. A rá váró feladatok miatt viszont a parasztságot erkölcsileg és anyagilag erőssé, függetlenné kell tenni.¹⁸⁷

Ez a felismerés nyert kifejezést a „keresztény agrárgondolat” koncepciójában. Gömbös ezzel kapcsolatban mindig hangsúlyozta, hogy a keresztény gondolat alatt nem vallásfelekezeti, hanem fajvédelmi tartalmat kell érteni. A „keresztény agrárgondolat” koncepciójából következett a mezőgazdaság stratégia jelentősége, s emiatt az iparban, a kereskedelemben és a pénzügyi szférában is az agrárérdekeknek akart elsőbbséget biztosítani. A parasztságra, mint nemzetfenntartó erőre tekintett mindig. Épp ezért bírálta annyira az 1920-as földreformot, amellyel szerint elárulták ezt a társadalmi osztályt. A fajvédők programja sürgette a földreform mielőbbi, teljes végrehajtását, mert ez vezethet a „keresztény

¹⁸⁶ Vonyó József: *Gömbös Gyula*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014. 123–140.

¹⁸⁷ uo.

gazdasági egyedek" erősítéséhez. Fajvédelmi szempontból nemcsak a kisgazda társadalomra akartak támaszkodni, hanem általában a kis- és középegyeztettségi osztályokra, s fel is vállalták ezek védelmét biztosítani a nagybirtokkal és főleg a nagytőkével szemben.

Ha ezekkel a törekvésekkel összevetve vizsgáljuk a Gömbös-kormány 95 pontból álló kormányprogramjában, a Nemzeti Munkatervet,¹⁸⁸ egyértelmű a kontinuitás mind a gazdaságpolitika, mind a szociálpolitika terén. A gazdaságpolitika meghatározó irányát Gömbös és hívei az 1920-as évekbeli nézeteikhez hasonlóan a nemzet sajátos, agráradottságaihoz igazították, s emiatt legsürgősebb a válság hatásait akarták mérsékelni a kistermelők körében. Sokat elárul, hogy külön fejezet, a VI. (46–54. pont) foglalkozott a mezőgazdaság és birtokpolitika kérdéseivel. Erre a későbbiekben még részletesen visszatérünk, így most csak arra utalunk, hogy a kormányprogram mely további pontjaiban tükröződött az ágazat kiemelt jelentősége.

A Nemzeti Munkaterv 38. pontja például egyértelművé tette, hogy a kormány prioritásai közé tartozik a nagy tömegek megélhetését biztosító termelési ágak fejlesztése.¹⁸⁹ Az iparpolitikával foglalkozó VII. fejezet pedig így kezdődött: „Iparpártolásunk azonban nem mehet más termelési ág rovására.”¹⁹⁰ A korabeli magyarországi gazdasági viszonyok és Gömbösök gazdaságpolitikai felfogásának ismeretében ez a „más termelési ág” csak a mezőgazdaság lehetett. Ezt támasztja alá, hogy iparfejlesztési politikájukkal a „hazai nyersanyagokat feldolgozó és mezőgazdasági termékeket kikészítő” iparágakat kívánták támogatni.¹⁹¹ Külön pontban szerepelt a „falusi nép szükségleteit kielégítő és fölös munkaerejét hasznosító” háziipar fejlesztése.¹⁹² Az iparcikkek „igazságos áralakítása” a mezőgazdaságot, illetve az agrártársadalmat sújtó agrárrolló felszámolását, vagy legalábbis csökkentését célozta.¹⁹³ Hasonló törekvések tükröződtek a kereskedelmi és hitelpolitikával foglalkozó VIII. és IX. fejezetekben is.¹⁹⁴

A Gömbös-kormány törekvéseit a „keresztény agrárgondolat” koncepciója foglalta magában. A jelen fejezetben arra vállalkozunk, hogy bemutassuk milyen reformokat akart megvalósítani ennek keretében a Gömbös-kormány. Milyen volt ezen tervek fogadtatása a különböző politikai pártok között? Ehhez egyrészt a korabeli parlamenti naplókat, másrészt a korabeli sajtót használjuk fel. Végül áttekintjük azt is, meddig jutott el e reformtervek megvalósítása?

---

¹⁸⁸ Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003. 288–302.

¹⁸⁹ Magyarországi pártprogramok, 294. 38. pont.

¹⁹⁰ Magyarországi pártprogramok, 296. 55. pont.

¹⁹¹ Magyarországi pártprogramok, 296. 56. pont.

¹⁹² Magyarországi pártprogramok, 296. 58. pont.

¹⁹³ Magyarországi pártprogramok, 296–297. 59. pont.

¹⁹⁴ Mindezzel teljes összhangot mutatott az igazságügy aktuális feladatait tárgyaló IV. fejezet is. A „gazdasági hitelpolitikai és büntetőjogi” törvényeket például úgy akarták „megreformálni, hogy azokban a magyar nemzet sajátos lelki és gazdasági tulajdonságai teljes mértékben figyelembe vétessenek.” Ezt erősítette meg a hatályos jogvédelem ígérete a „nemzet érdekeihez alkalmazkodó termelőmunka számára.” Magyarországi pártprogramok, 292–293.

2.2. A parlamenti vita

Gömbös Gyula elsőként a Képviselőházban, 1932. október 11-én mutatta be programját.¹⁹⁵ Oly sokan és hosszan reflektáltak a Gömbös által elmondottakra, hogy a vita áthúzódott másnapra is.¹⁹⁶ A felszólalók sorát Östör József, az Egységes Párt képviselője nyitotta meg, utána pedig Turi Béla a Keresztény Gazdasági és Szociális Párttól, Gaal Gaston a Független Kisgazda Párttól, Peyer Károly a Szociáldemokrata Párttól, Apponyi Albert¹⁹⁷ független képviselőként, Rassay Károly¹⁹⁸ a Nemzeti Szabadelvű Párttól, Friedrich István a Keresztény Ellenzéktől, Vázsonyi János a Nemzeti Demokrata Párttól, Meskó Zoltán a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárttól, Griger Miklós a Keresztény Gazdasági és Szociális Párttól, Pallavicini György független képviselőként, Bajcsy-Zsilinszky Endre a Magyar Nemzeti Radikális Párttól, illetve Szilágyi Lajos szintúgy független képviselőként szólalt fel.¹⁹⁹ Majd, reagálva az elhangzottakra, újfent a miniszterelnök tartott beszédet.

A miniszterelnöki beszéd, illetve a képviselői hozzászólások teljes körű ismertetése – az ideológiát elhagyva (vagy csekély mértékűre korlátozva) – is igen hosszú lenne. Így a vitából mindössze a Nemzeti Munkaterv alaptételeit, az agráriumra és benne dolgozókra vonatkozó kérdésfelvetéseket emelem ki, valamint a szociálpolitikát érintő megjegyzések főbb részeit. Gömbös beszédében a gazdasági világválság megoldását jelölte meg legfontosabb feladatként. Az arra adandó gazdasági reakciónak a világháború alatti évekből megmaradt felfokozott teljesítmények mértékletesebb mederbe tereléséből, és az önellátó államok közötti, a reálpolitikának megfelelő mértékű gazdasági kooperációból kell állnia. Ezek eléréséhez az egységes nemzeti közvélemény kialakítását látta célszerűnek, amely egyetemes nemzeti szempontból nézi az egyes feladatokat, problémákat.²⁰⁰ Gömbös külön kiemelte beszédében a gazdaadósság megoldásának és a földbirtok politikának – azon belül a telepítésnek – a kérdését. Utóbbit egyenesen úgy jellemezte: „a telepítés olyan gondolat, amely nemzetfenntartó voltánál fogva elsőrendű állami érdeket jelent”. Valamint kitért a külföldi

---

¹⁹⁵ A kétkamarás törvényhozó rendszer azt is jelentette, hogy a miniszterelnöknek mind a Felsőházban, mind pedig az alsóházban (Képviselőházban) meg kellett ismertetnie, illetve védenie programját. Bővebben lásd: Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015.

¹⁹⁶ Az országgyűlés Képviselőházának 118. ülése 1932. évi október hó 11-én, kedden. (A továbbiakban: A Képviselőház 118. ülése.); Az országgyűlés Képviselőházának 119. ülése 1932. évi október hó 12-én, szerdán. (A továbbiakban: A Képviselőház 119. ülése.) In: Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Tizenegyedik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1932. 49–74.; 75–120.

¹⁹⁷ gr. Apponyi Károly: 1887-ben született, Tolna vármegyei nagybirtokos. 1918 végéig katonaként szolgált, majd több év külföldi tartózkodás után 1921-ben tért vissza Magyarországra. A Felsőháznak családja révén volt örökös jogú tagja. gr. Apponyi Károly. In: Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach) Szerk. Haeffler István. Magyar Távirati Iroda Rt., Budapest, 1940. 57.

¹⁹⁸ Rassay Károly: 1886-ban született, 1920 előtt lépett a közéleti-politikai pályára. 1914-ben Budapest törvényhatósági bizottságának tagja volt, jogászként és tisztviselőként dolgozott. 1919 és 1920-ban a Huszár kormány Igazságügyminisztériumának politikai államtitkára volt. Alapítója volt 1919-ben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának, aztán 1921-ben a liberális-demokrata Függetlenségi Kisgazda, Földműves és Polgári Pártnak. 1926 és 1928 között a Független Nemzeti Demokrata Párt, 1928 és 1944 között a Nemzeti Szabadelvű Párt – az 1935-től Polgári Szabadságpárt – elnöke volt. 1920-tól folyamatosan részt vett a törvényhozás munkájában, 1935-ben Szeged képviselőjeként került oda. Rassay Károly. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004. 622.

¹⁹⁹ Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet. 1931–1936. Szerk. Lengyel László – Vidor Gyula. Globus Nyomdai Művészet Részvénytársaság, Budapest, 1931. 329–330.

²⁰⁰ A Képviselőház 118. ülése, 51–53.

piacok megszerzésére is, s hogy az exportot egységes nevezőre kell hozni, ugyanis a mezőgazdasági export nem választható el az ipari termékek külföldre vitelétől.²⁰¹ A beszéd a várható jogalkotási irányokra is megfelelő eligazításul szolgálhatott.

Az első hozzászóló, a kormánypárti²⁰² Östör József természetesen nem tett fel kellemetlen kérdéseket a Nemzeti Munkaterv kapcsán. Beszédének egyik sarkalatos pontja a nemzeti öncélúság fogalmának méltatása volt.²⁰³ A hozzászólás olyannyira egysíkúra sikeredett, hogy a következő felszólaló, (az Östör utáni felszólalók már ellenzékiek vagy pártonkívüliek voltak, Szilágyi Lajos azonban beszéde végén bejelentette azt is, hogy belép²⁰⁴ a kormánypártba) Turi Béla elég szarkasztikusan meg is jegyezte, hogy „ha gyermek volnék, akkor ezt a szép programot hallva és látva, úgy el tudnék benne gyönyörködni, mint a gyermek a karácsonyfában [...] De bármennyire is szívesen időzném ezen karácsonyfa díszeknek és szépségeinek a szétszedésénél [...] szükséges, hogy [...] kritikával éljek is”.²⁰⁵ Turi azért fejezhette ki így magát, mert pártja és ezáltal ő maga is úgy vélekedett, hogy a program egyrészt általánosságokat tartalmaz, másrészt pedig túlon túl széleset kíván méríteni, miként fogalmazott: „valamivel kevesebb talán több lenne”.²⁰⁶ Turi méltatta a telepítési programot,²⁰⁷ ugyanakkor nem értett egyet azzal, hogy elvetették a munkanélküli segély intézményének bevezetését, mondván, hogy a magyarországi 700 ezer mezőgazdasági munkás fele munkanélküli, s a 840 ezer törpebirtokos anyagi helyzete sem túl fényes, így a beígért foglalkoztatás-növelés részletei iránt érdeklődött.²⁰⁸ Gaal Gaston a miniszterelnök egyik alapvető felvetését, a lelki koncentrációt illetően azon az állásponton volt, hogy a különféle ellenzéki pártok a kormányzati munkát – mivel a kormányétól eltérő, kész programjuk van – nem vagy nem maradéktalanul fogják támogatni. A Nemzeti Munkaterv egészét nézve szintén a kézzelfogható elemeket hiányolta. Sőt, a kormányprogramot ekképp titulálta: „szép volt, lelkesítő volt, sok tekintetben magával ragadó, de lényegében csak szavak voltak és nem konkrétumok”.²⁰⁹ Gaal rátért az adózásra is, hangsúlyozva, hogy a magyar parasztság már nem képes befizetni a rá kirótt adót, ugyanis a terményeket igen nyomott áron tudják csak értékesíteni. Kifejtette még, hogy a függőben lévő adósságokat rendezni kellene, annak érdekében pedig általános moratórium elrendelését látta szükségesnek, továbbá, ha Gömbös elképzelésének középpontjában a parasztságra támaszkodás áll, akkor megfelelő adózási-, hitel-, vám- és szállítási politikát kellene kialakítani.²¹⁰ A korábban felszólalt képviselőkhöz hasonlóan Peyer Károly is a konkrét intézkedési tervek hiányát róta fel a kormánynak, személy szerint az újdonsült miniszterelnöknek: „a valuta-kérdésben, a kereskedelmi szerződések kérdésében, a gabona- és állatértékesítés kérdésében, s főként a vámpolitikában, hogy a miniszterelnök úr régi szerelme, a földbirtokreform tekintetében mi az álláspontja, s a hitbizományok tekintetében mit gondol”. S ugyanúgy hiányérzetét fejezte ki a

---

²⁰¹ uo. 58.

²⁰² A kormányprogram vitáját követően, még október 27-én a párt nevet váltott, s a Nemzeti Egység Pártja nevet vette fel. Gergely Jenő – Pritz Pál: A trianoni Magyarország. 1918–1945. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 182.

²⁰³ A Képviselőház 118. ülése, 61–62.

²⁰⁴ A Képviselőház 119. ülése, 114.

²⁰⁵ A Képviselőház 118. ülése, 62–63.

²⁰⁶ uo. 65.

²⁰⁷ uo. 64.

²⁰⁸ uo. 65.

²⁰⁹ uo. 68.

²¹⁰ uo. 70–72.

munkanélküliség felszámolására irányuló lépések kifejtetlensége miatt.²¹¹ Bár nem tartozik a szűken vett tematikához megemlíthető, hogy az ellenzéki és a független képviselők közül jó néhányan érintették a választójog kérdését, közülük többen is az általános és titkos választójog bevezetése mellett érvelve. Apponyi Albert szerint a szélesebb körű felhatalmazás révén az ország jobban magáénak érzi majd az adott kormány döntéseit. S hozzáfűzte még, hogy véleménye szerint a nemzeti öncélúság úgy tartható fenn, ha megvannak hozzá a megfelelő körülmények, azok pedig választójogi törvény létesítése és a szociális igazságosság.²¹² Rassay Károly a választójogi kérdést megtoldotta azzal is, hogy szerinte a „nemzeti öncélúság, magyar testvériség, társadalmi válaszfalak lebontása, bátorság, bölcsesség, becsület, lelkek koncentrációja: ezek mind szavak, de a rideg valóság az, ami itt van előttünk. [...] Ezekkel a költői képekkel [...] konkrét kérdéseket megoldani nem lehet”. A későbbiekben pedig közölte, hogy választ vár arra is, miből fogja a kormány az egyes intézkedésekhez, többek között a mezőgazdaság megsegítéséhez szükséges pénzt előteremteni.²¹³ Vázsonyi János arra világított rá, hogy az egész program politikai része, a nemzeti öncélúság röviden összefoglalható: történelmi Magyarország, azaz területi revízió.²¹⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre szinte tisztán szakpolitikai hozzászólása során többször is szóba hozta az agrárium kérdését. Kifejtette, hogy ő is és pártja is a kormány által felvázoltnál sokkalta nagyobb szabású telepítést tekinti a reformok egyik fő pillérének. Egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „nagybirtoknak, különösen a latifundiumnak jóvátehetetlen történelmi bűnei fölött nem vagy hajlandók szemet hunyni.” Bajcsy-Zsilinszky szerint 1920-ban nagyszabású földbirtokreformot kellett volna megejteni, annak elmaradása miatt – az akkorit silánynak és álbirtokreformnak titulálta – viszont már „csak gyorsütemű és egész nagyszabású birtokreform és telepítés segíthet”. A földalap nagyságát 3 millió holdban, a kiosztandók körét pedig a nincstelenségben és a törpebirtokosokban jelölte meg, s a több 100 ezer kisbirtok megteremtése mellett szükségesnek látta a középbirtokok megerősítését is. Bajcsy-Zsilinszky megemlítette a mezőgazdasági szövetkezetek kulturális és gazdasági előnyeit, a munkahelyteremtés kapcsán a telepítés után megépítendő 1000–1500 falu adta lehetőséget a kisipar és a gyáripar számára, és az átfogó földbirtokteher-rendezt.²¹⁵ A miniszterelnök a képviselőházi bemutatkozást utólagosan – október 13-án, a Felsőházban – eredményesnek értékelte. Ugyanis, mint elmondta, egyrészt sikerült megteremtenie azt a lelki koncentrációt, amely az eredményes munkához kell, másrészt pedig kritikát kapott ugyan a képviselőktől, de az jóindulatú volt.²¹⁶

Összefoglalólag elmondható, hogy a különféle vélemények és kritikák között szinte általános jelenség volt az, hogy a felszólaló képviselők hiányérzetüket fejezték ki a kormányprogram elnagyoltsága miatt, sőt, többen bizalmatlanságukat is a kormány iránt. A hozzászólásokban akadt egy közös pont: a várakozás, hogy miként és milyen mértékben sikerül majd a kormányprogramot megvalósítani.

---

²¹¹ A Képviselőház 119. ülése. 80–81. Idézet: 80.

²¹² uo. 82–83.

²¹³ uo. 88–89. Idézet: 88.

²¹⁴ uo. 94.

²¹⁵ uo. 109.

²¹⁶ Az országgyűlés felsőházának 24. ülése 1932. évi október hó 13-án, csütörtökön. (A továbbiakban: A Felsőház 24. ülése.) In: Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója. II. köt. Szerk. Dr. Lampérth Géza. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1934. 5. (A teljes ülésre lásd: Uo. 1–31.)

Október 13-án a Felsőházban folytatódott a vita a kormányprogramról. A menetrend itt is ugyanaz volt, mint a Képviselőházban. Először Gömbös ismertette a nézeteit, majd a hozzászólások következtek, zárásként pedig újfent a miniszterelnök reagált az előtte elhangzottakra. A felsőházi vita ismertetése során újfent csak a Nemzeti Munkatervnek az agráriumra és annak területén dolgozóakra vonatkozó felvetéseire térek ki bővebben, illetve a szociálpolitikai kérdéseket boncolgató részekre.

Gömbös a kormányprogram ismertetésekor egyrészt az ország válságának okaként a Nemzeti Munkatervben kifejtett nemzeti egység, a társadalmi osztályok közötti válaszfalak lebontásának fontosságát hangsúlyozta, másrészt a békeszerződésekből fakadó hátrányokat és a meglátása szerint fennálló erkölcsi krízist emelte ki.²¹⁷ A továbbiakban már többnyire gazdasági kérdések töltötték ki mondandóját: a megélhetés nehézsége, a gazdaság újjászervezése, illetve racionalizálása, a hitelezés kérdése, a gazdaadósságok rendezése. A gazdaadósságok kapcsán egyenesen úgy fogalmazott, hogy az „nemzeti probléma, és én így is fogom azt fel”.²¹⁸ Gömbös a gazdaság egészéről úgy nyilatkozott, hogy annak középpontjában a termelés áll, s ő nem tesz különbséget az ipar és a mezőgazdaság között, amelyek a kereskedelemmel egészülnek még ki. Meggyőződését, világlátását nem leplezve azonban a földműveléshez a következőket fűzte hozzá: „Lelkem mélyéből fakadó érzésem szerint is, de meggondolásból is a hangsúly természetesen az agrártermelésen, az agrártársadalmon van. Én szerelmese vagyok – mint sokszázezer és millió magyar ember – a rögnek. Én ebben a rögben nemcsak egyszerűen földet, anyagot látok. Ebben sokkal több van; ebben történelem van! [...] és aki ezt műveli [...] az konzervatív, az államfenntartó, az erős. [...] Éppen ezért én ezt a falut, ezt a mezőt, ezt a gazdasági életet a mezőgazdaságon keresztül különösen istápolni kívánom. Nem akarom, hogy az, amire az ország léte fel van építve, a föld, meginogjon.” Mint földbirtok politikai elképzelést említette meg a miniszterelnök a telepítés kérdését, amely kapcsán, mint elmondta, nem földbirtokreformra gondolt, hanem a földbirtokeloszlást szeretné egyenlőbbé tenni. Majd szóba került ugyan az ipar is, de Gömbös azt is a mezőgazdasággal kapcsolta össze. Úgy nyilatkozott ugyanis, hogy az iparpártolás nem jogosít fel az ipari termékek drágítására. „Mert ha a magas ipari árak következtében a mezőgazda nem termelőképes és nem erősödik, akkor az ipar is tönkremegy.” A munkanélküliségről szólva ezúttal is a segélyadás elleni véleményét hangoztatta: a munkanélküliek számára az a segítség, ha munkaalkalmakat teremtenek.²¹⁹

A miniszterelnöki beszédhez hozzászólók száma csekélyebb volt, mint a Képviselőházban, maga a vita is egy nap alatt véget ért. Gróf Somssich László²²⁰ a mezőgazdaságot érintően azt jegyezte meg, hogy az ágazatra nehezedő adóprés túl magas, így azt csökkenteni kell, hiszen a termények felvásárlási ára is jelentősen csökkent a korábbi évekhez viszonyítva. A mezőgazdasági termelés racionalizálása kapcsán pedig azt vetette fel, hogy az elképzelések kidolgozásakor a kereskedelem érdekeit is figyelembe kell venni, mert a

---

²¹⁷ uo. 4–6.

²¹⁸ uo. 7–8. Idézet: 8.

²¹⁹ uo. 8–9. Idézet: 9.

²²⁰ gr. Somssich László: 1874-ben született, eleinte a gazdálkodás mellett közéleti-gazdasági pozíciókat töltött be. 1914 és 1918 között tagja volt a Főrendiháznak. 1920-ban a béketárgyalásokon agrárszakértőként a mezőgazdasági főmegbízott volt. A Felsőháznak 1927-től volt tagja. gr. Somssich László. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004. 1233.

terményeknek piacot is biztosítani kell.²²¹ Gróf Hadik János az adózás és a gazdaságpolitika mellett felhívta a figyelmet a szociálpolitikai problémákra is, ugyanis azok együtt eredményezik az országban található súlyos helyzetet. Mindezek mellett szóba hozta a választójog kérdését is, amelyben támogatta Gömbös titkos választójogra vonatkozó elképzeléseit. Felvette viszont, hogy vajon az éppen ülésező Képviselőháznak van-e így létjogosultsága.²²² Jankovich Béla szerint a gazdasági kérdések összefüggenek a nyersanyagárakkal, mindez az iparra és a mezőgazdaságra egyaránt igaz, ennél fogva fontos lenne az olcsó nyersanyag is, azon viszont magasak a vámok. Fontosnak tartotta továbbá a miniszterelnöknek az olcsóbb megélhetésre tett ígétét, ugyanis az ország zöme nem a jómódúak közül kerül ki.²²³ Bernát István hozzászólása az általános és titkos választójogot és a gazdaosztály szervezésének kérdését érintette. Előbbiről szólva illúzióknak nevezte a hozzá fűzött reményeket, s egyesült-államokbeli, illetve franciaországi példákat hozott fel példaként. A gazdák esetében pedig így fogalmazott: „A magyar gazdaosztálynak egyik legnagyobb hibája az, hogy szervezkedni nem tud és nem bír, s éppen ezért azokat az előnyöket, melyeket csak szervezkedés révén lehet elérni, nem tudja magának biztosítani. [...] Ennek kapcsán az első sikeres lépés a gazdaosztály megszervezésénél a szövetségi kérdések felkarolása”.²²⁴ Bárány Szterényi József üdvözölte Gömbös kijelentését az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem közötti harmóniára vonatkozóan, különösen azt a részt, amely arra vonatkozott, hogy mindezt „a mezőgazdaság támogatásával és alapjainak megerősítésével kívánja [elérni.] Ha a mezőgazdaság sorsa biztosítva van, ha mezőgazdaság helyzete javul, természetesen ez a legnagyobb fogyasztótömegnek felvevőképessége által a legerősebb iparpártolásnak tekinthető.” Emellett az exportot hozta még fel, amely esetében a piacszerzést emelte ki, az új piacok bevonása révén ugyanis javulás állhat be a folyó fizetési mérlegben.²²⁵ Gróf Széchenyi Aladár igen rövidre fogta mondandóját, a vizsgált témákat mindössze felsorolásszerűen érintette, Simontsits Elemér beszédében pedig csak a titkos választójogról nyilatkozott bővebben.²²⁶ Az utolsóként hozzászóló Huszár Károly örömet fejezte ki afelett, hogy Gömbös beszédében megjelent a kereszténység gondolata és a szociális kérdés, s egyúttal a magyar közéletbe beáramló friss levegőként aposztrofálta a miniszterelnököt és kormányát. Végezetül Bernát Istvánnak a titkos választójogot érintő gondolataira reagált.²²⁷

Vagyis, mint látszik, a felsőházi vita jóval visszafogottabb volt a képviselőházinál. Gömbös amikor az egyes pontok végrehajtásának fontosságát ecsetelte újra meg újra, az a nemzeti összefogásra, a közös munkára való felhívás volt. A felszólalók többsége várakozóan tekintett a kormányprogramra. Abban pedig egyet értettek: olyan állapotok uralkodnak az országban, hogy a problémák megoldásával nem lehet késlekedni, s ebben támogatják a kormány munkáját.

---

²²¹ uo. 10–11.

²²² uo. 12–14.

²²³ uo. 14–15.

²²⁴ uo. 15–17. Idézet: 17.

²²⁵ uo. 19–20. Idézet: 19.

²²⁶ uo. 21–24.

²²⁷ uo. 24–25.

2.3. A kormányprogram sajtóvisszhangja

A korabeli sajtó igen nagy figyelmet szentelt a Nemzeti Munkaterv bemutatásának. A kormányprogram bejelentése napján a Budapesti Hírlap újságírója szerint: „Gömbös Gyula miniszterelnök nemzeti munkaterve, melyet ma reggel közöltünk, rendkívül mély hatást keltett a társadalomnak minden rétegében, úgy a fővárosban, mint, a beérkező jelentések szerint, a vidéken. A képviselőházban élénk ünneplés központja volt a miniszterelnök s a folyosókon népes képviselői csoportok tárgyalták a munkatervet, amely, általános megítélés szerint, nem csak arra alkalmas, hogy a kormány és a törvényhozás tevékenységének útját kijelölje, hanem arra is, hogy egységes irányítást adjon a közgondolkodásnak és hozzájáruljon a mainál egészségesebb és termékenyebb közszellem kialakulásához.” Idézte a miniszterelnököt, aki arra a kritikára, hogy a munkaterv nem megy részletekbe, ekképp válaszolt a képviselőház folyosóján: „A nemzeti munkatervben irányelveket állapítottunk meg. Az irányelvek nem tartalmazhatnak konkrétumokat a végrehajtásra vonatkozóan. A nemzeti munkaterv egyes pontjai alapján a szakminiszterek fogják a konkrét megoldásra vonatkozó intézkedéseket megtenni. Lehetséges, hogy egy pont keresztülvitelénél több rendeleti, vagy törvényhozási intézkedésre, akár tízre is lesz szükség. Az elveket megállapította a nemzeti munkaterv, a keresztülvitel és a konkrét megvalósítás a szakminiszterek feladata.”²²⁸

A földműveseknek szóló Uj Barázda két ízben foglalkozott a Nemzeti Munkatervvel, először 1932. október 27-én,²²⁹ másodjára pedig a következő számban, október 30-án²³⁰. Az első cikk emelkedett stílusban íródott, metaforáktól hemzsegtve – már a cím erős felütéssel fáklyavivőnek titulálja Gömböst. A volt kispap miniszter tollából származó cikk nem konkrétumokat tárgyal, a munka írásakor a Nemzeti Munkaterv még nem került a nyilvánosság elé, inkább szimbolikával telten közelít a kormányprogramhoz. Abból egy dolgot ragad ki mindössze, az a „lelkiválság leküzdése”. A jelenséget a cikkíró a gazdasági válság által okozott károkból eredeztette, magát a lelki válságot pedig olyan kezelendő betegségként aposztrofálja, amelynek gyógyítását számos probléma nehezítheti. A problémák ecsetelésénél újra metaforákkal telítődik a mondandó, a bajok „haraszt alatt búvó kígyó”-ként jelennek meg, a nemzet mint „sejt-rendszer” éli világát, a „nemzeti lélek megrontói” pedig „bódító eszközökhöz” nyúlnak céljaik elérése végett. A szerző úgy ítélte meg, hogy a válság leküzdésének első „etapja” sikeres volt, „Gömbös Gyula pusztja megjelenése a nemzet kormányrúdjánál már hitet, bizalmat keltett a csüggedésre hajlamosak lelkében”. Zárószorai szerint a Gömbös lesz az az erőskezű kormányos, aki kivezeti az ország csónakját a zajló tengerről a partra. A tenger a sors által az nemzetre mért gazdasági háborút jelképezi. S türelmet és támogatást a kért a kormány és a kormányfő számára a munkához. „kövessük reménnyel telt kebellet a sötét magyar éjszakába a fáklyavivőt, Gömbös Gyulát”.²³¹

A magát a kormányprogramot bemutató, a következő lapszámban megjelent cikk a korábbihoz hasonlóan emelkedett stílusban, de immár részletekbe menően mutatta be a Nemzeti Munkatervet. Az írás szerzőjének véleménye alapján „a helyzet így már nem maradhat tovább. [...] mert városban és falun, kúriákban és kis-gazdaportán egyaránt

²²⁸ Budapesti Hírlap, 1932. Október 27. 1.

²²⁹ Szabó István: Kövessük a fáklyavivőt. Uj Barázda, XIV. évf. 135. sz. 1932. október 27. 1.

²³⁰ A nemzeti munkaterv és a falu népe. Uj Barázda, XIV. évf. 136. sz. október 30. 1.

²³¹ Szabó István: Kövessük a fáklyavivőt. Uj Barázda, XIV. évf. 135. sz. 1932. október 27. 1.

bizonytalannak, kilátástalannak és reménytelennek látták a jelent és a jövőt. Csodavárással teltek-múltak a hónapok” A cikk elemzés helyett inkább sorra vette a tervbe vett intézkedéseket, voltaképpen összefoglaló leltárt készített róluk. Az újság, profiljából adódóan, először az agráriumot érintő pontokat tekintette át: a mezőgazdaság exportképességének és az ipar számára történő nyersanyag-termelési képesség javítása a művelési ágak átszervezésével; a termények számának csökkentése és azok minőségének egységesítése; a telepítés végrehajtása – ügyelve a nemzeti érdekekre, s hogy a termelés ne csökkenjen – telepítési földalap létrehozása; a hitbizományi rendszer átszervezése és kiterjesztése a kis- és középbirtokokra; a szövetkezetek munkájának – a hitelezés, a gazdálkodás, a fogyasztás, a termelés és az értékesítés – támogatása. A cikk áttért a kormányprogramnak a gazdaság egészét érintő kérdéseire is: a mezőgazdaságban és az iparban lévő kis- és középegyszisztenciák megerősítésére; a munkanélküliség felszámolására; a munkanélküliek foglalkoztatásának szervezésére, segítésére; a rokkantak, hadiárvák, özvegyek segítésére, a frontharcosok álláshoz juttatására; a falusi közegészségügyi szolgálat, illetve a anya- és csecsemővédelem kiépítésére; a felekezeti béke elősegítésére, és a közszolgálatot is végző egyházi intézmények támogatására; a nemzeti nevelésre törekvő közművelődési politikára; valamint a házipar fejlesztésére és az abból származó termékek értékesítésének élénkítésére. Az előzőhöz hasonlóan ez az írás is emelkedett hangnemben zárult. A szerző szerint a falvak népe „örömmel, lelkesedéssel, hódolattal és szeretettel üdvözli a Gömbös-kormányt [...] s jövőjének biztosítását reméli a nemzeti munkaprogramnak a falu népére vonatkozó pontjai alapján”.²³² A lapszám ezután közzéteszi a teljes kormányprogramot is.²³³ A cikkek hangvétele nemcsak patetikus volt, hanem meglehetősen elfogult is. Ennek oka a lap megalapításáig nyúlik vissza. Elég egy pillantást vetni az első főszerkesztő – 1919 és 1928 között tevékenykedő – személyére, Meskó Zoltánra, aki 1922-ben a kormánypárt, az Egységes Párt egyik alelnöke is volt, s kisebb megszakítástól eltekintve egészen 1932-ig a párt soraiban tevékenykedett; 1932-ben alapította meg az ország első nemzetiszocialista pártját, a már említett Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspártot.²³⁴ 1928-tól Trócsányi Zoltán szerkesztette a lapot.²³⁵

A napi sajtó után érdemes felidézni olyan hosszabb elemzéseket írásokat is, amelyek folyóiratokban jelentek meg. Közülük talán legérdekesebb a Magyar Szemle, amelyet Bethlen István volt miniszterelnök alapított, és a két világháború közti szellemi élet vezéralakjai, Szekfű Gyula történész, majd Eckhardt Sándor irodalomtörténész szerkesztették, anyagi fenntartását pedig a kormány és a hazai tőke elitje biztosította.²³⁶ A Magyar Szemlének három írása foglalkozott a Nemzeti Munkaterv különféle aspektusaival. Egyed István munkája a kormányprogram közjogi részeit vizsgálta,²³⁷ a következő, a Nemzeti Munkaterv egészségügyre vonatkozó részével foglalkozó munka Gortvay György és Téglássy Béla

---

²³² A nemzeti munkaterv és a falu népe. Uj Barázda, XIV. évf. 136. sz. 1932. október 30. 1.

²³³ Gömbös Gyula Nemzeti Munkaterve. Uj Barázda, XIV. évf. 136. sz. 1932. október 30. 2–5.

²³⁴ Meskó Zoltán. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 675.

²³⁵ Trócsányi Zoltán: Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. köt. Főszerk. Markó László. Helikon Kiadó, Budapest, 2007. 902.

²³⁶ Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 370–371.

²³⁷ Egyed István: A Nemzeti Munkaterv közjogi része. Magyar Szemle 17 (1933) 3. sz. 219–224.

névéhez fűződik – mindkettejük külön részben fejtette ki álláspontját. A szerzők alapvetően egyetértettek a Nemzeti Munkaterv népegészségügyi részeivel, az anya- és csecsemővédelem fejlesztésével, az orvosi kar szociális helyzetének javításával, és a falvak egészségügyi viszonyainak rendezésével. Úgy látták, az orvosi és az egészségügyi ellátás nívója az adott ország „szociális-gazdasági viszonyaitól függ”, így a létrehozandó keretrendszernek ahhoz kell illeszkednie. Az annak részeként kívánatos takarékoság azonban nem mehet túl egy bizonyos ponton. „Különösen áll ez a falura vonatkozólag, amelynek kedvezőtlen egészségügyi helyzete egyenesen a nyomasztó szegénységnek és a sivár szociális viszonyoknak függvénye.”²³⁸ Meglátásuk szerint az egészségügyi igazgatás szoros kapcsolatban áll a közigazgatás szociális feladataival. Így először olyan mérőrendszert kell kialakítani, amely a közegészségügyi és a karitatív intézmények működését méri, majd a kapott eredmények alapján kell átszabni a meglévő rendszert. Továbbá támaszkodhatna az egészségvédelem és a karitatív rendszer a falusi társadalomban meglévő, de nem kiaknázott humanitárius szellemiségére – felhasználva az iskolán kívüli népművelési intézmények hálózatát. A szerzők véleménye szerint hasznosabb lenne a meglévő népbetegségek elleni küzdelem, és az egyes területeken meglévő rossz állapotok és gyakorlat javítása, ezek: a gyermekvédelem, a gümőkór, a nemi betegségek, az alkoholizmus elleni teendők, az elmebetegek védelme és az egészségügyi nevelés. Felhívják a figyelmet a megelőzés fontosságra, és az egységes országos főintézmény-rendszer kialakítására és megfelelő működtetésére, valamint az orvosok helyzetének javítására és hivatásuk jövőjének biztosítására is. A falvak közegészségügyi helyzetének javítását elkerülhetetlennek tartották. Az évtizedekkel korábbi állapot konzerválódott – írták –, s hogy a városokhoz képest különösen rossz a helyzet.²³⁹ Mint fogalmaztak: „Nemzetünk gyökere és éltető nedve a falu, onnan táplálkozik és újhodik meg a város. Hogyan akar élni, fennmaradni a nemzet, ha a gyökere: a falusi lakosság beteg és pusztul?”²⁴⁰

Kovrig Béla írása a Nemzeti Munkaterv szociálpolitikai részére reflektál. A szerző bevezetőjében megállapította: a kormányprogramban nem található külön a szociálpolitikával foglalkozó rész, azok elszórta található az egyes fejezeteknél. Ennek oka, hogy a kormányzatnak nincs külön szociálpolitikai minisztériuma vagy egyéb szakigazgatási kormányhatósága. Ám a szerző szerint ez nem jelenti azt, hogy a szociálpolitikának alárendelt szerepe lenne az új kormányzat szemében. Kovrig értékelte, s egyben elemezte is a szociálpolitikai részeket: a 39. pontot, amely a mezőgazdaság és az ipar kis- és közepes szereplőit említi, mint akiknél növelni kell a létszámot, és javítani kell az életkörülményeket, továbbá a szociálpolitikai időszerű feladatait felsoroló 43. pontot és a birtokpolitikai részben lévő 51–52. pontot, amelyek a birtokmegosztás megfelelőbbé tételéről és a telepítés alapelveiről szólnak. Említi még a 38. (a munkanélküliség elharapódzásának megelőzéséről, erre vannak utalások az 51. és 52. pontokban is), a 43. és 45. (azokban a munkanélküliség elleni biztosításról esik szó, amelynek alapelve, hogy nem segélyt, hanem szolgáltatást nyújt a munkanélküli számára, a szerző szerint a korábban befizetett járulék után szükségmunkában részesülne az érintett), illetve a 44. pontok megfelelő részeit. A gyakorlati részekből Kovrig

---

²³⁸ Gortvay György – Téglássy Béla: A Nemzeti Munkaprogram egészségügyi részei. Magyar Szemle 17 (1933) 1. sz. 79.

²³⁹ uo. 79–86.

²⁴⁰ uo. 82.

szerint négy alapelv világlik ki: „a társadalmi szerkezet kialakulásának közhatalmi irányítása, a szociálpolitikai dogmatizmus elhárítása, és az élethez, következésképpen az egészséghez való jognak nem elvi kinyilatkoztatása, hanem gyakorlati érvényesítése”. Az írás az elvi feladatoknál az érdekképviselési testületekre helyezte a hangsúlyt, melyek – miközben több feladatot is az állam látna el továbbra is – átvennének egyes szociálpolitikai feladatokat. Majd bemutatta a megvalósítás különféle módozatait, amelyekhez véleménye szerint többször is analógiát nyújtanak a már működő olasz minták. Úgy látta, az érdekképviselési testületeknek tömörülnie kell majd, s az így létrejövő csúcsszervnek az állam megfelelő minisztériumával vagy egyéb intézményével kell majd kooperálnia: „A testületek tanácsa mintegy a társadalom delegációja lenne a végrehajtó hatalomhoz”. Fentebbiek alapján a szerző lényegében egyetértett Gömbösök szociálpolitikai elképzeléseivel, végkövetkeztetése ugyanaz, mint a Nemzeti Munkatervé: „minden program és így ez a munkaterv is annyit ér, mint amennyit megvalósítanak belőle”.²⁴¹

A *Honi Ipar*²⁴² című szakfolyóirat híradása a Nemzeti Munkaterről rövid és tárgyilagos. Az írás Gömbös legegységibb, epigrammaszerű rövidségű és tömörségű munkájának titulálja a kormányprogramot, amelynek „nyilvánvaló és kézenfekvő igazsága nem kíván bővebb magyarázatot”. A lap, jellegéből adódóan, az iparral foglalkozó 55. és 56. pontokat elemzi. Az írás szerzője örömmel fogadta az iparpártolásra tett ígéretet, nem értette azonban azt a kitétel, amely arra vonatkozott, hogy az iparpártolás nem mehet a többi termelési ág rovására. Megfelelőbbnek találta volna, ha az szerepel e helyütt, hogy egyik termelési ág támogatása sem juthat el addig a szintig, hogy az a másik érdekeit sértse. Az iparfejlesztés alapelveit tárgyaló 56. pont kapcsán pedig azt vetette fel a cikkíró, hogy meghaladott szemléletről tanúskodik az a kitétel, miszerint az iparnak azon része élvez majd támogatást, amely hazai nyersanyagot dolgoz fel, illetve a mezőgazdasági termékeket hasznosít. A cikk véleménye melletti számos érvet sorolt fel, pl. hogy egyes ipari tevékenységek semmivel sem haszontalanabbak a másikonál (vasolvasztóipar, faipar, pamutipar). Megjegyezte azt is, hogy nem feltétlenül érdemes a mezőgazdaságra épülő malom-, sör-, szesz-, cukor-, növényi olaj-, szalámi ipar stb. támogatása, amikor azok egyébként is annyit termelnek, hogy nehézségekbe ütközik a termékek értékesítése. A felmerülő kételyeket mindenesetre azzal oszlatta el a szerző, hogy a kormány minden biztonnyal figyelembe fogja venni ezeket a szempontokat a megvalósítás során. Zárószóként itt is a várakozó álláspont jelent meg: „Addig is csak annyit, hogy a gazdasági zászlóbontás nagy várakozást keltett.”²⁴³

2.4. A Nemzeti Munkaterv megjelenése Gömbös Gyula beszédeiben

Kinevezése után az újdonsült miniszterelnök számos ízben mutatta be a kormányzásra vonatkozó elképzeléseit. Azok formája leggyakrabban a beszéd volt, amely aztán többnyire

---

²⁴¹ Kovrig Béla: A Nemzeti Munkaterv szociálpolitikája. *Magyar Szemle* 16 (1932) 12. sz. 317–327. Idézetek: 327.

²⁴² Az 1900-ban útjára bocsájtott folyóirat havonta kétszer jelent meg. A *Honi Ipar* kezdetben társadalmi, a későbbiekben közigazdasági folyóiratként definiálta magát. A lapot a tárgyalt korszakban Sugár Ottó szerkesztette.

²⁴³ A kilencvenöt pont. *Honi Ipar* 25 (1932) 21. sz. 6.

különböző közvetítők révén, például a sajtó vagy a rádió útján jutottak el az közvéleményhez. Akadtak azonban olyan felszólalásai is, amelyek csupán szűkebb réteget céloztak meg, például a kormánypárt képviselőit, így azok kivonatosan vagy egyáltalán nem váltak ismertté az ország lakossága számára. Az 1932-ben elhangzott beszédek közül nyolc olyan volt, amely reflektált valamilyen mértékben a kormányprogramra. A beszédek két forráskiadványban olvashatók: az egyik még 1932-ben jelent meg, a másik – tartalmilag jelentős átfedésben az előzővel – 2004-ben Vonyó József szerkesztésében. A nyolc beszéd abban mind hasonló volt, hogy ismertette a Nemzeti Munkaterv tartalmát. Minthogy azonban a megszólalások fóruma eltérő volt, a kormányprogram kifejtésének mélysége, sőt a citált programpontok is változtak, azaz hol kevesebbet, hol többet ismertetett belőlük az egyes nyilatkozatokban. Gömbös első miniszterelnöki megszólalása – 1932. október 1-én – főként a kormányprogram igen vázlatos, kivonatos bemutatására törekedett. Szóba került a nemzeti öncélúság bevezetése, és a lelkek átforgalmazásának szükségessége, majd a Nemzeti Munkaterv gazdaságra vonatkozó főbb megállapításai közül, a termelői munka lehetővé tételét emelte ki a beszéd, és az uzsorások elleni harcot. Gömbös hangsúlyozta, hogy a kormányprogram részletes kidolgozása munkatársaira hárul majd, akiknek kiválogatásakor a szakértelmet vette figyelembe. A Nemzeti Munkaterv egészéről úgy nyilatkozott, hogy annak „nem az a célja, hogy máról holnapra, úgynevezett aktuális politikai kérdéseket öleljen fel, hanem az, hogy a *kormánynak is, a nemzetnek is, vonalvezetője legyen* [kiemelés az eredetiben]”. Önmagáról pedig, a kormányzásra vonatkozóan kettős szerepet említve, a következőket mondta: „*Én az új generációnak építő munkása és vezére akarok lenni* [kiemelés az eredetiben]”.²⁴⁴

Az első miniszterelnöki sajtószereplésénél jóval jelentősebb – mind terjedelemben, mind témakifejtésben – az 1932. október 4-én elhangzott rádiószózat. Gömbös a rádiót mint kommunikációs csatornát, bevallottan annak előnyei miatt használta. Egyrészt „hogy az élőlő ereje által vessem meg e kölcsönös lelki kapcsolat alapjait”, a kapcsolaton természetesen a közte és a hallgatóság közöttit értette.²⁴⁵ Másrészt a hallgatóság nagyságrendjét is jóval nagyobbak vélte, mint amit a sajtó eredményezhetett volna. Maga jelentette ki egy ízben, hogy rádiószózata négy millió emberhez jutott el; a rádiószózatot Gömbös a hallgatóság nagy száma miatt az ország legnagyobb népgyűlésének titulálta.²⁴⁶ Tartalmilag nézve: a miniszterelnök nem rögtön tért rá a konkrét programpontokra, először az ország gazdasági állapotának súlyosságáról szólt, majd azt hangsúlyozta, hogy a jelennek és a jövőnek egyaránt szóló program megvalósításához időre van szükség. Utóbbi kapcsán viszont megjegyezte, hogy a kormányprogram részeként kidolgozott, a gazdasági és szociális problémák megoldására vonatkozó részletek elsőbbséget élveznek, azokat pár hónap alatt igyekszik majd megvalósítani a kormány. A bővebb célok között a következőket sorolta fel Gömbös: a független, erős, öncélú nemzeti állam erősítése, amelyhez viszont feltétel a területi revízió. Az exportcikkék értékesítése végett külföldi piacok szerzése. A választójogi reform. A gazdaságpolitikán belül a belső tőkeképződést, az infláció elkerülését, az adóterhek igazságosabb elosztását, az adómorál javítását, és „mind a mezőgazdaságban, mind az iparban minél több gazdaságilag egészséges, termelő kis- és középegyszencia életfeltételeit kívánjuk

²⁴⁴ A miniszterelnök első nyilatkozata a sajtó képviselőihez. In: Gömbös Gyula. Válogatott politikai beszédek és írások. Szerk. Vonyó József. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 377–379. Idézetek: 379.

²⁴⁵ Rádiószózat. In: Gömbös Gyula. Válogatott, 380–385. Idézet: 380.

²⁴⁶ [Beszéd a NEP nagykorösi zászlóbontó nagygyűlésén.] In: Gömbös Gyula. Válogatott, 490.

megteremteni [kiemelés az eredetiben] és biztosítani”. Gömbös kitért továbbá a telepítés kérdésére, arra, hogy fejlesztik az ipart, de „Nem fog azonban ez az iparpártolásunk tovább terjedni, csak addig, amíg az nem megy a mezőgazdaság rovására”. A kormányprogram ismertetésének zárásaként pedig a munkanélküliség felszámolása és az első világháború károsultjainak (veteránok, hadirokkantak, özvegyek és árvák) támogatása került szóba.²⁴⁷

A következő nap, azaz október 5-én Gömbös az Egységes Párt értekezletén tartotta meg miniszterelnökként első beszédét. A korábbi kettőhöz viszonyítva ez a beszéd jóval terjedelmesebb és részletesebb volt, sőt, tulajdonképpen ez tekinthető a Képviselőházban október 11-én tartott bemutatkozó beszéd mellett a kormányprogram legbővebb kifejtésének. Így ennek bemutatására nagyobb teret szentelünk. A más összetételű hallgatóság miatt persze eltérő felépítésű mondandóval jelent meg a miniszterelnök. Gömbös első mondatai az Egységes Párt addigi munkáját dicsérték („Az egységes párt az országnak egy történelmi időszakában nagy és dicső munkát végzett”), majd kijelentette, hogy munkája során a pártra kíván támaszkodni. A későbbiekben Gömbös a korábbi miniszterelnök, Bethlen István munkáját is kiemelte, aki tíz év alatt „*beillesztette az európai népek nagy konszernjébe Magyarországot, amelyről eddig mint ismeretlenről beszéltek* [kiemelés az eredetiben]”, s még hozzátette, hogy ő is ezt a külpolitikát kívánja folytatni. Gömbös felhívást intézett az összes magyar politikai párthoz, hogy együtt csinálják a kormány által elvégezni kívánt munkát. Békés együttműködésre hívta fel az ország különféle vallási felekezeteit („azt tartom, hogy mennél inkább vallási életet él valaki a maga templomában, annál inkább használ a nemzetnek”) és nemzetiségeit is („*mindaddig barátjuk akarok maradni, amíg olyan centrifugális erők nem jelentkeznek, amelyek a nemzeti egységet veszélyeztetik* [kiemelés az eredetiben]”).

A későbbiekben aztán megjelentek a konkrét program korábban már bemutatott, ezért jól ismert elemei, amelyeket Gömbös ezúttal két részre bontott: egy a nemzeti irányelveken alapuló programra, és egy azonnali munkaprogramra. Előbbihez sorolta az aktuális világpolitikai helyzetet, amelyben, meglátása szerint, káosz uralkodik, ahol a bolsevizmus áll szemben a polgári társadalmi renddel. Mindezt az országra vonatkozóan úgy interpretálta Gömbös, hogy „*munkásprobléma van* [kiemelés az eredetiben]”, de a különböző világnézetek miatt nem lehet kizárni a magyar munkásokat a magyarság nemzeti életéből. Ennek eléréséhez a miniszterelnök olyan szociális és gazdasági intézkedéseket ígért, amelyekkel elérhető, „*hogy a lelkében még mindig nemzeti érzésű magyar munkás visszajöhessen hozzánk, és velünk együtt harmonikus egészet alkosson* [kiemelés az eredetiben]”.

Következő pontként a világ gazdasági helyzetet emelte ki, amely kapcsán a világháború miatt kifejtett nagy gazdasági erőfeszítések fennmaradását és a gazdasági önellátást kárhóztatta. Felhozta még a revízió szükségességét, a tiszta szándékkal elmondott kritika fontosságát, illetve a személyeskedés, a gyűlölködés, a sárba rántás elkerülését. Rátérve a Nemzeti Munkaterv minél gyorsabban végrehajtandó részére előjáróban kijelentette, hogy az főként gazdasági jellegű, s hogy bár takarékoság van napirenden, de amiatt „nem szabad megállítani a nemzet vérkeringését”. Hozzáfűzte, hogy összefogást és harmóniát szorgalmaz a gazdaságban, ugyanis „tisztaban vagyok velem, hogy a *termelési ágak*

---

²⁴⁷ Rádiószózat. In: Gömbös Gyula. Válogatott, 380–385. Idézetek: 383.

egymásrautaltsága fennáll [kiemelés az eredetiben], hogy a gazda, a kereskedő, az iparos, a munkás, a tisztviselő egzisztenciája összefügg”.

Majd ezt követően bemutatta az egyes területekre vonatkozó elképzeléseit. Beszért a külügyi munka kapcsán a kereskedelmi szerződésekről, a belügyet érintve a munkanélküli segély helyett a munkavégzés miatt adandó támogatásról, a társadalmi összefogásról és a társadalombiztosítási rendszer mielőbbi felülvizsgálatáról. A pénzügyek terén az államháztartási egyensúly fontosságát emelte ki a miniszterelnök, annál az infláció elkerülését, a kiadások csökkentését, az adózási morál javítását, a dohányjövedéknek állami vállalaton keresztül történő beszedését, a kamatszínvonal csökkentését és a gazdaadósságokat említve meg. Utóbbi kapcsán eképpen fogalmazott: „*A gazdaadósságok kérdésének rendezése* [kiemelés az eredetiben] szükséges, mert a gazdatársadalom megmentése nemcsak az egyesek ügye, hanem a nemzet létérdeke”. Gömbös a kereskedelem kapcsán azt fejtegette, hogy olyan törekvéseket kívánnak támogatni, amelyek munkalehetőséget teremtenek. Azok sorában pedig „Különösen *magyar nyersanyagok feldolgozását, magyar munkások foglalkoztatását* [kiemelés az eredetiben] és a munka rögtöni, vagy közeli rentabilitását”. A beszéd megemlítette még a kartelltvény szigorú végrehajtását, a közüzemek felülvizsgálatát, az egyes iparágak racionalizálását és átszervezését, illetve az Államvasutak mostoha helyzetét.

A földművelésüggyel is kiemelten foglalkozott a miniszterelnök. Beszért arról, hogy az egyes gazdák számára meg kell szabni, mit termeljenek földjükön, s hogy egyrészt csökkenteni kell a termelési költségeket, másrészt emelni a bevételeket. Folytatni akarták a búzatermesztés egységesítését, át kívánták szervezni az igényeknek megfelelően a gyümölcsstermesztést. Mérsékelni szándékozták a mezőgazdasági iparcikkek árát, s kiküszöbölni a termények exportjának útjában álló nehézségeket. Fokozott figyelemmel akartak a bor- és szőlőgazdálkodás irányába fordulni. További lépéseket is beharangozott Gömbös, ilyen volt például a kölcsön-vetőmag búza kiutalásának felgyorsítása, a tej termelői és fogyasztási ára közötti különbség csökkentése, az állatkivitel felélénkítése, a tűzifa szükséglet megteremtése, az árvízkarok helyreállítása stb. Kiemelte, hogy védelem illeti meg a nagy munkaerőigényű ágazatokat (gyümölcsstermelők, baromfityenyésztők, zöldségtermelők, méhészek stb.). Egyrészt mert nemzetgazdasági szempontból is fontosak, másrészt pedig külföldön az általuk előállított termények a legkelendőbbek. A beszéd a már ismert mondatokkal zárult, miszerint „*minden program annyit ér, amennyit megvalósítanak belőle* [kiemelés az eredetiben]”, de Gömbös mindezekhez társítva kijelentette: „Bízom magamban, de bízom nemzetemben is. Az istenfélő ember erős hitével megyek neki a munkának.”²⁴⁸

Az 1932. október 22-én tartott, a munkaadóknak szóló felhívás esetében szociális megfontolás állhatott a háttérben, hiszen szózatának okául egyrészt a hazafiasságot, és a munkaadók jól felfogott érdekét, másrészt viszont az emberbaráti lelket jelölte meg. Gömbös arra kért minden munkaadót, hogy „tehetségéhez képest növelje alkalmazottai – tisztviselői, munkásai, napszámosai, cselédei – számát. Még akkor is, ha az a haszon átmeneti csökkenésével, vagy saját életkörülményeinek megsűkítésével jár is”, ugyanis eme áldozatok révén nem nőnek a szociális gondok, amelyek már az egész nemzetgazdaságra rónának

---

²⁴⁸ A miniszterelnöknek az Egységes Párt értekezletén tartott első beszéde. In: Gömbös Gyula. Válogatott, 386–400. Idézetek: 386.; 387.; 390.; 388.; 392.; 396.; 400.

feladatot.²⁴⁹ A munkaadóknak címzett gondolatok egyértelműen az olasz korporativizmus szellemiségével mutatnak rokonságot, amely nagy befolyással volt Gömbös nézetrendszerére.

Egy hónappal később, november 20-án kiskisgyőr hallgatóság előtt tartott beszédet Gömbös. Ennek különlegessége, hogy nem fukarkodott a bókokkal. A megjelenteket például egy fenyőerdőhöz hasonlította („Csupa szép szál ember, a magyar földnek sarjadása, sudár törzse”), majd testvérként szólította meg az egybe gyűlteket.²⁵⁰ A kiskisgyőri irányába mutatott szimpátia nem a pillanatnyi helyzetnek szólt, a miniszterelnök korábban képviselt politikai nézetei húzódtak meg mögötte. Gömbös politikai pályafutását az akkor még önállóan működő kiskisgyőri színeiben kezdte 1920-ban.²⁵¹ A beszéd további részében pedig, a mezőgazdaságból élők iránti megbecsülését mutatva, a meghirdetett nemzeti egység nélkülözhetetlen alkotóelemének nevezte a kiskisgyőriakat: „A nemzeti egységet hirdetem, s ennek tengelyében a magyar kiskisgyőri-társadalom áll”. A sajátos fórum számára leszűkítette a kormányzat gazdasági működését a mezőgazdaságra. Az olaszországi és az ausztriai látogatását összegezve is a magyar mezőgazdasági exportról folytatott tárgyalásokat helyezte a középpontba. Majd kifejtette, hogy a mezőgazdasági termelést át kell állítani, s szabályozásnak alávetni az egyes termékek előállítását. Végezetül, miniszterelnöki hitvallásának összegzésekor, Gömbös önmagát is szántó-vetőnek titulálta, amelyhez a következőket fűzte hozzá: „nem a földet fogom túrni, hanem a magyar politikai ugart [...] s tudom, hogy velem fog szántani az egész magyar társadalom”.²⁵²

Újabb fórumot, másfajta hallgatóságot jelentett a Nemzeti Egység Pártja (NEP) miskolci nagygyűlése. Gömbös ott is a Nemzeti Munkaterv sokszor hangoztatott nézeteit foglalta össze, így mindössze címszavakban érintjük őket. Hangsúlyozta a világpolitikai és világgazdasági káosz miatti nemzeti egység s a revízió szükségszerűségét, elmondta a tőkéről és a nemzeti termelőmunkáról vallott nézeteit, beszélt a nemzeti öncélúságról, a gazdaság újfajta szemléletéről, a külföldi piacszerzés fontosságáról, a mezőgazdasági termelés átalakításáról, a gazdaadósságok rendezéséről, az adófizetési morál javításáról. Végezetül kormányzasi hitvallásként kijelentette: délibábok kergetése helyett realpolitikát kíván csinálni, valamint addigi, másfél havi munkássága során „a magyar sötétségben kigyúltak a mécsesek, hogy magyar lelkemből fakadó programot és szöveget a magyar testvérek többsége megértette”.²⁵³

Az eddig ismertett beszédek a már említett, 2004-es kiadású, Vonyó József gondozásában megjelent forráskiadvány tartalmazza, azok közül azonban az első nyilatkozat a sajtó képviselőinek, a rádiószózat és az Egységes Párt értekezletén tartott első beszéd az ugyancsak citált 1932-es forráskiadványnak is része. Ebben megtalálhatók a Képviselőházban és a felsőházban elhangzott beszédek is.

A következőkben röviden bemutatott beszédek is a 1932-es kötet részei. A könyv előszavát maga Gömbös jegyzi, ismertette benne a kiadás mögött meghúzódó szándékot. Szerinte a Nemzeti Munkaterv bírálói félremagyarazzák a programot, „Emiatt tartottam szükségesnek a kormányelnökség átvétele óta elmondott beszédeimet a jelen füzetben

²⁴⁹ A miniszterelnök felhívása a munkaadókhöz. In: Gömbös Gyula. Válogatott, 465–466. Idézet: 465.

²⁵⁰ [Beszéd az ország kiskisgyőriihez]. In: Gömbös Gyula. Válogatott, 467–470. Idézetek: 467.

²⁵¹ Gömbös Gyula. Válogatott, 106–107.

²⁵² [Beszéd az ország kiskisgyőriihez]. In: Gömbös Gyula. Válogatott, 467–470. Idézetek: 467.; 469.

²⁵³ [Beszéd a NEP miskolci zászlóbontó nagygyűlésén]. In: Gömbös Gyula. Válogatott, 471–479. Idézet: 478–479.

összefoglalva a nagyközönség elé tární”.²⁵⁴ Ez egyedülálló kezdeményezés volt, mert korábban még egyetlen miniszterelnöki programot sem adtak ki írásban Magyarországon.

A kormányprogram elvi és gyakorlati részére – melyeket Gömbös korábban nemzeti irányelveknek, illetve azonnali programnak nevezett – vonatkozó beszédek közül igen kurtára sikeredett a Társadalmi Egyesületek Szövetségének ülésén 1932. október 8-án mondott beszéde. Abban a miniszterelnök a társadalmi osztályok között meglévő fal lebontásáról beszélt, illetve a kormányprogram nemzeti irányát, minden magyarra vonatkozó jellegét emelte ki.²⁵⁵ A „nemzeti” jelző használata inentől kezdve búrjázott el (pl. nemzeti öncélúság, nemzeti becsület, nemzeti hivatás, nemzeti birtokpolitika, intézményként a Nemzeti Munkaközpont stb). A jogtudatra kiható, abba szervesen beépülő a poplitikai közbeszéd részét képező fogalom nagy karrier elé nézett a közvéleményt formálni kívánó akkori tömegtájékoztatóban. Az október 12-én, a kézműves-iparosok országos nagygyűlésén mondott beszédében újfent az elvi jelleg dominált, s fontos szerep jutott, a kisgazdák előtt elhangzottakhoz hasonlóan, az adott szakmát, foglalkozást üzök magasztalása. A miniszterelnök egyenesen az egyik legkonzervatívabb nemzetfenntartó rétegnek titulálta a kézműves-iparosokat. Ezt követően Gömbös a kisiparosok és kézművesek prosperációjának hiánya mögött a szervezettségükben mutatkozó egység hiányát emelte ki. „Nem egységesen lépnek fel velem, mint munkaadóval szemben, hanem néha intrikák nyilvánulnak meg, néha kenyérirígység nyomait láttam”. Majd Gömbös a személyes és kormánya barátságáról, szeretetéről, támogatásáról biztosította az egybe gyűlteket.²⁵⁶

2.5. A gyakorlati megvalósítás kezdete

Ha a megfogalmazott célkitűzések után azok megvalósítását, gyakorlatba való átültetését nézzük, szembetűnik, hogy a tényleges kormányintézkedések – főként az első években – igen szűk körre koncentrálódtak. Annak egyik fő, ha nem a legfőbb oka az arisztokrácia még mindig jelentős politikai befolyása volt. Találón fogalmazta meg ezt Vonyó József, amikor a „*Kormányfőként a kormánypárt foglya*” címet adta könyve Gömbös miniszterelnökségének kezdeti időszakát elemző fejezetének.²⁵⁷ Ugyanis Gömbösnek kezdeti kormányzati tevékenysége során oly hatalmi és pártelitre kellett támaszkodnia, amely nem támogatta, hanem inkább hátráltatta a kormányprogram megvalósításához vezető munkát.²⁵⁸ Gömbös a politikai kompromisszum betartása mellett hozzákezdett saját hatalmi bázisa megerősítéséhez, az őrségváltásnak nevezett fiatalításhoz és dinamizáláshoz. Erős társadalmi támogatásra igyekezett szert tenni reformpolitikájával és a „nemzeti középosztályt” kívánta előnyös pozíciókhoz juttatni.

Természetesen az általános válság közepette óriási dilemmát jelentett az is, hogy miként és miből lehetne előteremteni azokat az pénzeket, amelyek részben a mezőgazdaság

---

²⁵⁴ Előszó. In: A nemzeti öncélúsáért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1932. 3.

²⁵⁵ A Társadalmi Egyesületek Szövetségének üdvözlésére adott válasz. In: A nemzeti öncélúsáért! Gömbös, 30–31.

²⁵⁶ A kézműves-iparosok országos nagygyűlésén mondott beszéd. In: A nemzeti öncélúsáért! Gömbös, 62–63. Idézet: 63.

²⁵⁷ Gömbös Gyula. Válogatott, 166–171.

²⁵⁸ Gömbös Gyula. Válogatott, 169.

termékszerkezeti váltásához, részben technikai fejlesztéséhez lettek volna szükségesek. A Gömbös-kormány válságkezelő politikájának egyik fő törekvése a kisgazdaságok védelme volt, ugyanis az elhúzódó agrárválság egyik súlyos tünete volt, hogy még 1933-ban is több tízezer parasztgazdaságot árvereztek el.²⁵⁹ Ennek a helyzetnek a feloldása végett 1933-ban és 1935-ben is a gazdaadósságok rendezésére irányuló törvényeket fogadtak el. Ezek értelmében egyes birtokokat, amelyeknek adóssága kritikus szintet ért el, a kormány az adós kérésére védetté nyilvánított, amit a telekkönyvbe is bejegyeztek. Az ilyen birtokokat – ha a tulajdonos a hitel kamatait fizette – nem lehetett elárverezni. A „gazdaadósságok” rendezésére az állam jelentős összegeket fordított.²⁶⁰

A mezőgazdaság területére irányuló állami beavatkozás másik fő irányát a külföldi terményértékesítés támogatása képezte. A Gömbös-kormány intenzíven kereste az új piacokat a magyar mezőgazdasági feleslegnek. Ettől azt remélték, hogy enyhül a külkereskedelmi egyensúly hiánya és javul az államháztartási egyensúly. A német-magyar kereskedelmi egyezmény 1933-as I., majd 1934-es II. pótegyezménye, majd az 1934 márciusában, a római jegyzőkönyvek keretében Olaszországgal és Ausztriával megkötött megállapodások jelentősen enyhítették, sőt, távlatilag meg is szüntették a magyar agrártermékek elhelyezési gondjait.²⁶¹ Mindezek eredményeként a külkereskedelmi mérleg 1933-tól újra pozitív lett, és az 1934–1935-ös gazdasági évtől kezdtek mutatkozni a fellendülés jelei.

A bővülő források is szerepet játszottak abban, hogy 1933-ban belügyminiszteri (Keresztes-Fischer Ferenc) döntés alapján bővítették országos méretűvé az 1927-ben létrejött Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálatot. Ahogy már utaltunk rá, előzőleg, kísérletképpen már folyt az Országos Közegészségügyi Intézetből kiindulóan a falu egészségvédelmének szervezése (minta-járásokat szerveztek). A fertőző betegségek elleni küzdelemre, a vízellátás javítására, a gyógyszerellátás ellenőrzésére is fokozott figyelmet fordítottak. A falu egészségügyi-szociális problémáinak széles körű gondozó rendszerrel történő kiegészítését teremtették meg a Zöldkereszt útján. A nagyszabású program megvalósítását segítette, hogy a Rockefeller Alapítványon kívül a Nemzeti Bank és a Pénzügyintézet elnöke bankoktól, gyáraktól, biztosító intézetektől pénzt gyűjtött össze „Faluszociális Alap” létesítésére. Ezekből a forrásokból indulhatott meg a falusi egészségházak, körorvosi lakások, napközi otthonok, falusi iskolafogászatok szervezése, egészséges kutak létesítése, tüdőbeteg-gondozók létrehozása stb. Milliárdos beruházásával 5 évre ütemezve indult a program.²⁶²

A Gömbös-kormány idején a földművelésügyi tárca megbízást kapott, hogy dolgozzon ki cselekvési tervet a kisgazdálkodó rétegek szaktudásának emelésére. A trianoni Magyarország területén mindössze 9 mezőgazdasági szakiskola volt, és 22 alsófokú mezőgazdasági iskola. Ezek közül 13 téli gazdasági iskola volt, ahol csak a november-februári hónapokra korlátozódott a tanítás.²⁶³ A két típus közül a téli gazdasági iskolák váltak

---

²⁵⁹ Szuhay Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása, 137-161.

²⁶⁰ Így az 1933–1934. és 1934–1935. költségvetési években ilyen célra összesen 32,5 millió pengőt, 1935–1936-ban és 1936–1937-ben pedig már 75,6 millió pengőt. Fontos azonban megemlíteni, hogy a védettséggel együtt járó dotációk nagyobb részét a nagy- és középbirtokosok kapták, ugyanis a védettnek nyilvánított 1,9 millió holdból 61% esett a 100 holdnál nagyobb birtokkategóriára.

²⁶¹ Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 64–134.

²⁶² Johan Béla: Gyógyul a Magyar Falu. Országos Közegészségügyi Intézet Közleményei, 1939. 7. sz. 7-10.

²⁶³ Szávai Ferenc: Gazdaképzési rendszerek. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 1996. 92–97.

be inkább, mivel számoltak azzal, hogy a parasztember nyáron, munkaidőben nem szívesen nélkülözi a fiát. A másik típusban azonban két teljes éven át, télen-nyáron folyt a tanítás.

A kibontakozás első lépését így határozták meg: fel kell kelteni a gazdák érdeklődését, meg kell győzni a gazdálkodókat a tanulás hasznáról. A minisztérium első kezdeményezése az volt, hogy három hónapos téli gazdasági tanfolyamot szervezett. Az első évben még úgy kellett rábeszélni a fiatal gazdákat a részvételre, a következő évben már elterjedt a híre, s már jóval több helyen, több résztvevővel tudták megtartani a tanfolyamokat. A minisztérium konkrét számításokat végzett arra vonatkozóan, hogy ha a 10–100 kat. hold nagyságú gazdaságok birtokosait célozzák meg, akkor hány alsó fokú gazdasági iskolára lenne szükség. Kétéves téli gazdasági iskolában gondolkodva, iskolánként és évfolyamonként 30–40 tanulóval számolva, mintegy 246 gazdasági iskola szükségességét mutatták ki. Addig is, míg ez megvalósul, a minisztérium azt javasolta, hogy a három hónapos téli gazdasági tanfolyamok számát kell növelni, és ezek lebonyolítását rábízni a mezőgazdasági szakigazgatásban dolgozó ún. gazdasági felügyelőkre. A minisztériumi tisztviselők ugyanakkor óva intettek attól, hogy az iskolahálózat fejlesztésétől bárki a terméseredmények gyors javulását remélje. Felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy azoknak a fiatal gazdáknak, akik az iskolát elvégezték, otthon nincs sok beleszólásuk apjuk gazdálkodásába, s legtöbbször 10–15 évig kell várniuk, mire átvehetik az apai gazdaságot. Éppen ezért hangsúlyozták: „A magyar mezőgazdaságnak igen fontos érdeke, hogy az ifjúság mellett a korosabb gazdákat is – a termőföld tényleges művelőit – bekapcsoljuk az ismeretterjesztésbe.”

A megoldást a gazdasági tanácsadó hálózat kiépítésében látták. E téren nagyra értékelték a német tapasztalatokat. Németországban ugyanis a gazdasági tanácsadó legtöbbször azonos volt a téli gazdasági iskola tanárával. Feladata elvégzését segítették az állattenyésztési és növénytermelési felügyelők, a gazdasági egyesületek, szövetkezetek tisztviselői.²⁶⁴ A magyar viszonyok között a minisztérium vezetői úgy látták, hogy a tanácsadói munkakörhöz legközelebb a gazdasági felügyelők álltak.

A cselekvési program utolsó fontos elemével a kormányprogramban is szereplő mintagazdaságok létrejöttét akarták elősegíteni.²⁶⁵ Ezek fő értéke lenne, hogy a gazdák a saját környezetükben győződhetnének meg arról, hogy bizonyos újításokkal milyen eredményt lehet elérni. Ehhez persze minden faluban létesíteni javasoltak 1–2 ilyen gazdaságot.

A figyelmes olvasó találhat még egy érdekes modernizációs elemet a kormányprogram VI. mezőgazdasági fejezete végén. Az 54. pont *A szövetkezeti önsegítés előmozdítása. A falu* címet viselte. „Elősegíteni óhajtjuk a szövetkezeti önsegítés minden életrevaló, reális formáját. Különös súlyt helyezünk a falusi nép hitelét, gazdálkodását, fogyasztását, termelését és értékesítését előmozdító szövetkezeti mozgalom kifejlődésére. Az Országos Központi Hitelszövetkezet és a kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek működési körét főként a mezőgazdasági kisbirtok hiteligényeinek fokozottabb kielégítésére kívánjuk korlátozni. Megfelelő szerv útján gondoskodni kívánunk arról, hogy a szövetkezetek működése és irányítása az igazi szövetkezeti szellem és a valódi altruizmus jegyében történjék.”²⁶⁶ Önálló

---

²⁶⁴ Soproni (Schmidt) Elek: A mezőgazdaság irányítása a Németbirodalomban. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935.

²⁶⁵ Magyarországi pártprogramok, 295. 49. pont

²⁶⁶ A két világháború közötti időszakban – noha voltak Magyarországon is szövetkezeti próbálkozások – jelentősebb szerepet a Hangya nevű szövetkezeti mozgalom játszott. A Hangya döntően a tőkeerősebb gazdák

tanulmány témája lehetne, hogy mindebből mi valósult meg. Itt mindenesetre csak jelezni kívántuk azt az elfeledett tényt, hogy a szövetkezés gondolatköre is része volt a kormány modernizációs törekvéseinek. A kérdést a népi írók, de különösen a nem népi író Németh László fogja újból napirendre tűzni (ilyen pl. a Kert-Magyarország koncepciója és minőségyszocializmus-felfogása).

2.6. A német példa

Gömbös Gyula politikáját elemezve a történészek általában az olasz minta követését emelik ki. Kevesebb figyelem irányult arra, hogy vajon a náci Németországtól tanult-e? A jelen munka egyik hipotézise, hogy az agrártársadalom feszültségeinek kezelése terén a Gömbös-kormányzat igen nagy figyelemmel kísérte a német agrárpolitika kezdeményezéseit. Ennek fókuszában a „Blut und Boden”, azaz „a vér és föld” koncepciója állt, mely nem pusztán a vidék és a parasztság támogatásának általános programját jelentette, hanem az ideológia – mint minden más területen – faji alapon átértelmezte, újrafogalmazta a föld és a parasztság lényegét, funkcióját. Hasonló gondolatok Gömbösnél már a 20-as évek első felében is megjelentek, de a cselekvésre csak kormányra kerülése után jött el az idő. Az első években akkor is foglya maradt a nagybirtokos arisztokrácia érdekeit képviselő kormánypártnak, mely továbbra is ellenállt a földreformnak. A német agrár- és szociálpolitika viszont számos alternatív megoldást kínált a parasztság helyzetének javításra, amire Gömbösnek is nagy szüksége volt az új hadsereg bázisának megteremtése végett. Ahhoz, hogy a következőkben szisztematikus összehasonlítást tehessünk, érdemes részletesebben megismerni a korabeli német szociálpolitikát és agrárprogramot.²⁶⁷

2.6.1. A német új szociálpolitika elmélete és gyakorlata

A huszadik század első felében általánosan elfogadott nézet volt, hogy az emberek gondolkodását, világlátását két alapvető eszmerendszer uralja. Az egyik a nemzeti érzés, a másik a szociális gondolat. Ez halmozottan igaz Németországra, ahol az első világháború utáni vereség, a versailles-i rendszer okozta korlátozások, a nemzeti érzésben elszenvedett sérülések, valamint a folyamatosan jelenlévő társadalmi, szociális válságok nagyfokú mozgásteret, politikai felemelkedési lehetőséget teremtettek olyan mozgalmak, eszmék számára, mely ezeket a célokat, eszméket együtt tűzték zászlajukra. A nemzetiszocialista mozgalom már nevében is sokat elárult programjáról. A két világháború közötti magyar szociálpolitika egyik legkiválóbb elméleti kidolgozója és intézményesülésének szervezője, Kovrig Béla szerint: „A német nemzeti mozgalom a maga integráló, a maga mindent átfogni

---

beszerző és értékesítő hálózataként működött. Fehér György: A termelés változó feltételei. In: Agrárvilág Magyarországon, 1848–2004. Szerk. Estók János – Fehér György – Gunst Péter – Varga Zsuzsanna. Argumentum, Budapest 2008. 120–121.

²⁶⁷ Erről bővebben lásd: Németh István: Németország története. Egységtől az egységig (1871-1990). Aula Kiadó, Budapest, 2004. 185-244., Tyrell, Albrecht: Auf dem Weg zur Diktatur. In: Deutschland 1933-1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft. Hrsg. Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke-Hans – Adolf Jacobs. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1992. 15-31., Die nationalsozialistische Machtergreifung. Hrsg. Michalka, Wolfgang. Paderborn, München, 1984., Höhne, Heinz: Die Machtergreifung. Deutschlands Weg in die Diktatur. Rowohlt, Reinbek, 1983.

akaró beállítottságával nem elégedett meg a tömegeknek a nacionalizálásával: az ideológiát, az eszmét, a szocializmus alap gondolatát is nacionalizálni igyekezett.”²⁶⁸

1933 januárjában Németország helyzete kaotikus volt. Állandósult a kormányzati válság, a kormányok mögött évek óta nem állt parlamenti többség, az utcán polgárháborús állapotok uralkodtak, a pártok paramilitáris egységeinek összetűzései folytonos bizonytalanságot, félelmet keltettek az átlag német állampolgároknál. Az elhúzódó világgazdasági válság rendkívül mély szociális, társadalmi válságot is jelentett. Fontos azt is kiemelni, hogy a német társadalom az I. világháborút követően több szakaszban átélte a munkanélküliség, egzisztenciavesztés, társadalmi lesüllyedés veszélyét. Németországban a foglalkoztatottak 40%-a lett munkanélküli, az 1931-ben kirobbanó hitelválság tovább növelte az évek óta meglévő szociális problémákat. A munkanélküliség ekkor érte el a csúcspontját, kb. egy millió munkanélküli semmilyen ellátásban sem részesült.²⁶⁹ A munkavállalók teljesen ki voltak szolgáltatva a munkaadóknak, mivel a munkaerőpiacon jelentős kínálati többlet mutatkozott. A hatékony munkás-érdekképviseletet az is gátolta, hogy nem volt egységes szakszervezeti mozgalom, a különféle szakszervezeti szerveződések más-más politikai pártokhoz, csoportokhoz kötődtek. A válság miatt az állam adó- és járulékbévételei jelentősen csökkentek, így kevesebb jutott a szociálpolitikára, a munkanélküli segélyezésre is.

„A nemzetiszocializmus gondolkodása és cselekedetei, s ezzel állama a központba állítja a munkásokat és a parasztokat, a kézműveseket és az alkalmazottakat, egyszóval minden dolgozó németet.”²⁷⁰ Németországban, ahol a szociáldemokráciának és a szakszervezeteknek nagy társadalmi beágyazottsága volt, először a régi, nagy tömegbázisú munkáspártokat kellett adminisztratív módon felszámolni, vezetőiket börtönökbe és táborokba hurcolni, s ezután következtek azok a válságenyhítő intézkedések, amelyekkel meg lehetett nyerni jelentős szervezett munkástömeget. A munkáspolitikát mint a szociálpolitika meghatározó eleme fontos részévé vált a náci rendszer tömegbázisának.

A nemzetiszocialista rendszer mint totális állam alapvető törekvése volt, hogy megvalósuljon az egyén teljes kontrollja, irányítása és ellenőrzése egy központi szervezet, az állam által. A náci párt ideológiai előzményeiből és programjából is következett, hogy a munkának, a munkásnak új értelmezése, faji alapon is megfogalmazott központi szerepe lett. „A német álláspont szerint a munka rendjét a liberalizmus korában a piaci mechanizmus állapította meg. ... A munka tulajdonképpen magának a személyiségnek a kibontakozása a nemzetközösség érdekében. A munkának ez a magas rangja az, amelyből kikövetkeztették a nemzeti munka rendjét.”²⁷¹ Munkavállalóként, foglalkozási áganként, generációnként egy-egy centralizált intézményt hoztak létre. Ez nem egyszerűen kizárta más szerveződések, civil vagy egyházi kezdeményezések működését, hanem kiterjedt az egyén feletti ellenőrzésre, nemcsak a munkahelyén, hanem mindennapjaiban, a hétköznapiakon és családi szinten is.

A szakszervezetek teljes felszámolása után 1933. május 10-én Robert Ley vezetésével létrejött a Német Munkafront (DAF), mely egyedüli ilyen intézményként teljes egészében

---

²⁶⁸ Kovrig Béla: A nemzeti szocializmus szociálpolitikája. In: A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Szerk. Martonffy Károly. M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1939. 124.

²⁶⁹ Kranig, Andreas: Arbeitnehmer, Arbeitsbeziehungen und Sozialpolitik unter dem Nationalsozialismus. In: Deutschland 1933-1945, 136.

²⁷⁰ uo.

²⁷¹ Kovrig Béla: A nemzeti szocializmus szociálpolitikája, 128-129.

átvette a korábbi szakszervezetek, munkásszervezetek funkcióit. Célja azonban nem a munkás-érdekképviselet volt, hanem a hatalom akaratának érvényesítése a munkavállalók körében. Az alapító kongresszuson maga Hitler is beszélt. Keményen – számos történelmi példát említve – bírálta a marxizmust, a szociáldemokráciát és a régi szakszervezeteket. Új alapokra kell helyezni az egyén és a közösség viszonyát. „Olyan államkormányzatra van szükségünk, amely valóban tekintélyt képvisel, és pedig olyan tekintélyt, amely nem kötődik egy társadalmi réteghez sem. ... És egyenlő jog az én szememben az egyenlő kötelességek örömmel való vállalását jelenti. Ne hangoztassák mindig csak a jogot, hanem szóljanak a kötelességről is.”²⁷² Kezdetben a munkásokat 14, az alkalmazottakat 9 szakmai és ágazati szövetségbe szervezték, melyek később kibővültek más foglalkoztatottakkal is.²⁷³

1933. június 1-én törvényt hoztak a munkanélküliség csökkentésének érdekében, ami Reinhardt-program néven vált ismertté.²⁷⁴ Célja az volt, hogy az építkezések állami támogatásával csökkentsék a munkanélküliséget. Első elemeként egy milliárd birodalmi márkával támogatták a magán- és középületek építését, valamint adókedvezménnyel is fokozni akarták a foglalkoztatási hajlandóságot, azaz támogatták az olyan üzemeken belüli fejlesztéseket, melyek növelik a munkavállalók számát. A munkanélküliséget kívánta csökkenteni a törvény azáltal is, hogy támogatta a nők háztartási alkalmazottként való foglalkoztatását. Gyermekkedvezményt vezettek be a női háztartási alkalmazottakra. Szeptembertől, a program második részeként, a mezőgazdasági beruházásokat és a lakóházak építését támogatták.

A munkanélküliség visszaszorulását remélték elérni a belső fogyasztás növelésével. Ennek érdekében bizonyos termékek adótartalmát csökkentették, vagy megszüntették. 1933. július 11-én Reinhardt pénzügyi államtitkár rádióbeszédben jelentette be az új gyártmányú személygépkocsik és motorkerékpárok adójának a megszüntetését.²⁷⁵

Mindezen gazdaságtámogató intézkedések, közmunkaprogramok, adócsökkentések, az állami apparátus felduzzasztásának hatására valóban csökkent a munkanélküliség aránya, ami a náci propaganda egyik sarkalatos pontja lett. Hozzá kell tenni, hogy az általános hadkötelezettség 1935. márciusi bevezetése már önmagában is mérsékelte a munkanélküliséget, sőt hosszabb távon, a hadigazdaságra való felkészülés jegyében fokozatosan munkaerőhiány is kialakult.

1. sz. táblázat
A munkanélküliség alakulása Németországban²⁷⁶

Év	Létszám (millió fő)
1928	1,4
1929	1,9
1930	3,1
1931	4,5

²⁷² Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban 1918-1945. L' Harmattan, Budapest, 2007. 191-192.

²⁷³ A szervezeti tagság kötelező volt, a bérből 1,5% tagdíjat vontak le. Létszáma 1936-ra kb. 20 millióra növekedett.

²⁷⁴ Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick. Chronik, Ereignisse, Zusammenhänge. Deutscher Taschenbuch Verlag, 2007. 215.

²⁷⁵ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban, 200.

²⁷⁶ Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick, 216.

1932	5,6
1933	4,8
1934	2,7
1935	2,1
1936	1,5

A munkaügy területén végbement változásokat 1935-ben, Robert Ley mint birodalmi szervezési vezető így összegezte: „Csupán Németországban dicsekedhetünk azzal, hogy az osztályharcot valóban kiiktattuk, s magunk mögött tudjuk, legalábbis széles és nagy tömegben elvettük táptalaját. Számunkra az üzem jelenti a teljességet. Felfogásunk szerint az üzem összetart és összetartozik. Féltékenyen ügyelnünk kell arra, hogy az üzem egységét semmi se befolyásolja. Sem a vállalkozónak, sem a munkásnak nem szabad egymástól eltávolodnia. ... a vállalkozó és a munkás egyaránt katona, pusztán eltérő posztokon állnak. Mindannyian a munka katonái, közös becsületük, akaratuk és sorsuk van. S ez pedig az osztályharc meghaladása.”²⁷⁷

A magyar kortárs, Kovrig Béla ezzel kapcsolatban a következőt emelte ki: „A korporatív gazdálkodás elvei Németországban nem érvényesülnek, a termelést az állam etatikus alapon szervezi meg, meghagyván a magánkezdeményt, a magántulajdont, de a tőkét a munkának minden funkcióját és a vállalkozásnak minden jelentősebb megnyilatkozását alárendeli a nemzeti hasznosság elvének.”²⁷⁸

A totális rendszer lényegét jelentette az állam szerepének, mindenhatóságának érvényesülése a társadalomban, így a szociálpolitikában is. A szociálpolitika kizárólagos intézményi szereplője az állam lett. Felszámolták a munkaerő szervezésével, munkaközvetítéssel, a munkanélküli biztosítással foglalkozó intézmények önállóságát. Megvalósult a munkaerő ágazonkénti elosztása, irányítása, mely a kezdeti gazdasági szempontok mellett egyre inkább katonai célokat szolgált. 1935 februárjában bevezették a munkakönyvet. A háború közeledtével a munkaügyi kormány megbízott jogköre jelentősen kibővült. A munkaidő folyamatosan emelkedett.²⁷⁹

1935. június 26-án törvényt hoztak „A birodalmi munkaszolgálatról.”²⁸⁰ „A birodalmi munkaszolgálat célja, hogy a német ifjúságot a nemzetiszocializmus szellemében népközösséggé formálja, és a munkáról alkotott valódi véleményre, mindenekelőtt a kétkezi munka tiszteletére nevelje. ... A birodalmi munkaszolgálat a köz számára hasznos munkák elvégzésére szól.”²⁸¹ 1937-re a hivatalos propaganda Németországban a munkanélküliség kérdését megoldottnak tekintette. Valójában a teljes foglalkoztatás nem valósult meg, adatok szerint még 912 ezer főnyi munkanélküli volt.²⁸² A hivatalos politika ezen a tényen túllépve

²⁷⁷ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban, 345-346.

²⁷⁸ Kovrig Béla: A nemzeti szocializmus szociálpolitikája, 130.

²⁷⁹ Míg a munkaidő 1933-ban 42,9 óra volt hetente, 1938-ban már 46,5 óra. Az órabérek reálértéke csökkent, de a munkásság valóságos reáljövedelem-csökkenést nem élt át, mivel a munkaórák száma nőtt. Többet kellett dolgozni az életszínvonal megtartásához. Az 1938-as munkatörvénykönyv az átlagos munkaidőt 10 órában határozta meg, de korlátlan mértékben lehetővé tette a túlóráztatást. Németh István: Németország története, 206.

²⁸⁰ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban, 310.

²⁸¹ A szolgálati kötelezettség a 18 és 15 év közötti fiatalokra terjedt ki. Ezeket a tendenciákat jól mutatja az 1936. szeptember 26-i rendelet a munkaszolgálat újraszabályozásáról. Ennek ideje fél év, mely kiterjed minden munkaképes hadköteles személyre. uo.

²⁸² Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick, 216.

1937. szeptember 6-13. között Nürnbergben megrendezett 9. birodalmi pártnapot a „Munka Birodalmi Pártnapjaként” ünnepelte, mint a munkanélküliség elleni harc sikerét.²⁸³

A náci ideológiában központi szerepet játszott a család, ill. a családban betöltött – a hatalom által elvárt – szerepek és funkciók. A családot, az anyaságot, a gyermekeket nem önmagukban tekintették értéknek, hanem mindezt alárendelték a faji szemléletnek és programjuknak. A második világháború alatt, ill. annak közeledtével a nyílt katonai célokat szolgálta a családpolitika. „A német erő szent bölcsője a család, amely minden élet forrása. ... Nincs szükségünk helótákra és gyengékre, hanem egészséges és erős, német jellegű német férfiakra és nőkre, mert csak így biztosítható Németország nagysága és jövője.” – mondta Hans Frank akkori miniszter, a megszállt Lengyelország későbbi főkormányzója.²⁸⁴ A gyermekvállalási kedv növelése érdekében az adópolitikában a családokat támogatták az egyedülállókkal szemben. Bevezették a gyermekgondozási járulékot, a családi pótlékot és a házastársak esetén az adófizetés megosztásának lehetőségét. A házasságkötések számának növelését külön adókedvezményekkel is ösztönözték. Bevezették a kamatmentes házassági kölcsönt. A hadicélokat szolgáló gyerekszám-növelés érdekében a háború elején a családi- és gyermekkedvezmények jelentősen növekedtek.²⁸⁵

2.6.2. „Blut und Boden” („Vér és föld”)

A náci ideológiában a kezdetektől fogva meghatározó szerepe volt a parasztságnak és a mezőgazdasági munkának. A vidékről folytatott párbeszéd fontos szerepet játszott több szempontból is. 1933 előtt segítette a náci pártnak választási támogatottságot szerezni.²⁸⁶ A párton belül 1930-ban megalakult az Agrárapparátus, mely a Birodalmi Parasztszövetség kereteit kihasználva kívánt egyre nagyobb teret nyerni. A parasztek felbátorítva érezték magukat: szívesen vették az irántuk tanúsított különleges bánásmódot és azzal viszonyozták, hogy a náci rendszer gyakorlatilag megingathatatlan támogatói lettek. A parasztek számíthattak a mezőgazdasági termékek stabil árára, és garantált piacra a termékeik számára. Kevés változtatással tovább folytathatták az életmódjukat, munkájukat, és védve voltak az olyan gazdasági válságoktól, mint amilyen a húszas években is lezajlott.

A hatalomra kerülést követően az agrárium miniszteri irányítója Alfred Hugenberg volt, a DNVP (Német Nemzeti Néppárt) politikusa. Őt 1933. június végén váltotta fel Walther Darré mint birodalmi ellátási és mezőgazdasági miniszter.²⁸⁷ Mielőtt az ő nevéhez fűződő „Blut und Boden” koncepció tartalmi elemeit sorra vesszük, érdemes felidézni munkássága főbb elemeit.

---

²⁸³ Nolte, Ernst: Der Nationalsozialismus. München, 1963. 120.

²⁸⁴ uo. 66.

²⁸⁵ uo. 31.

²⁸⁶ A statisztikai adatok alapján a náci propaganda hatékony volt a parasztság körében. Míg a mezőgazdaságban dolgozók aránya a weimari korszakban 7 % alatt volt, addig 1930 őszén a náci párt taglétszámának 14,1%-át tették ki. Amikor 1930 szeptembere és 1933 januárja között a taglétszám 130.000-ról gyors ütemben 850.000-re emelkedett, a növekedés 13,4%-át adta a parasztság. Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick, 195.

²⁸⁷ Walther Darré (1895-1953). 1933 és 1942 között a nemzetiszocialista agrárpolitika tényleges irányítója. 1930-ban jelent meg a Neuadel aus Blut und Boden című műve, mely a náci párt agrárpolitikájának, agrár-szociális intézkedéseinek elméleti alapozását jelentette. 1942 után kegyvesztetté vált.

Darré pályafutása kezdetén tanulmányozta a genetikát, s az állattenyésztésben elért eredményeit alkalmazta emberekre, és a faji kiválasztás kérdésének megoldására. Tagja volt a jobboldali *völkisch* mozgalomnak, és aktívan támogatta a megvédendő „felsőbbrendű északi rassz” ideológiáját. Az 1920-as évek végén közzétett cikkeiben Darré javaslatot tett arra, hogy „kitenyésszenek” egy új vidéki elitet, amely Németországot elvezeti a jövőbe. 1930-ban csatlakozott a náci párthoz, és azzal a feladattal bízták meg, hogy erősítse a nácik vidéki bázisát azzal, hogy megpróbálja a nácizmus vonzóerejét vidéken is elterjeszteni. Darré ezt sikerrel végrehajtotta. Agrárapparátusával (Agrarischer Apparat), minden falut elért, és a vidéket is „felsorakoztatta”(Gleichschaltung). Darré szélsőséges rasszista nézetei, és a fajtenyésztésről vallott gondolatai felkeltették Heinrich Himmler figyelmét, aki 1932 januárjában Darré-t nevezte ki az SS Rasse- und Siedlungshauptamt-jává (SS Faji és Településügyi Főhivatalnok). 1933-ban Darré követte Hugenberg-et a birodalmi élelmezési és mezőgazdasági miniszteri székben, fölvette a Reichsbauernführer (Birodalmi Parasztvezér) címet, és ő lett a Reichsnährstand (Birodalmi Élelmezési Hivatal) vezetője.²⁸⁸ Hivatalának központja egy alsó-szászországi városban, Goslarban működött, melyet 1936 és 1945 között „Birodalmi Parasztság Városának” (Reichsbauerntadt) neveztek el. 1934-38 között monumentális „Birodalmi Parasztság Napja” (Reichsbauerntage) ünnepségeket tartottak.

Könyveiben a jövő történelmének biológiai letéteményesét egy új parasztságban vélte felfedezni. Darré szerint az államnak különleges gondoskodásban kell részesítenie a parasztságot, a német nép ’vérforrását’, amely a hazai földben való gyökerezettségével (vér és föld) és közösségalkotó erejével szemben áll a nagyvárosi proletariátus gyökértelenségével.”²⁸⁹ A náci vezetők fogadókészségét jól mutatja Hitler 1933. április 5-i beszéde. „A történelem azt mutatja, hogy egy nép élhet a városi elem nélkül, mely a parasztság nélkül életképtelen. ... A német nép a parasztnak köszönheti megújulását, felemelkedését, és ezzel azt a politikai változást is, amely a német viszonyok általános javulásához vezet.”²⁹⁰ A náci ideológia gyakran idézett gondolata, hogy a liberalizmus egyéni központú volt, a marxizmussal együtt lemondott a parasztságról és a vidékről. Ezzel szemben ők a népet, mint közösséget, a kollektívizmust szolgálják, ha kell az egyénnel szemben is. Ez a közösségi életérzés és felelősség a legteljesebben a parasztság körében él. Hitler számos alkalommal kifejtette, hogy a német nép demográfiai fejlődésének jövője is a parasztságban rejlik, ezért is kell minden erővel támogatni. A parasztság és a német nép egészének sorsa és jövője a legösszeforrottabb kötelék.

Darré küldetésének tekintette, hogy „megmentse” a parasztokat, életformájukat és világukat az iparosodás és városiasodás jelentette veszélyektől. A mezőgazdaság védelmét egyúttal előfeltételnek is tekintette ahhoz, hogy a német nép „faji integritását” helyreállítsák. Ennek a küzdelemnek óriási jelentősége volt, mivel a nácik úgy hitték, hogy a német nép sorsa a *Bauernstand* (a parasztság állapota) sorsától függ.²⁹¹

---

²⁸⁸ Darré rasszista és antiszemita nézetei fontos szerepet játszottak az eutanázia programban, és a Kelet-Európában a szlávok ellen folytatott „faji küzdelemben”. A keleten vívott háborúnak életteret (Lebensraum) kellett biztosítani a német telepesek számára, amint azt Hitler könyvében, a *Mein Kampf*-ban, elképzelte.

²⁸⁹ Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban*, 67.

²⁹⁰ uo. 203.

²⁹¹ Corni, Gustavo: *Hitler and the Peasants. Agrarian Policy of the Third Reich, 1930-1939*. Berg, New York, 1990. 27.

Az 1930-as években Darré aktívan publikálta nézeteit, és megalapította a *Deutsche Agrarpolitik* (Német Agrárpolitika) című periodikát, amely a későbbiekben *Odal* néven vált ismertté. 1934-es „Das Bauertum als Lebensquelle der Nordischen Rasse (A parasztság mint az északi rassz létforrása)” című könyvében Darré kifejti, hogyan alakította a német népet a letelepedési és az örökségminták hosszú hagyománya. A németek a történelemben parasztokként jelentek meg, és mindig megvetették a városias területeket; szöges ellentétben a nomád népekkel – különösen a sivataglakó zsidókkal – akiből hiányzott a faj és a hely ilyen „geo-kulturális” köteléke a faj és a hely között²⁹². A német nép (vér) és ország (föld) közötti különleges kapcsolatot tekintette a történelmi alapnak Németország túlélésére, és ez indokolta kulturális dominanciáját. Az iparosodás és a városiasodás fenyegetést jelentettek a paraszti gazdálkodásra, és ezzel a német nép lényegére. A kisparaszti gazdaságok védelmét így előfeltételnek is tekintette ahhoz, hogy a német nép „faji integritását” helyreállítsák.

Darré új értelmezést adott a „vér és föld” eszméjének. Ő a „vért” „fajként” akarta értelmezni. A parasztok nem csak a „friss vér” voltak, akik emberekkel látták el a városokat; ők voltak az „északi rassz létforrása”²⁹³. Egy új – az agrárközösségben gyökerező – uralkodó osztály létrehozását képzelte el. Ez az elkötelezett szociál-darwinizmus egy faji kiválasztódási rendszert propagált a „német nép tenyésztési céljainak” elérésére²⁹⁴. A zsidók és a „kevésbé értékes” nem zsidók házasodásának korlátozását, valamint minden házasság és termékenység szigorú állami ellenőrzését is javasolta, továbbá hogy sterilizálják a közösség minden olyan tagját, aki fenyegetést jelenthet a német nép „faji tisztaságára”. A következő években a nácik mindezeket az intézkedéseket bevezették, habár az új falusi politikai elit eszméjét soha sem tették teljesen a magukévá.

A „vér és föld” náci ideológiája kiemelkedően bánt a paraszttal, és kis családi gazdaságukkal, minthogy őket tekintette a német állam, nép és kultúra magjának és nélkülözhetetlen alapjának. Egy példa nélkül álló propagandakampányban ezt az üzenetet sugározták országszerte, melynek során minden falut elértek a birodalomban. Miközben valószínűnek látszik, hogy csak kevés paraszt olvasta Darré könyveit, illetve kevés figyelmet fordítottak a „tenyésztési céljaira”, örömmel fogadták azt a fontosságot, amit nekik tulajdonított mint a német nép Landvolk-ja (föld népe) és Nährstand-ja (táplálója). A gondosan megszervezett országos betakarítási ünnepekre – mint például a Hameln melletti Bückelberg-en az éves aratóünnep – odasereglett a parasztság. Több százezer ember látogatott el ezekre a grandiózus látványosságokra, melyek csúcspontját Hitler és Darré beszédei jelentették. Az éves ünnepek népszerűbbek voltak, mint a Nürnbergben tartott bombasztikus pártösszejövetel, de a céljuk ugyanúgy a nacionalizmus és a militarizmus propagálása volt. Ezekre úgy is tekinthetünk, mint Darré politikai befolyásának és népszerűségének a jelzőire a 30-as években, amik egyúttal demonstrálták a mezőgazdaság fontosságát a náci rezsimben.²⁹⁵

---

²⁹² Darré, Richard Walther: *Das Bauertum als Lebensquelle der nordischen Rasse*. Lehmann, München, 1934.

²⁹³ uo.

²⁹⁴ Darré, Richard Walther: *Das Zuchtziel des deutschen Volkes*, 1931. in *Um Blut und Boden. Reden und Aufsätze*. Lehmann, München, 1942.

²⁹⁵ Az utolsó fesztivált 1937-ben tartották; 1938-ban hirtelen törölték a programot, mivel szükség volt a vonatokra – amelyek parasztokat szállítottak volna Németország minden részéből Hamelnba –, hogy csapatokat szállítsanak a cseh határra a Szudéta-válság idején. 1938 után Darré egyre inkább háttérbe szorítva érezte magát

2.6.3. Az új koncepció intézményesülése

Volt egy másik szempontrendszer is, amely stratégiai jelentőségűvé tette az élelmezési szektor ügyét. Mindenekelőtt az élelmiszer ellátottság létfontosságú volt a német morál magasan tartásához, és hogy fenntartsák a náci rezsim iránt kedvező és azt támogató közvéleményt. Másodsorban, a mezőgazdasági termelést növelni kellett, hogy elérjék az önellátást az élelmezés terén. Végül pedig, de nem utolsó sorban, az élelmezés alapul szolgált magához a háborúhoz, mivelhogy az önellátás nem volt elérhető a Birodalom meglévő határai között. A náci elképzelések megvalósításához több élettérre, és az európai piac átszervezésére volt szükség.

Németország első világháborús tapasztalatai – amikor az elhibázott agrárpolitikai intézkedések és az antant blokád jelentős élelmiszerhiányt eredményeztek – folyamatosan emlékeztettek az élelmezési szektor elsőrendű fontosságára. A náci vezetők meg voltak győződve arról, hogy Németország az otthoni front összeomlása miatt szenvedett vereséget a nagy háborúban. Hasonló összeomlás elkerülése végett elsőrendű szempontnak tekintették a német civil lakosság elegendő élelemmel való ellátását, és az élelmiszer fejadagok csökkentéséhez csak végső esetben folyamodhattak. Darré és utóda, Backe²⁹⁶ is világosan megértették ezt az alapigazságot, és óvakodtak attól, hogy megismételjék az első világháború során elkövetett agrárpolitikai hibákat.²⁹⁷

A termelés növelésére egy propagandakampánnyal mozgósították a vidéket az Erzeugungsschlacht-ra, vagyis a termelési csatára, aminek Mussolini 1925-ben a gabonatermés növelésére meghirdetett *battaglia del grano*-ja szolgált modellül. Olaszországhoz hasonlóan – ahol hat év alatt harminc százalékkal növelték a búzatermést – hatalmas propagandakampányokat szerveztek a „csata” jegyében. Több ezer találkozót szerveztek és röpiratokat osztogattak, amiken katonai nyelvezettel bátorítottak a nemzeti ügy támogatására. 1927 és 1936 között a hazai mezőgazdasági termelés jelentősen, huszonnyolc százalékkal emelkedett, de az önellátást csak néhány területen érték el (pl. kenyér, burgonya, cukor, hús.)²⁹⁸ Más termékekből – mint például a zsír, a tojás vagy a lótakarmány – még a háború kezdetén is nagy mennyiségben importáltak.²⁹⁹

Mindhogy a parasztok viselték az egyre növekvő élelemtermelés terhét az egyre rosszabbodó körülmények között – a termékeikért kapott alacsony árak, a termelési kvóták, kevesebb munkás a gazdaságban és a befektetések hiánya mellett – a morális kötelességük és a nemzeti felelősségükre apellálás fontosabbá vált, mint bármikor előtte. Kemény munkájukért és áldozataikért cserébe a parasztoknak új korszakot ígértek a háború után. Darré Németországot parasztbirodalomként (Bauernreich) képzelte el, ahol a mezőgazdasági szektor jelentős modernizáción esne át, és nagy befektetéseket invesztálnak bele. Backe osztotta Darré elképzelését a modern paraszttállamról, de hangsúlyozta, hogy ennek bevezetéséhez

---

a náci vezetők között. Agrárkultusza kevesebb publicitást kapott, de segítségére volt a náciknak egészen a rezsim összeomlásáig.

²⁹⁶ Backe, Hebert (1896-1947) német politikus, SS-funcionárius, Darré utóda a Birodalmi Élelmezési és Mezőgazdasági Minisztérium élén 1942-1945.

²⁹⁷ Corni, Gustavo – Gies, Horst: „Blut und Boden”. Rassenideologie und Agrarpolitik im Staat Hitlers. Schulz-Kirchner Verlag, Idstein, 1994. 402-403.

²⁹⁸ Tooze, Adam: The Powers of Destruction. The Making and Breaking of the Nazi Economy. Viking, New York, 2007. 192-193

²⁹⁹ Evans, Richard: The Third Reich in Power. Penguin Books, New York, 2006. 349.

kulcsfontosságú Németország életterének a növelése. Az élelmiszer biztosításán túl, a parasztok jelentős szerepet játszottak volna az eljövendő Nagynémet Birodalomban (ez volt Németország neve 1943-tól, mely a Germánia nevet kapta volna).

Áttérve a konkrét intézkedésekre, az elsők között említendő, hogy 1933 szeptemberében a Reichsnährstand (Birodalmi Élelmezési Szervezet, német rövidítéssel: RNS) megalakításával elkezdődött a mezőgazdasági szektor jelentős átalakítása. Ez a hatalmas szervezet minden embert magában foglalt, aki az élelem termelésben, feldolgozásban és elosztásban dolgozott.³⁰⁰ Az RNS hat millió embert ölelt fel, vagyis a német munkaerő több mint 40 százalékát.³⁰¹ Darré számára – aki az RNS-t Backe-val együtt alakította – a Birodalmi Élelmezési Szervezet régi dédelgetett álmának a megvalósulása volt az egyesült „zöld frontról”. Az RNS arra volt hivatott, hogy a parasztok gazdasági helyzetét megerősítse, és megszilárdítsa helyüket a birodalomban azáltal, hogy egyesíti az érdekeiket, az antagonisztikus ellentétet és az individualizmust az együttműködéssel és a közösségérzéssel helyettesítve. A fasiszta Olaszország alakította meg elsőként ezt a korporációs rendszert az 1920-as években, és ennek sikerét a németek alaposan megfigyelték.

A Birodalmi Élelmezési Szervezet hierarchikusan épült fel, a Vezér (Führer) alapelv szerint. A csúcson Darré és Backe volt Berlinben, és onnan osztogatták utasításait a kinevezett kerületi és a helyi parasztvezetőknek, egészen a legkisebb faluig és a legapróbb tanyáig. Németországban az 55 000 falu mindegyikének volt egy Ortsbauernführer-e (helyi parasztvezér), akik az 500 Kreisbauernführer (kerületi parasztvezér) valamelyikének voltak alárendelve, akik pedig a tizenkilenc Landesbauernführer egyikének³⁰². Ez teljes irányítást biztosított a mezőgazdasági szektor és az élelmiszertermelés felett. Az import, a mezőgazdasági termelés és az árak fixek voltak, és szigorú szabályozások vonatkoztak rájuk, melyeket betartattak, megszegőiket megbüntették.

A Birodalmi Élelmezési Szervezet valójában véget vetett a mezőgazdasági termékek szabad piacának. Az árakat szabályozták, a termelést irányították, az élelmiszert teljesen kivették a piaci hatások alól. Az RNS karjai a gazdálkodás gazdasági birodalmán túlra is elértek, és a paraszti élet részévé tette az előadásokat, az oktatást és egyéb társadalmi hozzájárulásokat is. Az RNS pénzalapja a minden parasztgazdaságra kivetett adóból származott, ami lehetővé tette 20 000 fős személyzet felvételét, és több mint egy millió birodalmi márkára rúgó költségvetést. Ennek az óriási szervezetnek elképesztő hatalma és befolyása volt. Németország GDP-jének több mint 20 százalékát ellenőrizte az RNS, miközben a termékértékesítések összértéke elérte a harminc milliárd birodalmi márkát.³⁰³

Habár az RNS független szervezetként működött, valójában fontos eszköz volt az állam kezében a mezőgazdaság minden részének a szabályozására. 1936-ban, a négyéves terv megkezdésével, az állami beavatkozás tovább nőtt. Egy sor szabályozást vezettek be az élelmiszerpiacon az élelmiszer-ellátás és az árak irányítására. 1937 januárjában jegyrendszert vezettek be a vajra, a margarinra és a zsírra. 1938 után a parasztgazdaságok termelésének

---

³⁰⁰ Gies, Horst: Die Rolle des Reichsnährstandes im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. In: Der Führerstaat: Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches. Hrsg. Gerhard Hirschfeld – Lothar Kettenacker. Klett-Cotta, Stuttgart, 1981. 270-304.

³⁰¹ Tooze, Adam: The Powers of Destruction, 188

³⁰² uo. 187.

³⁰³ uo. 187-188.

ellenőrzését új szintre emelték. Minden farmgazdaságnak ki kellett töltenie egy Hofkartét, amiben a betakarítást és az állattenyésztést tartották nyilván. Bizonyos mennyiségű élelmiszert fogyasztásra fordítottak, a többit át kellett adni az államnak. Ezek az intézkedések együttesen biztosították a rezsim teljes ellenőrzését a mezőgazdaság felett, és a teljes szektort alárendelték a háború gazdasági szükségleteinek. A növekvő nyomás alatt a parasztek küzdöttek, hogy teljesítsék a termelési kvótákat, többet dolgozva és kevesebbet kapva a termékeikért. Az agrárideológia különösen a parasztasszonyok valós helyzetével került szembe, akik anyaként és a faji örökség hordozóiként a vér és föld ideológiájának középpontjában álltak. Anyaként és családfenntartóként meglévő felelősségükön felül a nőknek kellett pótolniuk a gazdaságból kiesett férfi munkaerőt, és egyúttal dolgozniuk kellett, hogy teljesítsék a megnövekedett termelési követelményeket. A parasztek Németország szerte rosszalatták a szigorú ellenőrzést, az alacsony árakat, és az állami beavatkozást az ügyeikbe. Panaszkodtak a számos új rendelet miatt, amik megváltoztatták az öröklés hagyományos rendjét és a tulajdonkezelést. Nyilvánvaló elégedetlenségüket azonban ellensúlyozta és enyhítette az egyébként irántuk mutatott különleges bánásmód, és az általában kedvező helyzetük. Védve voltak a külföldi versenytől, viszonylag stabil jövedelmük volt, az adóterheik pedig csökkentek. A mezőgazdasági termékek ára gyorsabban emelkedett, mint az ipari termékeké.³⁰⁴ Sok paraszt azt látta, hogy az adósságai csökkennek vagy eltűnnek, és így többé már nem tartottak az ingatlanjuk elárverezésétől.

Az RNS által gyakorolt hatalmas befolyás és ellenőrzés ellenére az önellátást az élelmiszerkérdés megoldásában csak a már említett néhány területen tudták megvalósítani. Az élelmiszerkérdés megoldását valahol máshol kellett keresni. Ennek felismerése olyan tervhez vezetett, ami megoldotta volna a mezőgazdasági dilemmát, és elősegítette volna a nácik nagy ívű birodalmi terveit: a „Lebensraum” megszerzése keleten drasztikusan kiterjesztette volna a művelt földeket. Németország modernizációs potenciája és ipari vezető szerepe lehetővé tette volna számára, hogy agrártelepéseket küldjön szét egy nagy Német Birodalomban (1943-tól Nagynémet Birodalom), amely egészen az Urál-hegységig terjedt volna (bár ez nem bizonyítható egyértelműen). Mielőtt az agrárpolitika és a háború kapcsolatára térnénk, tekintsük át, hogyan küzdött meg a náci Németország a földtulajdon kérdésével.

2.6.4. Földbirtokpolitika

Az eredeti 1920-as náci pártprogram földreformra hívott fel, valamint „kompenzáció nélküli földelkobzásra, a közösségnek hasznos célok érdekében.” Ez a megközelítés, valamint az, hogy Darré hangsúlyozta a kisparaszti gazdaságok értékét a nemzet számára, riadalmat és gyanút keltett a nagybirtokosok körében.³⁰⁵ Hitler 1928 áprilisában „tisztázta”, hogy a pártprogramnak ez a pontja a zsidó telekspekulánsokra vonatkozott. A keleti nagybirtokosoknak nem volt mitől tartaniuk, birtokaikat nem vették volna el.

A tulajdonviszonyok területén – melynek a célok szerint jelentős szociális kihatásai is lennének – a legjelentősebb intézkedés az 1933. szeptember 29-én kiadott „Birodalmi örökbirtok-törvény” volt. A törvény bevezetője jól összegzi annak politikai és szociális célját:

---

³⁰⁴ Tooze, Adam: *The Powers of Destruction*, 195-196.

³⁰⁵ Evans, Richard: *The Third Reich*, 420.

„A birodalmi kormány a régi német erkölcs biztosításával meg akarja tartani a parasztságot mint a német nép vérforrását. A parasztgazdaságokat az öröklés során meg kell védeni az eladósodástól és a szétforgácsolástól, hogy a család örökségeként tartósan szabad parasztságot kezében maradjanak.”³⁰⁶

Darré első nagyobb meghozott törvénye, a Reich Erbhof Gesetz (Birodalmi Öröklési Törvény, német rövidítéssel: REG) volt 1933 szeptemberében. Az Örökösödési Törvény célja a német parasztságot földbirtokainak a biztosítása és a parasztságot mint Németország „vérforrásának” a védelme volt. Az Erbhof (örökös farm vagy örökölhető birtok) új kategóriája a közepes méretű – 7,5 - 125 hektárig terjedő birtokokra vonatkozott.³⁰⁷ Ezeket a gazdaságokat megvédték az adósságoktól, és elszigetelték a piaci hatásoktól. Az Erbhofot nem lehetett tovább felosztani, és a „tisztá” parasztszaládok generációin át öröklődött volna tovább. A Bauer kifejezés tiszteletbeli címmé vált, amiért a farmlajdonosoknak folyamodniuk kellett. Az Erbhofbauer „egészséges származású”, aki bizonyítani tudta árja származását 1800-ig visszamenően. Lánygyermek, feleségek, és nem öröklő testvérek nem válhattak Erbhofbauer-ekké. Az Erbhof-nak a családon belül kellett maradnia; nem lehetett adni, venni vagy kölcsönre biztosítékként felhasználni. Az Erbhof védve volt az elárverezés veszélyétől. A gazdaságokon már meglévő adósságokat átvette a Rentenbank Kreditanstalt, egy államilag finanszírozott jelzálogbank, ami a farmgazdaságokra kollektíven vetette ki az adósságok visszafizetését.³⁰⁸

Az örökös a legidősebb fiú, vagy férfirokon lehetett, aki gondoskodott testvéreiről azok nagykorúvá válásáig. A törvény célja a parasztságot tulajdonosi, anyagi, szociális helyzetének stabilizálása volt, s hogy meggátolja a birtokaprózódást, eladósodást, a földdel és annak árával való spekulációt. Az ideológia a másod-, harmadszülött testvéreknek az élettér-elmélet részeként Keleten ígért földszerzési lehetőséget. A második világháború folyamán ennek határozott mozgósító és propaganda célja is volt. Az örökbirtokok száma a második világháború elejére meghaladta a 700.000-et és a mezőgazdaságilag művelhető területek 50%-át fogta át.³⁰⁹ Gyökeres változásra a birtokszerkezetben, a nagybirtok struktúrájában azonban nem került sor, ahogy radikális agrárreformra sem.³¹⁰

Általánosságban az Erbhof törvénynek nem lettek messzire ható következményei a földtulajdon szerkezetére. Németország délnyugati régiójában az örökösödési szokások eredményeként nagyszámú apró családi gazdaság jött létre, amik nem feleltek meg az Erbhof-ok követelményeinek, miközben elsősorban keleten a földbirtokosok kezén különösen nagy földbirtokok halmozódtak fel, és messze az örökös birtokok 125 hektáros maximális mérete fölötti területen gazdálkodtak. A kizárólagos kiválasztási eljárás és a szigorú faji kritériumok tovább csökkentették a számot úgy, hogy végül mindössze 700 000 farmot jegyeztek csak be Erbhof-ként. Ez a gazdálkodó népesség huszonkét százalékát, valamint a mezőgazdasági és

³⁰⁶ Tooze, Adam: *The Powers of Destruction*, 211.

³⁰⁷ Grundman, Herbert: *Agrarpolitik im 3. Reich Anspruch und Wirklichkeit des Reichserbhofgesetzes*. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1979.

³⁰⁸ Tooze, Adam: *The Powers of Destruction*, 182-186.

³⁰⁹ Darré, R. Walther: *A Német Birodalom és a délkelet-európai államok együttműködése a mezőgazdaság terén*. Budapesti Szemle 257 k. (1940) 749-751. sz. 184.

³¹⁰ A nagygazdaságok fontosságát némileg csökkentette, hiszen a 125 hektárnál nagyobb gazdaságok birtokosai elől elzárta a lehetőséget, hogy Erbhofbauer-ek legyenek (Örökös Gazdaparaszt), ami a legmagasabb tiszteletbeli cím volt, amit német parasztságot kaphatott. A törvény kizárta a legkisebb gazdaságokat is, melyeknek a tulajdonosait lenézték, és legfeljebb csak mint tartalék telepések szolgálhatták az új Birodalmat.

erdős területek harminchét százalékát érintette.³¹¹ Darré hangzatos állításai szerint a nagybirtokosok keleten tönkretették a parasztságot, ellopták a parasztoktól a földet, és földnélküli munkásokká tették őket, ám felhívását, hogy adják vissza a földet vagy osszák fel újra, ténylegesen soha nem valósították meg.³¹²

Darré törvénye soha nem érintette a junkereket, és nem segítette elő a közepes méretű parasztgazdaságok modernizálását sem. Minthogy pénzt nem lehetett kölcsönözni a gazdaságra, így a parasztoknak nem volt gépekbe befektethető vagy a földterületük növelésére fordítható tőkéjük. A marginalizálódott parasztbirtokokat kizárták ezekből a szabályozásokból a változások sem voltak rájuk hatással. Az Erbhof törvényt – viszonylag kis hatóköre ellenére – Németország szerte rossz szemmel nézték a parasztok, mivel nem vette figyelembe a hagyományos öröklési rendet, kizárta a feleségeket és a lánygyermeket, meg a föld és vagyon nélkül hagyott testvéreket. Az apák nem voltak abban a helyzetben, hogy végrendeletileg pénzt hagyjanak az örökségtől megfosztott gyermekeikre, és nem tudtak pénzt gyűjteni a hozományukra sem a gazdaságuk elzálogosításával.³¹³

Általánosságban a Birodalmi Öröklési Törvény és a Birodalmi Élelmezési Szervezet csak meglehetősen korlátozott hatással volt a falusi élet szociális valóságára. Az erős falusi közösségek a hagyományokban gyökereztek, és az intézmények olyan szolidaritási hálót nyújtottak, amit nem könnyen tudott lerombolni a totalitárius rendszer. Ez magyarázza azt is, hogy a parasztok morgolódása miatt nem fordult soha nyílt ellenállásba. A törvényeket és a kvótákat bizonyos mértékig meg lehetett kerülni, a parasztok pedig a helyi bíróságokhoz fordultak az örökösödési korlátozások elleni küzdelmükben. Az esetek többségében kivételt tettek a kérelmezőkkel. Továbbá, a parasztok alapvetően elégedettek voltak a fix árakkal és a termelési kvótákkal, amik biztosították a jövedelmüket, és mérsékeltek a szabad piac vagy az időjárás kockázatait. A Harmadik Birodalom idején az élet a parasztok számára többé-kevésbé a régi kerékvágásban folytatódott. Kiemelt társadalmi helyzetük, és a társadalom számára tett hozzájárulásuk révén érezhették, hogy értékelik őket. A parasztoknak elegendő ennivalójuk volt, és eleget kerestek, hogy eltartsák magukat. Ez máris több volt, mint amit megtapasztaltak a bizonytalan 20-as években és a gazdasági világválság éveiben.

Ugyanakkor a német mezőgazdaság a két világháború között számos olyan problémával küszködött, amit a náci politika sem tudott megoldani. Mielőtt Németország – 1934 szeptembere előtt – megnyitotta volna piacait a dunai államok agrártermékei előtt, elzárkózási politikát folytatott, így a mezőgazdasági árak 1933-34 relációjában 25%-kal növekedtek, ami kedvezőtlenül hatott az életszínvonal-politika céljaira.³¹⁴ Nem sikerült megállítani a vidéki népesség városokba áramlását, így a vizsgált korszakban Németország mezőgazdasági népessége legalább 500.000 fővel csökkent. A problémát a hatalom is érezte, ezért küldtek látványos külsőségek közepette fiatalokat és lányokat a mezőgazdasági idénymunkákra. A nagyfokú infrastrukturális beruházások – autópályák, repterek, katonai gyakorlóterek stb. – csökkentették a mezőgazdaságilag művelhető földek arányát.

---

³¹¹ Evans, Richard: *The Third Reich*, 422.

³¹² Corni, Gustavo: *Hitler and the Peasants*, 121.

³¹³ Evans, Richard: *The Third Reich*, 425.

³¹⁴ Németh István: *Németország története*, 244.

Egy politikai berendezkedés megítélésekor nem lehet intézkedéseinek csak bizonyos elemeit számba venni. Valóságos és hiteles képet csak politikájának teljes elemzése nyújthat. A nemzetiszocialista szociálpolitikában láthatóak önmagában bizonyos pozitív törekvések – mint pl. a munkanélküliség felszámolása, a családtámogatás stb. –, de ezek tényszerű megítélését csak akkor végezhetjük el, ha mindezeket a rendszer és ideológiájának egészébe helyezzük. A rendszer ideológiájának központi eleme a faji gondolat, politikai célja pedig a világalom megteremtése háború által. Hitler már 1936 őszén egyértelművé tette az ún. négyéves terv meghirdetésekor, hogy Németországot 1940-re alkalmassá kell tenni egy sikeres háború megvívására. Így a nemzetiszocialista szociálpolitika minden lépése a faji program megvalósítását, és egy olyan háborúra való felkészülést szolgálta, mely végül az emberiség valaha lezajlott lepusztítóbb világégéséhez vezetett.

2.7. A Gömbös-kormány intézkedései a válság után (1934-36)

2.7.1. Gömbös földbirtokpolitikai koncepciója

Ahogy korábban már hangsúlyoztuk, Gömbös számára a mezőgazdaság nem egy volt a gazdaság ágazati közül. Elsősorban nem gazdasági, hanem sokkal inkább szociális és politikai szempontok, illetve ideologikus megfontolások vezérelték őket. „A földművelés és a vele szorosan összekapcsolt mezőgazdasági ipar felel meg a természet rendjének: ez az Isten által ajánlott foglalkozás.” Ezért a legbecsesebb foglalkozási ágként értékelte, mely „...minden válságos időben a legbiztosabb refugium, bevehetetlen erős vár volt és lesz minden népre nézve”. A parasztot e munkája emeli a társadalom többi rétege fölé — vallotta —, mert általa állandóan összeköttetésben van a természettel, Istennel, tőlük függ fáradozásának minden eredménye, „lelke, erkölcsi élete tehát tisztább marad, mint bármely más foglalkozású embereké”.

Ezek az agrárius nézetek nemcsak a 19. század végi újkonzervatívok gondolataival rokoníthatók, hanem sokban hasonlítanak a korabeli olasz és német agrárpolitikai reformokkal. Kormányra kerülésekor Gömbös és hívei nem rendelkeztek olyan tömegebázissal, amelyre támaszkodva gyorsan és radikálisan módosíthaták volna a politikai struktúrát, mint Hitler Németországban, vagy akár Mussolini Olaszországban. Így a korábbi miniszterelnök Bethlen — többségben lévő hívei segítségével — mind a parlamentben, mind a kormánypártban hosszú ideig korlátozta Gömbös mozgásterét. Tervei megvalósításához csupán 1934-től kezdve tudott hozzákezdeni.

Nem véletlenül értékeli úgy a szakirodalom, hogy 1934-ben új szakasz kezdődött a Gömbös-kormány tevékenységében.³¹⁵ Ekkor került ugyanis napirendre jó néhány olyan kezdeményezés, amelyet már a Nemzeti Munkaterv is tartalmazott, viszont megvalósítására addig nem volt lehetősége a kormánynak. Ezek közé tartozott a birtokszerkezet aránytalanságának enyhítése a telepítési politika révén. Ezzel kapcsolatban a kormányprogram vonatkozó pontjai 1932-ben a következőket tartalmazták:

„51. *Telepítési politikánk*

---

³¹⁵ Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó, Budapest 2001. 266–271.; Vonyó József: Gömbös Gyula, 200–217.; Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 70–97.

A birtokmegosztás egészséges kialakításának előmozdítása végett egészséges telepítési politika kezdeményezésére és végrehajtására fogunk törekedni. Ebbeli törekvésünkben magasabb nemzeti érdeket tartva szem előtt, vigyázni fogunk arra, hogy a termelés folytonossága és eredményessége csorbát ne szenvedjen.

52. *Telepítési alap létesítése*

Birtokpolitikai és telepítési célokra az állami elővásárlási jog gyakorlása kapcsán megfelelő telepítési alapot kívánunk létesíteni.

53. *A hitbizományi rendszer reformja és kiterjesztése*

A hitbizományi rendszert megfelelő korrektívumoknak kívánjuk alávetni. Ki akarjuk azonban terjeszteni ezt a rendszert a kis- és középbirtokra is.”³¹⁶

A Gömbös-kormány célkitűzéseinek megvalósítása jegyében nyilvánvalóvá tette, hogy a birtokszerkezet aránytalanságainak enyhítése érdekében a nagybirtok bizonyos részét fel kell osztani a legnagyobb szegénységben élő törpebirtokos és bérmunkás rétegek között. Az arisztokrácia várható ellenállása miatt első lépésként a tagosítás elősegítésére dolgoztak ki programot, a paraszti gazdálkodást ugyanis rendkívül nehezítette az, hogy az örökösödési rendszer miatt egy-egy gazdaság földterülete több helyütt volt szétszórva a határban.³¹⁷ A probléma súlyát mutatja, hogy az 1930-as évek közepén a 2,1 millió birtokos tulajdonában lévő 8,6 millió katasztrális holdnyi terület 14,8 millió parcellára volt felaprózva, tehát egy kisbirtokos átlagban 4 holdra rúgó birtoka 7 darabban helyezkedett el.³¹⁸ Nem nehéz elképzelni, hogy milyen időbeli és költségben mutatkozó terhet jelentett az egymástól távol fekvő, szétszórt parcellák megközelítése, művelése stb.

Ezen a szétaprózottságon segített volna a tagosítás. Az a birtokrendezési eljárás, amelynek során egy-egy gazdának az adott település határában szanaszét fekvő birtokrészeit (parcelláit) a tulajdonosok közös beleegyezésével, valamely törvényes fórum közreműködése révén egy vagy több, de a korábbinál lényegesen kevesebb darabba vonják össze. Az 1930-as évek első felében az Országos Mezőgazdasági Kamara, a regionális kamarák, és a Budapesti Mérnöki Kamara, az OMGE és más szervezetek igen aktívan léptek fel a tagosítás ügyében. Megmozdult a tudományos élet is. Az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentéseiben állandóan ott szerepelt a birtokrendezés folytatásának szorgalmazása. A regionális kamarák rendszeresen propaganda- és felvilágosító tevékenységet fejtettek ki. Számos esetben tettek pl. javaslatot a birtokok további elaprózódásának megakadályozására, illetve a már eldarabolódott földek összevonására.

1935 elejére elkészült, és szakmai viták után november 1-jén hatályba is lépett az igazságügy-miniszternek a belügyminiszterrel, a földművelésügyi miniszterrel és a pénzügyminiszterrel egyetértésben kiadott 34700/1935. I. M. sz. rendelete, amely a tagosítási és egyéb birtokrendezési ügyek eljárásrendjét szabályozta.³¹⁹ Az új rendelet legfontosabb

---

³¹⁶ Magyarországi pártprogramok, 296.

³¹⁷ Hornyák Zsófia: Az agráröröklés szabályozásának történeti előzményeiről. Jogelméleti Szemle, 2018. 2. sz.72-83.

³¹⁸ Nagy József: Földbirtok-politika Magyarországon a két világháború között. Líceum Kiadó, Eger 2003. 39–55.; Sipos József: A földkérdés. In: Gróf Bethlen István és kora. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 109–120.

³¹⁹ 34.700/1935. I. M. sz. rendelet (1935. október 18.) In: Magyarországi Rendeletek Tára 1935. Budapest, 1936. 764–786.

célja az volt, hogy a tagosítás szakszerűen, egyszerűbben, gyorsabban, és főleg olcsóbban történjen. 1936-ban valóban új lendületet vett a folyamat. Egyrészt könnyebbé vált a korábbi években megkezdett tagosítás befejezése, másrészt az állami szerepvállalás növekedésével új helyeken is elkezdődhetett a folyamat. Az érintett falvakban igen hamar jelentkeztek a pozitív hatások.³²⁰

Ahogy már többször utaltunk rá, az a sajátos politikai helyzet, amibe Gömbös kormányra kerülése után került, sok mindenben erős korlátokat jelentett meghirdetett tervei megvalósítása útjában. Olyannyira, hogy sokáig nem szólhatott nyíltan olyan elképzeléseiről sem, amelyek bizalmatlanságot kelthettek a parlamentben, a kormánypártban és a közigazgatásban egyaránt többséget élvező konzervatív politikusokban.³²¹

A válságkezelés eredményei, s a nemzetközi élet változásai nyomán azonban 1934/35 fordulójára módosulni kezdtek az erőviszonyok, s ez megmutatkozott az 1935-ös választási kampány során is.³²² A parlamenti választásokon elért győzelem, Bethlen körének jelentős meggyengülése azt a reményt keltette Gömbösben és közvetlen munkatársaiban, hogy elhárult a legfőbb akadály terveik megvalósítása elől, s bátrabban feltárhatták lapjaikat. Ez megmutatkozott abban is, ahogy a külföldi példákról beszéltek. Gömbös és hívei főként Olaszország és Németország belső átalakulásával példálóztak. Más államokat (Törökországot, Lengyelországot, Ausztriát) is felemlítve, általános érvényűnek tekintették, hogy az olyan nemzetközi eszmék - mint pl. a liberalizmus - pusztítása után, a nemzetek fennmaradásuk egyedüli lehetőségét a nemzeti eszme erősítésében látták.

Szimbolikusan tekinthető az az 1935 márciusában Szegeden elmondott beszéde, amelyben 1919-ban elhangzott szavaira visszautalva elmondta: „...a magyar parasztember a magyar sors őrtálló katonája (...) az az ősforrás, amelyből minden magyar államférfiú állandóan meríthet friss erőt a magyar örökkévalóság számára”. Ekkor már folyt az előkészítése azoknak a törvényeknek, amelyek „a kis- és középegzisztenciák szaporítását”, gazdálkodási feltételeik javítását tűzték ki célul a mezőgazdaságban.³²³ Az „egészséges telepítési politika” révén új, életképes kis és középbirtokok létesítését ígérte, védelmükről pedig a hitbizományi rendszer³²⁴ rájuk történő kiterjesztésével, valamint a „szövetkezeti önségítés” támogatásával gondoskodott volna.

A kormány földbirtok-politikai célkitűzései az 1936-ban elfogadott XI. és XXVII. törvényekben öltöttek formát. Mindkét törvény magva megvolt korábban is, azokat már a Nemzeti Munkaterv is beharangozta: az 53. pont ígérte *A hitbizományi rendszer reformját és kiterjesztését*³²⁵, s az 51. és 52. pont szólt *Telepítési politikánk és Telepítés alap létesítéséről*³²⁶.

---

³²⁰ Nádasi József: A magyar parasztbirtok tagosítására irányuló kísérletek a XX. század elején. In: In: Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. I. Szerk. Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen 1999. 101–114.

³²¹ Vonyó József: Gömbös Gyula, 255-259.

³²² Vonyó József: Gömbös Gyula, 211–217.

³²³ 1935 tavaszán került sor a népi írók és Gömbös Gyula miniszterelnök találkozására Zilahy Lajos és Kozma Miklós közvetítése eredményeképp. A találkozó azonban egyik fél számára sem hozta meg a kívánt eredményt; lásd 2.8.1. alatt is. Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Püski, Budapest, 1989. 168-183.

³²⁴ Peres Zsuzsanna: A magyar 'hitbizományi' jog kezdetei. (Doktori értekezés, kézirat) Pécs, 2009.

³²⁵ A Nemzeti Egység Pártja programja – a Nemzeti Munkaterv. In: Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. . ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest, 2003. 296.

³²⁶ uo. 295–296.

Az 1936. évi XI. tc. a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról rendelkezett.³²⁷ Végrehajtását az igazságügy-miniszter 1936. évi 44.000. I. M. számú rendelete szabályozta.³²⁸ Ez utóbbi jelentette az igazi újdonságot, mert ezzel akarta a miniszterelnök elősegíteni olyan paraszti egzisztenciák létrejöttét, amelyeket nem fenyeget a szétaprózódás veszélye. „78. § A hitbizományi kisbirtok a mezei gazdálkodás céljára szolgáló... oly ingatlan, amelyet a felaprózódás ellen a törvény az elidegenítés és terhelés tilalmával, a köztörvényi öröklés kizárásával és a családon belül előre meghatározott egyéni kizárólagos utódlás jogával véd.”³²⁹ Amikor azt határozták meg, hogy ki rendelkezhet ilyen kisbirtokkal, építettek a Darré-féle német örökösödési törvényre.³³⁰ „80.§ A közigazgatási bizottság gazdasági albizottsága hitbizományi kisbirtok alapítására csak olyan feddhetetlen jellemű, közbecsülésben álló, önjogú magyar állampolgárnak adhat engedélyt, aki mezei gazdálkodással élethivatásszerűen foglalkozik, vagyonáról szabadon rendelkezik, s akitől azt lehet várni, hogy az okszerű gazdálkodásban a község lakosságának például fog szolgálni.”³³¹

2.7.2. A hitbizományi törvény (1936: XI. tc.) előterjesztése

A 30-as évek elejére nyilvánvalóvá vált, hogy az 1920. évi XXXVI. tc. a földkérdést nem tudta megoldani, sőt jelentős eladósodást és újbóli folyamatos birtokaprózódást okozott. Az alábbiakban az 1936. évi XI. tc. és a végrehajtására kiadott 44000/1936. I.M. számú rendelet létrejöttét tekintjük át. A családi hitbizományról rendelkező törvény tervezetének képviselőházi előterjesztése 1935. december 12-én történt, az előadó Lányi Márton képviselő volt.³³² Először történeti áttekintést adott a hitbizományi intézményről. Kifejtette: a magyar jogban idegen jogintézmény a hitbizomány, 1687-ben került be – IX. tc-ként – a magyar törvények közé, amikor az akkori uralkodó, I. Lipót az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlése után cserébe lehetővé tette, hogy a főnemeselek részére hitbizományok jöjjenek létre. Célja az volt, hogy „megvédje a magyar földet, [...] továbbá, hogy az ország akkori legbiztosabb államalkotó elemének, a nemesek kezében minden áron biztosítottnak lássa a földet”.³³³ Az előadó elmondása szerint a törvénytervezet előterjesztésének idején az országban 67 hitbizomány működött, azok közül azonban 6-nak nem volt ingatlana, így tehát

³²⁷ XI. törvénycikk a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról. In: Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1937. 137–190.

³²⁸ A m. kir. igazságügyminiszter 1936. évi 44.000. I. M. számú rendelete, a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló 1936: XI. törvénycikk hatálybalépéséről, és az e törvény következtében szükséges eljárási és telekkönyvi rendelkezésekről. In: Magyarországi Rendeletek Tára. 1936. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1937. 1358–1417.

³²⁹ 1936. XI. tc. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1937. 142.

³³⁰ Corni, Gustavo – Gies, Horst: „Blut und Boden”, 103–128., Gerhard, G.: The modernization dilemma: agrarian policies in Nazi Germany. In: Agriculture in the Age of Fascism. Authoritarian Technocracy and Rural Modernization, 1922–1945. Eds. Prieto, F. – Pan-Montojo, J. – Cabo, M. Brepols, Turnhout 2014. 139–158.

³³¹ 1936. XI. tc. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1937. 143.

³³² Az országgyűlés Képviselőházának 73. ülése 1935. évi december hó 12-én, csütörtökön. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Negyedik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1935. 497–504.lásd továbbá Aparicio Zoltán Gergely – Kocsis Zsolt László: Az időleges tulajdon jellegzetes esetei a magyar magánjogban 1945 előtt különös tekintettel a hitbizományra Jura 2019/1: 186-194.

³³³ uo. 498.

61 hitbizomány sorsáról – azok területe 823.324 holdat tett ki – kívánt a törvény rendelkezni.³³⁴ A képviselő megemlékezett arról is, hogy a történelem folyamán egyesek eltörrendőnek ítélték a hitbizományt, mások viszont, megfelelő reformok meghozatala után, meg kívánták tartani azt.³³⁵

Ezt követően belekezdett pártja véleményének kifejtésébe. A kormánypárt szerint a „hitbizományi reform nem jelent és nem is jelenthet földosztást. [...] Más a hitbizományi reform és más a telepítés. Mind a kettő együttesen alkothatja a kormány földbirtokpolitikájának tengelyét”³³⁶ Az előadó elmondása szerint a törvény „állami, nemzeti, közgazdasági és földbirtokpolitikai” céllal született meg, hogy a „latifundiális jellegű hitbizományok az egészséges közgazdasági fejlődést ne akadályozzák, ne gátolják a földművelő néprétegek gazdasági terjeszkedését és megerősödését, és ne maradjanak a földművesnép állandó bajainak forrásai”. Megalkotásának okai között szerepelt még, hogy a hitbizományok nagyobb mértékben vegyék ki a részüket a termelésből, s változtasson azon az elven, amely szerint csak egyvalaki örökölhette a hitbizományokat, illetve a nagy múltú családokat megóvja.³³⁷

A törvény a következőket részletezte: A 2. § alapján hitbizományi kötöttség alatt maradnak az erdők és nádasok, illetve a 20. § szerint még azok az erdők, amelyek erdősítéséhez a felszabaduló vagyon utolsó hitbizományosi birtokosa jogosult, valamint azok a szántók, kertek, rétek, szőlők, legelők, amelyek kataszteri tiszta jövedelme együtt 30 ezer korona. Szintúgy megmarad a hitbizományi kötöttsége a földadó alá nem eső területeknek, a községi belterületen álló épületeknek, kerteknek, kastélyoknak, utóbbiaknál 5 ezer korona kataszteri tiszta jövedelem volt a maximális határ, a műkincseknek és régiségeknek, az azoknak helyt adó épülettel együtt, a bányatelkeknek, a kötöttség alatt maradó területtel összefüggő halastavaknak, készpénznek, értékpapírnak stb.³³⁸ A 3. és a 4. § a hitbizományok megállapításához szükséges általános irányelveket tartalmazta. Az 5. § szerint az egész vagyon megmarad a hitbizomány hatálya alatt, ha a hozzá tartozó mezőgazdasági ingatlanoknak a kataszteri tiszta jövedelme nem tesz ki többet 30 ezer koronánál. (Ez a kitétel az akkor meglévő hitbizományok 20–30%-át érintette.) A 3. § arról szólt, hogy a hitbizomány alatt maradó értékeket az igazságügy-miniszter jelöli ki a hitbizományi bíróság, a várományosok és a hitbizományi gondnok meghallgatása után. Abban az esetben pedig, ha mezőgazdasági vagy erdőgazdasági birtokról van szó, az igazságügy-miniszter a földművelésügyi miniszterrel is egyeztet. A 10. § szerint a hitbizomány alól kikerült birtokok, a részesültek várományi jogával terhelve, a hitbizomány birtokosainak tulajdonává válnak. A leginkább vitatott részként jelölte meg az előadó a 12. §-t, amely arról szólt, hogy kik tulajdonolhatják a felszabaduló hitbizományokat. A várományosok köre kapcsán Lányi így nyilatkozott: „a törvényjavaslat arra az álláspontra helyezkedett, hogy a felszabaduló vagyonban való részesedést a várományosok egy részére korlátozza, és ezt a vagyont lehetőleg azoknak juttatja, akiknek az alapító juttatta volna, ha ő volna abban a helyzetben”. Ezen elv mentén a tervezet három a hitbizományban részesedő csoporttal számolt. Kétötöd

---

³³⁴ uo.

³³⁵ uo. 499.

³³⁶ uo.

³³⁷ uo. 500.

³³⁸ uo.

részt azoknak szánt, akik a hitbizományi alapítólevél szerint a legközelebbi várományosként jogosultak lettek volna az utódlásra. A másik kétötöd rész a törvényes örökösödési rend alapján történne, azaz a vagyon utolsó hitbizományi birtokosának fiú utódját illetné. A maradék egyötöd rész pedig, az örökösödési elvet figyelembe véve, az utolsó hitbizományi birtokos fiútestvéreit és annak fiú leszármazottait illetné.³³⁹ Fiú leszármazott hiányában a lányörökösöket illetné a vagyon.³⁴⁰

Az előadó szerint a tervezet a hitbizományok összes problémáját orvosolni kívánta. Először is a hitbizományi birtokos jogait biztosítanák, a 30. § a birtokos halála vagy a birtoklás más úton történő elvesztése után ugyanis megnyitja az öröklést. A 19. § révén föld drasztikus áresését is meg akarták akadályozni, amely az ingatlanok egyidejű, nagytömegben történő piacra dobásakor történne – a hitbizományi kötöttség alól felszabaduló ingatlant a javaslat szerint hat évig nem lehetett sem megterhelni, sem pedig eladni. A törvény szabályozni igyekezett a hitbizományra nehezedő terheket is, erről a 22–29. §-ok szóltak. Valamint kitért a jogszabály a hitbizományi vagyon kapcsán az örökösödési jog elvesztésére is – azt a korábbinál szélesebb alapokra helyezve. A hitbizomány megszűnésének eshetőségeiről is szólt a javaslat, azok módozatairól az 59-től 64-ig terjedő §-ok szóltak.³⁴¹

Lányi szerint gyakorta érték panaszok amiatt is a hitbizományi rendszert, hogy az „belterjes, hogy nem szolgálja megfelelően a nemzeti termelés érdekeit, hogy éppen a gazdálkodás mintaszerűsége tekintetében nem nyújt megfelelő példát a környékbeli birtokosoknak”. E szempontokat az 50–52. §-okban foglaltak korrigálták, azok szerint a földművelésügyi miniszter szakemberek beiktatásával figyelemmel tudja kísérni a hitbizományok működését, sőt, változtatni is tud rajta.³⁴²

A törvényjavaslat engedélyezte új hitbizományok alapítását is, az indoklás szerint ugyanis a „nemzeti megerősödésnek, vagyonos és hazafias középosztály létesítésének és fenntartásának új alapjai tárulnak eléink az új hitbizomány létesülésének engedélyezésével”. A javaslat szerint a hitbizományi kisbirtoknak legalább 30 kat. holdra kellett rúgnia, kataszteri tiszta jövedelmének pedig 250 és 1000 aranykorona közé kellett esnie.³⁴³ Az új hitbizomány-alapításhoz kapcsolódott a törvényjavaslat azon pontja is, hogy a kisbirtokosok is részesülhessenek az ily típusú kötöttbirtokok előnyeiből. Ezzel kívánták kiküszöbölni az örökösödésből fakadó egykerendszert és a gazdálkodás anomáliáit. A kisbirtokok kapcsán bizonytalanságot is megfogalmazott az előadó: „A gyakorlat és az élet foga megmutatni, hogy a hitbizományi kisbirtok gondolata életképes-e, és megfelel-e az alapításra hivatott népréteg felfogásának.”³⁴⁴ Mondandója zárásaként Lányi kérte a törvénytervezet elfogadását, s azt „korszakalkotó reformtörvény”-nek titulálta.³⁴⁵

---

³³⁹ uo. 501.

³⁴⁰ uo. 502.

³⁴¹ uo. 503.

³⁴² uo.

³⁴³ uo. 503–504. Idézet: 503.

³⁴⁴ uo. 504.

³⁴⁵ uo. 504.

2.7.3. A hitbizományi törvény vitája

A tizenhét ülést felölelő vita – hozzászólások és az egyes részletek tisztázása – 1935. december 13-án kezdődött, és egészen 1936. február 13-áig tartott. Minthogy ez idő alatt a jogszabálytervezethez 67-en szóltak hozzá – beleértve a tervezet előadóját és a törvény aktuális verziójának szövegét felolvasókat is –, a hozzászólások szelektálásra kényszerültem.

Az első kiválasztott hozzászólás Milotay Istváné.³⁴⁶ A képviselő bevezetőjében azt emelte ki, hogy a magyar közélet állandó megkésetttségben van, s nincs ez másképp a hitbizomány reformjával sem.³⁴⁷ Ezt bizonyítandó, hozzátette, hogy egy nemrég megjelent, 1900 és 1914 közötti agrárpolitikai döntéseket bemutató munkát lapozgatva ugyanazokat a vitákat lehet olvasni, mint amelyek 1936-ban is felmerültek.³⁴⁸ A mulasztás kizárólagos felelőssége alól azonban az épp regnáló kormányt felmentette a hozzászóló, mondván, hogy a teljes háborús nemzedék okolható a probléma ilyen hosszú ideig való elhúzódásáért.³⁴⁹ Ugyanakkor Milotay felidézte, hogy az 1848-as reformnemzedék sokkalta radikálisabb módon képzelte a hitbizományi rendszer megoldását, mert azt és annak nemesi haszonélvezőit a Habsburgok támaszainak tekintették.³⁵⁰ Ehhez kapcsolva említette meg, hogy ő maga is a gyors és végleges megoldás híve, azaz „elvileg nem helyezkedhetünk más álláspontra [...] mint a teljes megszüntetés, a teljes felszabadítás álláspontjára”. Milotay hozzáfűzte, annak oly módon kell megtörténnie, hogy a föld azok „kezére jusson, akiknek kezére egy demokratikus agrárpolitika szempontjai szerint csakugyan jutnia kell”. Az intézmény megszüntetése mellett egyrészt azt hozta fel érvként, hogy gazdasági és szociális hatásai a népesség stagnálását, sőt, fogyását segítik elő.³⁵¹ Másrészt pedig a magyar arisztokrácia hanyatlását említette, mert az már jó ideje nem hasonlítható a korábban már említett reformkori főnemességhez.³⁵²

A felszólaló ezután áttért a törvényjavaslathoz fűzött konkrét észrevételeire. Azok egyike szerint nem hat évet kellene várni a hitbizományi haszonélvező vagy várományos halála után a birtok teljes felszabadításáig a kötöttség alól, hanem akár tizenöt-húsz évre kéne kitolni az időhatárt. Egy másik észrevétele szerint a kis hitbizományok nem válták majd be a hozzájuk fűzött reményeket, ugyanis az „egyenlő örökösödési joghoz szokott magyar kiscgazdatársadalom nehezen tud a magáévá tenni olyan felfogást, amely az egész vagyon öröklését a családnak egy tagjára szorítja, a többinek csak a kielégítéséről gondoskodik”. Szükségesnek tartotta azt is, hogy a kormány beavatkozási jogot tartson fenn magának azoknál a hitbizományi birtokoknál, amelyek működése nem felel meg a közérdeknek, például a jobb gazdálkodás érdekében, a föld megfelelőbb kihasználása, esetleg szociális

---

³⁴⁶ Milotay István: 1883-ban született, az 1920-as években Bethlen jobboldali ellenzékét támogatta. Először 1920 és 1922 között, a Keresztény Nemzeti Egység Párt tagjaként került be a törvényhozásba, akkor Debrecen képviselője volt, 1933-ban keresztény nemzeti ellenzéki programmal, 1935-ben pedig pártonkívüli programmal választották képviselőnek Miskolcra. Milotay István. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003. 764–765.

³⁴⁷ Az országgyűlés Képviselőházának 74. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Negyedik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1935. 537–544.

³⁴⁸ uo. 537.

³⁴⁹ uo. 538.

³⁵⁰ uo. 538–539.

³⁵¹ uo. 539.

³⁵² uo. 540.

szempont miatt. Kitért arra is, hogy nem elég a birtokok magánkézbe adására törekedni, hanem a birtokkoncentráció elkerülésére is figyelni kell.³⁵³

Milotay beszélt a hitbizományi rendszer reformjáról is, de azt csak az agrárreform első lépésnek tartotta, ugyanis a földműves réteg nagy része igen rossz szociális és gazdasági körülmények között él. Tehát éppen az a társadalmi réteg él ilyen körülmények között, amelyre a legnagyobb szükség van, ha az ország helyzete úgy kívánja, például ha a szomszédos országok a vesztére törnek.³⁵⁴ Zárásként kijelentette, hogy támogatja a tervezetet.³⁵⁵

A javaslatról Dinnyés Lajos³⁵⁶ is véleményt nyilvánított.³⁵⁷ Felszólalásának elején azt fejtegette, hogy nem kellene egymástól elkülönítve tárgyalni a hitbizományok és a telepítés kérdését: „a telepítésről csak hallomásból tud legnagyobb részünk, az én felfogásom azonban az, hogy amiképp már száz évvel ezelőtt is össze volt forrva ez a probléma a telepítés kérdésével, e két kérdés ma is szorosan együvé tartozik”. A hitbizományi reformról elmondta, hogy az „a száz évvel ezelőtti állapotokhoz képest is bizonyos retrográd lépést jelent”.³⁵⁸ A reformot ugyanis mindössze úgy értékelte, hogy az a hitbizományokra vonatkozó örökösödési rend újraszabályozása. Dinnyés eleve középkori intézménynek titulálta a hitbizományi rendszert, azon pedig végképp értetlenkedett, hogy az előtte szólok miért védték oly mértékben a hitbizományokat. Mint fogalmazott: „Az előttem szóló urak [...] a hitbizományi rendszer és általában a főnemesség mellett védőbeszédeket mondtak”, pedig az ország szempontjait nézve a nemesség többi része jóval többet tett.³⁵⁹

Dinnyés elmondta, hogy a hitbizományokat az országok többsége már vagy eltörölte, vagy pedig jelentősen visszább vágta, ezzel ellentétben viszont Magyarországon még mindig „mamut-terjedelemben” van jelen. Legfőbb problémaként viszont azt jelölte meg, hogy nem látja, miként éri el a kitűzött célt a hitbizományi reform, azaz a rászorulókat miként profitálnak mindebből.³⁶⁰ Elmondása szerint korábban két fő ok miatt ítélték kedvezőtlennek a hitbizományok működését: az egykézés és a kivándorlás.³⁶¹ További megoldandó földbirtokpolitikai problémaként pedig a szétszórta fekvő birtoktestek egyesítését, a tagosítást nevezte meg; utóbbi jelenség, meglátása szerint, főként a kisbirtokosokat sújtotta.³⁶² Kifogásolta Dinnyés a törvénytervezet egyes konkrét részeit is. Például azt, hogy mily módon mentesülnek egyes hitbizományi elemek, s mások mily módon maradnak meg a kötöttség alatt. Vagy azt, hogy miért nem mondja ki a törvény, hogy a hitbizományi tulajdonosoknak

---

³⁵³ uo. 541.

³⁵⁴ uo. 543–544.

³⁵⁵ uo. 544.

³⁵⁶ Dinnyés Lajos: az 1901-ben született politikus 1945 után futott be igazán politikai karriert, de már 1929-ben közéleti szerepet vállalt, amikor belépett az Agrár-Pártba, amely pártegyesülés után – 1930-tól – Független Kisgazda Földműves és Polgári Agrárpárt néven működött tovább. 1931-ben és 1935-ben az alsódabasi választókerület képviselőjeként került be a Képviselőházba. Dinnyés Lajos. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. VI. köt. Sz–Zs. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2007. 168–169.

³⁵⁷ Az országgyűlés Képviselőházának 76. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 2–9.

³⁵⁸ uo. 2.

³⁵⁹ uo. 3.

³⁶⁰ uo. 4.

³⁶¹ uo. 5–7.

³⁶² uo. 6.

minden esetben az országban kell élniük, már csak azért is, hogy a birtokokból származó jövedelem itt hasznosuljon.³⁶³ A paraszti kisbirtokok hitbizományá alakulását is értetlenkedve fogadta, mondván: „a törvényjavaslatnak nincs életszaga”, s hogy perek sokasága fog emiatt születni. Mint megjegyezte: „Én nem tudom elképzelni, hogy egy magyar parasztembernek meg lehessen magyarul azt, hogy vagyónának ez a része hitbizomány, az a része meg saját birtok.” Újabb részleteket citálva pedig kijelentette, hogy „középkori levegő van ezekben a paragrafusokban”.³⁶⁴ Majd összegezve véleményét a törvényjavaslatról eképpen fogalmazott: „A rádió, a sztratoszféra-repülések korszakában ilyen középkori intézményt nem tartok fenntarthatónak.” A hitbizományi kötöttséget kizárólag a közérdekű erdőtelepítések kapcsán tartotta elfogadhatónak.³⁶⁵ Dinnyés nem támogatta a törvényjavaslatot.³⁶⁶

Ugyanezen az ülésen szólalt fel Rassay Károly is.³⁶⁷ Beszédének bevezetőjében megjegyezte, a törvényjavaslat megítélése annyira eltérő, amelyet még nem látott. A kormánypárt például a nemrég lezajlott választási kampányban első helyen szerepeltette a reformjavaslatok között a hitbizományok kérdését, azt az utóbbi 150 év tétlenkedése utáni „merész lépés”-nek titulálta. Állítása igazolására felolvasott egy cikk részletet a *Budapesti Hírlap*ból, sőt, citálta több korábban elhangzott felszólalás egy-egy részletét is.³⁶⁸ Rassay viszont úgy vélte, a törvény hozadéka negatív lesz.³⁶⁹

A törvénytervezet egészét illetően a felszólaló igazat adott annak a hozzászólónak, aki nem földbirtokpolitikai, hanem öröklési kérdésként kezelte azt, egy másik képviselő szerint pedig tulajdonképpen az egyes birtokok felaprózódása elleni funkciót tölt be. A törvényjavaslatot már csak azért sem tekintette újdonságnak, mert az 1920-ban összeült nemzetgyűlés egy elfogadott törvénye értelmében a kötött birtokok is kisajátíthatók, többek között földbirtokpolitikai célokra is. Sőt a nemzetgyűlés által elfogadott, a földbirtokpolitikai intézkedéseket magában foglaló XXVI. törvény 1 millió 100 ezer hold földdel számolt a reformhoz, addig Rassay szerint ez a törvény jó, ha 30 év alatt 730 ezer holdat emel át a szabad forgalomba.³⁷⁰ Vagyis a törvényre nincs is szükség. Elmondta még, hogy bár a telepítési törvény teljes tervezetét nem ismeri, azt a részletet tudja, mely lehetővé teszi majd a nagy birtokok 3 ezer hold feletti részének kisajátítását. Mindennek azonban ellentmond, hogy az épp tárgyalás alatt lévő javaslat szerint hitbizományi kötöttség alatt maradhat akár 35 ezer holdra rúgó birtok is, amely így telepítésre sem használható.³⁷¹

A korábban elhangzottakkal szemben úgy látta továbbá, hogy a törvényjavaslatot földbirtokpolitikai szempontból is vizsgálni kell, annak pedig társadalmi, gazdasági és jogi vetülete is van.³⁷² Elmondása alapján a kormánynak a földbirtokpolitikai kérdés kapcsán azt

---

³⁶³ uo. 7.

³⁶⁴ uo. 8.

³⁶⁵ uo. 9.

³⁶⁶ uo.

³⁶⁷ Az országgyűlés Képviselőházának 76. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 10–22.

³⁶⁸ uo. 11–12.

³⁶⁹ uo. 11.

³⁷⁰ uo. 12.

³⁷¹ uo. 13.

³⁷² uo. 13.

kell eldöntenie, akarja-e, hogy a nagyobb birtokok „a gazdasági élet törvényszerűsége szerint” kisebbekre aprózódjanak. A tervezet benyújtásával tulajdonképpen már döntött is, mert bár 150 éve van törekvés arra, hogy felosszák a létminimum szintje felett lévő birtokokot, azt a törvényjavaslat nem támogatja. Sőt, „nemcsak a hitbizományok kötöttsége mellett foglalt állást, de állást foglalt a korlátolt forgalmú ingatlanok kötöttségének fennmaradása mellett is”. Rassay a kötött forgalmú ingatlanok sorában a hitbizomány hatálya alá esőt nevezte a legigazságtalanabbnak.³⁷³ Bár úgy látta, a törvényjavaslatnak van jobbító hatása, de az elenyésző. S valójában a javító célzatú intézkedések is „mind benne vannak a polgári törvénykönyv előkészítő bizottságának jegyzőkönyvében”.³⁷⁴

Igazságtalannak tartotta a törvénytervezet azon részét is, amely a hitbizományos állampolgárságáról rendelkezik. Ugyanis míg például az 1920 után a határon túl maradt tisztviselőknél a magyar állam nem folyósít nyugdíjat, addig a határon túl maradt hitbizományi várományosnak joga van a Magyarországon lévő hitbizományra, majd birtokba jutása után annak élvezetére.³⁷⁵ Nem volt érthető számára az sem, hogy miért került ki a törvény előzetes szövegben még benne lévő kitétel, miszerint a büntetért elítélt személy elveszíti várományosi jogát, s miért csak a hitbizomány alapítója vagy annak családtagjai ellen elkövetett súlyos sérelmet szankcionálja a tervezet. Logikai következetlenségnek nevezte azt is, hogy a régi hitbizomány esetében 3 ezer holdban maximálja a kötöttség alatt megmaradó földterület nagyságát, más esetben viszont ez akár 35 ezer holdig is felmehet, újabb területnagyságként pedig az ezer hold jelenik meg, mint az új hitbizományok alapításánál meglévő legnagyobb birtokmaximum.³⁷⁶ Kritizálta az apanázsról rendelkező részt is, amely szerinte kizárja a kis hitbizományban élő családtagot a továbbtanulásból. Ugyanis egy hatályos törvény szerint, ha egyvalaki már tanul a családból, akkor az apa egy másikat – keresőképességének elérése után – már nem köteles támogatni.³⁷⁷

Rassay kifejtette, hogy a reform nem feltétlenül jelenti egy intézmény megtartását, jelentheti annak megszüntetését is.³⁷⁸ Ezt követően kitért arra, hogy mi szól a hitbizomány intézményének megtartása mellett. Idézte is a fennmaradást támogatók véleményét: „A teljes eltörlés olyan értékeket pusztítana el, amelyek faji és nemzeti szempontból felette hasznosak, és csak nemzedékek munkájával volnának felépíthetők, ha egyáltalán pótolhatók”. A megfogalmazást homályosnak s ellentmondónak nevezte, mert „másfél századon keresztül ennek a nemzetnek legkiválóbb államférfiúi, legélesebb jogászelméi vitatják, hirdetik, igazolják a hitbizomány eltörlésének szükségét”. Elmondása szerint a törvénytervezetről írt jelentés is úgy fogalmazott, hogy „a hitbizomány idegen test a nemzet életében, de ugyanakkor megállapítja, hogy 250 évig fenntartotta magát, és mély gyökeret vert a nemzeti politikai, gazdasági, szociális és kulturális életében”. Azonban ezt követően az említett hatások kifejtése helyett a jelentés mindössze úgy fogalmazott, hogy a hitbizomány „bizonyára nem állt volna fenn 150 évig vagy 250 évig, ha nem gyakorolt volna nemzeti hivatást”. Rassay szerint mások a fennmaradás mellett hozták fel érvként a történelmi családok gazdasági teljesítőképességének megőrzését, ő azonban ezt az indoklást „dohos”-nak

---

³⁷³ uo. 14.

³⁷⁴ uo. 15.

³⁷⁵ uo. 15–16.

³⁷⁶ uo. 16.

³⁷⁷ uo. 16–17.

³⁷⁸ uo. 17–18.

és „kriptaszagú”-nak titulálta, mondván, hogy a hitbizományok alapítása nem a nemzet, hanem az adott család érdekeit szolgálta.³⁷⁹ S elmondása szerint már csak azért sem szolgálhat mindez érvül a hitbizomány fenntartása mellett, mert az országért cselekvők zöme nem hitbizománnyal rendelkező családból jött, sőt, sokuknak egyáltalán nem volt földje. Az állam életében betöltött szerepét a köznemesi családok körében meglévő hitbizományok száma bizonyíthatná Rassay szerint, az azonban igen csekély, hiszen a történelmi Magyarországon létezett 93 hitbizományból 11 volt mindössze köznemesi, s azok területe az összes hitbizományt tekintve is csak 2,71%-nyit tett ki.³⁸⁰

Gazdasági szempontból is kifogásolta a hitbizományokat, elmondása szerint ugyanis a birtokos nem fejleszti a hitbizományt, mert az nem feltétlenül áll érdekében, például nem marad örökül a gyerekeire, illetve csak igen korlátozott mértékben hitelképes. Mindezek mellett pedig mivel alig alakultak addig kis hitbizományok, a törvény hiába ad rá újfent lehetőséget, nem lesz eredménye.³⁸¹ A családi vagyon el nem aprózódására vonatkozóan megemlítette, hogy az 1920. évi földbirtokrendezést szolgáló törvény alapján már van lehetőség osztatlan családi vagyon létesítésére, a szándékot elég jelezni az Országos Földbirtokrendező Bíróságnál.³⁸²

Beszéde zárásaként Rassay így fogalmazott: „Megállapítottam aggodalommal azokat a konzekvenciákat, amelyek ennek a javaslatnak elfogadása és az életbe való átvitele be fognak állni, és mindezeknek a megvizsgálása után nyugodt lelkiismerettel nem tudtam más megállapításra jutni, mint amire Deák Ferenc jutott száz évvel ezelőtt. [...] »én a természet rendjével és az igazsággal ellenkező, hazámra káros fidei commissumok« eltörlésére szavazok, és a javaslatot nem fogadom el”.³⁸³

A következő ülésről gróf Teleki Mihály³⁸⁴ mondandóját veszem górcső alá.³⁸⁵ A képviselő elmondása alapján a kormány a tömeg radikalizálódását akarja a hitbizományok reformjával megakadályozni.³⁸⁶ Majd ő is történelmi kitekintőbe kezdett, elsőként azzal foglalkozott, hogy a hitbizományt már 150 éve próbálják megreformálni, mindaddig sikertelenül. Véleménye szerint bár a hitbizomány nem magyar jogintézmény, de attól még „megfelelő korrektívumokkal, a területnek megfelelő csökkentésével, annak létjogosultsága a nemzeti vagyon fenntartásában ma is megvan.”. Az intézmény nem túl nagy népszerűségét a hozzászóló egyrészt annak tulajdonította, hogy hitbizományt jobbára az udvarhoz hű személyek kaptak. Másrészt pedig a magyar jog az öröklés során egyenlő részekre osztja a vagyont, a hitbizomány viszont azt egyben tartja. Teleki szerint a reformkorban azért támadták és akarták megszüntetni, mert akkor az ősiség még élő törvény volt.³⁸⁷ Hozzáfűzte

---

³⁷⁹ uo. 18.

³⁸⁰ uo. 19.

³⁸¹ uo. 20.

³⁸² uo. 21.

³⁸³ uo. 22.

³⁸⁴ gr. Teleki Mihály: Az 1896-ban született Teleki 1935-ben a Nemzeti Egység Pártja tagjaként, a kiskunhalasi választókerületből került be a törvényhozásba. Korábban gazdálkodással foglalkozott dunatetőtleni birtokán. 1938 és 1940 között földművelésügyi miniszter volt. gr. Teleki Mihály. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Helikon Kiadó, Budapest, 2001. 671.

³⁸⁵ Az országgyűlés Képviselőházának 77. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 33–39.

³⁸⁶ uo. 33.

³⁸⁷ uo. 34.

még a történeti kitekintéshez azt is, hogy több reformelképzelés mellett az is felmerült egyes szakíróknál, hogy meg kell szüntetni a hitbizományt.³⁸⁸

Rátért a hitbizomány előnyeire és hátrányaira is. Meglátása szerint a „hitbizomány eredeti elgondolása az ősöktől örökölt, vagy szerzett vagyon megvédése és ezáltal bizonyos mértékben a takarékosagra való nevelés”. Majd ehhez hozzáfűzte még, hogy a magyarság jövője szempontjából az lenne kedvező, ha minden megmaradó nagy- és középbirtok „régiz gazdáinak kezében marad, akiknek már gyermekkoruk óta beleoltatott a szívükbe a föld szeretete, mintha olyanok kezébe kerül, akik azt tisztán spekuláció tárgyává teszik”. Teleki a hitbizományi intézmény egyik legnagyobb hibájának a birtokok országos szinten egyenlőtlen megoszlását tekintette, egyes vidékeken például nagy kiterjedésű latifundiumokat betonoztak be.³⁸⁹ Elmondta, hogy a Dunántúlon – ahol az összes hitbizomány 70%-a volt – 37 hitbizományi birtok van, amelyek területe mintegy 602 ezer holdat tesz ki, az Alföldön azonban mindössze 16 hitbizomány fektet, azok területe hozzávetőleg 152 ezer hold. Ezen az egyenlőtlen megoszláson véleménye szerint javítani kell, s a „birtokeloszlás szempontjából szükség van elsősorban kisbirtokra és középbirtokra”. Ugyanis: a „kisbirtokos a legbiztosabb alapja a magyar társadalomnak, a magyar államnak, a középbirtokra pedig szükség van azért, hogy a falu vezető szerepét és a vármegyei autonómia tiszteletbeli állásait ez a középbirtokos osztály vállalja el”. A hozzászóló nem szüntette volna meg a nagybirtokot sem, mert annak feladata az agrárium területén történő kísérletezés, növénynevelés, tenyésztés, kitenyésztés, illetve munkahelyek, munkalehetőségek megteremtése.³⁹⁰

Szólott Teleki a kötöttség alatt lévő birtokok és a népszaporulat kapcsolatáról is. Kokovay Lajos tanulmányára hivatkozva elmondta, hogy a Dunántúlon például 181 hitbizományos községben tíz év alatt a népszaporulat 1%-ot tett ki, az egész Dunántúlon mindez azonban 3,9%-nyi volt. A hitbizományi birtokokon azonban, a nagybirtokos községekben a népszaporulat 1,5 ezrelékkal meghaladta a dunántúli átlagot. A hitbizományok másik hibájának az abszентizmust róta fel, ugyanis akadt rá jó néhány példa, hogy miután egy hitbizományi tulajdonos több hitbizományt is birtokolt, nem gazdálkodott szakszerűen, s nem tudta azt igazán ellenőrizni sem.³⁹¹ Továbbá valószínűleg jövedelmük egy részét sem az országban költik el – utóbbit adóval igyekezett a törvényjavaslat orvosolni.³⁹²

A képviselő szóba hozta a hitbizományi rendszer tökeszegény állapotát is, amely nagyszámú bérbeadáshoz vezetett. Elmondása szerint 1930-ban a magyar hitbizományi birtok harmadát, azaz 279 ezer holdat bérlők műveltek meg. Azon belüli adatokat is ismertetett, a művelési ágakat tekintve elmondta, hogy a szántóterületnek 61%-a volt bérlők kezén. A birtokkategóriákat tekintve pedig elhangzott, hogy mindössze 17.500 hold volt kisbirtokban, amely csak 6,3%-a a birtokban művelt területek egészének. Utóbbi probléma kapcsán hozta szóba a földbérlő szövetkezetek kérdését. Azok előnyeiket a következőképp foglalta össze: „gazdaságpolitikai szempontból [...] földhöz köti a nincstelent, lehetővé teszi, hogy a szövetkezeten keresztül ő is bérlő legyen és [...] hogy a pár év múlva ő maga is birtokot vásárolhasson. A nemzeti termelés szempontjából pedig rendkívüli előnye van ennek a

---

³⁸⁸ uo. 35.

³⁸⁹ uo. 35.

³⁹⁰ uo. 36.

³⁹¹ uo. 36.

³⁹² uo. 37.

rendszernek, mert [...] lehetővé teszi, hogy standard árukat állítsanak el, amelyek eladása a külföldi piacokon sokkal könnyebb, lehetővé teszi azt is, hogy ezeken a kis parcellákon a minőségi termelés is megvalósulhasson”.³⁹³

Méltatta azt is a törvénytervezetben, hogy kötöttség alatt maradnak az erdőbirtokok.³⁹⁴ S további jelentős előrelépésnek látta, hogy a hitbizományi birtokok gazdálkodását állami felügyelet alá szándékozik vonni a tervezett törvény, az ugyanis egyebek mellett azt a célt is szolgálja majd, hogy a hitbizományi gazdálkodásra mint mintagazdálkodásra lehessen tekinteni. Teleki szót ejtett még a középhitbizományok alapításának lehetőségéről, amely véleménye szerint a középvagyonot kívánja megóvni az elaprózódástól, s ugyanezen ok miatt jónak látta volna, ha kisbirtokok is megmenekülhetnének a feldarabolástól, utóbbit adókedvezményrel vélte megoldhatónak.³⁹⁵ Sőt, úgy látta a kisbirtokosok gyereksaporulatát is adókedvezményrel kellene „honorálni”.³⁹⁶

Teleki a konkrétumokban bővelkedő, a tervezet sok részletét pozitívnak tekintő beszéd végén üdvözölte a törvényjavaslatot, és azt általánosságban el is fogadta.³⁹⁷

Véleményt alkotott a törvényjavaslatról Matolcsy Mátyás³⁹⁸ is.³⁹⁹ Beszédének elején az Európában a világháború előtti, majd az azt követő technikai és életforma-változásokat említette, amelyekből, úgy látta, Magyarország nem vette ki a részét, hiszen a kormányzat „a főnemességet túlságosan védi a feltörő magyar parasztság érdekeivel szemben”. Majd miután arra tért rá, hogy mindez – vagyis a különféle társadalmi rétegek igényeinek ki nem elégítése – egy ország sorvadását, pusztulását is okozhatja, történelmi kitekintésbe kezdett, s a magyar társadalmi problémákat, és a bennük rejlő veszélyeket ecsetelte. Mint fogalmazott: „a fajt jelentő magyar parasztság és a többnyire idegen főurak egymás ellen irányuló törekvései idézték elő a nagy katasztrófákat”.⁴⁰⁰ Szóba hozta az 1437-es erdélyi felkelést, az 1514-es parasztháborút, Mohácsot, a Rákóczi szabadságharcot, 1848-at és a századforduló kivándorlási hullámát is.⁴⁰¹ Véleménye szerint a konfliktusok hátterében a földkérdés megoldatlansága állt. Sőt, Trianon is ide tartozik, ugyanis a kivándoroltak földjeikről is lemondtak, amiket nem magyarok szereztek meg.⁴⁰²

Üdvözölte, hogy hosszú idő után végre újra foglalkozik a kormányzat a földkérdéssel.⁴⁰³ Megjegyezte azt is, hogy az arisztokráciát védő érvek nagyon gyenge lábakon állnak, mert több mindent is fel lehet hozni ellenükben: nem magyar származásúak,

---

³⁹³ uo. 37.

³⁹⁴ uo. 37.

³⁹⁵ uo. 38.

³⁹⁶ uo. 39.

³⁹⁷ uo.

³⁹⁸ Matolcsy Mátyás: az 1905-ben született közgazdász 1935-ben került be a Képviselőházba a nagykátaival választókerületből mint a Nemzeti Egység Párt tagja. Ám még abban az évben kilépett onnan a földreformra vonatkozó radikálisnak tekinthető nézetei miatt. 1936-ban a Független Kisgazda Földműves és Polgári Agrárpárt tagja volt; annak munkájában 1938 márciusáig vett részt. Matolcsy Mátyás. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003. 581.

³⁹⁹ Az országgyűlés Képviselőházának 78. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 63–68.

⁴⁰⁰ uo. 63.

⁴⁰¹ uo. 63–64.

⁴⁰² uo. 64.

⁴⁰³ uo. 64.

többségük külföldön él, nem érznek sorsközösséget a parasztsággal, latifundiumaik gátolják a nemzeti fejlődést, illetve „az arisztokráciából kiáramló, idejétmúlt feudális ideológia a magyar társadalom torz fejlődését eredményezi”.⁴⁰⁴ Az idegen származásúnak tekintett réteg „érdemtelenységét” történészekről vett érvekkel is igyekezett alátámasztani, citálta Macartney *Hungary* című munkáját és Szekfü Gyula *Három nemzedék*-ét. Matolcsy is szót ejtett a népszaporulatról, azon belül is az egykezésről, amelynek legfőbb színtereként a Dunántúlt jelölte meg, ahol a leginkább elterjedt a nagybirtok és a hitbizomány intézménye. A népszaporulat adatainak bemutatásához Kovács Alajosnak, a KSH elnökének munkájából idézett, amely szerint a 8–10 hold közötti birtokkategóriában a legnagyobb a gyerekvállalási kedv, s hogy az a mezőgazdasági cselédségnél szinte ugyanakkora. Az egykezés csak a 10 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező kisbirtokosoknál mutatható ki, a legalacsonyabb a népszaporulat pedig mezőgazdasági munkások körében volt tapasztalható.⁴⁰⁵ Mindez azonban Matolcsy szerint nem jelenti egyben azt is, hogy a mezőgazdasági cselédek magas gyerekvállalási hajlandósága miatt meg kell tartani a nagybirtokokat, ugyanis azokról tömeges az elvándorlás a városokba. Úgy látta, a földnélküliek száma helyett inkább a kisbirtokos réteget kellene gyarapítani egy földreform révén. S hozzáfűzte még, hogy a statisztika szerint minél magasabb a nagybirtok aránya egyes vármegyékben, annál kisebb a népsűrűség.⁴⁰⁶ A képviselő méltatta a Gömbös-kormányt, hogy napirendre tűzte a hitbizományok kérdését, de úgy vélekedett, hogy „akkor válna ez a javaslat a nemzet, a magyarság, a parasztság javára, ha komolyabb, erőteljesebb megoldásokat biztosítana”.⁴⁰⁷

Matolcsy ezt követően áttért konkrét részletekre is. Elmondása szerint a hitbizomány kérdése az agrárpolitika része, így azt együtt kezelné a telepítési törvényjavaslattal. Ezután a konkrét kifogásait sorolta. Például a 2. § azon kitételét, amely szerint a 30 ezer pengő kataszteri tiszta jövedelmet el nem érő birtokok kötöttség alatt maradnának. Vagy a 19. §-ban szereplő azon előírást, hogy a hitbizományt birtokló halála után csak hat évvel lehetséges az adott birtok felszabadítása. De csekély eredménnyel kecsegtetőnek találta a kisbirtokok hitbizománnyá alakítására vonatkozó részt is, mondván, hogy ha a kormányzat szerint sem alakul majd sok ily jellegű hitbizomány, akkor mi értelme van a javaslat ezen részének. Ezt követően azonban megjegyezte, hogy a „hitbizományi reform javaslatának részleteiben való tárgyalása, azt hiszem, szükségtelen. [...] Mert az én felfogásom az, hogy azok vizsgálata és bírálata itt nem sok eredménnyel járna”.⁴⁰⁸ Végezetül az erdélyi magyaroknak a román földreform révén igen kedvezőtlené vált helyzetének bemutatásával arra igyekezett rávilágítani, hogy megoldásként egy intézkedés jöhet szóba: a földosztással egybekötött földreform.⁴⁰⁹

Mindezek után Matolcsy a meglátása szerint csekély eredménnyel kecsegtető törvényjavaslatot nem fogadta el.⁴¹⁰

Schandl Károly⁴¹¹ hozzászólását azzal kezdte⁴¹², hogy bár a kisbirtokokat és a gazdasági cselédeket valóban támogatni kell, nemcsak kisbirtokokat kell létrehozni majd a

---

⁴⁰⁴ uo. 64–65.

⁴⁰⁵ uo. 65.

⁴⁰⁶ uo. 66.

⁴⁰⁷ uo. 67.

⁴⁰⁸ uo. 67.

⁴⁰⁹ uo. 67–68.

⁴¹⁰ uo. 68.

hitbizományok kötöttség alóli felszabadításakor és a telepítéskor, hanem kisebb középirtokokat is. Azt az álláspontot képviselte ő is, hogy a törvényjavaslat egy örökjogi reform, azonban úgy látta, az alkalmas egy nemzeti birtokpolitika megvalósítására.⁴¹³

Schandl a hitbizományi mezőgazdasági területek öszterületét illetően 460 ezer holdat említett, amelynek a felét kellene felszabadítani – a törvényjavaslat is ennyit tartalmaz – a kötöttség alól. A tervezetet „haladó konzervatív alkotás”-nak nevezte, így nem lepődött meg azon, hogy a radikálisok tetszését, akik a megszüntetésre voksolnak, nem nyerte el.⁴¹⁴

A bevezető szavak után ő is a hitbizományok eredetének és rendtetésének történeti áttekintésére tért ki. Elmondása szerint bár támadták a hitbizományi intézményt a kötöttsége miatt az elmúlt évszázadban, a birtokok kötöttsége régóta jelen van a magyar jogban, az szerinte egészen az Árpád-korig nyúlik vissza, s célja a nemzetségek fennmaradásának biztosítása volt. Kitért az 1848-ig meglévő ősiség törvényére, illetve a Mária Terézia által az úrbéri viszonyt rendező Urbáriumra is. Úgy vélte, különbséget kell tenni az 1848 előtt és az az után alapított hitbizományok között. Véleménye szerint a forradalom és szabadságharc utáni hitbizományok célja a „társadalmi pozíció biztosítása volt”. Az 1867. évi IX. tc. célja az volt, idézett Sebes Dénes jogásztól: „hogy az ország mágnásai és előkelői vagyoni elerőtlenedését főleg a banderialis rendszer fenntartása érdekében megakadályozza”, aminek így közjogi jelentősége is van.⁴¹⁵ Elmondása szerint a hitbizományi reform eléggé megkészt, a századforduló környékén ugyanis kisebb középirtokok és kisbirtokok alapítása révén meg lehetett volna akadályozni a kivándorlást, és a magyar kézen lévő földbirtokok felvásárlását. Így tulajdonképpen a reform elmaradásának következményeihez sorolta a románság erdélyi térhódítását, a Partium és Erdély Romániához csatolását is.⁴¹⁶ A történeti áttekintés részeként elmondta, hogy az 1920-as földreform csökkentette a hitbizományi birtokok területét, sőt – itt megemlítette, hogy hasonlóan vélekedik, mint Rassay Károly – azt a vagyonszállási törvény tovább csökkentette. A földreform kapcsán megemlékezett Rubinek Gyuláról és Nagyatádi Szabó Istvánról is. Hozzáfűzte, nem a földreform volt rossz, hanem a végrehajtásába csúsztak hibák. Így arra kéri a kormányt, hogy a földbirtokpolitikai lépések sorában először az 1920. évi földreform pénzügyi vonatkozásait rendezze, melyek 450 ezer családot érintenek.⁴¹⁷

Mindezek ellenére jelentős lépésének tartotta a hitbizományi reformra vonatkozó törvénytervezetet, s védelmébe vette a tervezet több pontját is, például azt, hogy a

---

⁴¹¹ Schandl Károly: az 1882-ben született politikus már 1920 előtt számos a mezőgazdasághoz kötődő pozíciót töltött be – Országos Mezőgazdasági Kamara elnöke, a Magyar Gazdaszövetség elnöki referense, majd ügyvezető titkára stb. 1921 és 1928 között a Földművelésügyi Minisztérium államtitkára volt. 1928-tól (1947-ig) az Országos Központi Hitelszövetkezet elnök-vezérigazgatója volt. 1927-ben és 1931-ben az Egységes Párt képviselőjeként jutott be a törvényhozásba a devecséri választókerületből. 1935-ben a kormánypárt tagjaként – szintén Devecsert képviselve – került a Képviselőházba. Schandl Károly. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004. 988.; Dr. Schandl Károly. In: Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach) Szerk. Haeffler István. Magyar Távirati Iroda Rt., Budapest, 1940. 359–360.

⁴¹² Az országgyűlés Képviselőházának 79. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 103–110.

⁴¹³ uo. 103.

⁴¹⁴ uo. 103.

⁴¹⁵ uo. 104.

⁴¹⁶ uo. 105.

⁴¹⁷ uo. 106.

hitbizományi birtokból csak a 3 ezer hold feletti részek sajátíthatók ki. Majd a Rassay Károlynak a hitbizományok felszámolására tett kijelentése kapcsán mondta el, hogy már nem osztja korábbi nézeteit. Újabb kisbirtokok létrehozását is fontosnak tartotta, de azt ő sem látta életszerűnek, hogy működni fognak a hitbizományi kisbirtokok megalapítására vonatkozó elképzelések. Schandl inkább a meglévő kisbirtokokat erősítette volna, példaként hozta fel a tagosítást – amely a szétszórt birtoktesteket egyesítené –, illetve a gazdasági műveltség emelését és a tőkeinjekciót.⁴¹⁸ Az új hitbizományok kapcsán úgy nyilatkozott, hogy fontos a középbirtokok számának növelése, de kiemelt fontosságúnak titulálta az „ipari tőke” és a „földbirtok-tőke” összekapcsolását is, mert „a távolabbi jövőben az ország lakosságának többségét a mezőgazdaság már nem fogja tudni eltartani”. E probléma megoldása lehetne, ha az új hitbizomány-tulajdonosok a hitbizományi tőkével beszállnának a magyar iparba. Részletekbe is bocsátkozott: a fővárosi ipar egy részét például kitelepítette volna vidékre, hogy ott felszívja az agrárium területéről a munkanélküliséget. Utóbbi kapcsán mondta el, hogy nem pártolja az ínségakciókat, mert az ipar kitelepítésével munkát kellene inkább adni a falusi szegényeknek.⁴¹⁹ Beszéde utolsó részében Schandl hosszan ecsetelte Széchenyi István érdemeit, főként azokat, amelyek a jobbagység helyzetének javítására, illetve a földbirtokreformra vonatkoztak.⁴²⁰ Továbbá méltatta gróf Károlyi Sándort is, aki arisztokrataként, hitbizományi birtokosként lerakta a magyar szövetkezeti mozgalom alapjait.⁴²¹

Hozzászólása zárásaként a képviselő elfogadta a törvényjavaslatot.⁴²²

Gróf Festetics Sándor⁴²³ hozzászólását⁴²⁴ ideológiai kitérővel kezdte, ugyanis megjegyezte, hogy „ellenzéki szempontból alig képzelhető el hálásabb téma a hitbizományi reformnál, mert [...] megtörtént a lelki előkészítés”, amin a liberális világnézetet magukénak vallók által képviseltek értette. Ezzel szemben viszont, nyilatkozta: „A nemzeti szocialista nem ezt az utat követi, hanem teljesen az objektivitás körén belül” marad.⁴²⁵ Úgy látta a liberalizmus két okból kifolyólag volt a nagybirtok, különösképpen a kötött nagybirtok ellen. Egyrészt önmagának akarta azt a hatalmat, amellyel a nagybirtokos réteg bírt, másrészt a tekintélyüket akarta aláásni.⁴²⁶ Majd azzal folytatta, hogy e folyamat eredményeként a nagyipart kisajátították, és „egyes dicséretre méltó kivételektől eltekintve, összeszövetkezve mindent elkövettek, hogy a nagyipar berkeibe a történelmi osztályokat bele ne eresszék”, s

---

⁴¹⁸ uo. 107.

⁴¹⁹ uo. 108.

⁴²⁰ uo. 108–109.

⁴²¹ uo. 109.

⁴²² uo. 110.

⁴²³ gr. Festetics Sándor: 1882-ben született. 1911-től töltött be köztisztviselői, Párizsban volt ideiglenes attasé. 1918 decembere és 1919 januárja között hadügyminiszter. Ezt követően jó időre visszavonult a politikától, s csak 1931-ben került vissza annak világába, amikor az Egységes Párt tagjaként bejutott a Képviselőházba. 1935-ben is megválasztották képviselőnek, ekkor viszont már a szélsőjobboldal elveit valló Magyar Nemzeti Szocialista Pártot képviselte – az 1933-ban létrejött pártnak alapítója volt. gr. Festetics Sándor. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 668.

⁴²⁴ Az országgyűlés Képviselőházának 81. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. (A továbbiakban: A Képviselőház 81. ülése.) In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 135–138.

⁴²⁵ uo. 135.

⁴²⁶ uo. 135–136.

mindezt folytatták a hitelélet, a hitelintézetek és a kereskedelem terén is. Ezt követően a nagybirtokosok ellen léptek fel közvetlenül az iparban pozíciót szerzők, mégpedig a nagybirtokok bérletbevételeivel, s kölcsön adásával. Végül azzal zárta e gondolatmenetet Festetics, hogy mindezek útjában áll a hitbizományi rendszer, amelyet latifundiumok gyűjtőhelyének kiáltottak ki – pedig van különbség a 3 ezer holddal és a latifundiummal bírók között –, illetve azt állították, hogy „a modern gazdasági élet megköveteli” a föld szabad forgalmát. Utóbbi kapcsán a képviselő úgy nyilatkozott, hogy „Nemzeti szempontból különösen vészes a földbirtoknak minden korlátok nélküli szabadforgalma, mert világos, hogy a földbirtokot nem azonosíthatjuk a tojással vagy a cseresznyével”, s hogy az sem mindegy, kinek a kezébe kerül a föld. A nemkívánatos új földtulajdonosokra vonatkozóan egy példát hozott, Nyírábrány községből, ahol tudomása szerint a határ háromnegyedét lengyel zsidók vásárolták fel. Az iparból meggazdagodottak (vagy, ha már a gróf maga nevére nevezte: zsidó tőkéseknek) másik célja, a tekintélyrombolás volt, amelyhez az egyik fő vád az abszентizmus. Festetics leszögezte: ő maga nem ismer Magyarországon hitbizománnyal rendelkező, de tartósan külföldön élő személyt, mint fogalmazott: maximum „a közös osztrák-magyar monarchia idején egy-egy farsangot töltöttek Bécsben”.⁴²⁷ A vádat Festetics amúgy Angliából eredezteti, akárcsak a másik fő vádpontot, a degeneráltságot. Védelmébe vette a nemesség egészét is. Például úgy látta – visszautalva Milotay felszólalására – Széchenyi óta is voltak jeles képviselői a társadalmi rétegnek, az egykori miniszterelnököket, Tisza Istvánt tartotta ilyennek, de felsorolt pár a padsorokban ülőt is, a háborús véraldozatukat is megemlítve. Egyvalamit hozott fel negatívként: „Van egy bizonyos látszólagos elernyedtség, ez azonban nem degeneráció következménye, hanem igenis annak a következménye, hogy a nagybirtokos osztály az utóbbi időkben rendkívül elszegényedett”, ami a politikától is visszatart többeket. Festetics szerint tehát a „történelmi osztályokat” újból vagyonhoz kell segíteni. Az általános véleményalkotás után a gróf rátért a törvénytervezet konkrét tartalmára. Elsőként leszögezte – a pártprogramból felolvasva –, hogy a nemzeti szocialisták nem akarják felosztani a nagybirtokokat, mert tisztában vannak azzal, hogy annak megvan a közgazdasági jelentősége. Példaként hozta fel a német nemzeti szocialistákat, akik szintén nem akarják a nagybirtokok felosztását, hanem kis és közepes nagyságú parasztbirtokokat akarnak létrehozni. A gróf által olvasott pártprogram⁴²⁸ szerint ők is a helyesebb birtokmegoszlásra és a munkanélküli mezőgazdasági népesség letelepítésére törekednek.⁴²⁹ A nagybirtok megmaradása mellett hozta fel érvként azt is, hogy a megszűnő nagybirtokok egyben megszűnő munkahelyeket is jelentenének, az által pedig „szaporodnék a mezőgazdasági proletárság”. Továbbá elmondása szerint a Jászság, ahol már alig akad nagybirtok, nem mondható jómódú vidéknek, hanem kifejezetten szegénynek számít. Meglátása szerint a hitbizományi reformnak párosulnia kell adósság-elengedéssel is, ugyanis akkora már a nagybirtokok, azokon belül jó néhány hitbizományi birtok adósságterhe.⁴³⁰

---

⁴²⁷ uo. 136.

⁴²⁸ A pártprogramra lásd: A Nemzeti Szociális Magyar Dolgozók Pártjának programja. In: Magyarországi pártprogramok, 303–313. A pártprogram mezőgazdasági és szociálpolitikai programjára lásd: uo. 306–310. és 312–313.

⁴²⁹ A Képviselőház 81. ülése, 137.

⁴³⁰ uo. 138.

A képviselő a párt és saját álláspontjának kifejtése után általánosságban elfogadta a törvénytervezetet.⁴³¹

A törvényjavaslathoz a volt miniszterelnök, gróf Bethlen István is hozzászólt.⁴³² Megjegyezte, úgy tűnik, Gömbös reformprogramjából kikerült a titkos választójog, és „a maga reformelgondolásainak gyújtópontjába a földbirtokreformot s az azzal összefüggő egyéb reformokat állította”. Sommás véleményként a törvénytervezetről magáról annyit jegyzett meg, hogy „ez egy egészen szerény, egy egészen szürke alkotás”, amely így „nem lehet az a fénylő csillag a magyar politika egén”.⁴³³ Nem értett egyet azokkal, akik már a kérdés napirendre tűzését előrelépésnek tartották. Sőt, úgy vélekedett, a kérdés megoldását a látszatintézkedések miatt a következő generációra tolja át a kormány. Mindezek ellenére előre leszögezte, hogy párhúsból megszavazza a törvényjavaslatot, ugyanis a birtokpolitika felette áll a pártpolitikának.⁴³⁴

Szóba hozta, hogy őt magát személyesen is érdekli a birtokpolitika, foglalkozott már azzal Erdély kapcsán a világháború előtt, a háború után a Nagyatádi Szabó István nevéhez kötődő földreform okán, s most is így tesz.⁴³⁵

Több képviselőtársával egyetemben Bethlen is úgy látta, hogy a hitbizományok kérdése nem különíthető el a többi birtokpolitikai kérdéstől. Ezt követően felvetette, hogy egyrészt azt kell megvizsgálni, hogy a hitbizományi rendszer „olyan intézmény-e, amely beleillik a mai korba”, másrészt a meglévő birtokmegosztást nézve mennyire tekinthető előnyösnek, azaz milyen mértékben kell megváltoztatni. Az első kérdés kapcsán politikai ideológiai kitekintést tett, kitérve arra, hogy a reformkorhoz képest, amikor meg akarták szüntetni a hitbizományi intézményt, megváltoztak a nézőpontok és a körülmények. Így a reformkor fő elvét, a gazdasági sikerekre törekvést – és az azokat lehetővé tevő szabad versenyt – ki kell egészíteni más szempontokkal is, „ha nem akarjuk, hogy ez az ország és az egész világ a materialista világfelfogásba süllyedjen”.⁴³⁶ Majd azzal folytatta fejtegetését, hogy mindenképpen tartalmaztak előnyöket is a gazdasági fejlődésre vonatkozóan a liberális korszak „nagy felszabadító reformjai”, de azok ahhoz is vezettek, hogy a kis- és középbirtokok felaprózódtak, s eladósodtak. Ennél fogva egy általános földosztás nem oldaná meg a fennálló szociális és gazdasági problémákat, sőt, eltűnne a közép- és a nagybirtok, illetve tovább folytatódna az öröklési mechanizmus végett a kisbirtokok aprózódása.⁴³⁷ Ezt követően számolgatásba kezdett Bethlen, hogy a 320 ezer törpebirtokosnak (5 hold vagy annál kisebb birtokkal rendelkezők) és a 770 ezer földnélkülinek mekkora földmennyiséget kellene adni ahhoz, hogy legalább 5 holdjuk legyen, pedig az országban még ez az 5 hold se számít túl soknak a megélhetést tekintve; 4 millió 650 ezer holdat tenne ki számítása alapján. Gondolatmenetét a rendelkezésre álló földmennyiség kiszámolásával kezdte, amelyhez a

---

⁴³¹ uo. 138.

⁴³² Az országgyűlés Képviselőházának 83. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 199–208.

⁴³³ uo. 199.

⁴³⁴ uo. 200.

⁴³⁵ uo. 200–201.

⁴³⁶ uo. 201.

⁴³⁷ uo. 202.

Károlyi-féle földreformot vette alapul, de az többféle jogcímen birtokolt földek felszabaduló részét összeadva is úgy számolt, hogy csak 1 millió 600 ezer hold állna rendelkezésre.⁴³⁸

A magyar birtokviszonyok kapcsán hangoztatta: minél több kispasztor, vagyis családját a föld révén eltartani képes földművesre lenne szükség, de a kispasztorok száma igen csekély, s a meglévő nagybirtokok sem képesek elegendő munkát adni agrárproletárságnak. Ezen pedig az iparosítás, az intenzívebb gazdálkodás és a tőkeinjekciók segíthetnek, ahogy korábban segített a helyzetben a kivándorlás is. A véleménynyilvánítás után kezdett több korábbi felszólalóhoz hasonlóan – történeti kitekintést téve – annak kifejtésébe, hogy milyen okok vezettek a fennálló állapotokhoz. Az 1848 után létrejövő földnélküliek nagy tömegét, és 1867 és 1914 között a nagybirtok erodálódását tekintette a legfőbb problémának, amelyek egy idő után már nemcsak birtokpolitikai gondot jelentettek, hanem szociális bajokat is okoztak.⁴³⁹

Bethlen szerint a következő konzekvenciákat lehet levonni birtokpolitikai, gazdasági, szociális és politikai téren. Tartózkodni kell az erőszakos földosztástól, olyan körülményeket kell kialakítani egy gazdasági és pénzügyi program révén, amelyek lehetővé teszik az intenzív földművelést, és támogatni kell az ipart, hogy az felszívja a földnélküliek tömegét.⁴⁴⁰

Beszédének végéhez közeledve konkrét észrevételeket tett a törvényjavaslatra vonatkozóan. A javaslat szerint 3 ezer hold az a területnagyság, amely a hitbizományi kötöttség alatt megmaradhat, s Bethlen ugyan ezt a birtokmaximumot az adott pillanatban nem kifogásolta, de azt igen, hogy a célt az örökösödés szabályozása révén kívánja elérni a kormány. Szerinte arra kéne kötelezni a hitbizományi birtokosokat, hogy egész vagyonuk megtartása fejében, keressenek javaik egy részével más területen megélhetést. Példákat is hozott: házbirtok, ipar, bányavállalat, ingótüke stb. Így ugyanis egyrészt a birtokosok bérleti vagy adásvételi szerződéseket kötnének földjükre, amelyet ezáltal más művelhetne. Másrészt pedig a birtokosok tőkéhez jutnának, így lehetőségük nyílna a más gazdasági ágazatokba való beilleszkedésre. Érvéle szerint: úgyis gyakran hangzik el érvként, hogy csak a zsidóságnak van mozdítható tőkéje, így viszont keresztény ingótüke is keletkezne. Volt még egy kifogása a hitbizományokra vonatkozó javaslattal, mégpedig az, hogy a törvénytervezet nem rendelkezik a többi típusú kötött birtokról, az alapú, a községi, a városú az alapítványú, az egyházi kötött birtokokról.⁴⁴¹ Megoldásként hozta fel a kötött birtokok kapcsán az örökbérletet, amely ugyan tulajdont nem teremt, de lehetővé teszi, hogy ne adósodjon el a bérlet, ne aprózódjon el a birtok. Így nem kell a hitbizományú kisbirtokok alapításával vesződni, s nem szükséges tőkebevonás sem, mert nincs nagy pénzmozgás a bérleti szerződés megkötésekor, illetve a bérbeadónak is érdeke, hogy a bérletbe vevő prosperáljon. Utóbbihoz a szövetkezeti mozgalmat és az állami ellenőrző szerepet hozta fel követendő példának. Majd kitért még röviden arra, hogy külföldi állampolgár is örökölhessen hitbizományt, ha a trianoni határokon kívül rekedt, illetve síkra szállt amellet, hogy bérbe lehessen adni a hitbizományú ingatlant.⁴⁴²

---

⁴³⁸ uo.202–203.

⁴³⁹ uo. 204.

⁴⁴⁰ uo. 205–206.

⁴⁴¹ uo. 206.

⁴⁴² uo. 207–208.

Az egykori miniszterelnök – mint azt már jó előre beharangozta – beszéde zárásaként elfogadta a törvényjavaslatot.⁴⁴³

Kifejtette a véleményét Eckhardt Tibor⁴⁴⁴ is.⁴⁴⁵ Több korábbi képviselőhöz hasonlóan szintén örökjogi tervezetnek tekintette a szóban forgó javaslatot, amely földbirtokpolitikai jelleggel is bír. Mint azonban megjegyezte, a javaslat így önmagában nehezen értékelhető, ugyanis a kormány földbirtokpolitikára vonatkozó elképzelései még nem ismertek. Egyet értett Bethlennel a tekintetben, hogy a titkos választójog bevezetéséhez képest ez a törvény nem jelentős. Úgy vélte, a kormány igen erős mértékben a propagandát hívta segítségül, hogy fölnagyítsa a törvénytervezet erőnyeit. Hozzátéve, hogy a kötött 823 ezer holdból mindössze annak mintegy 25%-a, 230 ezer hold fog felszabadulni, de az is csak 25 év múlva. S ellenszenvesnek nevezte azt is, hogy a kormány „a választások során [...] a nép felé inkább hangzatos ígéreteket tett, éppen a hitbizományi birtokokkal kapcsolatban, [...] a miniszterelnök ezt a javaslatot a hitbizomány tulajdonosoknak már bemutatta, mondván nekik: nem kell félnetek, nem komoly ez a reform”. Felrótta azt is a kormánynak, hogy a sajtó „hónapokon keresztül használta fel ezt a javaslatot két irányban is: bizonyos mértékig hangulatot csinálni a feudalizmus és az arisztokrácia ellen, azután a magyar múltnak egy korszaka ellen, amelyet ők ma már csak liberális korszaknak neveznek, elfelejtve azt, hogy mit jelentett e nemzet számára Ferencz József korszaka.”⁴⁴⁶

A képviselő szerint a legfontosabb feladat megélhetést biztosítani a trianoni határok közt lévő 9 millió embernek. S hozzáfűzte, hogy e szempontok vezérelték, amikor a hitbizományi reformot átnézte.⁴⁴⁷

Miután nem tartotta saját korára nézve érvényesnek a hitbizományok alapításakor még meglévő viszonyokat, így az intézményt megszüntetendőnek tartotta, de lehetőséget adott volna az arra érdemeseknek, hogy erdőbirtokra váltsák át a vagyont. Sőt, erdészeti célra új hitbizományok létrehozását is támogatandónak látta.⁴⁴⁸

Eckhardt a hitbizományok kritikáját folytatva elmondta, hogy erkölcsi kifogásai is vannak az intézménnyel. Abban ugyan egyet értett Bethlennel, hogy földreformot nem lehet erőszakkal végrehajtani, de úgy vélte, „nem helyes bárkinek olyan privilégiumokat adni, ahol a kapott jogosítványok ellenében az illető semmiféle ellenszolgáltatást nem végez”.⁴⁴⁹

---

⁴⁴³ uo. 208.

⁴⁴⁴ Eckhardt Tibor: 1888-ban született, 1918-ban vármegyei tisztviselőként kezdte pályáját, 1919–20-ban az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnökségének sajtóügyeit irányította. 1920–1923- között az Egységes Párt tagja volt. 1923-ban az Ébredő Magyarok Egyesülete egyik alapítója és elnöke volt, s a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt egyik vezetője lett. Az 1926. évi országgyűlési választásokon kisebbségben maradt. 1930-tól a Független Kisgazda Földműves és Polgári Agrárpárt tagja, majd Gaál Gaszton halála után a 1932-től elnöke. A törvényhozásba 1931 és 1939 között Miskolc képviselőjeként került be. Eckhardt Tibor. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 294–295.

⁴⁴⁵ Az országgyűlés Képviselőházának 84. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 232–244.

⁴⁴⁶ uo. 232–233. Idézetek: uo.

⁴⁴⁷ uo. 234.

⁴⁴⁸ uo.

⁴⁴⁹ uo. 235.

Szólott arról is, hogy létezik már rengeteg olyan birtok, amelyet fel lehetne használni földbirtokpolitikai célokra, csak fel kellene szabadítani őket a meglévő banki kötıtségek, hitelek alól. S ugyanúgy szétosztandónak tartotta a latifundiumokat is.⁴⁵⁰

Felvetette továbbá, hogy érdemes megnézni, vajon a nagybirtok vagy a kisbirtok jövedelmezőbb-e. Szerinte nemcsak a búza- és a kukoricatermelést érdemes nézni a két birtokkategóriánál. S nemcsak a termés hozamot érdemes összevetni, például a Dunántúlon, hanem a nyers hozamot is, amelyben már, mivel alig van rezsiköltsége, a kisbirtok jobban szerepel. S eredményesebb a kisbirtok a nemzetgazdasági bevételeket összevetve is.⁴⁵¹

Nemzeti szempontból is előnyösebbnek tartotta azt, ha valaki nem másnak dolgozik, hanem a saját földjén gazdálkodik. Hangsúlyozta, tudja, hogy az ország földterülete nem elég arra, hogy a földre vágyók éhségét csillapítsa,⁴⁵² de politikailag veszélyesnek tartotta a túlzott egyenlőtlenségek fenntartását, mert az táptalajt adhat a demagógiának, és nem erősíti a nemzeti szolidaritást sem, s a nagybirtok révén a tulajdonos nem igen ismeri a falu népét sem.⁴⁵³

Felhozta azt is, hogy a világháború utáni változásokat tekintve lemaradt az ország, ugyanis míg helyben megmaradtak a latifundiumok, addig másutt »parasztdemokráciák« alakultak, vagyis földosztás volt, amely révén nőtt a paraszti rétegek öntudata is.⁴⁵⁴

A képviselő ezt követően bemutatta saját földbirtokpolitikai elképzeléseit. Egyrészt – mondta – szociális szempontból kell változtatni, magára hagyni „lehetetlenség azokat az évek hosszú során át éhező tömegeket, amelyeket az országban főleg három vidéken találunk.” Itt a Dél-Alföldet, a Hortobágytól Balmazújvárosig húzódó területet, illetve Dél-Borsod és a Jászság északi részét említette. E probléma megoldása pedig meglátása szerint sürgős beavatkozást igényel, nem húzódhat el 35 évre. Másrészt lehetővé kell tenni a törpebirtokoknak, hogy növekedjenek, például vásárlás útján, de ahhoz szabad földterület kell. Harmadrészt az örökbérleti rendszer kiépítését, engedélyezését emelte ki.⁴⁵⁵

Sürgette a gazdaadósságok rendezését is.⁴⁵⁶

A felszólaló csak ezután tért rá konkrét észrevételeire. Törölte volna például a 2. § 2. pontját, amely a mezőgazdasági birtokoknak nyújtott különleges kedvezményekről szólt. Túl körülményesnek látta a 61. §-t is, amely a hitbizományok önkéntes megszüntetését taglalta. Problémásnak nevezte a 62. §-t, ahol a hitbizományok megszüntetése kapcsán a kormányzói jogkört túl szűknek találta. Túlszabályozottnak tartotta a 21. § által tartalmazott közérdekű megterhelést és a 37. §-ban lévő állagváltatást, amely más művelési ágra való áttérést jelent.⁴⁵⁷ S még hosszan sorolta a számára hiányzó vagy problémás jelenségeket.

Bethlen beszédéhez kapcsolódva szólt az iparosítás kérdéséről, amelynek révén munkába állítható lenne az agrárproletáriátus nagy része. Viszont úgy látta, a trianoni döntés e téren is korlátok közé szorította az országot. Így az iparosítás mellett a mezőgazdasági termelést is intenzívebbé kellene tenni, s bővíteni a mezőgazdasági termékek piacát is. Úgy

---

⁴⁵⁰ uo.

⁴⁵¹ uo. 236.

⁴⁵² uo. 236–237.

⁴⁵³ uo. 237.

⁴⁵⁴ uo. 238.

⁴⁵⁵ uo. 238–239.

⁴⁵⁶ uo. 239.

⁴⁵⁷ uo. 240.

látta, a háború vége óta egy kormány sem rendelkezett sem átfogó földbirtokpolitikai elképzelésekkel, sem pedig mindenre kiterjedő iparosítási koncepcióval. Mint megjegyezte a Nemzeti Munkaterv 95 pontját sem tekinti a realpolitika talaján állónak.⁴⁵⁸ Az iparosítás terén a hazai nyersanyagokat hasznosító ágak pártolását, kiépítését látta követendőnek, ugyanakkor az egyes nyersanyagok révén a mezőgazdasági termelés is növekedhet.⁴⁵⁹

Rövid összefoglalójában egyet értett Bethlen felszólalásával, aki a megfelelő földbirtokpolitika alapjait „egy ésszerű adópolitikában, az agrárrolló szűkítésében, exportképességünk megfelelő fejlesztésében, a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének helyreállításában jelölte meg”.⁴⁶⁰

Eckhardt a számos hangoztatott kritika után, utoljára „túl szerény kompromisszum”-nak titulálta a hitbizományi reformot, így a törvényjavaslatot nem fogadta el.⁴⁶¹

A vita végéhez közeledve szólalt fel Lázár Andor,⁴⁶² az igazságügy-miniszter,⁴⁶³ Beszéde egy összefoglaló értékeléssel kezdődött, amelynek során kijelentette, hogy a „hitbizományi vita egyike volt a legmagasabb nivójú vitáknak, [...] amelyek a forradalom óta ebben a képviselőházban elhangzottak”. Úgy vélekedett, a felszólalások színvonala és nagy száma már önmagában azt mutatja, hogy a képviselők nagy jelentőségűnek tartják a törvényt. A miniszter is meghatározta a javaslat jellegét, indoklása szerint az örökösödési rendet szabályoz, mivel azonban a hitbizományok többnyire birtokokat takarnak, így van földbirtokpolitikai vonása is.⁴⁶⁴

A felszólalások kapcsán a legfontosabb kérdésnek azt nevezte, hogy teljesen el kell-e törölni a hitbizományi intézményt vagy sem, amelyet összekapcsolt azzal is, hogy mennyire számít az a magyar jogban megszokottnak.⁴⁶⁵ Utóbbihoz történeti áttekintésbe kezdett, sorra vette az örökösödés jogi szabályozását az országban. A vérszerződést, amely a munkával megszerzett javakat mindenki számára elérhetővé tette; az Aranybullát, amelyből a lánynegyed intézményét emelte ki; az 1351-ben meghozott ősiség törvényét, amely az adott birtok családban maradását szolgálta; az ősiség 1848-as eltörlését; az 1852-es abszolutista törvényt, az ősiségi nyílt parancsot, amely az osztrák örökösödési jogot vezette be; az 1861. évi országbírói értekezleten elhangzott, az örökjoggal kapcsolatos véleményeket, főként Deákét. Ez utóbbi korszakra vonatkoztatva említette meg, hogy az ősiség eltörlése után új elővásárlási jogot kellett bevezetni, amely szerint az államot illette meg az elővásárlás, illetve az eladósodás és a hitelezés miatt ki kellett dolgozni egy gazdavédelmi szabályozást is. E helyütt hozta szóba azt, hogy bár a magyar parasztság nem igen használta a vagyon egyben tartásának gyakorlatát, az mégis célszerű lenne a folyamatos birtokaprózódás miatt. Majd az

---

⁴⁵⁸ uo. 242.

⁴⁵⁹ uo. 243.

⁴⁶⁰ uo. 243.

⁴⁶¹ uo. 244.

⁴⁶² Lázár Andor: 1882-ben született, 1931-ben kormánypárti programmal, Szentés képviselőjeként került be a politikai életbe, s még az évben a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkári pozícióját is betöltötte; korábban jogászként dolgozott. 1935-ben újfent a kormánypárt tagjaként lett képviselő, ezúttal Debrecenben indult. 1932. október 1-étől 1938. március 9-ig igazságügyi miniszter volt. Lázár Andor. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003. 133–134.

⁴⁶³ Az országgyűlés Képviselőházának 87. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 293–300.

⁴⁶⁴ uo. 293.

⁴⁶⁵ uo.

egyben tartott öröklés intézményét tartalmazó törvényekre hozott példákat, és meg nem valósult elképzeléseket. Végül a sort az 1920-as XXXVI. törvénnyel és a vagyonváltságtörvénnyel zárta, s azok gazdavédelmi és termelést elősegítő (például a tagosítás révén) „erényeit” ecsetelte.⁴⁶⁶ Lázár a fentebbi sorba, azaz a gazdák védelmét és a termelést javító intézkedések közé illesztette be kormánya hitbizományi reformját, majd, mint fogalmazott, „ki fogja egészíteni, illetőleg be fogja tetőzni az egész földbirtokpolitikai elgondolást [...] a telepítési törvény”.⁴⁶⁷

Ezt követően a miniszter történeti áttekintést adott a hitbizományi rendszerről. Elmondta, hogy a már többször említett 1687. évi IX. törvénycikk előtt is volt példa hasonló rendelkezésre, az első Thurzó Elek 1556-os végrendelete volt, illetve hogy 1651 és 1681 között két hitbizomány is alakult (mert Pálffy Pál nádornak egyidejűleg két hitbizományt adott a király: egy primogenitúrát és egy seniorátuson alapulót). A sokak által citált reformkorhoz annyit tett hozzá Lázár, hogy a kiegyezés előtt már nem törekedtek a hitbizományok megszüntetésére, példaként újfent Deákot hozta fel. Sőt, a korábban elhangzott képviselői kritikára utalva – amely szerint a kormányzat saját elképzeléseit túlzottan jelentősnek állítja be – a hitbizományi reformra vonatkozó törvényről így nyilatkozott: „én ezek után nyugodtan állítom, hogy Deák Ferenc szellemében járok el akkor is, amikor ezt a törvényjavaslatot a mai független Magyarország élete egyik alapköve gyanánt itt előterjesztem”. S kijelentette, hogy 150 év óta a „Gömbös kormány az első kormány azonban, amely az erre vonatkozó törvényjavaslattal a közvélemény ítélőszéke elé mert kiállni”. Majd a kormánynak a törvénnyel való céljaira tért ki, megemlítve a magántulajdon és a család védelmét, valamint a primogenitúrának a magyar örökjogban történő elterjesztését.⁴⁶⁸

Védekezett az ellen a kifogás ellen is a miniszter, hogy a törvény igen lassan fejt ki érezhető hatást. Véleménye szerint igenis azonnali változást hoz, mert a hitbizományi vagyon egy részét be lehet majd vonni a földbirtokpolitikai elképzelések körébe, például a telepítési törvény hatálya alá, így az elidegenítési és terhelési tilalom „csak a nem kívánatos elidegenítések esetére vonatkozik”.⁴⁶⁹ Meglátása szerint a birtokpolitika úgy helyes, ha nemcsak törpe- és kisbirtokok jönnek létre, hanem középbirtokok is alakulnak, mert azok tűnnek el leginkább az országban. S ehhez kapcsolódva fejtette ki a hitbizományi kisbirtokhoz fűzött elképzelését: az a 91. §-ban van jelen, amely a „családi együttműködésnek és összetartozás eszméjét testesíti meg, és ezzel óhajtja elérni azt, hogy a család egyes tagjai koldusbotra ne jussanak”. Ugyanitt szögezte le, hogy az a vád, mely szerint a hitbizományi kisbirtok az egykézést erősíti, nem igaz. Statisztikákra hivatkozott, amelyek kifejtik, hogy a vádban is szereplő Dunántúlon a mezőgazdasági területre átszámított népsűrűség nagyobb, mint az Alföldön.⁴⁷⁰

Arról is szólt Lázár, hogy a hitbizományt eltörlő országok más helyzetben vannak, s az eltörléssel elérni kívánt cél is más és más lehet, például a trianoni utódállamok a magyar földbirokozokat akarták gyengíteni a hitbizományok megszüntetésével.⁴⁷¹

---

⁴⁶⁶ uo. 293–296.

⁴⁶⁷ uo. 296.

⁴⁶⁸ uo. 296–297.

⁴⁶⁹ uo. 297–298.

⁴⁷⁰ uo. 298–299.

⁴⁷¹ uo. 299.

A felszólalás végén néhány konkrét kritikai észrevételre is reagált, Bethlen István, Buchinger Manó, Dinnyés Lajos, Farkas Elemér, Kenéz Béla, Rassay Károly, Roszner István és Teleki Mihály beszédének egyes részletéhez fűzött megjegyzést.⁴⁷²

Lázár, a kormány tagja lévén, „természetesen” a javaslat támogatására szólított fel.⁴⁷³

A tc. elfogadását követően 1937. január 15-i hatályosulással életbelépett a végrehajtására kiadott 44000/1936. I.M. rendelet (R) is. A R. 8.§-a elvi élel nyilatkozza ki, hogy hitbizományi ügyben szegénységi jogban részesítésnek nincs helye. A tények alapján a hitbizományi kisbirtok, mint konstrukció életképtelennel bizonyult, nem hozott nem is hozhatott áttörést a birtokviszonyokban (lásd Aparició-Kocsis im. 192).

2.7.4. A telepítési törvény (1936: XXVII. tc.) előterjesztése

1936. június 16-án fogadták el a telepítésekről rendelkező törvényt (1936: XXVII. tc.⁴⁷⁴), amely huszonöt év alatt 400 ezer kat. holdat irányozott elő parcellázásra. Végrehajtásának előírásait a földművelésügyi miniszter 100.000 számú rendelete tartalmazta.⁴⁷⁵ A kormány az 1920. évi földreform hibáiból okulva most életképes birtokokat akart létrehozni, biztosítva az állatállományt és a felszerelést is. Erre azt látták legalkalmasabbnak, ha már meglévő falvakhoz hozzátelepítéssel, vagy új telephelyek létesítésével új, mintaszerű telepes községeket hoznak létre. Az új községek mérnökileg tervezettek voltak, ahol eleve az állam vállalta az úthálózat, a csatornázás, a községháza, iskola és más közösségi épületek megépítését. De az állam előlegezte meg a települők költségeit is. A beltelken kívül gyakran 20–25 holdat is juttattak egy igénylőnek. Típustervek alapján, igény szerint egy- és kétszobás lakóházat építettek mindenkinek, a gazdálkodáshoz tartozó ólakkal, istállókkel. Mindezen költségekkel megterheltek a juttatottakat, de a költségeket az állam fedezte. Törvény szerint a telepítésben résztvevőknek, illetve juttatottaknak a föld árának 30%-át előre ki kellett fizetni.⁴⁷⁶ Ez a telepítési akció az 1920. évi földreformhoz képest jobban volt előkészítve mind anyagilag, mind szervezetileg. A végrehajtás irányítására a Földművelésügyi Minisztériumban külön osztályt hoztak létre, a végrehajtásért pedig maga a miniszter volt felelős. A reform során 21 300 család jutott földhöz, közülük 9100 tulajdonosként, 12 200 pedig kishaszonbérletként. A földszerzők nagy része már meglévő ingatlanát egészítette ki. Ezekre a földbirtok-politikai célokra 3 év alatt több mit 29 millió pengőt használtak fel.

A szóba jöhető költségvetési források szűkössége – mint említettük – mind a földosztásnál, mind a tagosításnál szűkre szabta a cselekvési lehetőségeket. Ezért került elő egyre hangsúlyosabban a szakismeretek széles körű terjesztésének igénye. Itt is markánsan jelentkezett az üzemi struktúrát jellemző kettősségnek a hatása. A nagybirtokos arisztokrácia már rég megoldotta, hogy szakképzett, okleveles gazdatisztekre bízta birtokai vezetését. A

---

⁴⁷² uo. 299–300.

⁴⁷³ uo. 300.

⁴⁷⁴ XXVII. törvénycikk a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről. In: Corpus Juris Hungarici Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1937. 260–333.

⁴⁷⁵ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1937. évi 100.000. számú rendelete, a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló 1936: XXVII. törvénycikk hatálybalépéséről és végrehajtásáról. In: Magyarországi Rendeleték Tára. 1937. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1938. 574–670.

⁴⁷⁶ Nagycsaládos szegény embereknél, különösen a dunántúli telepítésnél, még ettől is eltekintettek. 1936 és 1943 között mintegy 20 helyen indult meg hozzátelepítés, vagy új telepes község létesítése.

kisbirtokosok túlnyomó többsége viszont soha nem részesült rendszeres szakoktatásban.⁴⁷⁷

2.7.5. A telepítési törvény vitája az országgyűlés két házában

A képviselőházi vita

A törvényjavaslatot 1936. március 13-án mutatta be Krüger Aladár.⁴⁷⁸ Először általánosságban beszélt a telepítésről, aszerint az állam a földbirtok és a népesség tekintetében helyes arányra törekszik,⁴⁷⁹ majd történeti távlatban szólt a telepítés intézményéről, Árpádkori példákon keresztül jutott el a 19. és a 20. század eleji földbirtokpolitikai intézkedésekig és telepítési akciókig.⁴⁸⁰ Ezt követően Krüger ismertette jó néhány állam (például Dánia, Németország, Anglia, Svédország) telepítéssel kapcsolatos törvényét. Azok sorában külön figyelmet szentelt a Monarchia szétesése után Magyarország kárára megnagyobbodott országoknak (Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia), kiemelve azt, hogy a földbirtokpolitika az ottani magyarság ellenében erősítette a legfőbb országalkotó etnikumot.⁴⁸¹

Átérve a terítéken lévő törvényjavaslatra az előadó hangsúlyozta, hogy az nem önálló jogszabály, ugyanis „szervesen illeszkedik bele egy átfogó, egészséges magyar birtokpolitikai rendszerbe”.⁴⁸² S ezen rendszer részeként felhívta a figyelmet a további, már előkészített rendelkezésekre is, az Alföld fokozottabb fásítására és öntözésére, illetve a tagosításra. Megkülönböztette azt az 1920. évi XXXVI. törvénycikktől (az a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozta), úgy látta ugyanis, hogy a megvitatandó javaslat nem gyors és nagy tömegekre kiterjedő hatású, „hanem állandó földbirtokpolitika irányelveit fekteti le, s annak hosszabb időn keresztül való megvalósítását tűzi ki célul”. Továbbá a szóban forgó javaslat a korábbi törvénnyel ellentétben előre megállapította az érintett földek árát, amelyből az állam annak kétharmadát az átvétel előtt kiegyenlíti, az utolsó harmadot pedig megszabott részletekben törleszti. Kiemelte azt is, hogy javaslat révén nő majd a kisbirtokok aránya a földbirtokokon belül, s erősödik a kisbirtokos réteg.⁴⁸³ A későbbiekben az előadó példát is hozott (Szovjetunió) arra, hogy a radikális földosztás nem vezet jóra, s védelmébe vette a nagybirtokot a monokultúra-termelés terén lévő eredményei, társadalmi, politikai súlya, illetve az általa nyújtott munkalehetőségek miatt. Mindezek mellett fontosnak tartotta az iparosítást, de ott is megtartva a kellő arányokat. Szociális szempontból Krüger szerint kiemelten foglalkozik a javaslat a mezőgazdasági cselédekkel és a nagy családos kisbirtokosokkal. Az előadó szerint a javaslatra politikamentesként tekintenek, épp ezért fennáll a bírói jogorvoslat lehetősége, Országos Telepítési Igazgatóságot és Országos

---

⁴⁷⁷ Szávai Ferenc: Gazdaképzési rendszerek, 77–98.

⁴⁷⁸ Az országgyűlés Képviselőházának 107. ülése 1936. évi március hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 304–314.

⁴⁷⁹ uo. 304.

⁴⁸⁰ uo. 304–306.

⁴⁸¹ uo. 306–308.

⁴⁸² uo. 308.

⁴⁸³ uo. 309.

Telepítési Tanácsot állítanak majd fel, illetve az egyházak, felekezetek is megbízhatnak bizottságokat érdekeik védelmével.⁴⁸⁴

A tervezet konkrét részleteinél a pénzügyek kapcsán elmondta, hogy az állam 10 éven át legalább évi 2 millió pengőt, újabb 10 évig pedig legalább évi 2,5 millió pengőt fog áldozni a tervezetben lévő célokra, de hitelintézeteket és vállalatokat is kötelezhetnek az ügyletekben való részvételre. S felsorolta a telepítés céljára felhasználandó birtoktípusokat is.⁴⁸⁵ Kiemelte még Krüger, hogy több formában megvalósítandó haszonbérletet is tartalmaz a tervezet.⁴⁸⁶

A törvény az előadó elmondása szerint, folytatni akarja a házhelyhez jutási akciót is a mezőgazdasági munkások, cselédek, kisiparosok, kiskereskedők és falusi szövetkezetek számára, illetve a 300 holdat meg nem haladó középbirtokok alapítását. A pénzügyi rész taglalásánál elhangzott, hogy a vételár kétharmadának kifizetése után 25 év alatt kell a telepesnek a maradék részt kiegyenlítenie, amelyhez a nagycsaládosok kamatengedményt, illetve bérlet esetén kisebb bérleti díjat kaphatnak. Legalább 150 kisbirtokos család telepítése esetén új község alapítható. Ez esetben viszont iparosokat és egyéb szükséges elemeket is kell telepíteni a községbe, s számukra házhelyet adni. Gondoskodni kell továbbá a községben a templomot, az iskolát, a községházat és a szükséges tisztségeket, hivatásokat betöltő személyekről is.⁴⁸⁷ Krüger elmondta, hogy 25 év alatt 270.000 holdat megvásárolnak, 150.000 ezer holdat érint majd a kishaszonbérletbe adás, s 30–35.000 kisbirtok létesül.⁴⁸⁸

Zárásként, a javaslat elfogadásának kérése előtt, arra hívta fel a figyelmet, hogy a törvénnyel enyhíteni lehet a gazdasági világválság hatásait, amely által a fennálló elégedetlenség is csökkenthető.⁴⁸⁹

A tervezetet elsőként Kállay Miklós⁴⁹⁰ értékelte.⁴⁹¹ A képviselő beszéde kezdetekor kijelentette, hogy a kormány ezt az intézkedést már a 95 pontban megígérte, s két éven keresztül ő maga is részt vett a javaslat kidolgozásában. Minthogy azonban nem ért egyet a tervezettel, nem is fogja azt megszavazni. Elutasításának okaként három területet emelt ki. Egyrészt úgy vélte, a tervezet birtokpolitikai, nemzeti és szociális szempontból nem nyújt eleget. Másrészt nem látta jól kidolgozottnak. Harmadrészt pedig politikai szempontúnak minősítette a tervezetet, pedig egyetemlegesnek kéne lennie.⁴⁹²

Részletezte is mindezeket. A kitűzött eredményeket például komolytalannak minősítette, mondván, hogy a törvény mindössze 3%-kal akarja növelni a kisbirtok arányát, s

---

⁴⁸⁴ uo. 310.

⁴⁸⁵ uo. 311.

⁴⁸⁶ uo. 311–312.

⁴⁸⁷ uo. 313.

⁴⁸⁸ uo. 313–314.

⁴⁸⁹ uo. 314.

⁴⁹⁰ Kállay Miklós: 1888-ban született a későbbi miniszterelnök, 1910-ben, a kisvárdai járás szolgabírájaként kezdte közéleti pályafutását. 1922-ben a k.e.e. (közigazgatásilag egyelőre egyesített) Szabolcs és Ung vármegye főispánja, 1929 és 1931 között a Kereskedelemügyi Minisztérium politika államtitkára volt. 1935 októbere és 1936 januárja között földművelésügyi miniszter volt, pozíciójáról ő mondott le; kevéssel ezután a kormánypártból is kilépett. 1935-ben pártunkívüliként, a kemecsei választókerületből került be a törvényhozásba. Kállay Miklós. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. köt. H–K. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 689–690.

⁴⁹¹ Az országgyűlés Képviselőházának 107. ülése 1936. évi március hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 315–323.

⁴⁹² uo. 315.

azt is 25 év alatt akarja elérni, de úgy látta, a törvény elfogadása esetén sem fog addig élni.⁴⁹³ Kitért arra is, hogy a birtokpolitika nem elképzelhető szociális tartalom nélkül, ugyanis megítélése szerint az ország népe borzalmas állapotban van. Mint fogalmazott: „A magyar ember szenvedése a legnagyobb probléma a mi szempontunkból, és én ebben a javaslatban is az emberit keresem.” Véleménye szerint, a csekély eredmények mellett elégedetlenséget is szülhet a javaslat,⁴⁹⁴ hiszen az csak keveseknek fog kedvezni, illetve szembe fordíthatja az 1920-ban földet kapókat és e törvény kedvezményezettjeit; előbbieket kedvezményeit sokkal csekélyebbnek látta. Továbbá azon a véleményen volt, hogy a javaslat függést is ki fog alakítani.⁴⁹⁵

A második pont kifejtéseképpen azt hangoztatta, hogy minden földbirtokpolitikai intézkedés előtt előbb a háború utáni földreform lezáratlan részét kell rendezni. Az okozza ugyanis például a gazdák adósságait, ami miatt sokak veszítik el az 1920-ban kapott földjeiket.⁴⁹⁶ Szóba került a házhelylétesítés is, amelyről úgy vélekedett, hogy az „az 1920. évi földreform legsikerültebb alkotása” volt, ennél fogva szerinte a kormánynak inkább egy újabb, az egész országot átfogó házhelyosztást kéne végrehajtania.⁴⁹⁷ Szerinte a nyugalom elérését sokkalta jobban szolgálná, ha évente 5–10 ezer ember jutna házhelyhez, ahol házat építhetne.⁴⁹⁸

Úgy vélte, a munkanélküliség leküzdése miatt intenzívebbé kellene tenni a mezőgazdasági termelést, vagy adókedvezményeket kaphatnának azok, akik több főt alkalmaznak birtokaikon, illetve a kormány kedvező hitellehetőségeket is nyújthatna a beruházásokhoz. Sőt, véleménye szerint vidéken is elérhetővé kellene tenni a háztartozási hiteleket.⁴⁹⁹

A birtokpolitikai intézkedések pénzügyi részéről is szót ejtett Kállay. Az arra fordítani kívánt összeget csekélynek, így elégtelennek találta.⁵⁰⁰

Konkrét §-okhoz is észrevételeket fűzött. Például nem tartotta egyedüli lehetőségnek a kényszerfelajánlást a földbirtokpolitika céljára igénybe vett föld megszerzéséhez. (8. §) Nem értett egyet azzal sem, hogy mely földek kerülnek a földbirtokpolitika hatálya alá, s melyek nem. (10. §) Kifogásolta, hogy a javaslat nem foglalkozik azzal az opcióval, ha valaki önként ajánlja fel földjét földbirtokpolitikai célokra; ezt is adóelengedéssel ösztönözte volna.⁵⁰¹

Beszéde végéhez közeledve áttért a korábban említett politikai szempontokra is. Úgy vélte, hiába nyúl a kormány hozzá több problémához is, a meghozott törvények nem egyetemlegesek, hanem csak a kormány érdekét szolgálják, s hogy az elfogadott törvények nem egyenesek, nem őszinték. Összességében a politika eltávolodik az ország lakóitól.⁵⁰²

Kállay végül – ígéretéhez híven – nem fogadta el a törvényjavaslatot.⁵⁰³

---

⁴⁹³ uo.

⁴⁹⁴ uo. 316.

⁴⁹⁵ uo. 317.

⁴⁹⁶ uo. 317–318.

⁴⁹⁷ uo. 318.

⁴⁹⁸ uo. 319.

⁴⁹⁹ uo. 319–320.

⁵⁰⁰ uo. 320.

⁵⁰¹ uo. 321.

⁵⁰² uo. 321–322.

⁵⁰³ uo. 323.

E javaslatához is hozzászólt Bethlen István.⁵⁰⁴ Meglehetősen gúnyos hangnemben kezdte mondandóját: „bámulatba ejt az az andalító optimizmus, amellyel ő ezt a javaslatot elének tárta mint a tökély mintaképét”.⁵⁰⁵ A javaslat napirendre tűzésével sem nagyon értett egyet, mert az nincs kapcsolatban a világválsággal, szerinte inkább a mezőgazdaság kifizetődőbbé tételével kellene foglalkozni először, esetleg az adózás megreformálásával, s elmondása szerint a gazdaadósságokat sem rendezték megnyugtatóan. Elmondása szerint az ország mezőgazdasági szempontból Európában talán a legrosszabbul áll, mert az egy főre jutó földterület itt a legalacsonyabb, 1,6 hektár, továbbá a termésátlagok is igen alacsonyak.⁵⁰⁶ Bethlen szerint is torz a birtokmegoszlás, hiszen a mezőgazdasági lakosság 50%-a csak a föld hozamának 20%-ával rendelkezik, de az általános földosztás a föld elégtelen mennyisége miatt nem lenne lehetséges. Meglátása szerint a gazdasági válság közepette a nagybirtok aprózása munkalehetőséget vesz el – azt „antiszociális intézkedés”-nek titulálta –, a telepítés konjunktúra idején lenne megfelelő, amikor az ipar fel tudja szívni a munkaerő-felesleget.⁵⁰⁷

A korábbi miniszterelnök a törvény iránti ellenérzéseit egybesűrítve így fogalmazott: „A jelen törvényjavaslat ellen [...] principális kifogásom tehát az, hogy [...] ha valaki Magyarországon földbirtokpolitikát csinál, annak ezt a földbirtokpolitikát elsősorban a nincstelenek és a törpebirtokosok javára kell csinálnia, [ez] ebben a törvényjavaslatban semmiféle módon nem jut kifejezésre.” Véleménye szerint a tervezet nem számol azzal, hogy csökkentett áron sem tud a törpebirtokos földet venni, bérlet esetén pedig gazdasági felszerelést prezentálni. S hiányolta a házhelyhez jutás lehetőségének széles alapokra helyezését is. A törvény által felhozott szövetkezeti bérlet tartalmát a szovjet kolhozmodellel azonosította, amelyben az állam birtokol minden földterületet.⁵⁰⁸

Kifejtette, hogy a termelésből a föld más kézbe jutása révén ugyanannyi munkás fog kiesni, mint amennyi munkalehetőséghez fog jutni. Illetőleg úgy látta, hogy a következő 20–25 év során kényszerintézkedések nélkül is a piacra fog kerülni félmillió hold az árverések révén, a vagyonváltság során leadott földekből, az adóföldekből vagy az eladósodott birtokokból.⁵⁰⁹ Nem értett egyet azzal sem, hogy mindössze 93 birtokos földjéről rendelkezik a javaslat, amikor mindenhol szükség lenne földre. Ennél fogva a törvény csak a már egyébként is meglévő feszültséget fogja tovább szítani. Elmondása szerint nehezen érthető a 3 ezer holdas kisajátítási határ, vagy a 30 ezer korona kataszteri tiszta jövedelem feletti értékhatár is, azokat „papírosfal”-nak titulálta.⁵¹⁰

A törvény Bethlen szerint az önkényes, jogellenes kisajátítás révén aláássa az önálló magyar gazdasági osztály függetlenségét, s így annak eltűnése után csak „a nyers erő, amely a szervezett tömegekre támaszkodik” marad meg.⁵¹¹ Meglátása szerint a birtokosok hangoztatott teljes kártalanítása is csak akkor lenne jogszerű, ha a föld ellenértékét bíróság és nem a törvény állapítaná meg. Ezután a tervezett telepítések pénzügyi háttérének egyes

---

⁵⁰⁴ Az országgyűlés Képviselőházának 109. ülése 1936. évi március hó 18-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 356–365.

⁵⁰⁵ uo. 356.

⁵⁰⁶ uo. 357–358.

⁵⁰⁷ uo. 358–359.

⁵⁰⁸ uo. 360.

⁵⁰⁹ uo. 361.

⁵¹⁰ uo. 362.

⁵¹¹ uo. 363.

elemeit kritizálta. Úgy vélte, az erőszakos kisajátítás helyett a latifundium-tulajdonosoknak kedvezményeket kéne adni a földért cserébe, s akkor az egykori földbirtokos a föld világán kívül is be tudna fektetni.⁵¹²

Zárásként azt hangoztatta, hogy a törvénytervezet demagógia, amely illúziókat kelt a néptömegekben, valamint függőségeket alakít ki. Bethlen a javaslatot nem támogatta.⁵¹³

Matolcsy Mátyás⁵¹⁴ hozzászólásának elején érdemként ismerte el, hogy napirendre tűzték a kérdést, de ezzel el is fogytak részéről az elismerő szavak. Ezt követően összefoglalta azokat irányzatokat, amelyekkel az országban a földkérdést jellemezték. Matolcsy szerint az első a nagybirtokosok szemüvegén át szemléli a kérdést (Bethlen is), így az átfogó földreformot veszélyesnek is ítéli. Másodikként a Gömbös kormányt is jellemző haladó-konzervatív irányt jelölte meg, amely hozzányúl kérdésekhez, de a megnyugtató rendezéssel adós marad. Utolsó nézőpontként pedig, amelyet ő és pártja is képvisel, a kérdés radikális rendezését nevezte meg.⁵¹⁵

Kárhoztatta a nagybirtokot, úgy látta az rendkívül kedvezőtlenül hat mind a népszaporulatra, mind a népsűrűsége, s hogy az előidézett állapot: „A magyarság és a magyar faj lezüllését, lecsúszását, alsóbb síkra való jutását jelenti”. Állítása alátámasztására két statisztikus, Kenéz Béla és Móricz Miklós munkájára is hivatkozott.⁵¹⁶

A képviselő szerint a földreform szükségessége leginkább honvédelmi szempontú, mert a szomszédos országok „sóvárognak a határokon túl itt a csonka országban levő óriási gazdátlan birtokokra”. Véleménye szerint amúgy Erdély sem került volna Romániához megfelelő földbirtokpolitika alkalmazásával. A reformot szociális szempontból is szükségesnek látta, mert egyre több mezőgazdaságból élőknek nincs munkája, s ez oda vezet, hogy a létminimum alatt élnek – utóbbi, mint megjegyezte, megerősítik a közegészségügyi intézet orvosai is. A munkanélküliség felszámolására ő is az iparfejlesztést látta megoldásnak.⁵¹⁷

Bethlenhez hasonlóan Matolcsy is a mechanikus, mindenkit érintő földosztás ellen foglalt állást, s a házhelyhez jutási akciót is csak a lakhatás, és nem a földkérdés megoldásának látta.⁵¹⁸ Ő is azon a véleményen volt, hogy a törvénytervezet eredményei szerények lesznek, számsorokat citált annak alátámasztására, hogy a nagybirtokok éves mértékű kisbirtokká történő felosztása szinte ugyanannyit tesz ki, mint amennyivel a javaslat számol.⁵¹⁹

A földbirtokpolitika megoldatlansága kapcsán úgy látta, Bethlent Gömbösnél is nagyobb felelősség terheli. A megoldás szerinte az lett volna, ha egy általános agrárreform keretében évi 120–150 ezer holdnyi földet osztanak fel kisbirtoknak. A reformhoz szükséges anyagiakat is elő tudta volna az ország teremteni, a közületek befektetéseit említette, de

---

⁵¹² uo. 363–364.

⁵¹³ uo. 365.

⁵¹⁴ Az országgyűlés Képviselőházának 112. ülése 1936. évi március hó 23-án, hétfőn. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 432–437.

⁵¹⁵ uo. 432.

⁵¹⁶ uo. 432–433. Idézet: 433.

⁵¹⁷ uo. 434.

⁵¹⁸ uo. 435.

⁵¹⁹ uo. 435–436.

szerinte arra nem volt meg a politikai akarat.⁵²⁰ Egy Varga Istvánnal közösen írt munka bevonásával támasztotta alá mondandóját, miszerint az éves tőkeképződés ötödét-hatodát a mezőgazdaság problémáinak megoldására lehetett volna fordítani. Majd a német és az olasz telepítés eredményeit és jellegzetességeit citálta példának.⁵²¹

Matolcsy beszédét nem tudta befejezni, ugyanis az a meglehetősen szokatlan helyzet állt elő, hogy amikor beszédidejének meghosszabbítását kérte, a jobboldali képviselők jelentős része ahhoz nem járult hozzá. Így – a balos és szélsőbalos képviselőknek a gesztus elmaradása miatti méltatlankodása közepette – igen röviden le kellett zárnia mondandóját.⁵²²

Schandl Károly⁵²³ hozzászólását azzal kezdte, hogy a föld köré szerveződő kérdéseket párhovatarozás nélkül kell szemlélni, mert az az egész ország számára fontos. Ezt a gondolatot a birtokpolitikára vonatkozó történeti áttekintéssel folytatta, amelyben többek között a századfordulás kivándorlás, az erdélyi földek román kézre kerülése, és a nemzetgyűlés másfél évtizeddel korábbi földreformja bukkant fel. Utóbbit megvédte Schandl, sőt méltatta eredményeit, felelevenítve, hogy annak kidolgozásában maga is részt vett.⁵²⁴

Kifejtette, hogy a nagy átalakításokkal – így társadalmi, gazdasági megrázkódtatással – járó földbirtokreform általános földhöz jutást jelent a nagybirtokok területéből, a földbirtokpolitika pedig jogszabályok és rendeletek gyűjteménye, amely a kisbirtok erősödését jelenti. Úgy látta, nem lehet újabb földreformot csinálni, hanem nyugodtabb mederben folyó birtokpolitikát kell folytatni, de be kellene fejezni a földreform pénzügyi részét is.⁵²⁵

A törvényjavaslat kapcsán egyrészt kijelentette, hogy annak részét képezi a falutelepítés is, másrészt csodálkozását fejezte ki, hogy ekkora összeget képes a kormány elkölteni rá. A javaslat ellenében felmerült két fő kifogást említve, tulajdonképpen azt védelembe véve, elmondta, hogy a tervezet a bérlet és a házhelyhez jutás, illetve a földműves szövetkezetek alakítása révén gondol a vagyontalanokra is.⁵²⁶ Utóbbiak kapcsán megjegyezte, hogy az „orosz kolhoz annyira van a magyar földbérlőszövetkezettől, mint Mezőgyán Moszkvától”, ugyanis a földbérlőszövetkezetekben nincs kényszertársulás és közös gazdálkodás. Kitért arra is, hogy a törvény értelmében csak a 3 ezer holdnál nagyobb birtokok sajátíthatók majd ki, de azok után is anyagi megváltás jár.⁵²⁷ A felszólaló ezek után arra kérte a földművelésügyi minisztert, hogy a keresztény birtokpolitika jegyében a felosztandó földek között csak utoljára nyúljon az egyházi birtokokhoz.⁵²⁸ Majd kijelentette, a törvény nem alkalmas az összes agrárprobléma megoldására, s hogy folytatni kell például a kislakásépítést, a gazdasági szakoktatást ki kell terjeszteni, és át kell szervezni a földművelésügy külső közigazgatását.⁵²⁹

---

⁵²⁰ uo. 436.

⁵²¹ uo. 437.

⁵²² uo.

⁵²³ Az országgyűlés Képviselőházának 113. ülése 1936. évi március hó 24-én, kedden. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 500–507.

⁵²⁴ uo. 501–502.

⁵²⁵ uo. 502–503.

⁵²⁶ uo. 503–504.

⁵²⁷ uo. 505.

⁵²⁸ uo. 505–506.

⁵²⁹ uo. 506.

Beszéde végén a képviselő megjegyezte, hogy a világgazdaság alakulása folytán a mezőgazdaság nem képes eltartani már az ország többségét, így az ínségakciók szervezése helyett – azt nem megfelelő szociálpolitikai lépésnek látta – az iparba kell keresztény tőkét tenni, amelynek keretében vidéken is ipari központokat kell létesíteni.⁵³⁰

Zárásként Schandl elfogadta a javaslatot.⁵³¹

Gróf Esterházy Móric⁵³² hozzászólása⁵³³ elején általánosságban felrótta, hogy a javaslat indoklásából nem igazán látszik, használtak-e az egyes birtokkategóriákra vonatkozó statisztikai adatokat.⁵³⁴ A konkrét részekre térve, kifogásolta például azt, hogy a földkisajátítás határozatlan időre szól, illetve a földművelésügyi minisztert kizárólagos jogkörrel ruházzák fel. Észrevételeket fűzött a földbirtokvitákból eredő pereskedések perköltségének megállapításához – aszerint nem jó, ha azt a nyertes fél fizeti –, vagy az adó- és illetékhatralék földben letudhatóságához, amit állítása szerint már régóta követel pártja. Szóvá tette, hogy az 1920-as földreform anyagi része nincs még lezárva, így az hátrányosan érinti azokat, akikről akkor is sajátított ki az állam földet, magasnak tartotta a védett birtokokra vonatkozó ezer holdas határt, továbbá felhozta azt is, hogy foglalkozni kell a kisajátítás miatt megszűnő tanyasi iskolák, és azok tanszemélyzetének igényeivel is.⁵³⁵

A megannyi kifogásolt § között volt például a kényszer-kisbérlet – arra a kisajátított földbirtokkal rendelkező birtokos volt kötelezhető –, amely Esterházy szerint az eladósodott birtokost még hátrányosabb helyzetbe hozza, ugyanis ő maga hitelképtelenné, földje pedig eladhatatlanná válhat. Megkérdőjelezte a telepítési alap költségvetésének realitását is. Úgy látta: minthogy az agrártárca 20 milliós adóssággal bír, illetve 120 millió hátraléka és követelése van – amihez a bevételek és kiadások átláthatatlansága is társul –, így nehezen fogadható el a minisztériumi költségvetés.⁵³⁶

Ezt követően a képviselő oly részeket hozott fel a javaslatból, amelyeket üdvözölne, ha kibővítenék. Például a 11. és a 66. §-t, amelyek csekély mértékben ugyan, de kedvezményt adnak annak a birtokosnak, aki önként adja át birtoka egy részét kisajátítás vagy bérlet számára. Említette az 58. ill. 83. §-t is, amelyek a birtokok visszajuttatására és további aprózódásának elkerülésére vonatkoztak. Üdvözölte a talajjavítás kérdésének felvetését, amelyhez hozzáfűzte, hogy mellette szükség van az agrár-szakoktatás bővítésére is.⁵³⁷

Esterházy zárásként ismét összefoglalta meglátásait, majd ígéretéhez híven nem fogadta el a törvényjavaslatot.⁵³⁸

---

⁵³⁰ uo. 506–507.

⁵³¹ uo. 507.

⁵³² gr. Esterházy Móric: 1881-ben született, 67-es programmal 1917 nyarán lett miniszterelnök. 1918 végén visszavonult a politikától, s csak 1931-ben kapcsolódott be ismét abba, amikor a Keresztény Gazdasági Párt tagjaként a tapolcai választókerületből került be a törvényhozásba. 1935-ben is e párt színeiben szerzett mandátumot. gr. Esterházy Móric. In: Markó László (főszerk.): Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 448

⁵³³ Az országgyűlés Képviselőházának 114. ülése 1936. évi március hó 26-én, csütörtökön. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 527–531.

⁵³⁴ uo. 527.

⁵³⁵ uo. 527–528..

⁵³⁶ uo. 529–530.

⁵³⁷ uo. 530.

⁵³⁸ uo. 531.

Hozzászólta a vitához a földművelésügyi miniszter, Darányi Kálmán⁵³⁹ is.⁵⁴⁰ Lázárral ellentétben, nem összefoglalólag beszélt, hanem az általános megjegyzések mellett az egyes képviselők felszólalásához fűzött megjegyzéseket. Felhozta, hogy a háború után a feszültség levezetése és a vidéki tömegek városba áramlásának megakadályozása végett meg kellett lépni a földreformot, de annak befejezésére már nem jutott elég pénz. Az agrárválság kapcsán pedig kiemelte, hogy annak enyhítésével a Gömbös-kormány igen sokat foglalkozott. A javaslat kapcsán arra tért ki, hogy látni kell, mi az, amit a lehetőségekhez mérten meg lehet tenni. Úgy vélte, a 78 millió pengős ráfordítás az ország helyzetéhez képest kifejezetten soknak mondható.⁵⁴¹ Felvázolta a kormány földbirtokpolitikai elképzeléseit is (a nagybirtokok egy részéből kisbirtokokat csinálni és fejleszteni a középbirtokot), amelynek megvalósításához évek óta birtok-elővásárlást végez a kormány. S hozzáfűzte, hogy a mezőgazdaság kérdése kapcsolódik a munkáskérdéshez is, például az új piacok keresése vagy az ipari növények termelése révén.⁵⁴²

A miniszter ezt követően reflektált néhány felszólaló mondandójára. Szóba hozta Bethlen megjegyzését, mely szerint a szövetkezetek a kolhozokhoz hasonlatosak. Azzal nem értett egyet, mondván, hogy a kolhozokban művelt föld nincs magántulajdonban, a szövetkezetekben viszont igen, s szabadon rendelkeznek az egyéni gazdák a jövedelmükkel is.⁵⁴³ Észrevételt fűzött a magántulajdon kisajátítására vonatkozó megjegyzésekhez is: „A kisajátítás fogalma sehol sem ismeretlen, egyidős az a szabadtulajdon gondolatával. Teljes kártalanítás mellett való közérdekű elvonás már 1789-ben kialakult.”⁵⁴⁴ Kitért Bethlen, Kállay, Rassay, Eckhardt túlzott miniszteri hatalomra vonatkozó észrevételeire is, de szerinte csak a kormány következetes álláspontjáról van szó, amely kizárólag a kormány kezébe adja a birtokpolitikát, mert az nem a bíróság feladata.⁵⁴⁵ Reflektált – fogalommagyarázatba bocsátkozva – a telepítés szó használatát érintő kifogásokra, illetve az 1920-as földreform pénzügyi befejezésére. Utóbbi fontosnak, de a telepítés szempontjából nem előfeltételnek tartotta.⁵⁴⁶ Darányi reagált Kállay és Bethlen a házhelyosztást, illetve a mezőgazdasági népeiséget kategorizáló, és a nagybirtokosok önkéntes földátadására vonatkozó felvetésére is.⁵⁴⁷ Továbbá hozzászólta Rassaynak az örökösödési illeték miatti kötelező földátadást érintő, valamint Matolcsynak a mezőgazdasági munkásbéreket és a mezőgazdasági cselédség alacsony népszaporulatát kifogásoló beszédrészletéhez. Nem hagyta szó nélkül Esterházy

---

⁵³⁹ Darányi Kálmán: 1886-ban született, 1909-ben indult el a politika pályán mint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közigazgatási gyakornoka. Gyorsan haladt felfelé a ranglétrán, így 1917–1918-ban már Zólyom vármegye főispánja volt. 1927-től az Egységes Párt képviselője, majd 1928 és 1935 januárja között Bethlen, Károlyi és Gömbös kormányaiban miniszterelnökségi államtitkár. 1935 januárjától volt földművelésügyi miniszter, amely posztot 1938 márciusáig töltötte be. Darányi Kálmán. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 41–42.

⁵⁴⁰ Az országgyűlés Képviselőházának 116. ülése 1936. évi március hó 28-án, szombaton. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 638–647.

⁵⁴¹ uo. 639.

⁵⁴² uo. 640.

⁵⁴³ uo. 641.

⁵⁴⁴ uo. 642.

⁵⁴⁵ uo. 642–643.

⁵⁴⁶ uo. 643.

⁵⁴⁷ uo. 644–645.

beszédét sem, válaszolt mind az állami földek kisbirtokosoknak juttatását firtató kérdésére, mind a törpebirtokok további aprózódását megakadályozandó javaslatára is.⁵⁴⁸

A beszéd végén Darányi megköszönte a Képviselőház türelmét, és az előadó, illetve munkatársai munkáját. S reményét fejezte ki, hogy a törvény révén földhöz jutók „hűséges és szorgalmas gazdáik lesznek a rájuk bízott magyar földnek”.⁵⁴⁹

A felsőházi vita

A Felsőházban Khuen-Héderváry Károly⁵⁵⁰ ismertette a törvényjavaslatot, beszéde az 1936. május 6-ai ülésen hangzott el.⁵⁵¹ A birtokpolitikai kérdésnek a 19. századtól a jelenig nyúló történeti áttekintésével kezdte, amelyben az 1890-es évek vidékről városba való áramlását és a kivándorlást említette meg, illetve bővebben az 1920. évi földreformot. Utóbbi kapcsán úgy látta, hogy az – tévesen – törpebirtokokat hozott létre, amelyek nem voltak produktívak, önállóságra képesek, és rövid időn belül tovább is osztódtak.⁵⁵² Ehelyett inkább oly birtokpolitikát kell folytatni, amely önálló és termelésre képes birtokokat alakít ki. Kitért arra a Képviselőházban sokat bíralt javaslatemre, hogy a földművelésügyi miniszter dönthet a földtulajdonlással kapcsolatos jogi kérdésekben. Meglátása szerint az 1920-as földreform megmutatta, nem lehet a bíróságokat jogi és közigazgatási feladatokkal is megbízni, ezért célszerű a 25 évre elhúzódó birtokpolitikai kérdésben a földművelésügyi miniszter kezébe adni a végrehajtás jogát. A jogorvoslatról pedig az ország őt, a helyi viszonyokat ismerő királyi táblabírósága dönt majd. Szóba hozta az előadó a magántulajdonba való beavatkozás „vadját” is. Szerinte a magántulajdon csak akkor sérül, ha a közérdek úgy kívánja, s amúgy először az állami kézben lévő földek kerülnek sorra.⁵⁵³ Ezt követően pedig a hitelintézeteknél lévő földek kerülnek sorra, s ezeket követi csak a magántulajdonban lévő nagybirtok. Elmondta továbbá, hogy utóbbi kategóriából a tulajdonos jelölheti ki a telepítésre kerülő részt, más tulajdonosok mentességi tanúsítványt kérhetnek földjük telepítésre való átengedése alól, s azok a birtokok is mentességet élveznek, amelyek jól termelnek, és nagyszámú munkást alkalmaznak.⁵⁵⁴ Khuen-Héderváry kifejtette a földátvételnél és a haszonbérbe adásnál alkalmazott elveket is.⁵⁵⁵ Majd elmondta, hogy a magántulajdonból kikerülő földért teljes kártalanítás jár.⁵⁵⁶

Az előadó ezután a földhöz jutókról szólt. Mint elmondta a törvény vagyoni cenzushoz köti a birtokszerzést és a haszonbérletet, amelynek célja az, hogy az illető meg is tudja tartani a szerzett javat. Valamint arra is szükség van, hogy megakadályozzák a szerzett föld

---

⁵⁴⁸ uo. 645–646.

⁵⁴⁹ uo. 647.

⁵⁵⁰ gr. Khuen-Héderváry Károly: 1888-ban született, örökösjogon volt tagja a Felsőháznak. Politikusi ténykedése mellett földbirtokosként gazdálkodással foglalkozott. Emellett tagja volt a cserkészmozgalomnak, illetve több közéleti pozíciót is betöltött. gr. Khuen-Héderváry Károly. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. köt. H–K. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 913.

⁵⁵¹ Az országgyűlés felsőházának 23. ülése 1936. évi május hó 6-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 422–426.

⁵⁵² uo. 422.

⁵⁵³ uo. 423.

⁵⁵⁴ ui. 424.

⁵⁵⁵ uo. 424–425.

⁵⁵⁶ uo. 425.

elaprózódását. Ezért miután a birtokszerzést a telekkönyvbe bejegyezték, az 32 évig el nem idegeníthető és meg nem terhelhető. A törvény szerint viszont azt, aki nem teljesíti a rá háruló kötelezettséget, a földművelésügyi miniszter elmozdítja a tulajdonából.⁵⁵⁷ Mindezen célok végrehajtásához telepítési alapot hoz létre az állam, az elején 2 millió pengővel, s a program végére összesen 78 millió lesz felhasználható. A földművelésügyi miniszternek pedig mind a telepítési alap pénzügyi állapotáról, mind a birtokpolitika aktuális állásáról számot kell adnia. Megemlítette még, hogy folytatni kívánják az 1920. évi törvény sikeres programját, a házhelyhez jutási akciót, amelyre – a házhelyhez jutást házépítéssel is kibővítve – lehetőség szerint a telepítési alap egynegyedét költik majd.⁵⁵⁸

Khuen-Héderváry a javaslat összefoglalása és a tervezetet bírálók felvetéseire adott válaszok után a törvény elfogadását kérte.⁵⁵⁹

Gróf Apponyi Károly szólt hozzá a javaslatához elsőként.⁵⁶⁰ Beszéde elején kiemelte, nem ért egyet azzal az állásponttal, hogy ha van egy törvénynek jó része, azt el kell fogadni, neki az felel meg inkább, amelynek minden eleme jó. Azzal a véleménnyel sem értett egyet, „hogy a Felsőháznak inkább az a szerep jusson, hogy a kormánynak tanácsadója legyen, mintsem az, hogy törvényjavaslatokat buktasson meg”. Hozzátette: a célkitűzést elfogadja, az eszközöket azonban kevesli hozzá. Kitért arra is, hogy egyrészt a kérdésből ki kell kapcsolni a pártpolitikát, másrészt pedig nem szabad „ígéretnek útján étvágyat gerjeszteni, mert ennél megállás nincsen”. Elmondása szerint arra is ügyelni kell, hogy az intézkedések közepette ne legyen a termelésben fennakadás, s féltette a hozzászóló a fogyasztást és az agrárkivitelt is, ha nem megfelelő birtokokat sajátítanak ki.⁵⁶¹ Egyetértett azokkal, akik szerint a telepítésre szánt összeg nem elegendő, így megfontolandónak tartotta volna, hogy azt más, jobban hasznosuló célra költse az ország, olyanra, ami a nélkülözés és a nincstelenek kérdését, illetve a munkanélküliséget oldaná meg.⁵⁶²

Ezt követően Apponyi lényegében egy tervet olvasott fel, a tervezet – azt Reichmann tervének nevezte – véleménye szerint, a fentebb felsorolt kérdéseket oldaná meg. Annak fő eleme szerint a mezőgazdasági termelést át kell állítani, azaz más szerkezetben kellene termelni. Mint fogalmazott: „Kényelmesebb gabonát és tengerit termelni, mint más utakat keresve az ipari, kereskedelmi és kertészeti növények termelésére áttérni”. Ezt követően példákkal szolgált arra, hogy egyes növények kisbirtokosi termelése holdanként mekkora haszonnal járna, ilyen pl. a salátamagtermelés és a ciroktermelés. A kisgazdák termelése melletti érve az volt, hogy a nagybirtok rezsije magasabb, ezáltal kevesebb hasznot hozna, másrészt pedig az érzékeny növényekkel való bánásmód a gépesített nagybirtokon nem is hozna olyan jó minőséget. Elmondása szerint az ipari és kereskedelmi növények munkaerőigénye nagyobb, így a kisgazdáknak több munkást kell majd alkalmazniuk, amivel a munkanélküliség csökkenthető. Véleménye szerint megszűnne így az egykézés is, mert a kisgazda el tudná tartani a gyerekeit, a hasznából tőkét is tudna gyűjteni, amellyel

---

⁵⁵⁷ uo. 425–426.

⁵⁵⁸ uo. 426.

⁵⁵⁹ uo.

⁵⁶⁰ Az országgyűlés felsőházának 23. ülése 1936. évi május hó 6-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 426–430.

⁵⁶¹ uo. 427.

⁵⁶² uo. 427–428.

gyarapodásra lenne képes. Ráadásul megnőne az adóbevétel is, mert lenne azt miből befizetni. A rendszer működéséhez, működtetéséhez meglátása szerint egy-két községenként termelési felügyelőt kéne alkalmazni a termelés irányítására és szaktanács adására, meghatározott területenként pedig begyűjtési telepek felállításával számolt. Úgy vélte, évenként 2–3 vármegyét lehetne kitanítani a termelésre.⁵⁶³

Beszéde zárásaként visszatért a törvényjavaslatra, mely szerinte szociálisan, gazdaságilag és magánjogilag nem megfelelő, s hibáit kompromisszumos módon nem lehet kiküszöbölni. Így a törvényjavaslatot nem fogadta el.⁵⁶⁴

A vita következő résztvevője gróf Károlyi Gyula volt.⁵⁶⁵ A felszólaló szerint a földbirtokpolitika nem pártpolitikai kérdés, azt szociális és gazdasági szempontok szerint kell szemlélni. Majd ő is arról értekezett, hogy mi is a különbség földreform és földbirtokpolitika között. Előbbit hatalmi szóval és gyorsan véghezvitt, gazdasági visszaesést okozó folyamatnak tartotta, utóbbit viszont a kormányok változó gazdasági és társadalmi környezetben különböző intenzitású és folyamatos intézkedésnek látta, amelyre az országnak is szükség van.⁵⁶⁶ Annak célja a termelés javítása és növelése, s munkaalkalmak teremtése.⁵⁶⁷ A földbirtokpolitika végrehajtásához viszont, úgy látta, nem létezik megfelelő statisztika. Ezért begyűjtötte 133 jól működő nagybirtok adatait, amelyek meglátása szerint több embert foglalkoztatnak, mint ugyanakkora földterület kisbirtoknak felosztva. Elfogadta azt a véleményt, hogy mint arisztokrata elfogult, de nézete szerint csak azért, mert ő is kötődik a földhöz. A kisajátítandó birtoknál viszont nem a méretet nézné, hanem a szociális és gazdasági jellemzőket.⁵⁶⁸

Sokak véleményét osztva Károlyi is úgy látta, hogy a törvény célja életképes kisbirtokok létrehozása, amelyet oly nemzeti célnak tekintett, amihez áldozatokat is kell hozni.⁵⁶⁹ Mint elmondta, eközben viszont a kormánynak sok mindenre kell figyelnie, például arra, hogy ne legyen gazdasági visszaesés, s nem lehet elhanyagolni az alsóbb fokú gazdasági szakoktatást sem. Egyet értett Apponyival abban, hogy át kell térni az intenzívebb termelési ágakra, de a termelés növelése, javítása mellett fontosnak tartotta a külföldi felvevőpiac keresését is.⁵⁷⁰

Szóba hozta a nincstelének elhanyagolására kitérő kritikákat is. A problémára, véleménye szerint, a munkalehetőség teremtése mellett a megoldás az, ha előbb házhelyhez juttatják őket, mert úgy tudnak majd továbblépni a földszerzés irányába, például a megszerzett termény értékesítése és állattartás révén. A házhelyosztás azonban nem része a javaslatnak, azt más módon kell megoldani.⁵⁷¹ Ő is felvetette az iparosítás kérdését, amely

---

⁵⁶³ uo. 428–429.

⁵⁶⁴ uo. 430.

⁵⁶⁵ Az országgyűlés felsőházának 23. ülése 1936. évi május hó 6-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 430–435.

⁵⁶⁶ uo. 430.

⁵⁶⁷ uo. 430–431.

⁵⁶⁸ uo. 431.

⁵⁶⁹ uo. 432.

⁵⁷⁰ uo. 433.

⁵⁷¹ uo. 433–434.

segítené a munkanélküliek munkához jutását. Úgy látta, az ipari termelés növelését, fejlesztését az Alföld egyes részein kell megoldani.⁵⁷²

Mondandója végéhez közeledve bírálta azt a mások által felvetett kifogást is, mely szerint túl nagy hatalma lenne a kormánynak sokak gazdasági életkörülményeire, így a végrehajtást inkább független bíróságra kellene bízni. Úgy vélte, ez politikai bizalmatlanságból fakad, így azzal nem foglalkozik. Azt viszont leszögezte, hogy a kormánynak beszámolási kötelezettsége van a költségvetés ismertetésekor a törvényhozás előtt, a bíróságot viszont nem lehetne beszámoltatni és felelősségre vonni.⁵⁷³

Miután Károlyi úgy látta, a törvény a közérdekű gazdasági és szociális szempontokat (munkaalkalom-teremtés) teljesíteni fogja, általánosságban elfogadta a javaslatot.⁵⁷⁴

Gróf Somssich László következett,⁵⁷⁵ aki beszéde elején a tervezet megnevezését kifogásolta. Úgy vélte, a magyar mentalitással amúgy ellenkező telepítés a birtokpolitika része, így a telepítés szónak nem kéne a javaslat címében elől szerepelnie. S szerinte a telepítés fogalmát a sűrűben lakott vidékről a ritkábban lakott, szabad földterülettel rendelkező helyre költözés takarja.⁵⁷⁶ Azzal egyetértett, hogy a szociális állapotok végett szükség van a birtokpolitikára, de nézete szerint erőszak alkalmazása és termelési fennakadás nélkül.⁵⁷⁷

Ő is azt fejtegette, hogy a föld elégtelen mennyisége miatt az összes földre váró igényét nem lehet kielégíteni, mert törpebirtokok létrehozásának nincs értelme. Azt az 1920. évi földreform is megmutatta, hiszen a földhöz jutottak nagy része nem boldogult.⁵⁷⁸ Egyetértett azzal is, hogy tanítani kellene a földművelést, mert annak révén nőhet a termelés mennyisége, és javulhat a minősége is. Somssich is beszélt az iparról, mint olyan ágazatról, amely képes munkához juttatni a munkanélkülieket. Ám hozzátette, a megnövekedett ipari termelésnek piacra is szüksége van, ő a tengerentúli országokat jelölte meg olyanokként, amelyeknél lehetőség lenne a kereskedelemre.⁵⁷⁹

Ezt követően áttért a javaslat konkrét részeire. Egyes paragrafusok ((4., 5., 6. és 7.§)) által meghatározott birtokoknak a törvénytervezet céljaiba való bevonásával például egyetértett, másokéval nem (8., 10. és 13. §), mondván, hogy azok a kisajátítás által már a drasztikus birtokpolitikát képviselik.⁵⁸⁰

Több más részletkérdésre is kitért még Somssich. Helyeselte például, hogy a 17. § kimondja, a kisajátítást elkerülő birtokokat ki kell jelölni. Egyet értett azzal is, hogy a javaslat igyekszik a kisajátított birtokok alkalmazottait megélhetéshez juttatni, viszont úgy látta, ha a munkásoknak, cselédeknek nincs háza, akkor nem igen van esélyük bérléthez jutni. A cselédek kapcsán megjegyezte, hogy helyes a törvénytervezetnek az a része, amely bizonyos cselédlétszámot állapít meg a birtokok számára. Azt is helyeselte, hogy a 46. § meghatározott

---

⁵⁷² uo. 434.

⁵⁷³ uo. 435.

⁵⁷⁴ uo.

⁵⁷⁵ Az országgyűlés felsőházának 23. ülése 1936. évi május hó 6-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 435–439.

⁵⁷⁶ uo. 435.

⁵⁷⁷ uo. 436.

⁵⁷⁸ uo.

⁵⁷⁹ uo. 437.

⁵⁸⁰ uo.

kondíciókhoz köti a földhöz, bérléhez jutást, az 55. § viszont kizárja a birtokból azt, aki nem teljesíti a feltételeket.⁵⁸¹ Nem értett egyet ugyanakkor azzal, hogy a kisajátított föld megváltási árát nem egy időben fizetik ki a birtokosnak.⁵⁸² Felhozta, hogy köszönet illeti a földművelésügyi minisztériumot, amiért figyelembe vették az érdekképviselők ajánlásait, s kérte a minisztert, hogy ugyanígy járjon el a végrehajtási utasítás elkészítésekor is.⁵⁸³

Végül leszögezte, hogy aki ennél radikálisabb birtokpolitikát folytatna, az nem számol annak pénzügyi vonzatával.⁵⁸⁴ Somssich a javaslatot általánosságban elfogadta.⁵⁸⁵

Vitéz Purgly Emil⁵⁸⁶ felszólalása elején⁵⁸⁷ utalt arra, hogy 1920 után nem volt terítéken újabb földbirtokpolitikai intézkedés, azonban Gömbösék már a kormányprogramjukban beharangozták, hogy hozzányúlnak a kérdéshez.⁵⁸⁸ S kitért arra is, hogy sokan sokféle verzióval álltak elő a kérdés megoldására.⁵⁸⁹ Egyetértett Kállayval abban, hogy a kisbirtokoknál a nagy- és középbirtokok helyes műveléssel több embernek adnak munkát, s termelékenységüket is magasabbra taksálta. Abban is megegyezett a véleménye sok felszólalóval, hogy a földbirtokpolitika nemzeti ügy, ezért nem lehet pártpolitikai kérdés, s hogy az 1920. évi földreform nem sikerült jól, sem pénzügyileg (nem volt elég pénz az intézkedésekre), sem a földet kapottak szempontjából (a törpebirtokok nem elegendőek a megélhetéshez).⁵⁹⁰ Úgy látta az újonnan földhöz jutottak is éppúgy segítségre szorulhatnak majd, mint a korábbiak. Könnyítésképp javasolta a kötelező tűz- és jégbiztosítást.⁵⁹¹

Purgly szerint a földbirtokreform akkor kezdődik, amikor a földbirtokpolitika végrehajtásához kényszerítő eszközöket használ a kormány. Úgy látta ugyanis, hogy a javaslat 4–7. §-ai földbirtokpolitikai jellegűek, a 8–10. §-ra „azonban átváltozik földbirtokreformmá”.⁵⁹² Egyet értett azzal, hogy a földművelésügyi miniszternek három éven belül ki kell jelölnie, mely földek nem esnek majd a kisajátítás hatálya alá. Nem találta jónak azonban a kisajátítandó földek nagyságára vonatkozó kitéletet, szerinte ugyanis azt lenne célszerű nézni, hogy az adott birtok mennyire felel meg szociális és gazdasági szempontoknak,⁵⁹³ s veszélyes precedensnek tartotta, ahogy a 9. § megállapítja az alkalmazotti létszámot.⁵⁹⁴

Szóba került Apponyi terve is, amely a termelés átállítását javasolta, de úgy látta, először inkább a feltételeken kellene javítani, például a szállítási adottságokon. Példaként

---

⁵⁸¹ uo. 438.

⁵⁸² uo. 438–439.

⁵⁸³ uo. 439.

⁵⁸⁴ uo.

⁵⁸⁵ uo.

⁵⁸⁶ Purgly Emil: 1880-ban született, 1920 előtt gazdálkodott. 1922-ben Csanád, 1924 és 1932 között a k.e.e. Csanád, Arad és Torontál vármegyék főispánja volt. 1932-ben a Károlyi kormányban a földművelésügyi miniszter. A Felsőháznak 1929-től volt tagja. Purgly Emil. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004. 496.

⁵⁸⁷ Az országgyűlés felsőházának 25. ülése 1936. évi május hó 8-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 471–478.

⁵⁸⁸ uo. 471.

⁵⁸⁹ uo. 471–472.

⁵⁹⁰ uo. 472.

⁵⁹¹ uo. 473.

⁵⁹² uo.

⁵⁹³ uo. 474.

⁵⁹⁴ uo. 474–475.

felhozta, hogy az Alföld 1 millió holdnyi szikes talajának megjavításával is sokan jutnának munkalehetőséghez a meginduló termelés révén. A szakképzésről szólva kifejtette, hogy az alsó szintű szakoktatás megindításához a leendő oktatókat is ki kell képezni, az egyetemi szintű képzés után pedig nem várható el, hogy az állam helyezze el a végzett diplomást.⁵⁹⁵

Mint elmondta, ő maga is nemzeti érdeknek tekinti a „kisebb existenciák” létesítését, és működésük lehető tételét, amelyhez a legjobb módszernek a házhelyosztást és házépítést tartotta, mert a lakhatási minőség javítása mellett például a terményraktározás és a háziállattartás is lehetővé válik.⁵⁹⁶

A haszonbérlet intézményéről – az örökbérletről és a feles haszonbérletről – az volt a véleménye, hogy az előbbi még nem kipróbált forma, az utóbbi típusú gazdálkodáskor pedig a bérlő nem investál a birtokba, hanem minél többet igyekszik kisajtolni belőle, így a föld termelékenysége általában csökken a bérleti idő végére.⁵⁹⁷

A kedvezményezettek kapcsán annyit jegyzett meg, hogy figyelmesen kell őket kiválasztani – a főbírók és a községi jegyzők segítségével. A birtokosok függő helyzetbe kerülésének „vadjáról” pedig úgy nyilatkozott, hogy tulajdonképpen minden törvény létrehoz ilyen viszonyt, a kérdés az inkább, hogy az adott kormány visszaél-e vele.⁵⁹⁸ Szóba hozta, hogy az eddig földdel foglalkozók körében meglévő munkanélküliséget az ipar segítségével lehetne felszámolni, például a cukorgyárak konzervgyárakká alakításával, utóbbi ugyanis – egy évet tekintve – hosszabb ideig képes munkát adni.⁵⁹⁹

Purgly, miután elmondása szerint a törvény megtette azt, ami pillanatnyilag lehetséges volt, s megvédte a többek által bírált birtokos réteget, elfogadta a törvényjavaslatot.⁶⁰⁰

A vita tulajdonképpeni lezárultával a földművelésügyi miniszter is hozzászólt a Felsőházban zajlott vitához.⁶⁰¹ A miniszter először köszönetet mondott a javaslat alapos tárgyalásáért, majd általánosságban megjegyezte, hogy a földreformok – mint az 1920-as is – a kataklizmák után szoktak megvalósulni. Ám a megnyilvánuló radikalizmus ellenére, az 1920-as reformnak is voltak jó oldalai, például megakadályozta a vidéki lakosság városokba áramlását. Pénzügyileg azonban nem volt megalapozott, és a földhöz jutottak sem kerültek feltétlenül előnyös helyzetbe, például a felszerelés hiányban.⁶⁰² Darányi szerint a kormány az agrárválság miatt volt kénytelen ismét földbirtokpolitikai eszközökhöz nyúlni, s ezért foglalkozott a gazdaadósságokkal és a hitbizományokkal. Elmondása szerint a földbirtokpolitika két fő szempontja, hogy minél többen tudjanak a földből élni, s hogy kedvezőbb legyen a földbirtokmegosztás; a bírálatokat is e két pontra vonatkozóan várta. A pénzügyi oldalt nézve úgy látta, az ország helyzetében a legalább 78 millió pengő felhasználása 20 év alatt soknak mondható. A földbirtokpolitikai célú állami földvásárlást pedig azért is szükségesnek ítélte, mert véleménye szerint, ha a rossz anyagi helyzetben lévők földje egy időben kerülne piacra, az lenyomná a föld értékét, amit az egész ország

---

⁵⁹⁵ uo. 475.

⁵⁹⁶ uo. 476.

⁵⁹⁷ uo. 476.

⁵⁹⁸ uo. 476–477.

⁵⁹⁹ uo. 477.

⁶⁰⁰ uo. 477–478.

⁶⁰¹ Az országgyűlés felsőházának 26. ülése 1936. évi május hó 9-én, szombaton. In: Az 1935. évi április hó 27-éra hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 489–497.

⁶⁰² uo. 489.

megérezne.⁶⁰³ A többek által felhozott, a javaslatban felbukkanó politikai szempontokra úgy reagált, hogy ő azokat a vita során igyekezett távol tartani. Egy politikainak aposztrofált jelenséget azért kiemelt: a kormány igyekvését, hogy gyarapítsák a magántulajdonosok számát.⁶⁰⁴

Az a vita, hogy a kis- vagy a nagybirtok termel-e többet, szerinte meddő, mert a felhozott statisztikai adatokkal nem lehet szemléltetni a tágabb kontextust, például a föld minőségét, a klímát, a piactól való távolságot stb. Azt viszont meggyőződéssel állította, hogy a nagybirtokra mind a nemzetgazdaságnak, például az erdők vagy a szociális szempontok miatt, mind a kisbirtoknak szüksége van, például az ott folyó növénynevelés és mageladás miatt. A kisbirtok szaporítása pedig azért fontos, mert nő a nemzeti és a magántulajdon, illetve erősödik a valláserkölc és az agrárfront is. A nincstelenekekről – mondta – többek között a beruházások hivatottak gondoskodni, például az Alföld fásítása, öntözése, csatornázása is munkalehetőséget teremt majd.⁶⁰⁵

A törvény végrehajtásánál – hangsúlyozta – ügyelni kell majd a termelési szempontokra, hogy életképesek legyenek az új birtokok, illetve a szociális szempontokra, hogy olyan birtokot ne kisajátítsanak ki, amely nagyszámú cselédnek és munkásnak nyújt megélhetést.⁶⁰⁶

Elmondta, hogy szerinte pozitívumnak tekinthető a javaslatban a házhelyek és a földbérlet szövetkezetek létesítése, a költségek állami átvállalása, a munkanélkülivé vált cselédek földhöz juttatása óvadék és felszerelés adása révén.⁶⁰⁷

Ezt követően Darányi a hozzászólásokban felvetett témákra reagált. Nem megnevezve konkrétan, hogy melyik kitől származott. A javaslatot időszerűnek tartotta, sőt, azt szerinte már előbb meg kellett volna csinálni. Arra a felvetésre, hogy a rossz helyzetben lévő mezőgazdaságot nem kellene átszervezni, úgy reagált, a törvény hosszú kifutású, s amikor hatni kezd, akkor már kevésbé lesz érezhető a válság hatása. A magántulajdon kisajátításának „vadjáról” úgy nyilatkozott, hogy a „kisajátítás fogalma egyetlen kultúrállamban sem ismeretlen”. Azt amúgy is csak akkor alkalmazza, ha arra közérdekből van szükség. A birtokosok kártalanításánál pedig csak a teljes becsérték kifizetését látta elfogadhatónak.⁶⁰⁸ A földművelésügyi miniszter túlzott hatalmának bírálatát azzal magyarázta, hogy a kormány nem akar engedni abból, hogy a földbirtokpolitika kizárólagos felelőse legyen, de az érintettek ettől még fordulhatnak bírósághoz, ha úgy látják, sérelem éri őket.⁶⁰⁹

Ezt követően névre szólóan reagált a felsőházi tagok hozzászólásaira. Apponyi azon felvetésére például, hogy nem elegendők az anyagi eszközök a törvény végrehajtásához és a munkanélküliek munkába állításához, csak annyit mondott, hogy már válaszolt korábban. Arra pedig, hogy át kellene állni más növények termelésére, úgy reagált, hogy arra Károlyi már választ adott.⁶¹⁰ A Károlyi és sok más felszólaló által felvetett szakoktatási kérdésre

---

⁶⁰³ uo. 490.

⁶⁰⁴ uo. 490–491.

⁶⁰⁵ uo. 491.

⁶⁰⁶ uo.

⁶⁰⁷ uo. 491–492.

⁶⁰⁸ uo. 492.

⁶⁰⁹ uo. 493.

⁶¹⁰ uo. 493.

elmondta, hogy konzultált már az Országos Gazdasági Szaktanáccsal.⁶¹¹ A szintén Károlyi által felhozott házhelykérdéssel egyet értett, s mint mondta, az módosítással már bekerült a javaslatba. Somssichnak a Dunántúl és a Tiszántúl helyzetére vonatkozó meglátására – miszerint azokon eltérő a népsűrűség, így a telepítés nem mindegyiknél lehetséges – nemigen reagált, mindössze érdekesnek titulálta. Azzal viszont egyet értett, hogy a törpebirtokok nem életképesek, s hogy azok juthatnak földhöz, akiknek „megfelelő anyagi és erkölcsi tőkékük van”. Felhozta még, hogy a végrehajtási utasítás megfogalmazásakor is fontosnak tartja az érdekképviselőknek a javaslatához való hozzászólását.⁶¹² Purgly felszólalásával többnyire egyet értett. Így azzal, hogy a kisbirtok és a nagybirtok is más és más termények előállításában jó. Egyet értett a tagosításról és a szakoktatásról mondottakkal is. A tűz- és jégkárbiztosítás kötelezővé tételét pedig oly felvetésnek titulálta, amellyel foglalkozni kell majd a telepítési törvényben. A kötelező alkalmazotti létszám bírálatára viszont úgy reagált, hogy az már egy korábbi törvényben, az 1924. VII. tc. 2. §-ában is előfordult. Érdekesnek minősítette például azokat a beszédrészleteket, miszerint át kellene állítani a cukorgyárakat konzervgyárakká, s hogy miként kéne feljavítani az Alföld szikes talaját.⁶¹³

Ezután olyan hozzászólásokra reflektált, amelyek nem kerültek az itt bemutatottak közé. Ilyen volt Back Bernáté, Jankovich Józsefé, Pap Józsefé, Groffits Gáboré, Prónay Györgyé, Liptay Lászlóé, Endrey Antalé, Széchenyi Aladáré, Ludány Miklóssé, Beliczey Gézáé, S. Bálint Györgyé.⁶¹⁴

Beszéde zárásaként Darányi elmondta, hogy sokakat érint a törvény, így kompromisszumos megoldásra törekedett, amelyet szerinte jól mutat az, hogy „mindkét oldalról bizonyos fokú elégedetlenség mutatkozik a javaslattal szemben”. Ezek után pedig a javaslat általános elfogadását kérte.⁶¹⁵

Amikorra azonban törvényerőre emelkedett a „keresztény agrárgondolat” két kulcsfontosságú eleme, a miniszterelnök vesebetegsége már igencsak előrehaladott állapotban volt. Habár Gömbös 1936 októberében bekövetkezett halála után épp a földművelésügyi minisztere, Darányi Kálmán kapott felkérést a kormányalakításra, mégsem folytatódott a megkezdett birtokpolitikai program, s így a törvények csak papíron maradtak.

2.7.6. Törvénycikkalkotási munka 1932-36 között

Az 1932. évben 21 új törvénycikket fogadott el az országgyűlés. Témánk szempontjából különösen fontos jogalkotási akarat nem nyilvánult meg.

1933-ban 28 új törvénycikk született. Ezek közül kiemelésre méltó az V.tc. a gazdasági munkaszerződéseken alapuló követelések védelméről, mely a magánjogi jogviszonyokba avatkozik be a munkajog formálásával.

Szociálisan érzékeny területet érintett a VII. tc. a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról problémakörben.

---

⁶¹¹ uo. 493–494.

⁶¹² uo. 494.

⁶¹³ uo. 496–497.

⁶¹⁴ uo. 494–497.

⁶¹⁵ uo. 497.

A XVIII. tc. a földbirtokrendezés befejezésére vonatkozó rendelkezéseket egészítette ki, kevés érdemi sikerrel.

A XXIII. tc. újból módosította és a kormányzó javára kiegészítette az 1920. évi I. tc. 13. §-át az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom ideiglenes rendezéséről adta keretek tágításával. A Horthynak adott többlet-jogosítványokat már a kortársak is úgy értékelték, hogy Gömbös ezzel saját pozícióit és befolyását egyként növelni kívánt, elfogadhatóbbá téve dinamikus-diktatórikus törekvéseivel egyetemben. Kétségtelen, hogy a szociális demagógia reformköntösben való sulykolása a jogtudaton belül olyan változásokat generált, amely felerősítette a nemzeti öncélúság, az irredentizmus, a revizionizmus, a fajvédelem előtérbe kerülését a mindennapokban, alakítva magát a jogi kultúrát is. A szociális kérdések napirenden tartása a reformgondolat alátámasztását is szolgálta.

A válság hatásaként nem volt megkerülhető a felhalmozódott gazdatartozások rendezése sem, melyet összekötöttek a közmunkák költségeinek állami fedezésével: erről a XXVII. tc. rendelkezett.

1934-ben 25 új törvénycikk született. Kiemelkedőnek tartjuk a rendszer bázisát adó közszolgálati alkalmazottak és a honvédség tagjainak és mindezek hozzátartozóinak ellátását szabályozó I. tc-eket, a szociális célú XXI. tc-eket a közmunkák költségeinek fedezéséről, valamint egyes termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek hatékonyabb biztosításáról.

A X. tc. a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről, a XI. tc. a középiskolákról rendelkezett.

Az 1935-ös jogalkotás terméke 23 törvénycikk volt. A Gömbös kérésére Horthy által működési ideje előtt felosztatott képviselőházi választásokon a kormányfő hívei kerültek relatív többségbe. Az országgyűlés mind összetételében, mind jogi kultúrájában jobboldalibb mentalitásúnak bizonyult a korábbiakkal szemben. Magában a jogalkotásban ez a módosulás nem látszott érvényesülni.

Még a korábbi összetételű képviselőház szavazta meg a gazdasági cselédek szolgálati idejéről szóló II. tc-eket éppúgy, mint az ország első, a környezetvédelmet állami feladatként meghatározó az erdőkről és a természetvédelemről szóló IV. tc-eket.

Az V. tc évfordulós emlékezés a 300 éves Pázmány Péter Tudományegyetemről (jelenleg ELTE), míg a VI. tc. a közoktatásügyi (tanügyi) igazgatást fektette új alapokra.

A X. tc. a közmunkák fedezetére állami kölcsön felvételét rendelte, mint 1934-ben is.

Érdekességként említjük a XIV. tc-eket a mozgófényképek (azaz a mozifilmek) előadásában a magyar nyelv érvényesülésének biztosításáról. A hangosfilmek ekkori magyar sztárjai közül többen igen „ízes magyarsággal” beszéltek és énekeltek műfajtól függően.

Egyedül a gazdatartozások rendezését elősegítő egyes intézkedésekről szóló XXIII. tc. tekinthető – a fentebb említett 1933. évi XXVII. tc-hez hasonlóan – olyan jogszabálynak, amely a Nemzeti Munkaterv szempontjából fontosabb kihatásokkal volt a gazdatársadalomra.

Az 1936. évi jogalkotás terméke 36 törvénycikk. Ezek mindegyike még a Gömbös-éra keze nyomát viseli.

Szociális töltetűnek tekinthetők: az I. tc. az orvosi rendtartásról, a VIII. tc. a rendőr- és csendőrlegénységi, betegsegélyezési alap létesítéséről, a IX. tc. a hatósági orvosi szolgálatról és közegyeségügyről, a XV. tc. az egyes közmunkák költségei fedezéséről és a XXXVI. tc. – már Darányi kormányzata alatt – a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosításáról.

Az agráriumot érintő XI., XXVI. és XXVII. tc-kekről e fejezeten belül tettünk a kérdés fontosságához igazodó észrevételeket.

Külön is kiemeljük a XIV. tc-eket az Országos Földhitelintézetéről (OFI). Ez az intézet az 1879-ben alapított Kisbirtokos Országos Földhitelintézet és az 1911-es alapítású Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége egyesüléséből alakult meg. Feladata: állami felügyelettel intézni a telepítést, a parcellázásokat, a vitézi telkek kijelölését-kiosztását. A visszacsatolt Észak-Erdélyben (Kolozsvárott) és a Délvidéken (Újvidéken) is voltak fiókjai. Az 1942. évi XV. tc. (4. zsidótv.) alapján a zsidó mezőgazdasági ingatlanok átmeneti hasznosítását kellett megvalósítania.

Úgy véljük, fentiekben írtak messzemenően alátámasztják Visegrády professzor véleményét, miszerint „a kultúra és a jog között állandó kölcsönhatás, sokrétű összefüggés áll fenn, amelyet két alapvető tételben lehet összefoglalni: egyfelől a jog egyik összetevője az adott társadalom kultúrájának, másfelől pedig nincsen olyan jog, sem jogrendszer, amelyet ne hatna át a társadalom kultúrája.” (Visegrády (2020) 20-21.)

2.8. Az ún. reformnemzedék és az Új Szellemi Front

Gömbössel 1919-ben egy új – akkor fiatalnak számító – generáció jelent meg a politikában, a közéletben. Összetartó habarcsuk a „szegediség”, a fajvédelem és a szociális reformpártiság voltak. Még nem voltak elég erősek a Bethlen nevével fémjelzett konszolidáció, az arisztokrata nagybirtokosság és a nagytőke közös uralma megakadályozásának így saját érdekeik érvényesítéséhez se.

Egy évtized után a belpolitika változásai nyomán Gömbös a különböző legális és titkos szervezetek – egyesületek hangadójaként nemzedéke nevében már „őrségváltásról” és magukról, mint reformnemzedékről kezdett hangzatos eszmeváltásokba.

Miniszterelnöksége első etapjában egyrészt régi kipróbált harcostársaira – Milotay Istvánra, Bajcsy-Zsilinszkyre, Eckhardt Tiborra, Kozma Miklósrá, Mecsér Andrásra stb. – próbált támaszkodni, akikkel egyébként korántsem volt felhőtlen a kapcsolata, valamint a láthatóan legszilárdabban mellette állást fogláló fiatal értelmiségi és középosztálybeli rétegre, legismertebb arcaikként Bornemisza Gézára, Bánsághy Györgyre, Rajniss Ferencre, Antall Istvánra.

Így jött létre 1934 végén a „Reformnemzedék” utóbbiak tevékeny közreműködésével.

A megmérettetésre sem kellett sokáig várni. Az 1935. március végi, április eleji országgyűlési választásokon Dombóvárott Rajniss Ferenc párton kívüli programmal, de a Reformnemzedék színeiben lett képviselő. (Megjegyzendő még, hogy a Gömbössel egykorú győri ügyvéd és volt frontharcos Drobni Lajos a Reformprogram listájáról került be Győr képviselőjébe a parlamentbe.)

A húszas évektől, különösen a világgazdasági válságot közvetlenül megelőző évtől (1928) számítható a reformnemzedék vagy harmadik nemzedék színre lépése. Ez nemcsak a politikai közéletet alakítja át, hanem az irodalmi életet is: megjelenik a népi írók és a harmadik út, mint szellemi-kulturális válasz az országot foglalkoztató belpolitikai problémákra.

Témánk szempontjából az Új Szellemi Front kérdéskörét érintjük az alábbiakban.

2.8.1. Az Új Szellemi Front: létező entitás vagy gondolati létező?

Az 1935-ös tavaszi országgyűlési választásokat követően a pozíciójában látványosan megerősödő Gömbös kormányprogrammá emelt reformtörekvései és a népi írók reformelképzelései közötti egyfajta szellemi együttgondolkodás lehetősége vetődött fel Zilahy Lajos cikkeiben. Zilahy, aki jó kapcsolatokat ápolt Gömbössel, úgy vélte, ha mindkét fél komolyan gondolja a maga programját, úgy a népiek egy személyes találkozó keretében párbeszédbe elegendhetnének a kormányfővel, „melyben írók (a népiek), tudósok és szakemberek céltudatosan dolgoznak össze a reform érdekében a kormány segítségéért.”⁶¹⁶

Mi történt valójában?

1935. április 16-án Zilahy villájában került sor a találkozóra, melyet „két nappal megelőzte Zilahy Lajos >Új Szellemi Frontot!< című cikke, amelyben ugyan a reformkorszak levegőjéről beszél, de keserűen állapítja meg, hogy a kormány mindeddig nem kísérelte meg magához vonni a magyar szellemi élet értékeit és az új parlament is bizonyítéka a mind érezhetőbb szellemi légtérnek. Szerinte az áldatlan helyzet megszüntetésére új szellemi frontra van szükség. Megszületésének első és legfontosabb alapfeltétele: az egységes világnézet.”⁶¹⁷

A Zilahy-féle elgondolás már kiindulópontjaiban is pontatlanul fogalmazott: nem volt tudható mit kellene egységes világnézetnek érteni, nem határozta el a két fél reformmozgalmát illetve reformpolitikáját és legfőképpen: „mire szövetkezzenek a szellemi emberek és miből áll a beharangozott reformpolitika.”⁶¹⁸

A találkozó fontosságát három tényező emeli ki: a résztvevők névsora, a szóba került témakörök és azután indított írói cikkek és „külsős hozzászólások”.

---

⁶¹⁶ Gombos (1990) 127.

⁶¹⁷ Borbándi, Gyula: A magyar népi mozgalom A harmadik reformnemzedék, Püski, Budapest, 1989. 172.

⁶¹⁸ uo.

Nézzük sorban egymás után:

- „A Zilahy villában rendezett uzsonnán a házigazdán és Gömbösön kívül részt vett Móricz Zsigmond, Féja Géza, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron és a röviddel azelőtt képviselővé választott Németh Imre, a Válasz szerkesztője. Visszaemlékezésében Zilahy Lajos megjegyezte, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét azért nem hívta meg, mert > „rég barátja volt Gömbösnek, őt nem kellett bemutatni”.< Valóban így volt, de Zilahy azért sem gondolt Bajcsy-Zsilinszky meghívására, mert Gömbössel teljesen elromlott a viszonya.”⁶¹⁹

- „ A házigazda azt javasolta, hogy Móricz Zsigmond szólaljon meg először. „Móricz Zsigmond – emlékezik vissza Zilahy -, aki akkoriban jött haza egy alföldi körútjáról, mellényének bal felső zsebébe nyúlt, kivett egy összehajtogatott cédulát, amit a nagy találkozóra készített és olvasni kezdett. 'Hétfő. Reggelire kenyér, zöldhagyma. Délben lebbencsleves. Este üres krumplifőzelék. Kedd. Reggelire kenyér, zöldhagyma. Délben lebbencsleves. Este puliszka tejjel. Szerda. Reggelire kenyér, zöldpaprika, délben...'” És így tovább, napról napra, hogy ebben és abban a faluban mit eszik a nincstelen magyar paraszt. Bevallom, most is könny fut a szemembe, ha Móricz Zsigmond kézmozdulatára gondolok, ahogy szavai végén a kis céduláját összehajtogatta s úgy dugta vissza a bal felső mellényzsebébe, mintha szívébe dugta volna.” Zilahy szerint Móricz Zsigmond szavai után nagy csönd lett a szobában. A csöndet Gömbös törte meg Illyéshez fordulva: „Te mit csinálnál Gyula, ha te lennél Magyarország kormányzója?” Illyés Gyula könyöke hegyével a kandalló párkányára támaszkodva állt és egyszerűen, szelíden felelte: „Én azonnal felakasztanám az összes nagybirtokos grófokat és katolikus püspököket.” Szavaira olyan viharos nevetés támadt, hogy a csillár is megreszketett. Gömböst rázta a nevetés. Zilahy szerint „a nagy magyar költőnek könnyedén odadobott szavai... azt mondták a miniszterelnöknek, akivel először találkozott: 'Mit gondol az úr, meg vagyok ijedve?' De az ozorai parasztyerek akkor már megjárta Párizst, s költői rangja a szavakat a Voltaire-i humor magasságába emelte.

Ilyés Gyula 'kormányzói programjának' harmadik célja az lehetett, hogy föloldja azt a nagy és könnyes csöndet, ami Móricz Zsigmond cédulájával szakad a szobára.” Élénk vita indult, az írók kendőzetlenül és éles szavakkal kitergették a bajokat és panaszokat. A délutáni társaság csak éjfélkor oszlott szét.”⁶²⁰

- „Nehéz megállapítani, hogy Gömbös és az írók milyen benyomásokkal távoztak az Áfonya utcai villából. Zilahy Lajos emlékezésében erre nem tér ki részletesen, csak annyit jegyez meg, hogy a kommunista Révai Józsefnek azt a megjegyzését, hogy ő eladta az írókat Gömbösnek, az események megcáfolták. A kormány magatartása irányukba nem változott, amit a későbbi perek és üldözések bizonyítottak. Féja Géza szerint: >Gömbös csendes megértést mutatott, de semmi ígéretet nem tett. Mi sem tettünk.< A miniszterelnök – ugyancsak Féja szerint – >Móricz szavait s az írók Bajcsy-Zsilinszky melletti kiállítását külön

---

⁶¹⁹ uo.

⁶²⁰ im. 173.

is rossznéven vette, s már másnap azt mondta az írókról Kozma Miklósnak: ezekkel semmit se lehet kezdeni.<”⁶²¹

Az eszmecsere utáni első lépések:

„Tamási Áron a Szabadság című lapba, Féja Géza a Magyarország-ban a nyilvánosság előtt is leleplezte a Bajcsy-Zsilinszky tarpai választókerületében történt eseményeket. Németh László meg a miniszterelnökkel való beszélgetés másnapján lemondott a rádió irodalmi osztályának vezetéséről.

Zilahy kezdeményezésére napvilágot látott néhány cikk az égető társadalmi kérdésekről, a reformokról és az írók közéleti szerepéről. A sorozatot Zilahy Lajos nyitotta meg. >Nyílt kártyákkal< címen arról elmélkedett, hogy megítélése szerint Magyarországon még mindig két kormány van. >Egy láthatatlan és egy látható kormány. A láthatatlan kormány a papi birtok, a nagytőke és a világi nagybirtok hármasszövetsége, amelynek lelkiismereti főkönyvében a mai állapotok bizonyossága szerint nem szerepel a magyar nép nyomorúsága. Ridegen elzárkózik a nép szélesebb rétegeit emberi sorba juttató radikális reformok elől, ami természetes is, mert az egész mozgalom sok tekintetben ellene irányul. Vele szemben áll a látható kormány, amelyről egyelőre annyit tudunk, hogy a reformokat akarja. Valaminek kell lennie az akarás mögött, hiszen a két kormány birkózása az elmúlt hónapokban a szemünk előtt folyt le és voltak pillanatok, amikor a 'láthatatlan kormány' Gömbös Gyulát már majdnem térdre kényszerítette.< Zilahy közölte, hogy a maga részéről eldöntötte hová áll és azzal a tétellel szemben, hogy az író csak ellenzéki lehet, Petőfire és Adyra hivatkozott, az előbbi a Kossuth-kormányt, az utóbbi a darabont-kormányt segítette, mert hitte, hogy Kristóffy valóban kivívja az általános, titkos választójogot. Azoknak, akik majdani csalódást jósolgatnak, azt üzeni, hogy nem csalódhatnak, mert >a mi ideáljaink sohasem találkozhatnak egy realpolitika kormányzatának eredményeivel. Előre tudjuk, hogy mindaz, amit a kormány beígért s amit ezekből az ígéretekben meg fog valósítani, a mi eszményeink számára kevés lesz. De még mindig több, mint amennyit a politikai erők mai megosztásánál egy másik kormánytól várhatunk.<”⁶²²

A többiek is tollat ragadtak:

„A Magyarországon Illyés Gyula írt cikket >Reform és irodalom< címen. Megjegyzi, hogy a nép sorsának hangot adó írók jelszavaik jó részét a kormány hivatalos programjában látták viszont. Ezekről a politika szokásos fegyvereivel indult meg a harc, de ezek nem az írók fegyverei és írói hadállásaikat adnák fel, ha ebbe a harcba belekeverednének. Zilahyhoz hasonlóan ő is aláhúzza, hogy: >A mi igényeinket és követeléseinket valóban semmiféle

---

⁶²¹ im 174.

Féja Géza emlékei szerint „a beszélgetést Zilahy azzal nyitotta meg, hogy bár Zsilinszkyt baleset érte, kimaradt a parlamentből, ezért változatlanul bajtársunknak tekintjük. Azután meg Móricz Zsigmond átnyújtotta a Dunapalota arany szegélyes menükártyáját, amelyre előbb azonban rágépelte egy szegény parasztcsalád heti étlapját. Midőn pedig Gömbös kijelentette, hogy rossz híreket hall Móricz műveiről, az író megkérdezte:

- Ugyan miket?
- Azt, hogy destruktívek.
- Ugyan kérlek, ez valami rossz kadetkori emléked – zárta le Móricz.” 229-230.

Féja, Géza: Lapszéle, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁶²² Borbándi (1989) 174-175.

politika nem tudja kielégíteni, mert egy kormány sem valósíthat meg annyit, aminél mi még többet ne kívánnánk.< Az irodalom feladata a jövőben sem lehet más, mint: >Tárjuk fel a nép sebeit és erejét, hozzuk napvilágra az értékeket, de a bajok gyökereit is: tudatosítsuk, amit eddig csak aggódásainkból ismertünk: hogy mit jelent magyarnak lenni. Erre egyetlen reformra van szükségünk: a szabadságra, hogy őszintén a szemükbe mondhassuk a bajokat azoknak, akik azon segíteni akarnak.< Nyilvánvaló, ez volt Illyés motívuma, amikor elfogadta Zilahy meghívását. Azt mondja Gömbös, segíteni akar a nép helyzetén? Ám, hallja, mik a bajok és panaszok![...]

Egy nappal később Szabó Lőrinc hozzászólása látott napvilágot >'Jobb' és 'bal' és a reformok< címen. Mind a jobboldalt, mind a baloldalt bírálja, közölve, hogy mind a kettő már rég érvénytelen, a hajdani ellentétpár helyét egy új >szintézis< foglalja el. >A régi látszatot – írja Szabó Lőrinc – csak maradi beidegzettség, dogmadüh, féltékenység, vagy valami konokul leplezett, de leplezhetetlen parciális érdek akarja erőszakolni. Az új magyar értelmiség idegenkedve néz a régi 'jobb' és 'bal' felé.< Az író szerint ez az új értelmiség visszautasítja a rég, >ma már álbaldali< kifogásokat, de nem vonul be a >jobboldalba< sem, amely úgy látszik, >még mindig fontosabbnak tartja az ellenforradalom kései igazolásának romantikáját, mint a ma és a jövő szociális tartalmának növelését, biztosítását és az együttes építést.<[...]

A sorozatban hatodiknak Tamási Áron szólalt meg. >Népi szellemet a Dunamentén< című írásában mint erdélyi származású szerző foglalt állást és mondott véleményt az író feladatáról, ha szolgálni akarja a nemzet elszakított részét. Szerinte a magyar irodalomnak abban a feladatban kell elől járnia, hogy a dunamenti népek egymásra találjanak. Vezető szerepet ebben kellene vállalnia, nem fizikai vagy lelki impérium formájában. >Az író mindig előbb járt – fejezte be Tamási -, mint a politikus. Akik pedig nemcsak írni tudnak, hanem egy nép szellemében kiállva természetes jogokért és megkésett igazságért küzdenek, azok önként és kötelezően vállalták az igazi író feladatát.<[...]

Féja Géza >A magyar író feladatai< címen foglalta össze nézeteit. Ő is az írok szerepvállalásáról elmélkedett és arról a feladatról, amelyre sorsuk és helyzetük kényszeríti őket. A közművelődés reformja, a szociográfiai kutatás, az ország- és nemzetismeret megalapozása, a népi értékek és kincsek feltárása a legfontosabb feladatok. >A tehetetlenek máris azzal vádolnak – fejeződik be a fejtegetés –, hogy levettük 'öszülő' fejünkről a frigiai sapkát és tényérsapkát tettünk a helyére. Nos: frigiai sapkát se viseltünk eddig, a tényérsapkára sincs szükségünk. 'Öszülő' fejünk továbbra is bátran néz előre, bátran és szabadon. A magyar nép csatasorai pedig mi mögöttünk fognak sorakozni.<[...]

Utolsónak Németh László szólalt meg az anketban. >Író és hatalom< címen a kritikákkal és a vádakkal foglalkozik, amelyek a Gömbössel való találkozás után elhangzottak. Mi történt? – teszi fel Németh a kérdést. >Néhány kormányember beszédbe ereszkedett néhány íróval. Az írok elmondták közös kívánságukat a hatalomnak s elmondták ugyanazt a közönségnek is.< Akik ebből kimaradtak, azt a vádat hangoztatják, hogy az >új szellemi front< eladta magát. Németh László így folytatta: >Félős, hogy a vádaskodók túlbecsülik a kormányt. A kiegyezés óta egyetlen magyar kormánynak sem jutott eszébe, hogy írókat – és hozzá jó írókat –

megvesztegessen. ha ez a kormány valóban le akarja kenyerezni azt a Zilahy cikkében emlegetett tábor, amely írókon kívül a legkiválóbb tudósokból, kisgazdákból, orvosokból, mérnökökből toborzódnék, a szellem olyan kivételes megbecsüléséről tenne tanúságot, amely talán nincs is meg benne. < Emlékeztetett Németh László arra is, hogy az írók egy csoportja évek óta a magyarság pusztulásáról, a telepítésről, a tőke megrendszabályozásáról, Kert-Magyarországról, népegészségügyről, kisebbségi kérdésről beszél és eszméiket a reform szóban foglalta össze. Most viszont a kormány is reformot hirdet és ezért a nagybirtok, a magas egyház és a nagytőke előtt nem a legjobb a minősítése. Erős a veszély, hogy a kormány visszájára fordítja a reformpolitikát és akkor csalódhatik az, aki ma helyesel, résztvesz a hatalom iránti bizalom tökehalmozódásában. Mi tehát a teendő? Németh szerint várakozás, rászánja-e magát a kormány arra, amit ígér. >A Rubicon: a földbirtokkérdés. Amíg itt a döntő szó el nem hangzott, minden előlegezett lelkesedés vagy gyanakvás fölösleges: ha a másik nem szólt, én sem tudhatom, mit felelek.>⁶²³

Németh László vár és kivár és illúziói sincsenek: „Ma még két reform van: egy, amelyet a politikusok emlegetnek s egy, amelyet az irdalom követel. A várakozás csak akkor várakozás, ha az egyiket nem dobjuk oda a másiknak. Hiába hallgat a szám, ha magatartásommal példát adok az átállásra. Méltósággal kell várakozni.”⁶²⁴

A találkozó ténye hetekig témát adott pro és kontra az állásfoglalásoknak, melyben szinte minden író és költő kifejtette véleményét (pl. Kodolányi, az urbánus Bálint György, József Attila, Nagy Lajos és mások).

Az alcímben feltett kérdésre azt a választ adhatjuk, hogy egyfajta gondolatkísérletnek lehettek tanúi a találkozó résztvevői. A kötetlen eszmeecserének nem lett folytatása, ahogy a gömbösi reformkezdeményezések is elerőtlenedtek.

Végére is: „Mi történt?”, mert ezt kérdezi Németh László még legkésőbb júniusra datálható helyzetértékelésében, ahol viszont már múlt időbe teszi nyelvtanilag (és közpolitikailag, valamint irodalmi értelemben) a reformkorszakot, amire alig két hónapja még várakozással telin nézett. Szkepszise érthető: „A kormány egyik tagját személy szerint ismertem (Kozma Miklós belügyminiszterre gondolhatott, aki az MTI elnök-vezérigazgatója és a Magyar Rádió vezetője 1941-ig), ez az ismeretség kötelességemmé tette, hogy még az első ijesztő tünetek után is várakozzam. De hogy tovább áltassam magam, ahhoz sem elég buta, sem elég svihák nem vagyok.”⁶²⁵

A kormány a reformot propagandává züllesztette, ezért „eloszlott a hazug remény, a fölülről segítése. Nem fölülről, alulról kell segíteni, vállalva a sorsközösséget.”⁶²⁶ – vonja le a végső konzekvenciát Németh László. Gömböst jellemezve rámutat: „Ő is az eszmék elpukkantásának, az önbírálat mentes program – halandzsának volt az embere [...] Gömbös

---

⁶²³ im. 175-178.

⁶²⁴ Író és hatalom, Magyarország 1935. május 4.

lásd még: Monostori, Imre: Németh László TANÚ – korszakának korabeli fogadtatása, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. 158. Németh, László: A minőség forradalma Kisebbségben I-II., Püski, Budapest, 1992. I. 668-669.

⁶²⁵ Monostori (1989) 162.

⁶²⁶ im. 169.

Gyula titka az volt [...], hogy [...] a középosztálybeli reform-cinizmust képviselte, A mi reformvetésünknek ő lett az aratója.”⁶²⁷

Az Új Szellemi Front, mint önálló életre kelt gondolati létező átértékelése úgy a kormány, mint a beszélgetésen résztvevők, szimpatizánsok és az ellentábor oldaláról már '35 nyaratól megkezdődött. Egyetértünk Borbándi véleményével:

„Zilahy akaratlan hibája, hogy a kormány és az írók közötti laza érintkezések Új Szellemi Front-ként, vagyis valamilyen mozgalomnak vagy szervezett akciónak a látszatát keltve kerültek bele a történelembe. A valóságban nem volt az, amire a nevéből következtetni lehet. Illyés Gyula tíz évvel később megállapította, hogy >sose alakult meg, sose indult el, mindössze a toborzás próbájáig jutott. Az emberek épp csak találkoztak, épp csak jelt adtak egymásnak. Aztán ment ki-ki – magányosan vagy egy-két társával – a maga útján, fölfelé vagy lefelé, a semmi vagy új táborútás felé, vagy a kalandba.< Amit Új Szellemi Front néven tart számon a történetírás, nem több, mint néhány hírlapi cikk és magánbeszélgetés. Az Áfonya-utcai találkozót további hasonló eszmecsere nem követte. Zilahy Lajos is belátva kísérletének kudarcát, 1936 tavaszán megvált a Magyarország főszerkesztői állásától. A megszűnés vagy felbomlás nem helytálló kifejezés, mert Új Szellemi Front csak azáltal volt, hogy emlegették, de nem azáltal, hogy valami közös és együttes cselekvés jutott benne kifejezésre. 1936-ban már csak mint múltat emlegették.”⁶²⁸

2.9. A társadalmi normák, a közgondolkodás és a jogi kultúra átalakulási tendenciái a '30-as évek első felében a (tömeg)kommunikációs eszközök igénybe vétele segítségével

Ebben az alfejezetben visszatérünk a jogi kultúrával szorosabban összefüggő társadalmi normaváltozások, a közgondolkodásban teret nyerő eszmei-ideológiai irányzatok és a jogtudat módosulásai fő tendenciáinak rövid bemutatásához.

Szemben a konszolidációs Bethlen-korszakkal az 1930-as évek elejétől felerősödnek azok az új szellemi megfontolások, amelyek kettős arculatúakként is bemutatathatóak. Egyrészt mint már meglévő irányzatok, amelyek a megváltozott társadalmi-gazdasági-kulturális környezethez alkalmazkodva megerősödnek, „kivirulnak”, az új feltételekhez adaptálódnak és teret nyernek a hagyományos normasémákkal szemben. Másrészt el is utasítják a korábbi éra - a konszolidációs évtized – kompromisszumait, elhallgatásait, a soron lévő társadalmi feladatok elodázását, merev (statikus) konzervativizmusát és szinte mindent, ami ezekkel összefüggésbe hozható.

Ezért kap kitüntetett figyelmet maga a reform kifejezés (és nevezik-neveztetik magukat Gömbösék reformnemzedéknek) s folyamányaként – főleg 1935-től – az őrségváltás katonás ízű gondolata.

Mi kérdőjeleződik meg a reformot kívánók (akarók) szemében?

---

⁶²⁷ uo.

⁶²⁸ Borbándi (1989) 183.

Az ellenforradalmi rendszer, a Horthy nevével fémjelzett lám ténylegesen Bethlen által működőképesé tett rezsim mint államrend **nem**, de amit ezen túl értenek vagy érteni vélnek, azon változtatni kívánnak.

Gömbös igazán kiváló taktikai érzékkal rendelkezvén, felismerte, felvállalta és élére állt a politikai eliten belüli elégedetlenkedőknek, szövetségeseiket keresett és talált elgondolásai támogatására. Gömbös azáltal különbözött minden más reformot hirdető csoportosulástól, hogy ő a hatalom sáncain belülről, igaz annak külsőbb vonalából látott hozzá az általa kívánatosnak tartott eliticsere és őrségváltás megvalósításához. Ehhez felhasználta kora (tömeg)kommunikációs eszköztárát a sajtótól a filmhíradón át a rádióig. A tömegekhez kívánt szólni, őket szólította meg, őket akarta megnyerni a reformprogramjával. Úgy a társadalmi normákat, mint a közgondolkodást, valamint a közvetítettséget hordozó jogi kultúrát akarta céljai szolgálatába állítani.

Megnevezte, de nem egyforma súllyal kezelte azokat a tényezőket, amelyeket mint a bethleni konszolidáció alapelemeit elutasított. Első és legfontosabb az arisztokrata nagybirtokosság és a nagytőke politikai és gazdasági kondomínium elutasítása volt.

Másodsorban az antiszemitizmus támogatása fajvédő alapon. Gömbös már 1928-ban megkötötte a maga kompromisszumát Bethlennel, melyet többször is újraformáltak, s amelyeken belül Gömbös vállalta, hogy „hangfogót” téve a szájára, ezt a kérdést óvatosan fogja megközelíteni és kezelni. Ezt az ígérését kormányszata alatt megtartottnak tekinthetjük. Nem úgy követőinél az ún. reformnemzedéknél. Itt is distinkcióval szükséges élni, mert például **Makkai János**, aki 1905-ös születési évével a bethleni konszolidáció gyermekeként nem tartozott a reformnemzedék táborába, de sok tekintetben hozzájuk hasonlóan gondolkodott. Makkai a reformkurzust Magyarország europaizálásaként értelmezte, olyan népi politikaként, mely elveken, hagyományok megőrzésén egyben korszerűség diktálta követelményen nyugszik. Nála a zsidókérdés, az asszimiláció felszínességében jelenik meg: „A zsidóság mindenütt évtizedek alatt akart polgárosodni és civilizálódni, egyetlen emberöltő alatt akarta megtenni azt a társadalmi haladást, amelyet az európai osztályok évszázadok alatt gyalogoltak végig.”⁶²⁹ Ez a gyorsan asszimilálódott tömeg ráadásul a hibás nemzetiségi politika új segéderejeként hozzájárult egyfajta elnemzetleniesedéshez (identitáshiány illetve annak csekély foka, azaz jogtudati hiátusság), a nemzetiségek magyarellenességének erősödéséhez. Ebben látta, mutatta ki Makkai a zsidóság felelősségét.

A gömbösi reformnemzedék a megváltozott kül- és belpolitikai helyzetben nyíltabban hangoztathatott olyan elképzeléseket, melyek ugyan a Klebelsbergi kultúrpolitikának is részei voltak, de a széles nyilvánosság, a tömegek felé irányuló kommunikációs csatornák ezt másképpen, más összefüggésben jeleníthették meg. Így vélt központi kérdéssé a revízió és másik irányból, a népi irodalom, a népi szociográfia közvetítésével a szociális problémák számbavétele.

Ez a nyitás egybeesett új szélsőjobbaldali áramlatok megjelenésével is. A fasizmus és a nemzeti szocializmus „izmusokként” nemzetközi áramlatoknak mutatkoztak, ezért várható

---

⁶²⁹ Csizmadia, Ervin: Makkai János, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. i.h. 112.

volt és be is következett ezek hazai megjelenése és az itteni helyzethez történő igazítása (pl. kaszáskeresztesek mozgalma).

Gömbös fajvédőként nemcsak nacionalista (keresztény-nemzeti), hanem a szociális problémák iránt is érdeklődő politikus volt. Céljai elérése érdekében jó emberismerete révén olyan szakemberekkel igyekezett köre venni magát, akik adott szakmák tekintetében jól felkészültnak számítottak. Belső bizalmasai vagy régi kipróbált és megbízható reformnemzedéki társai vagy adott feladatokra kiválasztott és bevált szakemberek voltak. Kétségtelen sikerei mögött ezen emberi tényezőket sem szabad kihagyni a számításból.

Ha Gömbös kormányfői tevékenységét leszűkítenénk a kommunikáció oldalára, azonnal Antal István neve „ugrik be”, merül fel. Antal a budapesti tudományegyetemen szerzett jogtudori képesítést. Jól felkészült, szakmája és Gömbös iránti elkötelezettsége vitán felül állt. Sajtósként, a kormánypropaganda irányítójaként, kreatív szakemberként hamar átlátta, hogy az újságírás és- szerkesztés, a tömeg megszólítása, a közhangulat befolyásolása, a politika és kultúra közötti kölcsönhatás a társadalom kultúráját – benne a jogival – is átalakítja, áthatja.

Nagyon érdekes kérdésként vetődik fel kultúra és jog viszonylatában a szubkultúrák⁶³⁰ léte, összetevői, működése.

Áttekintve e korszak főbb szakirodalmát, annak a feltevésünknek adunk hangot, hogy a Horthy-rendszert elejétől végéig átszövő nyílt és titkos szervezetek, szövetségek, bajtársi közösségek stb. léteztek ilyen szubkultúraként – rendszeren áthúzódó legismertebb eset az ún. Magyar Testvéri Közösség, az Etelközi Szövetség -, melyek konspiratív rendet, saját „műnyelvet” és az ősi magyar vitézi-katonai szokásokat követték.

Makkai János (ls.453 lj) cikkei és tevékenysége alapján az általa segítségben részesített mind a zsidótörvények mind az asszimilált magyar zsidók által kiközösített cionista Zsidó Munkaközösséget lehetne még e szubkultúrák között említeni igen szigorú megkötések (például jogrendbeli és közösségen belüli kirekesztettség, disszimiláció kívánalma és kivándorlás) mellett.

Gömbös gyakran helyezett irányítási posztokra volt katonatiszteket, akik többsége korlátozottabb képességeik birtokában ideológiai majd a NEP segítségével pártmozgalmi téren bontakoztathatták ki eme képességeiket, hatalmi pozícióikat. A Ludovika Akadémián és a katonai alsóbb iskolákban is új tanterveket és nemzetpolitikai nevelési programokat vezettek be, még inkább előtérbe állítva a revízió és az irredentizmus gondolatát. Az olasz és német katonai vezetéssel szorosabb kapcsolatokat építettek ki. A tábormoki és a főtiszti kar fiatalításával együtt járt a tisztikar nagyobb fogékonysága a politikum és a szociális kérdések iránt, de a párt vagy szakszervezeti tagság továbbra is tilalmazott volt, (a pártszimpátia és a magánvélemény-formálás megengedettnek számított).

---

⁶³⁰ Visegrády, Antal: Államszervezési feladatok és kormányzási kihívások – a jogi kultúra és joghatékonyság kontextusában, Dialóg Campus, Budapest, 2020. 95.

Gömbös nem szenvedett önbizalomhiányban. Bizonyos fokú exhibicionizmussal a háttérben új stílust, új politikai kultúra alapjait rakta le: gondoljunk elsősorban rádióbeszédeire, vidéki körutazások, kihelyezett kormányulések, látványos tömegrendezvények és nagygyűlések.

Az ellenforradalmi rendszer 1919-től számíthatott Gömbös támogatására a politikai nézetkülönbségek ellenére is. Most, a kormányfői székben homo novusként ” – ellentétben Bethlennel – jó érzékkel ismerte fel az értelmiség közvéleményformáló erejét és szerepét, azt, hogy ezt közvetíteni lehet lefelé a társadalom alsóbb rétegei felé. Megfelelően előkészített ideológiai légkörben széleskörű társadalmi támogatottságra lehet szert tenni.”⁶³¹

Gömbös hatalomra jutásával úgy a belpolitika, mint az államrezon, kimozdult korábbi neobarokkosan konzervatív helyzetéből és elindult egy új típusú államberendezkedés felé. Erre talán az „autokratikus” jelző lenne a legmegfelelőbb.

Féja Géza későbből visszatekintve úgy látta, „Gömbös figurájában még akad megfajított talány, de két dolog bizonyos: egyéni hatalomvágy és indokolatlan elsőbbségi tudat fűtötte.”⁶³²

Gömbös a hatalomban „erősíteni tudta a dzsentri-katonatiszti réteg szerepét és megalapozta a szélsőjobboldali eszme térhódítását ezek körében.”⁶³³

Ezzel a politikai és a jogi kultúra szubjektív oldalához, az egyének-állampolgárok közvetlen vagy közvetett politikára vonatkozó tudatához, jogtudatához jutottunk. Erről írja Visegrády professzor, hogy „Ha egy társadalom politikai kultúrájáról beszélünk, a népszerűség ismereteiben, érzelmeiben és értékeléseiben internalizálódott politikai rendszerre utalunk. Mint ahogyan a politikai rendszer is alakítja a politikai kultúrát, ez utóbbi – mint a környezet egyik lényeges összetevője – kondicionálja a politikai rendszer realizálódását és működését.”⁶³⁴ Új fejezet kezdődött a társadalmi normák, a közgondolkodás és a jogi kultúra tartalmi és formai átalakulásában: a reformok szükségességének hangsúlyozása szinte mindenre kiterjedően és a szociális demagógia térnyerése, diagnózisok és terápiaik vetélkedése.

3. A Darányi-kormány (1936-1938)

1936. október 6-án elhunyt Gömbös Gyula. A kormányzó október 12-én Darányi Kálmánt bízta meg a miniszterelnöki teendőik ellátásával. Október 21-én Darányi a képviselőházban

---

⁶³¹ In Kocsis, Zsolt László – Szentesi, Zsolt: Politikatörténeti tanulmányok, Kocsis (1998): Magyarország története 1918-1941 86.

Itt olvasható egy állapotleírás is:

„(Gömbös vezértudatának állomásai:

1. a sötét magyar éjszakában ő a pislákoló mécses;
2. később már világító fáklya;
3. dacos, téglahordó;
4. szántóvető, aki a magyar politikai ugart szántja....)

87.

⁶³² Féja (1982) 72.

⁶³³ Kocsis (1998.) 87.

⁶³⁴ Visegrády (2020) 97.

tartott bemutatkozó beszédében hangot adott annak a meggyőződésének, miszerint Gömbös politikai célkitűzései alapvetően helyesnek bizonyultak, s kijelentette, hogy a kormánynak az elődje által megkezdett irányban kell folytatnia az ország vezetését. Belpolitikai elképzeléseivel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a „kormány szociális érzéstől áthatott népi politikát kíván folytatni.”⁶³⁵ Különösen fontosnak tartotta a falusi lakosság problémáival való foglalkozást, és azok orvoslását. A kormány feladatai között említette a Zöldkeresztes mozgalom továbbfejlesztését, valamint a fertőzőbetegségek leküzdését, a vidék egészségügyének megjavítását, illetve a család-, anya- és csecsemővédelem érdekében megkezdett akciók folytatását.

Darányi kijelentette, hogy a „lassan, de mégis fokozatosan javulást mutató gazdasági helyzetben remélhetőleg enyhülni fog a sok helyen még tapasztalható ínség. Fenn kívánom azonban tartani az eddigi tapasztalatok felhasználásával az ínségmunkák rendszerét ott, ahol ennek szüksége fennforog. Ezek a munkák azonban csak produktív célokat szolgálhatnak (*Helyeslés.*), és nem engedhető meg, hogy a gazdasági életben versenyt támasszanak.”⁶³⁶ A miniszterelnök arról is szólt, hogy munkanélküli segélyt továbbra sem kívánnak bevezetni. A szociális intézkedések közül kiemelte, hogy a falusi kislakás-építési kölcsönök törlesztési időtartamát 30 évre kívánják felemelni, ami lényegesen csökkentené a támogatásra szoruló földműves kisegyzisztenciák évi törlesztési terhét. Darányi ezen bejelentését élénk helyeslés és taps fogadta. A miniszterelnök a Pénzügyi Központ tisztviselői kölcsönökre szánt hitelkeretének növelésével a tisztviselő társadalmat kívánta segíteni.

Darányi szólt arról is, hogy az Országos Lakásépítési Hitelszövetkezet útján a pénzügyintézetek további 1 200 000 pengőt bocsátanak rendelkezésre tisztviselői és családi házak építését szolgáló kölcsönökre. A háztartározási adókedvezmények meghosszabbításával szintén az építkezéseket kívánta előmozdítani. Darányi szólt még a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosítására vonatkozó törvényjavaslat benyújtásáról is. Ugyancsak élénk helyeslés és taps övezte a Házban a miniszterelnök azon bejelentését is, miszerint a kormány külön rendszabályban fogja összefoglalni a többgyermekes családokat segítő rendelkezéseket. Darányi így beszélt erről: „Fokozottabban kívánjuk érvényesíteni a közteherviselés terén a családvédelmi szempontokat (*Helyeslés.*), s ezért külön jogszabályban fogja összefoglalni a kormány azokat a rendelkezéseket, amelyek révén a többgyermekes családokat különleges elbánásban kívánja részesíteni. (*Élénk helyeslés és taps.*) A családvédelem gondolatát kívánjuk szolgálni azzal is, hogy az önálló egzisztenciák alakítását a kisipari és intellektuális foglalkozási ágakban nemzeti alap létesítésével elősegítjük. (*Helyeslés.*) Ez az alap lesz hivatva arra, hogy bizonyos, igen előnyös kölcsönöket nyújtson olyan fiatal embereknek, akik önálló egzisztenciát akarnak teremteni (*Helyeslés és taps*), és módot adjon arra is, hogy a diplomás fiatal emberek falun helyezkedhessenek el. E tervbe vett intézkedésünk a családvédelem gondolatának szolgálata mellett az intellektuális munkanélküliség enyhítésének is egyik eszköze lesz.”⁶³⁷

Az ipar területén Darányi szükségesnek tartotta a munkaidő és a legkisebb munkabérek szabályozásának folytatását, valamint kinyilvánította, hogy a kormány támogatni fog minden olyan törekvést, amely a kisiparosok társadalmi helyzetét javítja. Hangot adott

⁶³⁵ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 12.

⁶³⁶ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 13.

⁶³⁷ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 13.

annak a felfogásának, hogy ezek az intézkedések egyúttal szociális célokat is szolgálnak, továbbá alkalmasak a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére is. A kormány foglalkozni kívánt még a munkaközvetítés szabályozásával, a munkaviszályok intézményes rendezésével, valamint az arra érdemes munkások önálló családi házhoz való juttatásával is.⁶³⁸

Darányi még a képviselőházi bemutatkozásának napján be is terjesztett egy törvényjavaslatot a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosításáról. A javaslat szerint a kötelező biztosítás ügyvitelét az Országos Gazdasági Munkáspénztár fogja ellátni, amelynek új elnevezése Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézetre változik.

A törvényjavaslat bizottsági tárgyalása során annak hatályát kiterjesztették még a mezőgazdasággal kapcsolatos egyesületek tisztviselőire is. A javaslat kilenc biztosítási osztályt állapított meg. A biztosítási díjak megfizetését a munkaadóra hárították, ugyanakkor a munkaadónak lehetősége volt arra, hogy a biztosítási díj felét egy éven belül levonhassa a gazdatiszt béréből. A törvénytervezet lehetőséget adott az önkéntes tovább-biztosításra, valamint az önkéntes többletbiztosításra is. A járadékra való jogosultsághoz húsz félévi várakozási időt írtak elő, a korhatárt pedig a betöltött 65. életévben állapították meg.

Rokkantsági nyugdíj azoknak járt, akik a várakozási idő eltöltését követően rokkantak meg, s azáltal munkaképességüknek kétharmadát elvesztették. Az özvegyi nyugdíjat akkor folyósították, ha az elhunyt már eltöltötte a várakozási időt, és ha a megözvegyült személy előtte legalább két évet élt együtt vele. Az özvegyi nyugdíjat a rendes nyugdíj felében állapította meg a javaslat. Az árván maradt gyermekek után 18 éves korukig nevelési segély járt. Abban az esetben, ha a gyermek folytatta tanulmányait, a segélyre egészen nagykorúságáig jogosult maradt.⁶³⁹

A szociáldemokrata Farkas István üdvözölte a szociálpolitikai törvényjavaslatot, azonban nehezményezte, hogy az csak egy szűk rétegre vonatkozik. Hiányolta az új biztosítóintézet önkormányzati jogát is.⁶⁴⁰ Ezzel szemben a kormánypárti Teleki Mihály megvédte a törvényjavaslatot. Elmondta, hogy bár az eredeti javaslat 2800 gazdatisztnak és családjának biztosításáról szólt, az újabban bevett 30. § kiterjesztette a biztosítottak körét a különféle mezőgazdasági egyesületeknél alkalmazott tisztviselőkre is. Ez alapján úgy kalkulált, hogy a családtagokkal együtt a törvény nagyjából 25-30 ezer emberre fog vonatkozni.⁶⁴¹

Éber Antal képviselő a biztosítási korhatár 60 évre történő leszállítása mellett érvelt.⁶⁴² A szociáldemokrata Propper Sándor elismerte a törvényjavaslat egyes rendelkezéseit, így például pozitívan értékelte azt, hogy a javaslat kötelezővé teszi a biztosítást, valamint viszonylag kielégítő járadékot állapít meg, azonban kritikaként fogalmazta meg, hogy nem esik szó a betegség esetére szóló biztosításról, és ő is szóvá tette a biztosítottak igen szűk körét.⁶⁴³

---

⁶³⁸ Darányi teljes bemutatkozó beszédét Lásd: Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 10-15.

⁶³⁹ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 53-55.

⁶⁴⁰ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 55-60.

⁶⁴¹ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 60-62.

⁶⁴² Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 97-102.

⁶⁴³ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 114-119.

A felsőház 1936. december 18-án tárgyalta, és fogadta el a törvényjavaslatot.⁶⁴⁴ A gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosításáról szóló 1936. évi XXXVI. törvénycikket 1936. december 31-én hirdették ki. A legfontosabb változás az eredeti törvényjavaslatához képest az volt, amely lehetővé tette, hogy bizonyos feltételek esetén már 60 éves kortól nyugdíjat kaphassanak a gazdatisztek. A törvény végrehajtásáról intézkedő 55.000/1937. F. M. sz. rendelet 1937. június 8-án kelt.⁶⁴⁵

1937 márciusában Imrédy Béla, a Magyar Nemzeti Bank elnöke egy részletes memorandumot juttatott el Darányihoz, amelyben az ország társadalmi, gazdasági és szociálpolitikai modernizálását javasolta. Ebben Imrédy a zsidókérdéssel kapcsolatban kifejtette, hogy az „egyike a legfontosabb, sőt talán a sorsdöntő kérdéseknek.” A későbbi miniszterelnök egy másik fontos, megoldandó feladatként az agrárproletariátus helyzetét emelte ki. Úgy vélte, hogy fel kell karolni a falu érdekeit, amely során – ha szükséges – háttérbe kell szorítani a városok és a főváros érdekeit. Külön kiemelte a vidék egészségügyi helyzetének javítását. Nem tartotta időszerűnek a betegség-biztosítás bevezetését, ugyanakkor felvetette, hogy részben az egyházak bevonásával több településenként egy-egy betegápoló otthont kellene szervezni. Imrédy szerint a nagybirtok felaprózódása „feltartóztatlan történelmi folyamat”, amely előnyös mind szociálpolitikai, mind nemzeti szempontból. A magyar gazdaság és a foglalkoztatottság szempontjából azonban nem tartotta megfelelőnek, mivel olyan átmeneti hátrányokkal járt volna, amelyek az idő szerint túlságosan nagy megterhelést róttak volna az ország gazdaságára.⁶⁴⁶

A Magyar Nemzeti Bank elnöke a mezőgazdasági munkásság öregségi és rokkantsági biztosítását megvalósíthatónak vélte, számításai szerint akár évi 6-7 millió pengő is elegendő lenne erre a célra. Ám véleménye szerint a mezőgazdasági minimálbér nem oldaná meg a bérkérdést, helyette a közmunkát tartotta célravezetőnek azokon a területeken, ahol munkásfelesleg keletkezik.

Imrédy nem javasolta az ipari szociálpolitika további kiterjesztését, mivel az növelné a termelési költségeket, ami végső soron drágítaná az iparcikkeket, és így közvetve rontaná a mezőgazdaság helyzetét. Legfontosabbnak a családi munkabér, valamint a fizetett szabadság bevezetését tartotta, utóbbit azonban csak úgy vélte célravezetőnek, ha azzal párhuzamosan egy, az olasz Dopolavoro-hoz hasonló szervezetet is létrehoznak. A memorandumban megemlítette még a munkáscsaládok házhoz és kerthez juttatását, de ezt csak vállalati szinten tartotta elképzelhetőnek.⁶⁴⁷

1937-ben további fontos szociális vonatkozású törvényeket fogadtak el. A július 8-án kihirdetett 1937. évi XIII. törvénycikk a többgyermekes alkalmazottak családi pótlékának felemelését mondta ki.⁶⁴⁸

Jóval nagyobb horderejű volt a „munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról” szóló törvényjavaslat, amelyet Bornemisza Géza iparügyi miniszter terjesztett be 1937

---

⁶⁴⁴ Felsőházi Napló, 1935. II. kötet. 37. ülés, 1936. december 18. 32.

⁶⁴⁵ 55.000/1937. F. M. sz. rendelet (1937. június 8.) In: Magyarországi Rendeletek Tára 1937. Budapest, 1937. 321-354.

⁶⁴⁶ Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk. Sipos Péter. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1999. 457.

⁶⁴⁷ Imrédy Béla a vádlottak padján, 460.

⁶⁴⁸ 1937. évi XIII. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1937. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1938. 134-135.

júniusában. A parlamenti vita öt napig tartott, húsz képviselő szólalt fel. A szociáldemokrata képviselők elsősorban azt kifogásolták, hogy a törvényjavaslat nem rendelkezik a munkanélküli biztosítás bevezetéséről, valamint a törvény azonnali hatálybaléptetését követelték. Szóvá tették azt is, hogy a javaslat a minimális bérek esetében nem a megélhetési viszonyokat veszi figyelembe.⁶⁴⁹ Csoór Lajos (Népakarat Párt) legfőképpen azt kifogásolta, hogy a tárgyalt munkaügyi kérdéseket kerettörvénnyel kívánták szabályozni, a törvényjavaslatot magát pedig „kánikulában kényszerített dolog”-nak nevezte.⁶⁵⁰

A parlament végül 1937. július 2-án, a felsőház pedig július 9-én fogadta el a törvényjavaslatot.⁶⁵¹ A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937. évi XXI. törvénycikk kihirdetésének napja: július 31.

Az elfogadott törvény főként a baloldali ellenzék régi követeléseinek megvalósulását jelentette.⁶⁵² A törvény előírta a 8 órás napi munkaidőt, és kimondta, hogy a heti munkaidő nem haladhatja meg a 48 órát, a tisztviselők esetében pedig a 44 órát. Ott, ahol közérdekből, gazdasági szempontból, vagy az adott iparág természete miatt ez nem volt lehetséges, külön miniszteri rendelet szabályozta a munkaidőt. A törvény előírta, hogy a munkaközi szünet tartama nem lehet rövidebb negyedóránál, s a túlmunkát legalább 25%-kal magasabban kellett díjazni a rendes munkabérenél.

A munkabérek szabályozásával kapcsolatban a törvény kimondta, hogy ha a munkabérek egy adott területen indokolatlanul alacsonyak, akkor az illetékes miniszter az érdekelt munkaadók és munkavállalók képviselőinek meghallgatása után rendeletben határozza meg a legkisebb munkabéreket. Ezeknek a megállapítására megfelelő szervezet létesítését írta elő a jogszabály.

A törvény rendelkezett az évi fizetett szabadságról is, mely szerint egy évi folytonos szolgálat esetén legalább hat munkanap fizetett szabadság járt, amibe nem számítottak bele a törvényes munkaszüneti napok, valamint a betegség miatti kimaradás.

Az 1937. évi XXI. törvény semmisnek mondta ki azt a megállapodást, amely a munkavállalóra nézve a törvény rendelkezéseinél hátrányosabb feltételeket tartalmazott, valamint azokat is, amelyekben a munkavállaló lemondott a törvényben biztosított jogairól.⁶⁵³ A törvény végrehajtásáról szóló rendelet kiadása azonban váratott magára. Ennek következtében sztrájkhullám vette kezdetét, amelynek során Budapesten és a környékén 799 ipartelepen összesen 26 ezer dolgozó szüntette be a munkát. 1937. szeptember 26-án az építőmunkások tartottak sztrájkot, amelynek mintegy 30 ezer résztvevője volt.⁶⁵⁴

1937-ben a jogalkotás mérlege 28 elfogadott törvénycikk volt.

A törvény végrehajtásáról szóló rendelet végül 1938. január 27-én jelent meg. A benne foglalt rendelkezések lényegében megismételték a törvényben szereplőket. A fizetett szabadság esetében azonban annyi eltérést tartalmazott a rendelet, hogy a törvény által biztosított

---

⁶⁴⁹ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon 1935-1938 között. Múltunk 42 (1996) 4. sz. 36-37.

⁶⁵⁰ Képviselőházi Napló, 1935. XV. kötet, 238. ülés, 1937. június 25. 54.

⁶⁵¹ Felsőházi Napló, 1935. II. kötet, 48. ülés, 1937. július 9. 378.

⁶⁵² Kerepeszki Róbert: A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886 – 1939). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014. 83.

⁶⁵³ 1937. évi XXI. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1937. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1938. 172-178.

⁶⁵⁴ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon, 40.

előnyök csak abban az esetben illetik meg a dolgozót, ha az egy munkahelyen töltötte el folyamatosan az egy évet.⁶⁵⁵

Január 28-ai keltezésű az iparügyi miniszter azon két rendelete, amelyek a ruházati iparban, illetve a mészáros- és hentesiparban dolgozók munkaidejét szabályozzák.⁶⁵⁶ Május 20-án jelent meg az állami vas-, acél- és gépgyárakban dolgozókra vonatkozó hasonló tartalmú rendelet.⁶⁵⁷ 1939-ben további rendeletek szabályozták a fa- és csontiparban, a vegyészeti és ruggyantaiparban, a papíriparban, a sör-, és malátaiparban, a bőr-, sörte-, szőr- és textiliparban stb. foglalkoztatottak munkaidejét is.⁶⁵⁸

A törvény és a végrehajtásáról szóló rendelet megjelenése kedvezően hatott az ipari munkanélküliség alakulására is, ugyanis számos vállalat felemelte dolgozóinak létszámát. Ugyanakkor a törvény bizonyos negatív hatásokkal is járt. Ezek egyike az volt, hogy sok helyen a minimális bér egyben a maximális összeget is jelentette, mivel ezt követően sok munkaadó nem fizetett többet alkalmazottainak, mint amennyit a törvény előírt.⁶⁵⁹

A Darányi-kormány idején fogadták el a mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosításáról szóló törvényt is. A törvényjavaslatot 1938. február 10-én nyújtották be, a parlamenti vita 12 napon át tartott, és 54 képviselő szólalt fel. A vita során elsősorban az alacsony törzsjáradékot és a 65 éves korhatárt érte kritika. Kifogásolták azt is, hogy az öregségi biztosítás mellé nem párosult özvegyi és árvasági járadék, továbbá betegségi biztosítás sem.⁶⁶⁰ Az akkor még kisgazda képviselő, Matolcsy Mátyás örömmel üdvözölte a törvényben megjelenő szociális gondolkodás térhódítását, ugyanakkor úgy vélte, a törvény benyújtásakor a kormányt pártpolitikai célok is vezérelték: a parasztságot kívánták megnyerni a titkos választójog bevezetése előtt. Matolcsy rámutatott a társadalombiztosítás aránytalanságaira is. Nehezményezte, hogy a törvényjavaslat – eredeti fogalmazása szerint – nagyjából 50 ezer főről gondoskodna, ami a 60 pengős törzsjáradékkal számolva 3 millió pengőt jelentene, ugyanakkor a 117 ezer közalkalmazott nyugdíjjárulékára 250 millió pengőt, a munkásság biztosítására és szociális ellátására pedig 56 millió pengőt fordítottak.⁶⁶¹

A parlament 1938. március 11-én fogadta el, a felsőház pedig március 24-én hagyta jóvá a törvényjavaslatot. A gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosításáról szóló 1938. évi XII. törvénycikket április 30-án hirdették ki.

---

⁶⁵⁵ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon, 41.

⁶⁵⁶ 20/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. január 28.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 314-318.; 1.100/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. január 28.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 318-322.

⁶⁵⁷ 17.182/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. május 20.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 794-795.

⁶⁵⁸ Részletesen lásd: 43/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 141-147.; 44/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 147-154.; 45/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 154-162.; 46/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 162-168.; 47/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 169-175.; 48/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 175-182.; 49/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 182-188.

⁶⁵⁹ Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon, 219.

⁶⁶⁰ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon, 51.

⁶⁶¹ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon, 49., Képviselőházi Napló, 1935. XVI. kötet, 270. ülés, 1938. február 17. 489.

A törvény kimondta, hogy biztosítási kötelezettség alá esik minden 18. életévét betöltött férfi gazdasági munkavállaló. Az öregségi járadékra azok a 65. – tűzharcosok esetében pedig a 63. – életévüket betöltött személyek voltak jogosultak, akik a törvény által előírt 15 éves várakozási időt kitöltötték. A várakozási időbe azokat az éveket számolták be, amelyek során a gazdasági munkavállaló után legalább 15 héten keresztül heti 20 fillér járulékot befizettek. Amennyiben a munkaviszony egy hétnél tovább tartott, a járulékot a munkaadó fizette, amit levonhatott a munkavállaló béréből. Az öregségi törzsjáradékot évi 60 pengőben állapították meg. A törvény átmeneti rendelkezésekként kedvezőbb feltételeket nyújtott azok számára, akik a törvény hatályba lépésekor már betöltötték az 50., illetve 65. életévüket. A haláleseti segély törzsjáradéka 30 pengő volt, amely azonban egészen 60 pengőig emelkedhetett.

A törvény hatálybalépését követően az első év során mintegy 40-45 ezer 65, illetve 63 év feletti gazdasági munkavállaló részesült öregségi járadékban.⁶⁶² 1940-re a nyugdíjbiztosított mezőgazdasági munkavállalók létszáma elérte az 556 ezret.⁶⁶³

Darányi időközben elfogadta az Imrédy által korábban felvázolt koncepciót, amelyből megszületett a győri program.⁶⁶⁴ A miniszterelnök 1938. március 5-én Győrben hirdette meg gazdaságélénkítő programját, amely egyben a hadsereg fejlesztését is célozta. Az egymilliárd pengős program nagy részét, mintegy 600 millió pengőt közvetlen a honvédség fejlesztésére szánt a kormány, 400 millió pengőből pedig infrastrukturális beruházásokat kívántak megvalósítani. Az előirányzott összeg nagy részét (ugyancsak 600 millió pengőt) egyszeri, rendkívüli vagyonadó által kívánták előteremteni, a fennmaradó összeget pedig hitel felvételével. A győri beszédben Darányi szólt még a „magyar falu talpra állításáról”, a telepítés felgyorsításáról, valamint az agrármunkások és cselédek öregségi biztosításáról is.⁶⁶⁵

1938 elejére egyre jobban aktivizálta magát a nyilas mozgalom, amelynek újabb lendületet adott az Anschluss. Darányi, hogy kifogja a szelet a szélsőjobb vitorlájából, betérjesztette „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló törvényjavaslatot, vagyis az ún. első zsidótörvényt. Darányi azonban rosszul mérte fel a helyzetet, mert a javaslat nem csak a parlamentben, hanem a közéletben is hatalmas felzúdulást okozott, ráadásul a szélsőséges eszmék terjedését is elősegítette.⁶⁶⁶ Ezt követően Darányi más módon próbálta meg alkotmányos keretek közé terelni a nyilasokat. Felvette a kapcsolatot Szálasi Ferenc egyik közeli munkatársával, Hubay Kálmánnal, és 7-10 parlamenti mandátumot ajánlott a nyilas mozgalomnak a következő választások során, ha felhagynak felforgató tevékenységükkel. Ez végül Darányi bukásához vezetett, mivel így szembe került Bethlennel, és elveszítette a kormányzó bizalmát is. Darányi végül 1938. május 14-én megrendült egészségi állapotára hivatkozva benyújtotta lemondását, amit Horthy el is fogadott.⁶⁶⁷

---

⁶⁶² Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon, 53.

⁶⁶³ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 202.

⁶⁶⁴ Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919-1944. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016. 210.

⁶⁶⁵ Kerepeszki Róbert: A „tépelődő gentleman”. Darányi 103.

⁶⁶⁶ uo. 111-112.

⁶⁶⁷ Darányi bukására vonatkozóan Lásd: Kerepeszki Róbert: A „tépelődő gentleman”. Darányi, 112-117.

4. Imrédy Béla miniszterelnöksége (1938-1939)

Darányi utódjául Bethlen István Imrédy Bélát ajánlotta a kormányszónak. Imrédy május 14-ei miniszterelnöki bemutatkozó beszédében először ismertette keresztény nemzeti és jobboldali világnézetének alapjait, majd az alábbiképpen folytatta beszédét: „Történelmi fordulón állunk, eszmék viaskodása érződik meg még a mindennapi élet szürke eseményeiben is. Ennek a történelmi fordulónak a szele végigszáguld az egész világon, és nem áll meg a határainkon sem.” Két ilyen uralkodó eszmét emelt ki: a népi egység gondolatát és a szociális gondolatot. Utóbbi Imrédy szavai szerint a szociális igazságosságban és a szociális szeretetben nyilvánul meg: „A szociális gondolat e kornak egyik uralkodó eszméje és ennek az eszmének, amely kettős megjelenési formában nyilvánul meg, a szociális igazságosság az egyik megjelenési formája. (*Úgy van! Úgy van! – Taps a középén.*) Mert ha kell is, de ma már nem elég a jótékony adakozás, (*Úgy van! Úgy van!*) ma fel kell ismerni és el kell ismerni az egyén igényét, a fizikai és szellemi javakban való méltányos részesedésre, feltéve, – s ez a feltétel elől jár és döntő jelentőségű – hogy kötelességeit embertársainak és azok közösségének, elsősorban a nemzetnek tartozik maradéktalanul teljesíteni. (*Hosszantartó élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon és a középén.*)

Hiba volna, ha ez a szociális igazságosság, mint valami rideg princípium jelennék meg, mert ennek, ha igazán élni és hatni akar a nemzet lelkében, a szociális szeretet jegyében kell állnia. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelöl.*)”⁶⁶⁸

Külpolitikájának felvázolását követően Imrédy a kormány belpolitikai programjának ismertetésekor kiemelte, hogy azt elsősorban a Darányi által meghirdetett győri program határozza meg. Ehhez azt is hozzátette, hogy a termelés fejlesztése terén elért eredményeknek meg kell oszlania a szociális haladás és a honvédelem követelményei között. A miniszterelnök beszédében több helyen is előkerült a szociálpolitika, így például az adózás terén a családvédelem fokozottabb érvényesítésének szükségességéről beszélt, a mezőgazdasági politikánál pedig a földkérdést emelte ki a legégetőbb problémaként.

A földbirtokpolitikával összefüggésben Imrédy szólt a falusi lakosság otthonhoz juttatásáról is: „A földbirtokpolitikába kapcsolódik bele a falu népének otthonhoz juttatása, ami a háború utáni időkben megindult legsikeresebb akciók egyike volt! (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) A házhelykérdés megoldásának a kisbirtokosság jogos érdekei által vont kereteken belül a legmesszebbmenő rendszabályokat fogjuk bevezetni, hogy lehetővé tegyük azoknak a földterületeknek házhelyek céljaira való feltétlen rendelkezésre bocsátását, amelyek erre alkalmasak.”⁶⁶⁹

Szociálpolitikájának részletes ismertetése során elsősorban a mezőgazdaságra és a falusi lakosságra tért ki. Megemlítette, hogy a mezőgazdasági dolgozók öregségi biztosításának megszervezése folyamatban van. Ezzel kapcsolatban így nyilatkozott: „A keretek, amelyek között megvalósul, természetesen nem tekinthetők véglegesnek, (*Helyeslés.*) és minden törekvésünk oda irányul, hogy ezt az első alapot mielőbb kövessék a következő megvalósítások, (*Élénk helyeslés a balközépén.*) amelyek a szolgáltatásoknak szélesebb körökre való fokozatos kiterjesztését és a szolgáltatások összecszerű növelését vonják maguk

⁶⁶⁸ Imrédy bemutatkozó beszéde: Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 601.

⁶⁶⁹ Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 606.

után.⁶⁷⁰ Imrédy kitért arra is, hogy különös gondot kell fordítani a mezőgazdasági munkásság és azon belül a mezőgazdasági cselédség lakásviszonyainak javítására.

Imrédy megemlítette a Zöldkeresztes mozgalmat is, és ígéretet tett arra, hogy az állam mindent megtesz annak érdekében, hogy megfelelő képzettségű orvosok és védőnők álljanak a falusi lakosság rendelkezésére az egész ország területén. Ugyanakkor kijelentette, hogy a mezőgazdasági munkásság betegség elleni biztosításának hatékony megoldása a „lehetetlennel határos”, ezért azt megfelelő számú orvos vidékre telepítésével kívánta megoldani, akik ingyenesen vagy csekély díj ellenében állnának a szegény sorsú lakosság rendelkezésére. Imrédy egy gondolat erejéig visszatért a győri programra, megemlítvén, hogy annak azon részei, amelyek nem közvetlenül a honvédelemmel vagy a közlekedésfejlesztéssel kapcsolatosak, „jóformán kizárólag a falu népének nyújtanak munkaalkalmakat, és sokszor azon túlmenő szociális segítséget.” Érvélese szerint tehát a program teljes erővel történő folytatása, és lehető leggyorsabb keresztülvitele egyúttal a falu felemelésével és szociális helyzetének javításával jár.

Az ipari szociálpolitikával kapcsolatban a minimális munkabérek megállapítását és a fizetett szabadság bevezetését nevezte az előző évek fundamentális jelentőségű alkotásainak. Imrédy ugyanakkor hozzátette: „Úgy érzem, hogy ezek az eredmények a közvéleményben kellő méltánylásra nem találtak. Természetes, hogy ezt a munkát folytatni és tökéletesíteni fogjuk, mert célunk az, hogy mindaz a többlet, amely egy jobb, bőségesebb és erőteljesebb termelés folytán előáll, a széles néprétegek, vagyis a mezőgazdasági és ipari munkásság életszínvonalának emelésére, tehát elsősorban munkájuk díjazásának emelésére fordítottassék [...]”⁶⁷¹

További fontos lépésként a családi bérrendszer bevezetését jelölte meg. Imrédy ezen bejelentését balról és jobbról is helyeslés és taps övezte a Házban. A miniszterelnök megemlítette a szabadidő kérdésének megoldását is, amely által a munkásságot „az élet nemesebb élvezeteinek lehetőségeihez” kívánta juttatni. Példaként az olasz Dopolavoro intézményét és a Kraft durch Freude elnevezésű német állami szabadidő-szervezetet említette. Szólt még arról is, hogy a munkaközvetítés államosítása szintén az elkövetkező évek megoldandó feladatai közé tartozik.⁶⁷²

Imrédy társadalompolitikai elképzelési XIII. Leó pápa 1891. évi *Rerum Novarum*, valamint az annak 40. évfordulója alkalmából XI. Pius pápa által kiadott *Quadragesimo Anno* pápai enciklikák hatásait mutatják. Szintén jelentős hatást gyakoroltak Imrédy gondolkodására Prohászka Ottokár tanai is.⁶⁷³

Imrédy miniszterelnökségét nagy várakozás előzte meg. A legsürgősebbnek ítélt belpolitikai kérdések rendezése után Imrédy előbb Mussolinivel találkozott Rómában, majd Németországba utazott. Azonban a Hitlernél tett 1938 augusztusi látogatását követően Imrédy politikája erőteljes fordulatot vett. Hazatérte után minisztertanácsi ülésorozatra került sor. Az ott kialakított új kormányprogramot az 1938. szeptember 4-én megrendezett kaposvári gazdaggyűlésen ismertette a miniszterelnök.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 608.

⁶⁷¹ Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 609.

⁶⁷² Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 609.

⁶⁷³ Sipos Péter: Imrédy Béla (politikai életrajz). Elektra Kiadóház, Budapest, 2001. 22-24.

⁶⁷⁴ Sipos Péter: Imrédy Béla, 30-32.

Kaposvári beszédében Imrédy meghirdette a csodás forradalmat. Itt érdemes a beszéd néhány fontosabb szociálpolitikai vonatkozású részére bővebben is kitérni. Az egészségvédelemmel kapcsolatban Imrédy arról beszélt, hogy a tuberkulózis és a nemi betegség elleni küzdelmet újabb intézmények felállításával folytatja a kormány, valamint bevezetik a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot is. A gyermekek egészséges fejlődése érdekében országos tej- és cukorakció megindítását ígérte a miniszterelnök.

Szólt a főispánok mellé delegált szociális munkásokról, hangoztatva: „Nemcsak tanulmányozni akarunk – bár a gyógyításhoz diagnózis kell – hanem egyben mindjárt a gyógy módokat is alkalmazzuk.”

Imrédy külön hangsúlyozta, hogy a társadalomnak be kell kapcsolódnia a szociális munkába. Arról is beszélt, hogy a kormány egy szociális és családvédelmi alapról szóló törvényjavaslat benyújtását határozta el, amelynek anyagi fedezetét a gyermektelenek és a kevés gyermekek hagyatékából fedeznék. Majd hozzátette: „Tudom, hogy ez az intézkedés sokaknak nem fog tetszeni. Az indokokat és okfejtéseket is el tudnám mondani, amelyekkel meg fogják támadni, de mindez nem riaszt vissza attól, hogy ezt a tervet megvalósítsuk. Erre az operációra szükség van, hogy a nemzet testének egészét egészségesebbé tegyük, és szükség van azért is, mert a szociális feladatok kellő megoldását csupán a rendes költségvetés keretében nem biztosíthatjuk. Új lehetőségek fognak megnyílni előttünk szociális, főleg a sokgyermekes családok problémáinak megoldásában, és egyben azt az üdvös hatást is el fogjuk érní, hogy a gyermekáldás korlátozásának hatékony fegyvert szegezünk szembe.”

A miniszterelnök beszédében még kitért a progresszív örökösödési adó bevezetésére, valamint arra, hogy az iparügyi miniszter már elkészítette a családi munkabérről szóló törvényjavaslatot.⁶⁷⁵

1938 augusztusában Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter minden törvényhatóságba személyes megbízottat delegált, akik jelentési kötelezettséggel tartoztak a belügyminiszternek. A községi jegyzők mellé szociális titkárokat neveztek ki, az ő irányításukat minden vármegyében külön tanácsadók segítették. A községi szociális titkárok munkájára igen nagy szükség volt, ugyanis a korszakban mintegy 25-35%-kal csökkent a jegyzői kar létszáma, ugyanakkor a rájuk eső lakosság létszáma 8-11%-kal nőtt.⁶⁷⁶

Az 1938. október 4-én megtartott minisztertanácson Imrédy bejelentette, hogy szükségesnek tartja a rendeleti úton való kormányzás bevezetését, ami nagy felháborodást váltott ki, és a résztvevők nagyrésze szembeszállt a miniszterelnökkel. A felvidéki bevonulást követően Imrédy a visszacsatolt területekről szóló törvényjavaslatba csempészve próbálta meg ez irányú törekvését keresztülvinni, ám ez a földművelésügyi, az iparügyi és az igazságügyi miniszter ellenállásán végül megghiúsult. A módosított törvényjavaslat végül átment a parlamenten, majd november 15-én a kormány az ország területváltozására való hivatkozással benyújtotta lemondását. Imrédy számára ez csak ürügyet szolgáltatott arra, hogy átalakíthassa kormányát. A második Imrédy-kormány jelentős személyi változásokkal még aznap meg is alakult. A rákövetkező napokban azonban összesen 62 képviselő lépett ki a kormánypartból, majd november 23-án egy ügyrendi kérdésben a palament leszavazta a

⁶⁷⁵ MTI, Napi hírek, 1938. szeptember 4. (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/)

⁶⁷⁶ Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának, 239.

kormányt. Imrédy ennek hatására még aznap benyújtotta lemondását, amit a kormányzó – a politikai közvélemény meglepetésére – végül nem fogadott el.⁶⁷⁷

A kormányválságot követően az Imrédy-kormány első intézkedései között több szociális jellegű törvényt is elfogadtatott a parlamentben. December 7-én az ipariügyi minisztérium vezetésével megbízott Kunder Antal terjesztette az országgyűlés elé „az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és kohászatban alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékáról” szóló törvényjavaslatot. A tervezetet a társadalompolitikai, a közgazdasági és a közlekedésügyi bizottság tárgyalta, majd ezt követően, december 15-én kezdődött meg a parlamenti vita.⁶⁷⁸ A javaslat minden 20 főnél több munkást foglalkoztató ipari üzemre vonatkozott, és minden egyes 14 éven aluli gyermek részére fejenként havi 5 pengő nevelési járadékot állapított meg.

A szociáldemokrata Propper Sándor kifogásolta, hogy az általa „vérszegénynek” nevezett törvényjavaslat túl szűk körben állapítja meg az ellátandó gyermekek számát, mivel az nem terjed ki a kereskedelmi alkalmazottakra és a magántisztviselőkre. Külön szóvá tette azt is, hogy a mezőgazdasági munkásságot teljesen kihagyták a javaslatból. Propper ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott: „Ha az egész társadalom – hogy úgy mondjam – generáljavításra szorul, akkor nem lehet disztinváltni.”⁶⁷⁹ Igazságtalannak tartotta, hogy a gyermeknevelési pótlék megszűnik a 14 éves kor betöltésével, továbbá kevesellte a javaslatban foglalt 5 pengőt is. Utóbbiról így nyilatkozott: „Nem lehet borraavalókat adni a szociálpolitika intézményeiben, hanem, ha valamit adnak, annak arányban kell lennie a kitűzött céllal. Ebben az esetben a kitűzött cél a gyermekneveltetés lehetővé tétele: annyit kell tehát adni, amennyi hozzávetőlegesen elégséges, vagy legalább is igen erőteljes pótlék a gyermekneveléshez.”⁶⁸⁰

Peyer Károly szintén hiányolta, hogy a javaslatból kihagyták a kereskedelmi alkalmazottakat és a mezőgazdasági munkásokat. Nehezményezte azt is, hogy az állam más-más mértékkel jár el az egyes társadalmi csoportok esetében, amelyből kifolyólag a támogatások mértékében is igen jelentős különbségek mutatkoznak. Ezzel kapcsolatban azt állította, hogy „ezek a javaslatok juttatják kifejezésre azt az osztályellentétet, [...] amelyet a törvényhozás, a kormány a maga törvényeivel és rendeleteivel állandóan demonstrál és kifejezésre juttat.”⁶⁸¹ Propperhez hasonlóan megjegyezte, nem tartja helyesnek azt, hogy a családi pótlékot a ledolgozott munkanapok számához kívánják kötni. Ugyanígy kritizálta, hogy a pótlék nem járna munkanélküliség esetén, amit így indokolt: „Amíg dolgozik az apa, addig van valami módja és lehetősége arra, hogy a gyermekeknek táplálékot tudjon adni, és ugyanabban az időben megkapja a családi pótlékot is. Ha munkanélküli lesz, elveszti a keresetét, tehát teljesen ki van szolgáltatva a munkanélküliséggel együttjáró keresetnélküliségnek is, és egyúttal elveszti azt a pótlékot is, ami neki járt akkor, amikor dolgozott. Kétszeresen büntetnek tehát valakit, kétszer sújtanak az illetőre a mai nehéz

---

⁶⁷⁷ A kormányválságra vonatkozóan Lásd: Sipos Péter: Imrédy Béla, 37-44

⁶⁷⁸ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon, 55.

⁶⁷⁹ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 118.

⁶⁸⁰ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 119.

⁶⁸¹ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 124.

viszonyok között, amikor a dolgozó ember nem tud magának megtakarítani semmit sem az alatt az idő alatt, amíg dolgozik és örül, ha munkához jut.”⁶⁸²

Müller Antal (Keresztény Gazdasági Párt) úgy vélte, hogy a törvényjavaslat „méltán sorakozik a már eddig megalkotott munkásjóléti törvényekhez.”⁶⁸³ Szóvá tette ugyanakkor, hogy kihagyták belőle a mezőgazdasági munkásságot. Ugyanezt a kritikát fogalmazta meg többek között Csizmadia András (NEP) és vitéz Shvoy Kálmán (NEP) is. A szociáldemokrata Takács Ferenc pedig a parasztság mellőzését egyenesen nemzetietlennek nevezte.⁶⁸⁴

A törvényjavaslatot végül két napi vita után, december 19-én fogadta el a parlament, majd december 22-én a felsőház is jóváhagyta.⁶⁸⁵ A törvény,⁶⁸⁶ valamint a végrehajtásról szóló 50.000/1938. Ip. M. sz. rendelet december 30-án jelent meg. Szintén ezen a napon adták ki a szakmai családpénztárak felállításáról intézkedő 73.000/1938. Ip. M. sz. rendeletet és a gyermeknevelési járulék egységének megállapításáról szóló 73.100/1938. Ip. M. rendeletet.⁶⁸⁷ Szintén decemberben tárgyalta és fogadta el a parlament a közszolgálati alkalmazottak és nyugdíjasok helyzetének javításáról szóló törvényjavaslatokat. Az 1938. évi XXXVII. törvénycikk havi 5-15 pengő korpótléket állapított meg azoknak a VIII-XI. fizetési osztályba tartozó közszolgálati tisztviselőknek, akik fizetési osztályuk legmagasabb fizetési fokozatában legalább három évet eltöltöttek, és előléptetés útján nem kerülhettek magasabb fizetési fokozatba.⁶⁸⁸

A XXXVIII. törvénycikk a VIII-XI. fizetési osztályba tartozó közszolgálati alkalmazottak családi pótlékát emelte meg. Ennek értelmében az első három gyermek után fizetési osztálytól függően fejenként 13 pengő 50 fillér és 18 pengő közötti összeg, a negyedik és további gyermekek után pedig 18 és 24 pengő közötti családi pótlék járt.⁶⁸⁹

Az 1938. évi XXXIX. törvénycikk az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap szolgáltatásaira igényjogosultak körét terjesztette ki.⁶⁹⁰

Ez volt az év utolsó törvénycikkalkotása is egyben

4.1. Regionális szociálpolitikai kezdeményezések

1938-ban Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter megbízására Esztergár Lajos, Pécs polgármester-helyettese (és egyben a Pécsi Norma megalkotója) végiglátogatta az országot

---

⁶⁸² Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 126.

⁶⁸³ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 129.

⁶⁸⁴ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 355. ülés, 1938. december 16. 140.

⁶⁸⁵ Felsőházi Napló, 1935. IV. kötet, 79. ülés, 1938. december 22. 35.

⁶⁸⁶ 1938. évi XXXVI. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 533-541.

⁶⁸⁷ 50.000/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeleték Tára 1938. Budapest, 1939. 3291-3296.; 73.000/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeleték Tára 1938. Budapest, 1939. 3296-3297.; 73.100/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeleték Tára 1938. Budapest, 1939. 3297.

⁶⁸⁸ 1938. évi XXXVII. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 541-543.

⁶⁸⁹ 1938. évi XXXVIII. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 543-545.

⁶⁹⁰ 1938. évi XXXIX. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 545-546.

törvényhatóságait, hogy felmérje az addig végrehajtott szociális intézkedések eredményeit.⁶⁹¹ Még ugyanebben az évben közjóléti előadókat neveztek ki a vármegyei törvényhatóságoknál, valamint szociális tanácsadókat delegáltak a főispánok mellé.

Esztergár 1939-ben kiadott *A szociális munka útján* című kötetében így fogalmazta meg a szociálpolitika lényegét: „A szociálpolitika nem osztogató rendszer, hanem módszeres munka. A szükséges eszközöket használatba adja, beállítja azokat a termelő munkába és ezzel lehetővé teszi, hogy a munkaképesek munkájukkal részt vegyenek a javak előállításában, s így a javak számának emelésében megnyílják a lehetőség a javaknak egy-egy fejre eső nagyobb juttatására.”⁶⁹² Úgy vélte, hogy leggyorsabban a proletariátus, azon belül is a falusi proletariátus helyzetét kell megoldani. A falusi lakosság problémái közül külön kiemelte a megélhetési gondokat, a munkaalkalmak hiányát, a rossz lakásviszonyokat, valamint a ruházat, az élelmezés és a közegészségügy elégtelenségét.

4.1.1. Szatmár vármegye

1938 őszén Esztergár elgondolásai alapján és az ő felügyelete mellett jött létre a Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet, amely gazdasági alapokon kísérelte meg a szociális problémák orvoslását. Esztergár úgy vélte, hogy a közigazgatás alkalmatlan erre a feladatra, mivel a juttatottak a támogatást karitatív segélyezésnek tekintették. Emellett a közigazgatást megkötötte a bürokrácia, így az nem volt alkalmas a megfelelő gazdasági alapokra helyezni tevékenységét. Ennek eredményeként alakult meg a Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet, amely átvette a közigazgatás szociális feladatait, ugyanakkor a megfelelő gazdasági szemlélettel is rendelkezett.⁶⁹³ A belügyminisztérium több mint 750 ezer pengőt bocsátott a Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet részére.⁶⁹⁴

Az így létrehozott közjóléti szövetkezet elsődleges feladata a rászorulókat támogatása volt készpénz és természetbeni hitelek segítségével. Az alapkonceptió szerint a juttatásoknak az egyéni szükségletekhez kellett igazodniuk. „Ott, ahol az elesettség a legnagyobb, nem lehet a juttatásoknak a legnagyobb fokával kezdeni az elesettségből való kiemelést, mert ha az elesett nem rendelkezik a szükséges erkölcsi és ismeretbeli kellékekkel, a segítségnek az ismeretek nyújtásával és helyes gazdálkodásra való tanítással parallel kell haladnia.” – írta Esztergár könyvében.⁶⁹⁵ Ezt az elvet nevezte Molnár Margit egy tanulmányában a fokozatosság elvének.⁶⁹⁶ A szövetkezet célja az volt, hogy a juttatottakból önálló egzisztenciákat hozzon létre, akik később maguk is adóalanyok lesznek. Mindemellert ezek a családok idővel maguk is fogyasztóvá válnak, tehát közvetve a gazdaságot is erősítik.

A legminimálisabb juttatási forma a kecske volt, amely nem igényelt különösebb felkészültséget. A kecskéért cserébe két éven belül két jerkegidát kellett visszaszolgáltatni a szövetkezetnek. A kiosztott kecskék megfelelő mennyiségű tejhez juttatták az adott családot,

---

⁶⁹¹ Valkó László: Az új magyar szociálpolitika. Szociális célkitűzések és a céltudatos szociálpolitika. A Magyar Társaság könyvei 2. Budapest, 1940. 25.

⁶⁹² Esztergár Lajos: A szociális munka útján. Kultúra, Pécs, 1939. 11.

⁶⁹³ Esztergár Lajos: A szociális munka útján, 34-35.

⁶⁹⁴ Valkó László: Az új magyar szociálpolitika, 30.

⁶⁹⁵ Esztergár Lajos: A szociális munka útján, 35.

⁶⁹⁶ Molnár Margit: Esztergár Lajos szociálpolitikája főbb műveinek tükrében. **Pécsi Szemle** 5 (2002) 4. sz. 81.

így jelentősen javítani tudtak a táplálkozási minőségen.⁶⁹⁷ A másik fő juttatási forma a liba volt. Ebből a felnevelt libák egy részét, illetve bizonyos mennyiségű tollat kellett törlesztésként vissza-, illetve beszolgáltatni. A fennmaradó libák azonban már a juttatott család birtokában maradtak, és a tollakból származó bevétel már a család jövedelmét gyarapította. A libákhoz hasonlóan kiosztottak naposcsibéket is.⁶⁹⁸

A juttatásoknak egy magasabb foka volt a sertésjuttatás, azonban ebben az esetben a juttatott családnak már rendelkeznie kellett az állatok eltartásához szükséges takarmánnyal, valamint magasabb szakértelmet is elvártak tőlük. A juttatottaknak a felbúgatót kocákért cserébe három éven keresztül a szaporulat negyedét kellett visszaszolgáltatniuk, ami 7-8 malacot jelentett. A sertésjuttatás a szövetkezet szempontjából is a legkifizetődőbb juttatásnak bizonyult, valamint szociális és gazdasági szempontból is jelentős volt, mivel javította az állatállományt és egyben biztosította a táplálkozás feljavítását is. A juttatások legmagasabb szintjét a szarvasmarha juttatás jelentette, amelyre azok jöhettek szóba, akik nem csak takarmánnyal rendelkeztek, hanem a szarvasmarha tartáshoz megfelelő épületekkel is. A tehén törlesztése három éven keresztül történt. Minden évben, kilenc hónapon keresztül – a tehén fajtájától függően – napi 2-5 liter tejet kellett a juttatottnak beadnia az állami tejakció javára.⁶⁹⁹

Az első év folyamán a Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet 1266 sertést, valamint 63 magyar tarka és 83 másodosztályú szarvasmarhát osztott ki.⁷⁰⁰

A szövetkezet a házhoz juttatásban is segített azoknak, akiknél biztosítékot látott a törlesztésre, valamint rendelkeztek házhellyel. Az építkezés során a leendő tulajdonos munkáját is igénybe vették. Fontos megjegyezni, hogy egy család egyszerre akár több juttatásban is részesülhetett, tehát a ház mellé további baromfi-, sertés-, vagy adott esetben tehénjuttatás is járhatott. A szövetkezet ily módon igyekezett megkönnyíteni a ház törlesztését, ugyanis a juttatott család így természetben is csökkenthette tartozását, a terményfelesleg vagy az állatszaporulat beszolgáltatásával. A program kezdetén 70 ház építését irányozták elő, azonban Esztergár számításai szerint Szatmár vármegyében legalább 3000 új házra lett volna szükség.⁷⁰¹

A Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet különös hangsúlyt fektetett arra, hogy munkához juttassa a rászorulókat, továbbá a földbérek megszerzésében is segítette azokat, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeztek.

4.1.2. Baranya vármegye

Baranya (és Tolna) vármegyében az „egyke” jelentette a legnagyobb problémát. A közjóléti szövetkezet kihalt családok házait vásárolta meg, ahova elsősorban Szatmár vármegyéből telepített át családokat. A szövetkezet az áttelepülőknek nyújtott hitelt a ház megvételére, valamint az eszközök és igásállatok beszerzésére.⁷⁰²

---

⁶⁹⁷ Esztergár Lajos: A szociális munka útján, 37-40.

⁶⁹⁸ Esztergár Lajos: A szociális munka útján, 40-44.

⁶⁹⁹ Esztergár Lajos: A szociális munka útján, 44-51.

⁷⁰⁰ Valkó László: Az új magyar szociálpolitika, 32.

⁷⁰¹ Esztergár Lajos: A szociális munka útján, 55-57.

⁷⁰² Esztergár Lajos: A szociális munka útján, 78-80.

A városi nincstelen lakosságon házhelyjuttatással igyekeztek segíteni. Pécsen e célból 100 szoba-konyhás családi ház megépítését határozták el. A tulajdonjog letörlesztése ebben az esetben 25 éven keresztül, a lakbérfizetés által történt. Az akció célközönségét elsősorban a sokgyermekes családok jelentették. A juttatott családok részére különféle egészségügyi, pedagógiai és gazdasági feltételeket írtak elő. Ilyen volt például a juttatottak kötelező orvosi vizsgálata, valamint a hazafias és vallásos szellemben való nevelés, és az ilyen mozgalmakban való részvétel. A juttatottak kötelesek voltak közjóléti szövetkezetbe tömörülni. Előírták számukra, hogy mily módon műveljék meg kertjeiket, valamint adott számú sertést és baromfit is kellett tartaniuk. Azokat, akik nem teljesítették az elvárásokat, akár ki is lakoltathatták.⁷⁰³

Az építőanyagok drágulása miatt azonban a tervet később úgy módosították, hogy 64 egy- és 6 kétszobás házat építenek fel. 1940-ben további 31 lakás megépítése mellett döntöttek, s a lakótelep felvette Horthy kormányzó nevét. A pécsi kislakásépítési programok ezt követően még több helyszínen is folytatódtak a háború éve alatt.⁷⁰⁴

4.1.3. Csongrád vármegye

A Szatmár vármegyei kísérlettel párhuzamosan, hasonló szociális programmal kísérletezett 1938 októberétől Csongrád vármegye is. Itt azonban annak a megvalósítását nem külön szervezettel, hanem a közigazgatás keretein belül kísérelték meg. Könyvében Valkó László, Csongrád vármegye szociális tanácsadója a térség legsúlyosabb problémáiként a földkérdést és a mezőgazdasági iparfejlesztést jelölte meg. A Csongrád vármegyei kísérlet alapja környezettanulmányokra, valamint a szociális tanácsadó községenkénti megállapításaira épült, továbbá felhasználták Esztergár alapelveit is. A teljes szociális munkaprogram kidolgozásában vitéz Bonczos Miklós főispán és Valkó irányítása mellett részt vett a közjóléti előadó, a tisztifőorvos, a népművelési titkár és a gazdasági felügyelő, s figyelembe vették a vármegye alispánjának elgondolásait is.⁷⁰⁵

1939 tavaszán Zöldkeresztes kiskert-akciót indítottak, amely során az előző évben született csecsemők után bizonyos mennyiségű vetőmagot osztottak ki a családoknak. Ennek termését a felnövekvő gyermek egészséges táplálkozására kellett fordítani. A kiosztást a Zöldkeresztes szolgálat végezte, ami lehetővé tette annak ellenőrzését is, hogy betartják-e a védőnő tanácsait. Az eredmények már az első évben felülmúlták az előzetes várakozásokat. Amíg 1939-ben még csak 420 kert létesült, addig 1940-ben már 820 volt ezek száma, valamint 65 kísérleti nagykertet is kialakítottak. Az orvosi jelentések kimutatták, hogy a Zöldkeresztes kiskert-akció eredményeként a csecsemők erőteljesebben fejlődtek, valamint csökkent a nyári gyermekmegbetegedések száma is.⁷⁰⁶

Hasonlóan a Szatmár vármegyei kísérlethez Csongrádban is osztottak ki naposcsibéket, továbbá keltetőközpontok létesítésével igyekeztek a baromfitenyesztést elősegíteni. Az állami tejakciót kecskeakcióval egészítették ki, amellyel a távoli tanyákon

---

⁷⁰³ Esztergár Lajos: A szociális munka útján, 80-85.

⁷⁰⁴ Vargha Dezső: Pécs Thj. város szociálpolitikai tevékenysége 1936-1944. In: Baranyai helytörténetírás 1983-1984. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Szerk.: Szita László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1985. 210.

⁷⁰⁵ Valkó László: Az új magyar szociálpolitika, 49.

⁷⁰⁶ uo. 52-54.

élők tejjelátását kívánták megoldani. A kiosztott kecskék három év után mentek át a juttatott tulajdonába. A juttatás törlesztése természetben történt, ennek értelmében két éven belül egy nőstény kecskét kellett beszolgáltatni.

A kiosztott földeken a gyümölcsstermelést kívánták előmozdítani, majd 1940-ben méhészeti akciót is indítottak. Felkarolták a selyemhernyótenyésztést, ennek érdekében 1939 őszen nagymennyiségű eperfát is kiosztottak. Fontosnak tartották a háziipar fejlesztését is, amelynek keretében több beruházás is megvalósult. Többek között ekkor létesítették a szegvári mesterséges kenderáztatót.

Kiemelt szerepet szántak a házhoz juttatásnak is. A korábban házhoz juttatottakkal kapcsolatban Valkó az alábbiakat jegyezte fel: „Igen sok házhelyhez juttatott csak viskószerű, vertfalú, négyszögletes dobozhoz hasonló otthont teremtett magának, amelynek parányi ablakú, kisméretű szobáskája minden: konyha, pítvar és a rendszerint nagy taglétszámú család nyári-téli lakószobája. Voltaképpen háznak sem tekinthetők, és jórésük a tavaszi ár- és belvizek következtében teljesen összeomlott.” 1939-ben 20.000 pengő fedezettel munkásház-építési akciót indítottak, kizárólag csak a vármegye anyagi forrásaira támaszkodva. 1939 őszen a program támogatására, 30 lakóház megépítésére 42.000 pengőt utalt ki a kormányzat. Könyvében Valkó rámutatott, hogy nem csak a sokgyermekes családokat részesítették lakóház juttatásokban, hanem azokat az 1-2 gyermekes családokat is, „akik szorgalmukkal, rendes családi életükkel példaadást nyújthatnak az illető községben”. A törlesztőrészek a gyermekek számával arányosan csökkentek, ugyanakkor ez csak akkor lépett életbe, ha az adott gyermek betöltötte első életévét. Ezáltal azt kívánták elérni, hogy a gyermekhalálozás szempontjából legkritikusabb időszakban a szülők a lehető legnagyobb figyelemmel gondoskodjanak gyermekeikről.⁷⁰⁷

4.1.4. A Komáromi Norma

Amint az előbbieken láthattuk, többféle segélyezési rendszerrel kísérleteztek az 1930-as években a mezőgazdasági lakosság helyzetének javítása érdekében. A szatmári és csongrádi segélyezési rendszertől eltérő javaslattal állt elő Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített (k.e.e.) vármegye, amelyet megküldtek minden vármegyének és törvényhatósági jogú városnak, valamint a földművelésügyi miniszternek, a pénzügyminiszternek és a törvényhozás mindkét házának is, hogy azt egy országos vita tárgyává tegyék.

Komárom-Esztergom k.e.e. vármegye javaslata szerint a mezőgazdaságból élő sokgyermekes családok a harmadik 12 éven aluli gyermektől kezdődőleg részesültek volna anyagi támogatásban. Ennek érdekében egy mezőgazdasági bérkiegyenlítő alap létrehozását javasolták, amelybe az idegen munkaerőt alkalmazó birtokosok és bérlők fizettek volna hozzájárulást a birtok nagysága és jövedelme, illetve bérösszege után, valamint számoltak állami és önkormányzati hozzájárulással is. Ebből a bérkiegyenlítő alpból fizették volna a családi pótlékot. A vármegye vezetősége a törvényi rendezésig javaslatot tett a minimális munkabérré, a többgyermekesek családi pótlékára, valamint arra, hogy minden mezőgazdasági munkavállaló gyermekei után havonta 1-1 kg cukrot vásárolhasson

---

⁷⁰⁷ uo. 65-67.

kedvezményes áron.⁷⁰⁸ Ezt a javasolt természetbeni munkabért és családi pótlékot nevezték komáromi normának.

Több vármegye támogatta a komáromi javaslatot, sőt olyan is akadt, ahol már történtek hasonló jellegű intézkedések. Egyes törvényhatóságok csak részben fogadták el az abban foglaltakat, más vármegyék pedig a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedtek. Ilyen volt Nógrád és Hont k.e.e. vármegye, amely a rossz termőviszonyokra és természeti körülményekre hivatkozva foglalt állást a javaslat ellen.⁷⁰⁹ Zala vármegye ugyan helyeselte a komáromi normát, azonban úgy vélték, hogy az ország eltérő mezőgazdasági adottságai miatt a problémát nem lehet központilag szabályozni.

Komárom-Esztergom k.e.e. vármegye véghatározata 1938. december 19-én látott napvilágot. Ebben megismételték, hogy minden mezőgazdasági munkavállaló gyermekei után havonta 1-1 kg cukrot vásárolhasson kedvezményes áron. Javasolták, hogy a szegődményes munkáscsaládok a szerződésük szerinti illetményükön felül havonta 1 kg cukrot kapjanak díjtalanul. Családi segély azoknak járt volna, akiknek három, vagy ennél több 12 éven aluli gyermekük volt. A szegődményeseknek rendes kommenciójukon felül a harmadik és az azt követő gyermekek után fejenként évi 1 q rozst és napi fél liter édestejet javasoltak. A gazdasági munkások esetében – ugyancsak a harmadik gyermektől kezdve – gyermekekenként a napszámber 5%-át készpénzben, a részkeresetnek pedig 5%-át természetben kellett adni.⁷¹⁰ A véghatározat szerint a munkaadó által készpénzben vagy természetben kifizetett családi pótlékot a családi bértkiegyenlítő alap térítené meg. Az alap finanszírozása pedig a korábban ismertetett módon történne. Az ügyintézés – költségtakarékossági okokból – az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet feladata lett volna.

A komáromi normát végül nem vezették be, ám – amint Csöppüs István is megjegyzi tanulmányában – jelentőségét nem szabad lebecsülni, mert egyrészt ráirányította a közvélemény figyelmét a mezőgazdasági munkásság elhanyagolt sorsára, másrészt pedig az egyes kormányzati tényezők igyekeztek a javaslatot elfogadtatni a munkaadókkal.⁷¹¹

5. Teleki Pál második miniszterelnöksége (1939-1941)

Miután Imrédy belpolitikai helyzete megrendült, belátta, hogy már nem támaszkodhat teljes mértékben a kormánypártra. Ezt követően, 1939. január 6-án megalakította a Magyar Élet Mozgalmát. Imrédy diktatórikus törekvései sokakban ellenérzést váltottak ki, aminek következtében január végére egyre jobban megingott a miniszterelnök helyzete. Rassay Károly liberális politikusnak sikerült hiteles adatokat gyűjtenie Imrédy zsidó származásáról. Ezeket Bethlen juttatta el Horthyhoz, aki miután megbizonyosodott annak valóságtartalmáról, magához rendelte a miniszterelnököt. Imrédy végül lemondásra kényszerült, utódja pedig Teleki Pál lett, aki ekkor már második alkalommal tölthette be a miniszterelnöki posztot.⁷¹²

---

⁷⁰⁸ Csöppüs István: A komáromi norma – egy szociálpolitikai kísérlet Magyarországon. Századok 126 (1992) 2. sz. 268.

⁷⁰⁹ uo. 271.

⁷¹⁰ uo. 274.

⁷¹¹ uo. 276-277.

⁷¹² Sipos Péter: Imrédy Béla, 54-55.

Teleki 1939. február 22-én mondta el programbeszédét a Ház előtt. Már beszéde elején utalt arra, hogy programjával az elődjei által megkezdett úton kíván tovább haladni. Ezt az alábbiképpen fogalmazta meg: „Azoknak a mélyreható reformoknak tehát – amelyeket az előző kormányok, de elsősorban a győri beszéd és utána Imrédy Béla kormányának kilenchnapos munkássága hoztak – látom közeli és látom távoli hátterét, látom a helyüket a nemzetnek fejlődésében, értem őket, s ez annyit jelent: értem őket történelmileg. [...] Amiket elmondottam, azt hiszem, világosan magyarázzák és indokolják, miért vállaltam e tisztet változatlanul ugyanazzal a programmal, ugyanazokkal a munkatársakkal és mellettem azzal a párttal, amely az előző kormány mellett kitartott.”⁷¹³

Ennek a folytonosságnak a jegyében tartotta fenn az előző kormány által betervezett törvényjavaslatokat is. Ezek között említette a földreformot célzó, kishaszonbérletek kialakítását elősegítő törvényjavaslatot. Beszédében hangsúlyozta, hogy a földreformot elsősorban társadalmi folyamatként kell megítélni, ugyanakkor gazdasági problémaként is, amelyet megfelelő higgadtsággal, meggondoltsággal, komolysággal és józansággal kell mérlegelni. Az adópolitikát illetően Teleki elmondta, hogy a kormány az arányos adózás megvalósítására törekszik, amely által a szociális szempontokat is érvényre kívánják juttatni. Beszédében kiemelte, hogy a belügyi tárca területén a szociálpolitika áll a kormány törekvéseinek előterében. A szociális intézkedésekre fordítható kiadásokat az örökösödés és az adózás nagyobb megterhelésével kívánta növelni. Külön szólt a gyermekvédelem fontosságáról, valamint arról, hogy a belügyminiszter az egészségügy területén a tuberkulózis és a nemi betegségek elleni védekezéssel is foglalkozik. A belügyminiszter feladatai között említette még többek között a közegészségügyi szolgálat további kiépítését, valamint a társadalombiztosítás igazgatásának racionalizálását.

A miniszterelnök kívánatosnak tartotta, hogy egyes szociális intézkedések minél szélesebb körre terjedjenek ki. Ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „A szociális intézkedések terén a közelmúltban szavaztatott meg a családi munkabértörvény. Gondolkozunk a szabadidő-intézmény viszonyainknak és gazdasági erőnknek megfelelő bevezetéséről (*Helyeslés.*), és kívánatosnak látjuk, hogy azok a szociális előnyök, amelyeket ezek az intézkedések, például a szabadidő-intézmény, nyújtanak, ne csak az ipari munkásságra vonatkozzanak, hanem ezek körén is túlterjedjenek és vonatkozzanak elsősorban például a kistisztviselőkre is. (*Helyeslés.*)”⁷¹⁴

Teleki külön foglalkozott a mezőgazdasági munkásság helyzetével. A földreformon kívül a falusi lakosság házhelyhez juttatását tartotta kiemelt feladatnak, amelyről az alábbiakat mondta: „Itt elsősorban különös gondot kell fordítani a nagycsaládú gazdasági munkavállalókra és a törpebirtokosokra, és ezeket családi tűzhelyhez kell juttatni. A tervezet bekapcsolja ebbe a tevékenységbe a törvényhatóságokat, a községeket, a közérdekű egyesületeket. Remélem, hogy a társadalom is fel fogja ismerni ennek a kérdésnek a jelentőségét. Természetesen nem kell mondanom külön, hogy az egészségügyi követelményekre különös gondunk lesz.”⁷¹⁵ Teleki beszélt a gazdasági cselédlakásokról és munkáslakóházakról szóló törvénytervezetről, amely szavai szerint „biztosítani fogja, hogy a gazdasági munkavállalók olyan lakásokban élhessenek, ahol a társadalomnak testben-lélekben

⁷¹³ Teleki bemutatkozó beszéde: Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 496.

⁷¹⁴ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 504.

⁷¹⁵ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 504.

minél hasznosabb tagjait nevelhessék fel tisztaságban, rendben és valódi családi otthonban.” Kitért arra is, hogy minden ötödik cselédlakást két szobával kívánnak felépíteni. Teleki megemlítette, hogy törvényjavaslat készül a mezőgazdaság területén a legkisebb munkabérek megállapításáról és a gazdasági felügyelői szolgálatról is.⁷¹⁶

Amint azt az alábbiakban látni fogjuk, a Teleki által felvázolt szociálpolitikai intézkedések jelentős része meg is valósult. 1939. szeptember 15-én terjesztette be Teleki Mihály földművelésügyi miniszter „az 1938. évi XII. törvénycikk alapján biztosított gazdasági munkavállalók özvegyeinek járadékban részesítéséről” szóló törvényjavaslatot. A parlamenti tárgyalás során elsősorban a magas korhatárt és az alacsony járadékot támadták a javaslat ellen felszólaló képviselők. A végül december 20-án kihirdetett 1939. évi XVI. törvénycikk értelmében az az özvegy vált az özvegyi járadékra jogosulttá, aki hatvanadik életévét betöltötte, és akinek elhunyt férje az 1938. évi XII. törvénycikkben meghatározott tizenöt évi várakozási időt kitöltötte, vagy az öregségi járadékra jogosultságot szerzett. Az özvegyi járadék összegét az elhunyt férjnek járó öregségi járadék felében állapította meg a törvény, de ez az összeg nem lehetett kevesebb 60 pengőnél. A járadékot az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet folyósította.

Októberben kezdte meg a parlament az új földreformtörvény keretének szánt „a kishaszonbérletek alakításának, kisbirtokok és házhelyek szerzésének előmozdításáról s más földbirtokpolitikai rendelkezésekről” szóló törvényjavaslat tárgyalását. Az elhúzódozó bizottsági egyeztetések következtében a törvényt csak 1940. április 20-án hirdették ki. Az 1940. évi IV. törvénycikk évente legalább 100 ezer kataszteri hold föld igénybevételét irányozta elő, ami 15 év alatt mintegy 1,5 millió hold szétosztását jelentette. 1939 decemberében tárgyalta az országgyűlés „a gümőkór és a nemi betegségek elleni védekezésről, valamint a közegészségügyi törvények egyes rendelkezéseinek módosításáról” szóló törvényjavaslatot.⁷¹⁷

A mezőgazdasági munkásság szociális helyzetének javítására fogadták el a legkisebb gazdasági munkabérek megállapításáról szóló 1940. évi XV. törvényt, amely május 30-án jelent meg. Ugyanezen a napon adta ki a földművelésügyi miniszter a törvény végrehajtásáról szóló 130.000/1940. F. M. sz. rendeletet.⁷¹⁸ A rákövetkező hónap folyamán megalakultak a munkabér-megállapító szervek. A törvény szerint 31 vármegyében, 5 törvényhatósági jogú városban és 3 közigazgatási kirendeltségben kellett munkabér-megállapító bizottságnak alakulnia. A bizottságok munkáját késleltette, hogy a román-magyar viszony feszültsége miatt az ország teljes katonai készültségben volt. Ennek következtében sok helyen csak azon munkanemekben állapították meg a legkisebb munkabérek, ahol az a legsürgősebbnek bizonyult. Tovább befolyásolta a helyzetet a nagy munkaerőhiány, amelynek következtében a munkabérek emelkedtek. Végül ténylegesen csak 22 vármegyei és 4 városi bizottság állapított meg legkisebb munkabért. A rendkívüli viszonyok miatt azonban érdemi munkát még nem végeztek.⁷¹⁹

---

⁷¹⁶ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 504.

⁷¹⁷ Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 432-434.

⁷¹⁸ 130.000/1940. F. M. sz. rendelet (1940. május 30.). In: Magyarország Rendeletek Tára 1940. Budapest, 1941. 1224-1248.

⁷¹⁹ Nádújfalvy József: Az első gazdasági munkabérmegállapítás eredményei. Magyar Statisztikai Szemle 18 (1940) 10. sz. 854.

1940. december 5-én jelent meg a 167.000/1940. F. M. sz. rendelet, amely a munkabérmegállapításra vonatkozó kötelező irányelveket szabályozta. Az ebben foglalt legkisebb munkabéreknél a vármegyei bizottságok nem állapíthattak meg alacsonyabb béreket. Ennek következtében a mezőgazdasági munkabérek legalsó határa azonos lett az egész ország területén. 1941-ben már ennek figyelembe vételével ültek össze a bérmegállapító bizottságok. Ugyanakkor az 1941. február 25-én kelt 1520/1941. M. E. sz. rendelet már a maximális munkabérek megállapítására is felhatalmazta a bizottságokat, valamint 1941. március 20-tól (a következő megállapításig) rögzítette a legkisebb munkabéreket.⁷²⁰

A legjelentősebb szociálpolitikai alkotás Teleki második miniszterelnöksége idején az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvény elfogadása volt. Az elkészült tervezetet 1939. november 24-én ismertette Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a minisztertanács előtt. Ennek során részletesen kitért az Alap fedezetére is, amelyet egy progresszív örökösödési adóból finanszíroztak volna, azonban később a törvényjavaslat már enélkül került az országgyűlés elé.⁷²¹

A háttéregyeztetéseket követően a belügyminiszter 1940. június 19-én nyújtotta be a törvényjavaslatot a parlamentben. A vitában elhangzott felszólalások közül többek között Matolcsy Máttyás beszédére érdemes kitérni, aki ekkor már a Nyilaskeresztes Front képviselője volt. Matolcsy élesen kritizálta a kormányzatot az elmúlt évek mulasztásai miatt.⁷²² A törvényjavaslatot kiegészítő javaslatai szerint az Alap legfőbb feladata az egyke elleni küzdelem volna. Hozzá hasonlóan Kéthly Anna, a szociáldemokraták vezérszónoka is elutasította a javaslatot. Kéthly június 25-ei felszólalásában tiltakozott az „érdemesség” kategóriája ellen, ami helyett konkrét kritériumok megállapítását követelte. Úgy vélte, „az »érdemesség« azt jelenti, hogy csak egyeseknek adunk, ami tovább menőleg azt jelenti, hogy még tökéletesebbé teszik azt a függőséget, amely a falu népe és a falu népét adminisztráló középosztály között fennáll.” Azt is hozzátette, hogy „az egyeseknek és kiválasztottaknak való juttatás a zárt közösségben élő falut önmagában is megbontja, és ellenséges érzésre hajlamossá, gyűlölködővé fogja tenni.”⁷²³

Kéthly kritikájának egyes pontjai átfedést mutattak a szélsőjobboldali képviselők elutasító érveivel. Ilyen volt például, hogy Kéthly, majd egy későbbi interpellációja során Meskó Zoltán egyformán bírálta azt, hogy az állam a társadalmi szervezetekre igyekszik áthárítani saját illetékességét. Előbbi ezt elvi, utóbbi gyakorlati okokból támadta. A szociáldemokrata képviselő úgy vélte, hogy a közjóléti szövetkezetek tevékenysége „voltaképpen a karitás középfoján áll”, ebből következik az, hogy a „tökéletlennek nevezett karitatív megoldásból nem lesz szociálpolitika.”⁷²⁴ Szöllősi Jenő gyógyszerész, de nemzeti szocialista érzelmű makói képviselő szintén elutasította a törvényjavaslatot, ugyanakkor ő használta először az alapot mozaikszóként „**Oncsa-nak**”. A kormánypárti képviselők ezzel

---

⁷²⁰ Nádújfalvy József: Uj munkabérhelyzet a mezőgazdaságban. Magyar Statisztikai Szemle 19 (1941) 3-4. sz. 189.

⁷²¹ A törvényjavaslattal kapcsolatos háttéregyeztetésekre vonatkozóan Lásd: Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvény tervezete a politika döntéshozói előtt. Valóság 59 (2016) 2. sz. 54-71.

⁷²² Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról, 62.

⁷²³ Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról, 63., Képviselőházi Napló, 1939. VI. kötet, 122. ülés, 1940. június 25. 337.

⁷²⁴ Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról, 64., Képviselőházi Napló, 1939. VI. kötet, 122. ülés, 1940. június 25. 336.

szemben megvédték a tervezetet. Az ONCSA tényleges tevékenységéről azonban nem volt komoly vita, ami a törvényjavaslat túlságosan általános megfogalmazása alapján nem meglepő.⁷²⁵

A felsőház 1940. július 13-án fogadta el a törvényjavaslatot,⁷²⁶ törvényt pedig augusztus 6-án hirdették ki.

A Teleki idején kidolgozott, azonban a miniszterelnök tragikus halála következtében már a Bárdossy-kormány által elfogadott „harmadik zsidótörvénynek” is nevezett 1941. évi XV. törvénycikk részletes ismertetésére itt nem térhetünk ki, azonban meg kell említeni, hogy két fontos szociálpolitikai rendelkezést is tartalmazott: egyrészt előírta a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot, valamint intézkedett a házassági kölcsönről is. Utóbbi a társadalompolitika régi ígéretei közé tartozott.⁷²⁷

Fontos megemlíteni még, hogy a második világháború kitörését követően bizonyos szintű visszalépések is megfigyelhetők a szociálpolitika egyes területein. Többek között 1939. szeptember 2-án felfüggesztették az 1937. évi XXI. törvénycikknek a munkaidő korlátozására vonatkozó rendelkezéseit,⁷²⁸ 1940-41-ben pedig megszűntek a legkisebb munkabért megállapító bizottságok is. A béreket ezt követően a kormány emelte központilag.⁷²⁹

5.1. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létrehozása és működése

Az ország szociális helyzetének felmérésére 1938 őszén Imrédy egy-egy szociális tanácsadót nevezett ki minden vármegyéhez, akiknek bizalmas jelentéseket kellett készíteniük a kormány számára az egyes vármegyék szociális viszonyairól. Ugyancsak 1938-ban a falvak szociális felkarolására szociális titkárokat neveztek ki a községi jegyzők és járási főjegyzők mellé. A szociális célokon túl ezzel az intézkedéssel az értelmiségi munkanélküliséget is csökkenteni kívánták.⁷³⁰

A vármegyei szociális tanácsadók jelentéseiből egy azonnali reformprogram szükségessége rajzolódott ki. Szintén a vidék rossz szociális viszonyaira igyekeztek felhívni a figyelmet a falukutatók is az 1930-as évek eleje óta. Rajtuk kívül fontos szerepet játszott még ebben az a fiatal építészekből álló csoport, amely nem csak a falu építészetét kívánta megismerni, hanem javítani szándékozott a vidéki lakosság életkörülményein is. Imrédy elvetette a földreform lehetőségét, így a szociális problémák enyhítésére egy nagyszabású lakásprogram látszott kézenfekvőnek.⁷³¹

Korábban, a Nagyatádi-féle földreform során közel 260 ezer házhelyet osztottak ki, azonban a házhelyekért fizetni kellett, továbbá különféle adók és közterhek is terhelték őket. Ennek következtében gyakran csak putriszerű házak épültek ezeken a földeken. Az 1927-ben

⁷²⁵ Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról, 66.

⁷²⁶ Felsőházi Napló, 1939. I. kötet, 27. ülés, 1940. június 13. 398.

⁷²⁷ Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának, 429-430.

⁷²⁸ 12.116/1939. M. E. sz. rendelet (1939. szeptember 2.). In: Magyarországi Rendeleték Tára 1939. Budapest, 1940. 1364-1366.

⁷²⁹ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon, 42.

⁷³⁰ A szociális titkárok kinevezésére vonatkozóan lásd: 86.500/1938. B. M. sz. (1938. július 19.) In: Magyarországi Rendeleték Tára 1938. Budapest, 1939. 1141-1144.

⁷³¹ Hámori Péter: ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) – Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. Országépítő 15 (2004) 2. sz. 6.

létrehozott Országos Falusi Kislakásépítő Szövetkezet is csak részben tudott enyhíteni a problémákon, mivel az általa kínált hiteleket is csak a tehetősebbek tudták igénybe venni.⁷³² Bár számszerűen az OFAKSZ-hoz köthető a legtöbb falusi lakóház megépítése, az is bebizonyosodott, hogy a családok élethelyzetének javítása nélkül pusztán a lakókörülmények megváltoztatása nem vezet kellő eredményre. Sőt sok esetben a korábbinál rosszabb helyzetbe kerültek a családok.⁷³³ Csak korlátozottan érvényesülhettek az 1936-os telepítési törvény hatásai is, mivel a földhöz juttatandóknak a vételár 30%-át ki kellett fizetniük, így ez az intézkedés is csak a középbirtokok némi megerősödését eredményezte.⁷³⁴

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap előképének Esztergár Lajos pécsi munkássága tekinthető, valamint a Szatmár vármegyében létrehozott közjóléti szövetkezet tevékenysége. Az ONCSA létrejöttének egyik közvetlen előzménye a vármegyei szociális tanácsadók és a közjóléti tanácsadók Pécsen megrendezett országos szociálpolitikai értekezlete volt. A hozzászólók főleg a lakáskérdést és a földkérdést emelték ki a megoldandó problémák közül. Johan Béla egészségügyi államtitkár lesújtó körképet mutatott a magyarországi lakóházakról: az általa idézett statisztikai adatok szerint az ország lakóházainak mintegy 73%-a vályogból vagy sárból épült, és ezeknek is csak mintegy harmada rendelkezett kő vagy téglalappal. Rámutatott arra is, hogy egyes megyékben a vályogból vagy sárból épített lakóházak aránya a 90-94%-ot is elérte. Összességében úgy vélte, hogy az ország 1,5 millió lakóházából mintegy 1,1 milliót újra kellene építeni.⁷³⁵

Az ONCSA megszervezésében elsősorban Esztergár Lajos és vitéz Bonczos Miklós vették ki részüket.⁷³⁶ Az Alap létrehozásának feltételeit az 1938 után felgyorsuló gazdasági fejlődés teremtette meg. Ugyanakkor 1940-re már nehézségek mutatkoztak a közellátás területén. A helyzetet pedig tovább súlyosbították az 1940-es és az 1941-es árvíz-katasztrófák, amelyek következtében több mint tízezer család vált hajléktalanná.⁷³⁷

Amint már említettük, „az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról” szóló 1940. évi XXIII. törvénycikket 1940. augusztus 6-án hirdették ki. A törvény célja „a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése; továbbá a népesség szaporodásának előmozdítása” volt. Az ONCSA feladata ennek megfelelően a sokgyermekes családok intézményes támogatása, a gyermekvédelemről való gondoskodás, a megélhetésükben veszélyeztetett, főként mezőgazdaságból élő családok házhoz juttatása, kedvezőbb gazdasági körülmények közé telepítése, és egyéb úton való megsegítése, valamint a kellő anyagi feltételekkel nem rendelkező családok támogatása volt.

A törvény kimondta, hogy az Alap a juttatott támogatások visszatérítését pénzben, munkában vagy természetben igényelhetette. Az Alap pénzügyi forrásait az állami illetékből befolyó bevételek 27%-a, a nép- és családvédelmi pótdadó, valamint a részére juttatott

---

⁷³² uo. 7.

⁷³³ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon a 40-es évek elején. Szociológiai füzetek 25. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest 1981. 46.

⁷³⁴ Megyeri Anna: Az ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) segítő munkája Nagykanizsán 1941-1945 között. In: Zalai Múzeum 7. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Szerk.: Kunics Zsuzsa. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 1997. 177.

⁷³⁵ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon, 8.

⁷³⁶ uo. 13.

⁷³⁷ uo. 12.

adományok alkották. A törvény arról is rendelkezett, hogy az illetékekből származó állami hozzájárulás nem lehetett kevesebb 1940-ben 28 millió, 1941-ben 41 millió, 1942-től kezdődően pedig 46 millió pengőnél.⁷³⁸

Az ONCSA szervezetéről és működéséről a szeptember 25-én megjelent 7000/1940. M. E. sz. rendelet intézkedett. Az Alap központi kezelő és irányító szerveként jött létre az Országos Szociális Felügyelőség (OSZF), amely a belügyminiszter mellé rendelt tanácsadó testület volt. Az OSZF hajtotta végre a belügyminiszternek az Alappal kapcsolatos rendelkezéseit, valamint önállóan intézkedhetett azokban az ügyekben, amelyekben az intézkedés jogát a belügyminiszter nem tartotta fenn magának.

Az egyes törvényhatóságoknál az Alappal kapcsolatos feladatokat a törvényhatóság első tisztviselője látta el. Az ő feladata volt a szociális munkaterv elkészítése, majd az OSZF jóváhagyása után annak végrehajtása.⁷³⁹

Ezzel kapcsolatban Berey Katalin rámutatott, hogy az ONCSA megszervezése során abból a feltételezésből indultak ki, hogy annak működése az államigazgatással szerves egységben fog megvalósulni, tehát az ONCSÁ-hoz rendelt intézmények is a közigazgatáshoz igazodtak. Ennek eszmei háttere az volt, hogy az államigazgatást töltik meg szociális tartalommal, így hozva létre a „szociális vármegyét”, végső soron pedig így valósítják meg a „szociális Magyarország eszméjét”.⁷⁴⁰

1941. március 14-én jelent meg az Országos Nép- és Családvédelmi Alappal kapcsolatos feladatok ellátásáról szóló 200/1941. B. M. rendelet, amely előírta, hogy a törvényhatóságoknak és a megyei városoknak éves családvédelmi munkatervet és költségvetést kell készíteniük. Ezeket az OSZF hagyta jóvá. A gazdasági feladatokat a közjóléti szövetkezetek hatáskörébe utalták.

A rendelet kimondta, hogy a szegények és a munkanélküliek részére nem szabad munkanélküli segélyt nyújtani, hanem ehelyett „a kellő anyagi feltételekkel nem rendelkező, arra érdemes, elsősorban több gyermekes családok részére az önálló megélhetési lehetőségek megteremtéséhez szükséges anyagi eszközöket kell biztosítani és a munkanélkülieket hasznos munkával foglalkoztatni.” Külön kiemelte a rendelet, hogy a munkaképtelenek és az idősek segélyezéséről továbbra is a szegénygondozás keretében kell gondoskodni. Részletesen szabályozták a kölcsönök nyújtásának feltételeit is. Az igénylők szempontjából az egyik legfontosabb rendelkezés az volt, hogy a házépítésre nyújtott kölcsönök esetében az egy évnél idősebb, de a tizennyolcadik életévét még be nem töltött negyedik, ötödik és hatodik gyermek után 10-10%-kal, további gyermekek esetén pedig gyermekenként 15%-kal csökkentek a törlesztési részletek.

A kölcsönökre, valamint az egyes ingóságokra való jogosultságot környezattanulmányok alapján kellett megállapítani. Ennek alapján csak azok az „erkölcsileg megbízható, józan életű, dolgozni szerető” egyének, illetve családok jöhettek szóba, akiknek az összvagyon a juttatás idején nem haladta meg az ötezer pengőt, és havi jövedelmük százötven pengő alatt maradt.

---

⁷³⁸ 1940. évi XXIII. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1940. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1940. 174-176.

⁷³⁹ 7000/1940. M. E. sz. rendelet (1940. szeptember 25.) In: Magyarországi Rendeletek Tára 1940. Budapest, 1941. 2662-2664.

⁷⁴⁰ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon, 19.

A szabályzás úgy rendelkezett, hogy az ingatlanok megvásárlására, valamint az építkezésekre szánt kölcsönöket nem a juttatottaknak, hanem az eladónak vagy az építési vállalkozónak kellett folyósítani.⁷⁴¹

Az Alap területi végrehajtó szerveiként jöttek létre a törvényhatóságokon és a megyei városokon belül a közjóléti szövetkezetek, amelyeknek a működését a 3500/1941. M. E. sz. rendelet szabályozta.⁷⁴² A közjóléti szövetkezetek legfőbb feladata az Alaptól kapott ellátmány szétosztása volt, ezért nem tekinthetők a szó szoros értelmében vett szövetkezeteknek. A közjóléti szövetkezetek vezetői a helyi közigazgatás irányítói és a Szociális Felügyelőség emberei voltak. 1941-ben még csak három, 1941 végén 78, 1942-ben pedig már 92 közjóléti szövetkezet működött országszerte.⁷⁴³

Hogy ki számított juttatásra alkalmasnak? Amint azt az előbbieken már láthattuk, az Alap létrehozásáról szóló törvény tudatosan kerülte a „szegény” és az „ínséges” megjelölést, helyettük a „megélhetésükben veszélyeztetett” családkról szólt. Ez azonban nem feltétlenül jelentett vagyontalanságot is egyben. Ugyanakkor a támogatásban részesült sokgyermekes családoknak bizonyos vagyoni kötelezettségeken felül erkölcsileg is megbízhatónak kellett lenniük.⁷⁴⁴ Az OTI statisztikai adatai azt mutatták, hogy a családoknál megfigyelhető jövedelmi szakadék 2 és 3 gyermek között mutatkozik.⁷⁴⁵

Az 1941. évi népszámlálás statisztikai adatai azt mutatták, hogy a sokgyermekes családok túlnyomó többsége a mezőgazdaságból élt. Amíg az ország összes keresőinek 47,8%-a volt sokgyermekes, addig a mezőgazdaságból élő családfők 73%-a. A 402 308 sokgyermekes családra eső gyermekek száma majdnem elérte a 2 milliót. Ebből 332 694 család (1 625 022 gyermekkel) számított megélhetésében veszélyeztetettnek. Közülük 215 812 családnak volt háztulajdona. Az ONCSA intézkedéseinek célközönsége elsősorban a háztulajdonnal nem rendelkező 1 16 882 megélhetésében veszélyeztetett család volt.

A juttatásra érdemes családok kiválasztásánál nem csak az anyagi körülményeket vették figyelembe, hanem a rendszeres munkavállalást, és a rendezett életvitelt is feltételnek tartották. 1943-ban már sokkal élesebben fogalmazták meg azt, hogy kik érdemesek a juttatásra. Eszerint az ONCSA csak azokat a „különösen tehetséges, dinamikus” családokat támogatja, amelyek azáltal egy fokkal magasabb társadalmi szintre emelhetők. Fontos megjegyezni azonban, hogy az ONCSA törvény megfogalmazása alapján az adott törvényhatóságok gyakorlatilag önkényesen jelölhették ki a juttatásra érdemesek körét.⁷⁴⁶

Berey Katalin kutatásai alapján rámutatott, hogy a juttatásra érdemes családok kiválasztásánál a gazdasági stabilitás volt a legfontosabb kritérium. Ennek következtében „az alkalmi munkából élőknek kisebb, a közszolgálatban állóknak nagyobb esélyük volt a juttatások

---

⁷⁴¹ 200/1941. B. M. sz. rendelet (1941. március 14.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Budapest, 1942. 520-535.

⁷⁴² 3500/1941. M. E. sz. rendelet (1941. április 28.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Budapest, 1942. 1114-1118. A közjóléti szövetkezetek számára külön alapszabálymintát állapítottak meg. Erre vonatkozóan lásd: 700/1941. B. M. sz. rendelet (1941. július 22.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Budapest, 1942. 2158-2176.

⁷⁴³ Szikra Dorottya: A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. Századvég 13 (2008) 2. sz. 15.

⁷⁴⁴ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon, 23-24.

⁷⁴⁵ Hámori Péter: ONCSA, 9.

⁷⁴⁶ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon, 27-32.

odaítélésére.”⁷⁴⁷ Ezt támasztják alá az újpesti adatok is, ahol 491 juttatásra érdemes családot vettek nyilvántartásba, azonban a tényleges juttatottak között az alkalmi munkások alul-, míg az altisztek és a közüzemi és a vízmű-alkalmazottak túlreprezentáltak voltak. Ugyanakkor az utóbbi kategóriába eső családoknál alacsonyabb volt a gyermekek száma, mint az alkalmi munkások kategóriájában.⁷⁴⁸ Berey arra is rámutatott, hogy a juttatásokra érdemes családok kiválasztása során hátrányban voltak a nem magyar családnevűek. Ugyan voltak olyan idegen hangzású nevű családok, akik ennek ellenére juttatásban részesültek, de azt követően általában elvárták tőlük a névmagyarosítást.⁷⁴⁹

A házhelyeket a vármegyei közigazgatás bocsátotta az Alap rendelkezésére. Ezek vagy a földbirtokosok által felajánlott földek, vagy pedig kisajátított zsidó tulajdonú földek voltak.⁷⁵⁰ Ezzel kapcsolatban Szikra Dorottya tanulmányában rámutatott arra, hogy az ONCSA is részesévé vált annak a társadalompolitikának, amely a szociális feszültségeket a zsidóság kárára kívánta enyhíteni. A harmadik zsidótörvénynek is nevezett 1941. évi XV. törvénycikkben rendelkeztek a házassági kölcsön intézményéről is, amelyet az ONCSA nyújtott a házasulandóknak, így az Alap „a fajvédelmi törvény végrehajtásának szereplőjévé vált.”⁷⁵¹ Az 1942-es negyedik zsidótörvény rendelte el a zsidó tulajdonban lévő mezőgazdasági ingatlanok átengedését. A törvényhez kapcsolódó rendelet úgy rendelkezett, hogy az öt hold alatti birtokokat a vármegyei és városi közjóléti szövetkezeteknek kellett juttatni.⁷⁵² Összességében így az ONCSA 20 ezer katasztrális holdnyi területhez jutott, amely az összes elvett földterületnek 3,8 százalékát jelentette. Ugyanakkor, ha ezt összevetjük az Alap által kiosztott 25 ezer holdnyi terület nagyságával, láthatóvá válik, hogy annak nyolcvan százaléka a „zsidó-keresztény őrségváltásból” származott.⁷⁵³

Az Alap úgy jelölte ki a házhelyeket, hogy azok lehetőséget nyújtsanak kert kialakítására is, melynek fontos szerepet szántak a családok megélhetése szempontjából. A telepek kijelölésénél figyelembe vették, hogy legyen megfelelő munkalehetőség a közelben, bár ez az elv inkább csak a városok esetében valósulhatott meg maradéktalanul. Vidéken az ONCSA telepek többnyire a faluközponttól kieső területekre épültek, ami egyben hozzájárult az ott lakók elszigetelődéséhez is. A telepek létrehozásánál fontos szempont volt, hogy a telepeket az adott település „természetes fejlődésének” irányában alakítsák ki, valamint hogy az árvíztől és belvíztől védett területen legyenek.⁷⁵⁴

1942-ben újabb árvíz pusztított az országban, amely ismételen rengeteg házat rongált meg, vagy tett tönkre teljesen. Mivel más kislakás-építési szervezet nem létezett, az ONCSA-ra bízta a házak helyreállítását is. Ezeknek a költségeit nem az ONCSA ellátmányából fedezték. Az építkezéseket a Belügyminisztérium műszaki osztálya szervezte és az ONCSA

---

⁷⁴⁷ uo. 33.

⁷⁴⁸ uo. 35-37.

⁷⁴⁹ uo. 39.

⁷⁵⁰ Körner Zsuzsa: A teletszerű lakástelepítés története Magyarországon 1850-1945. Urbanisztikai füzetek 3. Terc, Budapest, 2004. 80-81.

⁷⁵¹ Szikra Dorottya: A szociálpolitika másik arca, 60.

⁷⁵² 4250/1943. M. E. sz. rendelet (1943. augusztus 31.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1943. Budapest, 1944. 1753.

⁷⁵³ Szikra Dorottya: A szociálpolitika másik arca, 65.

⁷⁵⁴ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon, 48-49.

hajtotta végre.⁷⁵⁵ Szintén az ONCSA építette fel a Moldvából 1941-ben a Délvidékre áttelepített csángók településeit is.⁷⁵⁶

1941 és 1944 között 81 városban és kb. 700 községben 10.763 ONCSA ház épült.⁷⁵⁷ 1944-ig az Országos Szociális Felügyelőség adatai szerint ezen felül 10.507 árvíz sújtotta házat építettek újjá, valamint felújítottak 24.207 árvíz sújtotta házat.⁷⁵⁸

Összességében elmondható, hogy az ONCSA képes volt javítani a juttatottak szociális helyzetén. Jól mutatja ezt az a körülmény is, hogy az ONCSA telepeken élők iskolázottsági szintje nem csak az eredeti, hanem az új környezetüknek átlagos szintjét is meghaladta. Társadalmi integrációjuk azonban felemásnak tekinthető abból a szempontból, hogy az ONCSA telepeket a körülöttük lakók általában „szegénytelepnek” hívták, az ott lakókat pedig pusztán „telepinek” nevezték. A statisztikai adatokat tekintve megállapítható, hogy 1943-ig a törvény által „megélhetésében veszélyeztetett” családoknak közel a negyedét részesítették valamilyen formában juttatásokban. Ahhoz azonban, hogy az ONCSA lényeges változásokat érhessen el, túl rövid idő állt rendelkezésre, valamint az anyagi források sem voltak elegendők.⁷⁵⁹ Ráadásul a visszacsatolt területek integrálásában is nagy szerepet szántak a szervezetnek.

---

⁷⁵⁵ uo. 14. és 45.

⁷⁵⁶ Hámori Péter: ONCSA, 11.

⁷⁵⁷ Körner Zsuzsa: A telepszerű lakástelepítés története, 80.

⁷⁵⁸ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon, 47.

⁷⁵⁹ Hámori Péter: ONCSA, 11-12.

VIII.

A Horthy-rendszer II. világháborús kormányai a jogalkotás és a szociális kérdések tükrében. A jogi kultúra anomáliái. (1941-1944)

Teleki sok szempontból az ellenforradalmi rendszer kulcsembere, kezdőpont az arisztokrácia politikai uralma biztosítása szempontjából és második kormányfősége le is zárja a grófok eme kiemelt szerepét. Az általa befutott életpálya sok szempontból ellentmondásos. Kvalitásaihoz, szakmaiságához kétség sem fér, de egyénisége, gyakorló politikusi attitűdje véleményünk szerint korántsem tesz lehetővé egyértelműen pozitív megítélést. Saját korának sajátos reprezentánsa volt, aki nem mindig volt képes felülemelkedni előítéletein. Emberi nagyságát tettei következményének levonása teszi tragikussá, egyúttal felemelővé. Utóda, Bárdossy László, egészen más típusú emberi hivatalnok, külügyekben járatos szakember, kiváló jogász, de nincs igazi önálló politikusi arculata, éppen előzőekből következőleg. Nincs terünk arra, hogy a kassai bombázás folyamányaként beálló hadviselő státusba kerülésünkről részletekbe bocsátkozzunk, ám Horthyval közös a felelősségük a Teleki által elkerülni kívánt háborúba sodródásban, ami a rendszer bukását is magával hozta – 1944 végén.

Ebben a fejezetben láttatni és bizonyítani szeretnénk a jogalkotás háttérbe szorulását és a szociális kérdések kezelése körében kényszerűen bekövetkező módosulásokat.

1. Bárdossy László és kormánya (1941-1942) jogi megfontolásai

Bárdossyt Horthy még Teleki halála napján (április 3-a) kinevezte miniszterelnökké.

Első feladata a tűzoltás, a jugoszláv kérdés kezelése. Megoldásként arra a jogi álláspontra helyezkedett, melynek elméleti jogi kereteit Szászy István⁷⁶⁰ dolgozta ki az I. világháború végén és után bekövetkezett államutódlások vonatkozásában.

---

⁷⁶⁰ Szászy, István: Az államok közötti utódlás elmélete. Budapest, 1928.

Jól használható még: Szávai, Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Szávai (2004) Az államutódlás vitás kérdései. Pannónia könyvek. Pécs, 2004

Szavay - Szászy munkásságára alapozva - úgy látja:

„A különböző lehetőségeket figyelembe véve az államok közötti utódlás hat esetét, típusát különbözteti meg a szakirodalom:

- a) a területi engedmény, cessione;
- b) az elszakadás és önállósulás (separatio, emancipatio, Losreissung und Verselbständigung);
- c) az egyesülés vagy összeolvadás (unio, Verschmelzung);
- d) a szétesés (felbomlás és feldarabolás – divisio és dismembratio, Zerstückelung);
- e) teljes bekebelezés (teljes annexio, incorporatio, völlige Einverleibung);
- f) végül az elszakadás és csatlakozás esetét.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását vizsgálva különösen az államutódlás három esete lesz érvényes: az >elszakadás és csatlakozás<; a cessione (területi engedmény) és a dismembratio (feldarabolás).

Az >elszakadás és önállósulás< azt jelenti, mikor az elődállam területének egy része elszakad államától, önálló szuverén állammá alakul. Ebben az esetben csupán az elődállam állott fenn az elszakadást megelőzően, az utódállam csupán az elszakadással egy időben, az elszakadás következtében jön létre. Ebben az esetben az elszakadás és önállósulás esete megegyezik a cessioneval.

A most bennünket érintő kérdés, hogy az 1918-ban létrejött „Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a nemzetközi jog szempontjából új állam, nem folytatta a régi Szerb Királyság állami személyiségét. A fő különbség abban rejlett ezen álláspontok között, hogy az új állam megalakulása hány és milyen állomásokban történt, illetve nemzetközileg mikor ismerték el. Szászy István a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulását illetően négy állomást különböztetett meg. Az államutódlás három esetét vélte tetten érhetőnek: az egyesülést, az elszakadást és a cessionist. A Szerb-Horvát-Szlovén állam egyesülés és elszakadás útján jött létre, hosszabb idő alatt, 1918 októberétől 1918. december 7-ig. Ezután ez az új állam cessionis útján szerezte meg a magyar és bolgár területeket.”⁷⁶¹

Ha ezt összevetjük az 1918-as történelmi (integer) Magyarországgal a Szent István-inak nevezett Magyar Birodalommal, mely „jelentette a szűkebb értelemben vett Magyar Királyságot és kormányzati tekintetben vele szorosan összefüggő Erdélyt, Horvát-Szlavon-Dalmátország és a hozzá tartozó katonai határőrvidék a kiegyezést követően közös törvényhozás és közigazgatás alatt, de belügyeit tekintve külön törvényhozási és kormányzati önállósággal bírt. Továbbá ide tartozott Fiume városa és kerülete, az 1868:30 tc. értelmében a magyar szent koronához csatolt külön testként említhető.”⁷⁶²

És speciális nem magyar uralmi terület volt Bosznia-Hercegovina, ahol az igazgatással összefüggő közös költségek viselése (kvótaarányosan) terhelte az éves magyar költségvetést.

1941. április 10-én Horvátország kikiáltotta függetlenségét, így a korábbi Jugoszlávia a német katonai nyomással – majd a magyarral és olasszal – szemben április 17-én kapitulált: „Jugoszláviát” feldarabolták.

Az akkori magyar álláspont szerint a délvidéki területekre bevonuló magyar hadsereg egy már szétesett állam 1918-ig magyar fennhatóságú területét csatolta vissza Magyarországhoz.

A jogalkotásban az 1941. évi XX. tc. rendelkezett, „a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről.” 1941-ben összesen 20 törvénycikket alkottak, köztük az építőtakaréküzlet szabályozásáról (IV. tc.), a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről (V. tc.), a közoktatásügyi igazgatás

---

Az elszakadás és önállósulás esetében mind az elődállam, mind az utódállam fennmarad az elszakadás után is (így szakadt el Hollandia Belgiumtól 1833-ban, vagy az első világháború után Finnország, Lettország, Észtország, Litvánia és Lengyelország Oroszországtól, vagy Csehország Ausztriától 1918. október 28-án).

A cessionis akkor következik be, amikor az egyik állam – az elődállam – területének csupán egy részét engedi át egy másik államnak – az utódállamnak. A cessionis esetében mind az elődállam és az utódállam fennállottak az átcsatolás előtt is, és fennmaradtak utána is. Jogi személyiségükben nem következik be változás.

Szétesésről (felbomlásról) a nemzetközi jogban akkor beszélhetünk, mikor egy fennálló állam szétesik részeire oly módon, hogy a széteső állam államisége megszűnik és a részek pedig önálló állammá alakulnak anélkül, hogy bármelyik rész is a feldarabolt állam személyiségét folytatná. Előidézhettek az állam szétesését belső folyamatok, illetve külső hatások is. Az előbbire példaként hozható fel a Német-Római Császárság 1806-ban történő felosztása, illetve az utóbbira példa Lengyelország harmadik felosztása 1795-ben. A szétesés és feldarabolás esetében csupán az utódállamok maradnak fenn a szétesés után. Ebben az esetben a szétesés hasonlít az egyesüléshez, de különbözik a cessionistól, az elszakadástól és az önállósulástól.” im.15-16.

⁷⁶¹ Szávai (2004) 20.

⁷⁶² im. 25.

egyszerűsítéséről (XII. tc.), a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről (XV. tc., ún. 3. zsidótörvény) stb.

Bárdossyt jogérzéke 1941 nyarán hagyta cserben –ami egy különösen jól képzett jogásztudornál egészen elképesztő fejlemény -, mert utaló magatartásával megtévesztette a közvéleményt és Horthyval együtt a németbarát vezérkar elgondolásainak megvalósítóivá váltak. Kormányfősége rövidre sikeredett, mert Horthyval személyes konfliktusba keveredett 1942 februárjában a kormányzóhelyettes-választásról szóló törvényjavaslat kapcsán és márciusban le kellett mondania. Bárdossy idején a háborús erőfeszítésekre tekintettel megszorításokra és szigorításokra került sor egyes termények (pl. cukorrépa) esetében, de alapvetően az életszínvonal még inkább emelkedőben mintsem stagnálásban volt. A korábbi szociális programok is folytatódtak, kiegészülve a délvidéki területekkel, ahol egy 1941. májusi magyar-román megállapodás nyomán bukovinai székelyeket telepítettek át a Bácskába: „a Baranyai háromszögbe 1324 családot (összesen 5800 fővel), főként vitézeket, moldvai csángókat és boszniai magyarokat telepítettek.

A magyar kormányzat a székelyek bácskai telepítését a jugoszláv földreform végleges felülvizsgálatára használta fel. A Bárdossy-kormány telepítési- és nemzetiségpolitikája a magyarság erősödését szolgálta a Bácskában. A telepítések befejezése, illetve a délszlávok teljes kitelepítésének kudarca június végén már felvetette a polgári közigazgatás bevezetésének a szükségességét, illetve az újraegyesülés tényleges megvalósítását annak törvénybe iktatásával. Kétszeri határidő módosítás után, 1941. augusztus 21-én történt meg a polgári közigazgatásra történő átállás, nemcsak a Bácskában és a Drávaszögben, hanem a Muramelléken és a Muraközben is. Ezzel végleg elhamvadtak az Adriai-tenger hajdani magyar kikötőváros, Fiume megszerzésével kapcsolatos remények. A polgári közigazgatással a magyar kormány a Délvidéken jelentős politikai szerepet betöltő katonai vezető köröket is vissza akarta szorítani. Ezét felszámolta a katonai büntetőbíraskodást, és kialakította az új közigazgatási határokat. Alapjuk az 1918 előtti vármegyei beosztás volt: a Bácska területe hazatért Bács-Bodrog; Horgos község Csongrád; a Drávaszög Baranya; a Muraköz, illetve a Muramellék (Muravidék) Zala, illetve Vas vármegyéhez. A Csáktornya központú Muraköz irányításában azonban továbbra is fontos szerepe maradt a szombathelyi III. honvéd hadtest parancsnokságának.

[...] Az esztendő utolsó napján, 1941. december 31-én kihirdették a képviselőház által két héttel korábban, 16-án elfogadott XX. törvénycikket a délvidéki területek Magyarországhoz való visszacsatolásáról és az országgal való egyesítéséről.

[...] A magyar hatóságok számos intézkedést hoztak a termelés megindítására, illetve fejlesztésére, a parlagon maradt földek megművelésére. Már áprilisban újraindították a visszacsatolás napjaiban félbeszakadt tanítást.”⁷⁶³

---

⁷⁶³ Botlik, József: A Bácska, A Drávaszög, a Muramellék (Muravidék) és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal – 1941. április-július, in Botlik, József – Csorba, Béla – Dudás, Károly: Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918-1993. Bp., 1994

2. Kállay Miklós miniszterelnöksége (1942-1944) és a jogalkotásban való részvétele

Az új kormányfő jó kapcsolatokat ápolt Bethlen Istvánnal és különösen mély barátságban volt Teleki Pállal.

A kormányzó – talán Bethlen ösztönzésére is – Kállayban vélte megtalálni azt a politikust, aki képes elfogadtatni mind a németekkel, mind az angolszászokkal a Teleki-féle „modern súlyegyen” irányvonalát.

„Kállay Miklós legsürgősebb feladatát a magyar nép ember- és gazdasági állományának a megtartásában, ill. kímélésében látta, valamint abban, hogy az országot, amíg csak lehet, a súlyos hadicselekményektől távol tartsa. Sztálingrád után azon fáradozott, hogy a nyugati szövetségesekkel fegyverszüneti egyezményt hozzon létre, és alkalmas pillanatban kilépjen a háborúból.

Azok a problémák, amelyeket Kállay miniszterelnöknek meg kellett oldania, nagyok és súlyosak voltak.”⁷⁶⁴

A jogalkotás oldaláról tekintve: 1942-ben 24 törvénycikket alkottak, ebből 3 még Bárdossy nevéhez kapcsolódik, 21-et már Kállay jegyzett. A kormányzóhelyettesi különleges közjogi intézményről már említést tettünk. (ls. 1. pont alatt is), de utalunk még négy fontosnak nevezhető jogszabályra: az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról (VIII. tc.); a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól (XV. tc., úgy is mint 4. zsidótörvény); a mezőgazdaság fejlesztéséről (XVI. tc.) és a vármegyei, városi és községi tisztviselők alkalmazásának, valamint egyes szolgálati viszonyainak átmeneti szabályozásáról szólóakra.

Az 1943-as év jogalkotásának egyetlen terméke az 1944. évi állami költségvetés elfogadását tartalmazta.

1944-ben, a Kállay-kormány hivatali ideje alatt 7 tc.-ket fogadott el a törvényhozás két háza. Ezek közül az V. tc.-ket a családbafogadásról és a tartásról való gondoskodás előmozdítása tárgyában szólót találjuk kiemelésre érdemesnek.

3. Az 1944-es háborús év magyar kormányai és a jogalkotási folyamatban játszott szerepük

1944. március 19-én Horthy tevőleges asszisztálása mellett német csapatok szállták meg az országot. A kormányzó a helyén maradt, de a kormánynak mennie kellett. Csak március 23-ára sikerült össze állítani a Sztójay vezette új kabinetet, mely koalíciós (koncentrációs) kormányként funkcionált. Az országgyűlésben két törvénycikk elfogadására került sor: a VIII. tc. egy évvel meghosszabbította kétkamarás parlamentünk működése időtartamát, a IX. tc. pedig családjogi határozatok és holtak nyilvánítások kölcsönös elismerését tette lehetővé az 1942. évi október 2-i német-magyar egyezmény becikkelyezésével.

---

⁷⁶⁴ Varga, József: Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Varga (1992) Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez II. rész 1939-1949. Budapest, 1992 141.

A Sztójay-kormány sokkal inkább arról a rendeletalkotási dömpingjéről híresült el, melyet antiszemita megfontolások alapján szinte az életviszonyok teljességére kihatóan bocsátottak ki zsidónak minősülőkre vonatkozó személyi hatállyal.

1944 augusztusában úgy a hadi helyzet, mint a kül- és belpolitikai paletta jelentősen megváltozott. A román kiugrás (augusztus 23.) cselekvésre készítette a június végétől aktivizálódó Horthyt és közvetlen környezetét is.

Horthy lemondatta augusztus 29-én Sztójajt és helyébe Lakatos Gézát állította, alapvetően az átállás-kiugrás megvalósítása érdekében.

A németek – gyakorlatilag beépültek a Horthy-rendszer minden fontosabb közigazgatási – rendvédelmi fegyveres és egyéb testületekbe – nem kívánták megvárni a számukra hátrányos események érlelődését, inkább előre menekültek, preventív intézkedéseikkel mintegy kiugrasztották a nyulat a bokorból, kényszerhelyzetbe és lépéskényszerbe hozták Horthyékat, de Szálasiékat is!

Október 15-én lezajlott egy dilettáns kiugrási kísérlet, hogy másnapra a németek, a nyilasok, Imrédyék és a többi szélsőjobbos – Horthy lemondó nyilatkozata után – az államhatalom új birtokosaivá váljanak.

Szálasi miniszterelnöki kinevezésével majd a november 3-án kihirdetett X. tc-kel, benne a nemzetvezetői titulussal, az államfői jogok ideiglenes gyakorlójává vált. Az „országgyűlés működési időtartamát meghosszabbították – akár az 1915: IV.tc. – a békekötést követő hatodik hónap végéig.”⁷⁶⁵

A politikatörténeti aspektus elvileg Horthy távozásával lezárul, hiszen tanulmányunk is itt ér véget, de két dolgot feltétlenül ki szeretnénk emelni:

- elsőként azt, hogy a történettudomány arra keres választ, hogy Szálasi uralma tényleges szakítás volt-e a negyedszázados Horthy-rendszerrel vagy e korszak végjátékának tekinthető-e inkább;
- második elemként az 1944 decemberében Szegeden kezdett majd Debrecenben kiteljesedett ideiglenes nemzetgyűlés, ideiglenes nemzeti kormány megalakulása és döntő hatalmi tényezővé válása vethető fel (tudván tudva, hogy a tényleges hatalmat a fegyverek jelentették, az pedig a szovjetek kezében összpontosult).

Végül még egy érdekességre szeretnénk utalni: Magyarország addigi történetében – tudomásunk szerint – először fordult elő, hogy a „törvényhozás” úgy döntött, működését az

---

⁷⁶⁵ Kocsis, Zsolt László: A magyar államfői jogállása, hatásköre és helyettesítése 1000-1944 között (köztörténeti és közjogi szempontból) é.n. 237.

Megjegyzés: Az 1944. évi X., XI., XII. és XIII. valamint az 1945. évi I. törvények nem részei az ezer év hivatalos törvénygyűjteményének (ahogy az 1849. évi debreceni ország-/nemzetgyűlés cikkelyei sem).

1945 elején további három törvényjavaslatról is tárgyaltak, de a dokumentumok alapján nem világos, hogy szavaztak-e ezekről vagy sem.

ország határain túl is folytatja, áttéve székhelyét – immár Sopronból a XI. tc. szerint – a Nagynémet Birodalom területére.

Ezen összetett és bonyolult kérdések részletekbe menő megválaszolása nem illeszkedik jelen tanulmány kitűzött céljai és elvégzendő feladatai közé, de „rövidre zárjuk” álláspontunkat e fejezet végén.

4. Terület visszacsatolások és birtokpolitika Társadalmi feszültségek és kezelési módozataik

A Horthy-korszak egészen tendenciaszerűen áthúzódó kisebb-nagyobb intenzitást mutató főbb problémaköröknek az alábbiakat tekinthetjük (melyek egymással is összekapcsolódva hatottak):

- az antiszemitizmus
- a földreform és parasztság
- a középosztály és az értelmiség
- a nacionalizmus, irredentizmus, revízió
- és a szociális igazságtalanságok megléte.

Ha röviden szeretnénk láttatni a Horthy-rendszer önfejlődését, akkor a későbbi történések fényében egyáltalán nem tűnik túlzónak az az okfejtésünk, hogy a korántsem egyenes vonalú és még csak nem is egyenletes nemzetpolitikai „fejlődésünk”, a nemzeti jogi kultúra szélsőséges irányba mozdulásai pedig zsákutcába torkollottak: ezt fejezi ki Bibó az eltorzult lelki alkat tételezésével és fogalmi körülírásával. Negyed évszázad alatt a nemzettudat – benne a jogtudattal – egyre gyorsuló ütemben alakult át egyáltalán nem függetlenül a világban és hazánkban zajló társadalmi – gazdasági – kulturális – ideológiai folyamatoktól. A múlt terhes örökségéhez hozzáadódtak az akkori jelen terheltséget okozó kóros és káros kinövésai, kitüremkedései, a halmozódó társadalmi problémák.

A gömbösi reformkezdeményezések abbamaradása miatt is a rendszer léte vált kérdésessé.

A nemzettudat deformációi, az antiszemitizmus szociális problémakénti kezelése, a háborús nehézségek teljesen új szellemi megközelítést igényeltek. Lépéskényszerbe került az ország legkésőbb 1944-re.⁷⁶⁶

---

⁷⁶⁶ A zsidóság gyors térfoglalása magyarázható (lenne) a tömegesen betelepülők oldaláról is. Nevezetesen, hogy a zsidóság már kialakult, kipróbált és bevált alkalmazkodóképességével igen gyakran felmérte elfoglalható pozícióit, különbséget téve a gyorsan és kevés ellenállásba ütköző és a lassabb térnyerést lehetővé tevő között. Ebből a feltételezésből kiindulva lehetett stratégiát kidolgozni a gazdasági élet irányítása megszervezésére.

A kis- és középnemesség dzsentryvé válása, a főnemesség hitbizományai lehetővé tették a mezőgazdaságba történő behatolást (tul. szerzés, bérlet és/vagy haszonbérlet) is.

Ez az irányvonal a XX. század harmincas évek közepéig szinte változatlan maradt.

A zsidótörvények ezt a „berendezkedést” kívánták megbontani majd egyre gyorsabb ütemben felszámolni, tekintet nélkül a formális jogegyenlőségre.

A nemzetiségi kérdés, amely a dualista Magyarország egyik legnagyobb problémahalmaza volt, az országgyarapítások-területvisszacsatolások folyamányaként, valamint a korábbi asszimilációk mintegy ellenhatásaként újból és új formákba öltözve ismét megjelent,

A zsidóság esetében a teljes asszimilációt elutasító cionizmus és vele a kivándorlás erősödött fel, melyet program-szinten például úgy Teleki Pál (lásd. ún. Madagaszkár terve és elgondolása) mint Szálasi aszemitizmusa is táplált és támogatott.

A hazai németiség és asszimilánsai körében a náci Németország németiségpolitikája és a disszimiláció terjedése jelezték a gondolkodásbeli és jogtudati változások irányváltását (az ún. népi németek kategóriája).

A Hubay-Vágó-féle nyilas népcsoportpolitikai törvényjavaslat és fogadtatása csak elfedte a náci Németország szerződésben (bécsi jegyzőkönyv) biztosított előjogát a hazai németiséget kizárólagosan képviselő Volksbund szervezkedései támogatásában. A Teleki által felkarolt hűségmozgalom ért is el sikereket, de a problémakör inkább eszkalálódott sem mint csillapult. A közgondolkodásra, a társadalmi és jogi kultúrára éppúgy kihatással voltak az ideológiai jellegű, a korszellemből is levezethető szélsőségek, mint a reális gazdasági folyamatok eredményeként előálló társadalmi következmények, melyeket az államilag irányított és kezelt szociálpolitikának kellett volna mederbe csatornáznia egy ideálisnak nevezhető közjó nevében és érdekében. Azért erről és ilyen mélységű átgondolt és megfontolt társadalompolitikáról nem beszélhetünk a Bethlen-kormányzat idején és csak a reformnemzedék térnyerését követően bontakozik ki nagyobb lendülettel a szociális kérdések törvényhozás útján történő kezelése. Itt viszont az lesz a megoldási utak keresésének fő iránya, hogy az antiszemitizmusra a zsidókérdésre és egész életnyilvánítási szféráikra úgy tekintenek, mint a társadalmi egyenlőtlenségek megoldási kulcsára, mellyel a gazdasági életben is végrehajtható az „örsékváltás”, újraszthatónak tűnt egy óriási vagyontömeg, mellyel csak egyetlen „icipici problémájuk” akadt, de ezt gondolták „megoldókulcsnak”: az idegenfajúsághoz tartozás, a zsidóság mint lét, akiktől el kell venni a magántulajdonukat ezen jogcímekre alapozva.

Ez volt a leginkább hangoztatott érvelés. Volt azonban egy másik, kevesebb figyelemre méltatott törekvés is, melyet Szabó Dezső már 1920 előtt, de utána is, haláláig hangoztatott: a németellenesség. Szabó Dezső korai antiszemitizmusa az értelmiségbe beáramló zsidóságot vette kritika alá, míg a hazai németiségben – szóhasználatában a svábságban – a magyar földek elfoglalóit látta-láttatta. Így került e két társadalmi csoport azonos platformra érvrendszerében: mohók, gátlástalanok, a magyarság javaira törnek, a faji gőg sem áll távol gondolatvilágukból. Szabó Dezső a zsidótörvények elfogadását követően módosított álláspontján és a németellenességet ítélte fontosabbnak, látta, a hitleri Németország nagyobb veszélyt jelent az országra, mint a létében szorongatott zsidóság. A disszimiláció előtérbe kerülését a németiség vonatkozásában tartotta veszélyesebbnek a magyarságra nézve, nem utolsó sorban Ady Korrobori írására támaszkodva.

Maga az antiszemitizmus, mint a rasszizmus egyik megnyilvánulási formája, éppen a hozzákapcsolt szociális elgondolásokkal összefüggésben népszerűségnek örvendett a közvélemény egy jelentős szegmensében. Utaltunk fentebb Bibóra, aki a legteljesebb körűen tárta fel a magyarság lelki alkatának torzulását, benne az antiszemitizmussal, s tanulmányunk

szűkre szabott keretei között ezek tény- és tárgyszerű bemutatására törekedtünk, kiegészítve azt az aktív németellenesség kevésbé említett tényezőjével.

4.1. Földreform-törekvések, birtokpolitika és szociális következményei az újra megnagyobbodott országban (1938-1944)

A Nagyatádi-féle földbirtokreform bár átmenetileg lecsendesítette a parasztságot, de a házhelyjuttatás előremutató törekvésein túl csak kevésbé felelt meg a paraszti birtoknagyság (üzemméret) kívánt mértékű emelésének. Bethlen még a '30-as évek végén is úgy látta, nincs szükség további földreformra. A falukutatók és a népi írók, az agrárszakemberek és közgazdászok (pl. Matolcsy Mátyás) viszont a Gömbös-kormány hitbizományokról és a hitbizományi kisbirtokokról, valamint a telepítésekről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló törvénycikkeiben az agrárreform továbbvitelének lehetőségét látták megvalósulni. De lényegi elmozdulást a birtokmegoszlásban még így se váltottak ki. Most is a házhelyjuttatások tekinthetők ez alól kivételnek.

4.1.1. A Felvidék visszacsatolása, gazdasági és társadalmi reintegrálási törekvések és eredmények

1938. november 2-a után a visszatért területeken kettős hatás mutatkozott a mezőgazdaság viszonylatában. Jó minőségű termőföldeken az anyaországénál magasabb szintű termék- és természerkezetű termelés folyt, melynek felvevőpiacai a saját, helyben felhasználás mellett a jelentékenyebb mezőgazdasági földterületekkel nem rendelkező önállósult Szlovákia és az 1939 márciusától német birodalmi érdekszféra területté váló Cseh-Morva Protektorátus voltak. Az anyaország még ezidőtájt is túltermeléssel küzdött, így érdemi segítséget kevésbé nyújthatott. A világháború kitörése után ez a probléma a keresleti oldal növekedésével megszűnt.

A gazdaság más területein is voltak anomáliák:

„A csehszlovák impérium sokkal nagyobb méretekben biztosított munkaalkalmakat, mint most a magyar: útépítéseknel, folyószabályozásoknál; de mindenekelőtt az e területen is megindult nagyszabású építkezéseknél, amelyekről a >felvidéki< városok új lakónegyedei is tanúskodtak. Az impériumváltás – mintha elvágták volna – véget vetett ennek az építkezésnek. Másra kellett a pénz: - mint valami feneketlen kútba, úgy ölték bele a súlyos milliókat a további területszerzésekre készülő hadseregbe. Csak ígégették a Nyitra és Zsitva még hátralévő szabályozását, amelyre a terveket még azok a csehek készítették el, akiket a magyar propaganda azzal vádolt, hogy céltudatosan iszaposították el a folyókkal a magyarlakta vidékeken a földeket.

A magyar állam nem tudott munkát adni az arra szoruló >hazatérteknek<. A munkanélküliség elképesztő arányokat öltött.

[...] A mezőgazdasági munkanélküliség ugyanis ipari munkanélküliséggel párosult. Mindenekelőtt az építőiparban dolgozók maradtak kenyér nélkül: >Az építőipari munkásság

nyomora oly nagy, hogy a piacokon a hulladékokból szedi össze élelmét.< A gazdasági átorientálódás nehézségei és nyersanyaghiány miatt a füleki zománcgyárban, az érsekújvári cipőgyárban és másutt nagy munkáselbocsátások voltak. Munkakeresésüket megnehezítette a csehszlovák hatalom éveiben megszokott munkaközvetítő hivatalok hiánya.

A munkanélküliek, akik a csehszlovák uralom alatt segélyben részesültek, a magyar kormánytól is segélyt követeltek. Egyedül Komárom megyének >felszabadult< új négy járásában 8500 családfő, 14500 családtag, összesen 23000 olyan személy volt, aki eddig munkanélküli segélyt kapott. A magyar kormány azonban a munkanélküli segélynek nemcsak pénzügyi fedezet teljes hiányában, hanem >elvi okokból< is mereven ellenszegült: - Magyarország >keresztény és nemzeti< állam, amely munkavégzés nélkül nem folyósít pénzt, mert azt a keresztény elvet vallja, hogy >aki nem dolgozik, az ne is egyék<; s mint nemzeti állam sem fogadhat el olyan nemzetközi jellegű és kommunistaízü megoldást, mint a munkanélküli segélyt. A magyar kormány nem volt hajlandó más megoldást keresni, mint az ínségmunkák rendszerét. Ez pedig éppen csak az éhhaláltól mentette meg azokat, akik legalább ilyen munkához juthattak.

A nyomor enyhítésében a vitéz Imrédy Béláné által irányított >Magyar a magyarért< mozgalom játszott nagy szerepet.

[...] A >Magyar a magyarért< mozgalom azt tűzte ki céljául, >hogy a felszabaduló területek lakosságát meggyőzze arról, hogy a politikai változás szociális szempontból is hasznára lesz.<⁷⁶⁷

Imrédy miniszterelnökként – Kovrig Bélára támaszkodva – úgy propagandafogásként mint a felmerült problémák tényleges kezelése okán meghirdette az ún. produktív szociálpolitikát. Nem a költségvetés terhére, hanem társadalmi méretű gyűjtéssel, a felesége nevével fémjelzett Magyar a Magyarért Mozgalom útján kívánt adományozókat találni. Pozícióját felhasználva két, országos értékesítési hálózattal rendelkező szövetkezetet vont be a munkába: a Hangyát és a Futurát.

Az állami szférából a közalkalmazottak felajánlásaira és szervező munkájukra számítottak. Az 1938-as év végére kevés híján 7 millió pengőt gyűjtöttek akkor, amikor az ínségmunkákra 4 millió pengő állt rendelkezésre. De még ez az összeg is csak tűzoltásra volt elegendő.

Az itteni társadalmi rétegek nagy vesztesei közé tartoztak az iparosok és a kereskedők, akik „helyzetét különösen a magyarországi zsidótörvényeknek az átcsatolt területre való kiterjesztése tette válságossá. Míg a Csehszlovák Köztársaság nem tett állampolgárai között faji vagy vallási alapon megkülönböztetést – Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kijelentette: >Az unifikációnak egy kötelessége van: minden magyar törvényt, tehát a zsidótörvényt is, a Felvidéken végrehajtani.<

[...] A kormány elrendelte az átcsatolt területen az iparendedélyek és kereskedői jogosítványok revízióját, amely – a nyilasok és a más szélső jobboldaliak keserűségére – az

---

⁷⁶⁷ Tilkovszky, Lóránt: Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Tilkovszky (1964) Magyarországhoz átcsatolt területen// Történelmi Szemle 1964/1:92-94.

>anyaországra< egyelőre nem vonatkozott. A véleményezőbizottságok tagjai helyi keresztény iparosok és kereskedők voltak, akik – élve az alkalommal - >a zsidó konkurrensokat egyszerűen lelőtték.< Mintegy 80%-ban vonták meg zsidóktól az engedélyeket.

A kormány [...] ezért úgy határozott, hogy a zsidó iparigazolványok számaránya sehol sem haladhatja meg a 30%-ot”. „Teleki Pál miniszterelnök 1939 augusztusában személyesen is közbelépett a történt >túlzások< kiküszöbölése érdekében, kifejtve véleményét, hogy nem lehet máról-holnapra keresztény kézbe juttatni az ipart és kereskedelmet, mert a termelés, ellátás, adózás látná ennek kárát.”⁷⁶⁸

Nem kevésbé voltak rosszabb helyzetben a magyar kultúra hivatott és képzett hordozói, az értelmiségiek sem. Általános volt a drágaság és a korona-pengő átváltási arány újabb 20%-os „cserearányromlást” kellett elviselniük.⁷⁶⁹

Nem állta ki az összehasonlítás próbáját a szociális ellátások területe sem: „Talán egy vonatkozásban sem volt annyira szembeötlő a Csehszlovákiától átcsatolt dél-szlovákiai terület és az azt bekebelező ország viszonyai közti különbözőség, mint éppen a társadalombiztosítás tekintetében. A Csehszlovák Köztársaság társadalombiztosítási rendszerét is joggal lehet és kell bírálni, de a magyar társadalombiztosítás ehhez viszonyítva is rendkívül hátra volt maradva. A csehszlovák és a magyar társadalombiztosítás között a legfőbb különbség az volt, hogy Csehszlovákiában a mezőgazdasági munkásokra is kiterjedt a betegségi biztosítás kötelezettsége, míg nálunk nem; továbbá, hogy a csehszlovákiai öregségi és rokkantsági biztosítás kedvezőbb feltételek mellett nagyobb értékű szolgáltatásokat nyújtott, mint a magyar.”⁷⁷⁰

---

⁷⁶⁸ Im. 96.

⁷⁶⁹ „Közkeletű szólás-mondássá vált: >Minden drága, jobb volt Prága.< Ilyen drágaságban különösen érzékenyen érintette a bérből és fizetésből élőket a pengőhöz valóságban 5 : 1 arányban álló csehszlovák korona 7 : 1-es alapon történt átszámítása. Ez annyit jelentett, hogy 20%-kal csökkent minden bér és minden fizetés. [...]

A 7 : 1-es alapon történt átszámítással az átcsatolt területen a tanári fizetések az >anyaországi< kollégák fizetésénél is alacsonyabbak lettek.

Az átcsatolt terület lakosságának magyar impérium alatti életviszonyairól akkor lesz teljes képünk, ha az adóterhek súlyosbodását is figyelembe vesszük. Mivel a csehszlovák viszonyokkal szemben a gazdák bevétele csökkent, kiadásaik pedig az iparcikkek magasabb árai miatt emelkedtek, - változatlan összegű adózás is már magasabb megterhelést jelentett volna számukra.” Im. 97.

⁷⁷⁰ 11 im. 99.

- „A kormány az átcsatolt terület és az >anyaország< viszonyainak egységesítése feltétlen szükségességének elvi álláspontján állt. Ugyanakkor magáévá tette, mint elvi szempontot azt is, hogy az átcsatolt terület lakossága nem kerülhet rosszabb viszonyok közé, mint a csehszlovák impérium alatt volt. E két fő elvi szempont egymásnak való ellentmondása okozta a legnagyobb problémát. Ha ugyanis nem akarják leszállítani az átcsatolt terület társadalombiztosítási viszonyait az >anyaországi< szintre, akkor nincs más megoldás, mint az utóbbiét felemelni az átcsatolt terület viszonyainak színvonalára. De még a gondolat is borzasztó volt: >a gombhoz igazítani a kabátot<; - súlyos presztizskérdés is volt, hogy egy ország, amely a maga szociális berendezkedését a csehszlovákiaival szemben fölötte állónak igyekezett elhitetni, most, miután lekapcsolt belőle egy darabot, e lekapcsolt terület társadalombiztosítási viszonyaihoz való igazodással elismeri, hogy tudatosan félrevezette a közvéleményt. A döntő azonban az a körülmény volt, hogy a kormány, ha akarta volna, sem tudta volna az >anyaországot< az átcsatolt terület szintjére emelni: teljességgel hiányoztak ennek anyagi

Az 1941-től élő ONCSA elsősorban a többgyermekes családok életében jelentett – főleg anyagi jellegű – előrelépést, melyet a közjóléti szövetkezetektől felvehető kedvezményes hitel lehetősége egészíthetett ki.

Vitéz Faragó Endre 1943-ban megjelent könyvében⁷⁷¹ az olvasható, hogy „a közjóléti szövetkezetekre nevelői hivatás is vár. A juttatásban részesítettek ugyanis tagjai lesznek a közjóléti szövetkezetnek, így a szakszerű vezetés alatt is megismerik az önszegélyben és felelősségben rejtőző hatalmas erkölcsi és gyakorlati értékeket s alkalmassá válnak arra is, hogy talpraállításuk után majd gyámkodás nélkül egyesítsék saját jól felfogott érdekükben a kisebb, de az egyesítés után már a mai fejlettebb gazdasági életben is helyt állni tudó erőket.

---

feltételei. A nagybirtok pedig olyan hatalom volt az országban, amely nem tűrte a mezőgazdasági munkavállalók társadalombiztosításának terheit magára rakni. A kormány erre nem is vállalkozott.

Imrédy bukása után már a Teleki-kormány volt az, amelynek mégis valamilyen megoldást kellett találnia. Ez csak az 1939. december 22-i minisztertanácson történt meg; addig az átszatolt terület társadalombiztosítási viszonyaihoz nem mertek hozzányúlni, a helyzet ott eddig e szempontból változatlan maradt. A kormány pedig, mit tehetett mást, kénytelen volt túrni a támadásokat amiatt, hogy az átszatolt területből >corpus separatumot< csinál. Ezzel támadták a disszidens liberálisok, akik az >anyaország< színvonalára akarták e területet hozni; ugyanezzel támadták a szociáldemokraták, akik az >anyaországot< kívánták az ottani szintre felemelni.

Az említett minisztertanácson Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, akinek tárcájához a népjóléti, közegészségügyi, szociálpolitikai, társadalombiztosítási kérdések is hozzátartoztak, a maga teljes súlyosságában exponálta a problémát, melyet elsősorban az unifikáció oldaláról nézett és képviselt. Vele szemben Jaross Andor, >a felvidéki ügyek tárcanélküli minisztere<, más államok viszonylatában történt területcsatolások alkalmával folytatott gyakorlat példáira hivatkozva küzdött az átszatolt terület társadalombiztosítási viszonyainak további, átmeneti jellegű fenntartása mellett. Az ellen magának sem volt kifogása, hogy egy későbbi időpontban az >anyaország< szintjére való leszállítás megtörténhessék.

Végül is kompromisszumos megoldás jött létre. A minisztertanács határozata elvben kimondotta, hogy >a csehszlovák jognak az ország területéről való minél teljesebb kizorítását törvényes kötelességének tartja<, de ezt fokozatosan, lépésenként fogja végrehajtani. Az első lépés, amit már most meg kell valósítani: az öregségi biztosításnak a csehszlovák jogszabályok által 150 pengőben megszabott járadéktörzsét közelíteni kell a magyarországi 60 pengős járadéktörzshöz, s egyelőre 120 pengőre kell leszállítani. A mezőgazdasági munkavállalók betegségi biztosítását pedig – politikai szükségességből – fenn kell tartani átmenetileg, a csehszlovák szabályok alapján, de nem kötelező, hanem önkéntes biztosítás formájában.” Im. 101-102.

- „A minisztertanács határozatának szellemében lépett életbe 1940. január 1-jén az átszatolt területek társadalombiztosítását rendező miniszterelnökségi rendelet, amely nem sok örömet okozott az átszatolt területek biztosítottjainak, s amely továbbra sem tudta a témát levenni a belpolitikai küzdőtérrel. A >corpus separatum< vádjával támadók továbbra is érvelhettek az átszatolt terület és az >anyaország< társadalombiztosítási viszonyainak továbbra is még fennálló különbségével. Akik pedig azt remélték, hogy az átszatolt terület társadalombiztosítási viszonyainak fenntartásával – a történt változtatások ellenére is – vonzóerőt tud majd Magyarország gyakorolni a még be nem kebelezett szlovákiai területek lakosságára, tudomásul kellett venniük, hogy Szlovákia változatlanul fenntartotta a volt csehszlovák társadalombiztosítási szolgáltatásokat.” Im. 103.

⁷⁷¹ Szociális Magyarország

A magyar szociálpolitika, törvény- és adattára

Szerkesztette vitéz Faragó Ede

Budapest 1943

Faragó (1943) 84-85.

Ez a méreteiben jelentős szervezet azonban elvi és gyakorlati okok miatt nem volna megfelelő, ha nem támaszkodhatna olyan hatalmas erkölcsi erőre és munkaerőmennyiségre, amit a társadalom önkéntes részvétele jelent a szociális munkában. [...]

Ez a gondolat gyakorlatilag az úgynevezett munkaközösségekben valósul meg. A munkaközösség nem új egyesület, hanem a helyi közigazgatási és társadalmi szociális munkát végző szervezeteknek, egyesületeknek az egyesítése, a helyi szociális teendők megvalósításában való együttes közreműködésre.

A munkaközösség gondolatát a Felvidék szerencsés visszatérése alkalmával az úgynevezett >Magyar a magyarért< akcióban próbálták ki és igazolták. Azóta a magyar városokban és falvakban sorra alakultak meg a munkaközösségek.

A munkaközösségek, a karitatív feladatok szervezettebb ellátása és a nép- és családvédelmi teendők körén belül vállalt család gondozói hivatás mellett, új és nagyszerű feladatot kaptak a hadbavonultak hozzátartozóinak gondozása terén. A magyar társadalom áldozatkészségét és segítőakarát ebben a vonatkozásban a munkaközösségek a legszebb eredménnyel tükrözik vissza.”

Majd példát hoz arra, hogy „A Gömör-Kishont vármegyei Közjóléti Szövetkezet ugyanakkor Tornaalján lekvárfőzőüzemet rendezett be, mely a nagy konzerv- és gyümölcsgyárak tömegtermelésével szemben elsősorban minőségi árut visz a piacra.

A gazdasági talpraállítást eszközei közül a legjelentősebbek egyike kétségkívül az állatjuttatás.

A leghatásosabb módszer a fokozatos megerősítéshez. De az állatjuttatás iránti kérelmek azt is élesen mutatják, milyen égető hiányt szenvedett a szegényebb néposztály a gyors, kisebb és olcsó hitelek terén. [...]

Ezeket az állatjuttatásokat a Szövetkezetek a tulajdonjog fenntartása mellett bonyolítják le. Az állatokat csak állatorvosi vizsgálat és bizonyítvány kiadása mellett osztják ki, azokat elhullás esetére biztosítják és beoltják. Az adós a fizetési kötelezettség alól csak akkor szabadul, ha az állat az ő hibáján kívül hullott el. Egészségesen levágott sertés vagy birka árát ki kell fizetni, sőt az ilyen mulasztó adóst a szövetkezetek további juttatásból ki szokták zárni, esetleg tőlük a még meglévő állatokat vissza is veszik.”⁷⁷²

Egy gondolat erejéig térjünk vissza ezen alpontunk bevezetésében említett termőföldek kapcsán végrehajtott csehszlovák földreform revíziójához.

1918 után Csehszlovákia földreformot hajtott végre. A „magyar uradalmi birtokokat felparcellázták, melyek vagy állami tulajdonba kerültek, vagy a tulajdonos eladhatta, vagy pedig az állam kiutalta az úgynevezett kolonistáknak. [...] A kolonisták három csoportba voltak sorolhatók: az országban élő, önként jelentkező csehek, szlovákok, morvák, ruszinok; repatriáns (külföldről hazatelepődő) szlovákok és csehek; valamint a legionáriusok.

---

⁷⁷² Im. 91.

A legionáriusok az első világháború idején az antant kötelékében harcoló csehszlovák katonai egységek tagjai voltak.”⁷⁷³

E telepések az etnikai-nyelvterületi határba ékelődésük miatt nem számíthattak kedvező bánásmódra, legtöbbször távozott is. Prága államközi egyezmény megkötésében volt érdekelt. A Protektorátus létrejöttét követően viszont már a német birodalmi kormány lett a másik tárgyaló fél. A megegyezés 1940. október 16-án jött létre és „a 36 ezer katasztrális hold kisajátított ingatlanért 135 millió korona kártérítésre kötelezte a magyar kormányt.”⁷⁷⁴

A szlovák illetőségek esetén Szlovákiával kellett egyezkedni.

A szóban forgó birtokokat „részben a helyi magyar lakosság kapta, részben pedig vitézi telek formájában osztották ki, részben pedig az ONCSA-akció keretén belül nagycsaládosok kapták meg.”⁷⁷⁵

A csehszlovák földreform bár a cseh, szlovák (és rutén) nemzetpolitikai célokat is tartalmazta, az impériumváltáson átesett kisebbségi magyar parasztság mélyszegénységben élő cseléd rétegeiből viszonylag jelentős számban e földreform haszonélvezőivé, birtokosokká válhattak.

4.1.2. Kárpátalja katonai megszállása (1939) és visszacsatolása (1939-1944)

Magyarország a Rongyos Gárda felhasználásával diverzáns tevékenységet folytatott és megszorodtak a határincidensek is Kárpátalján.

Amikor a Wehrmacht 1939. március 12-én megkezdte a maradék cseh területek elfoglalását, megengedték Szlovákia önállóvá válását és Kárpátalja magyar megszállását (március 14-18-a között). A visszacsatolt területet a megnagyobbodott ország legelmaradottabb, vegyes lakosságú vidékének tartották. A magyar nyelvű lakosság egy jelentékeny része zsidó vallású volt.

Legkevésbé Kárpátalja számíthatott gazdasági és szociális szemszögből támogatásra. Az a dualizmus óta preconcepcióként hangoztatott felfogás, miszerint a ruszinok (és huculok) hűek a magyar hazához, talán annyiban támasztható alá, hogy az 1941-es népszámlálás adatai szerint sokan vallották magyarnak magukat. Az ide is eljutó ONCSA és a századelő Egán Ede-féle szociális segítségnyújtása mintájára megszerveződött a második Egán-féle Hegyvidéki Akció, hogy ezáltal javítsák a hegyvidéki ruszin (és hucul) lakosság életkörülményeit, gazdálkodási feltételeit.

---

⁷⁷³ Az első bécsi döntés okmánytára

Diplomáciai iratok

1938. augusztus – 1939. június

Összeállította és a bevezető tanulmányt írta

Szarka László – Sallai Gergely – Fedinec Csilla

MTA BKK TTI

Budapest, 2017 47.

Szarka et al (2017)

⁷⁷⁴ Im. 51.

⁷⁷⁵ Im. 52.

Sajnos az se ment ritkaságszámba, amikor nemzetiséghez tartozóknak azért „Nem javasolta például a helyi gazdasági felügyelő a kárpátaljai Órdarma lakosainak juttatását, mert szerinte többségük a statisztikák szerint ugyan magyar, de lélekben >inkább ruszin érzelmű<.”⁷⁷⁶

A Hangya szövetkezeti bolthálózat az alkoholkimérési jogosítvány birtokában sikerrel lépett a főként zsidó kocsmárosok helyébe, mivel azoktól e jogukat elvonták.

Az ONCSA és az azt irányító OSZF az itteni alacsony életszínvonal és az anyaországit jóval meghaladó nyomor miatt a juttatásokat nem pénzben, hanem állatkihelyezés útján biztosította (tehén, kecske, juh).

4.1.3. Észak-Erdély visszacsatolása: birtok- és szociálpolitika 1940-1944 között

A Horthy-rendszer több meghatározó befolyással rendelkező politikusa – így Bethlen István és Teleki Pál – erdélyi származásúak voltak. Személyes kötődéseik mellett nemzetpolitikailag is kiemelt fontosságot tulajdonítottak az ottani kisebbségbe kényszerült magyarság támogatásának.

A második bécsi döntés nyomán (1940. augusztus 30.) a visszatért országrészben ismét többségi helyzetbe kerülve elsődlegesen azokat a gazdasági pozíciókat kellett megerősíteni, amelyek a román impérium alatt erodálódtak.

Másodsorban, de előbbivel összefüggésben, a felvidéki birtokpolitikától már koncepciójában is eltérő konstrukciót valósítottak meg, melyhez telepítés- és szociálpolitikát illesztettek, kifejezetten ennek az országrésznek az igényeihez igazítva.

A '20-as évek optáns-ügye, melyben Bethlen és Teleki erdélyi és partiumi birtokaik révén személyesen is érintettek voltak és a román földreform, amely ezt generálta, olyan sérelmi politikára adott lehetőséget, melyet az objektívnek tűnő jogi útra tereléssel és körültekintéssel kívántak kiküszöbölni.

A Felvidéken a csehszlovák földreform revíziója során a kormány által „kiadott rendelkezések igen széleskörű beleszólást biztosítottak a helyi elitnek, ami oda vezetett, hogy a magyar államnak a kisajátított birtokokért a Cseh-Morva Protektorátussal 1940. október 16-án kötött egyezmény értelmében 1989-ig 135 millió korona kártérítést kellett volna fizetnie. A szakigazgatás Erdélyben már tartózkodott minden olyan intézkedéstől, amely a helyi elit túlzott mértékű bevonását igényelte volna a földreform revíziójának folyamatába. Így inkább

---

⁷⁷⁶ Csósz, László: Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása
Csósz (2005) in. A holokauszt Magyarországon – európai perspektívában
Szerk. Molnár Judit
Budapest 2005 188.

Órdarma: 1802-ig magyar, 1910-ben többségi magyar falu, jelentős tót (szlovák) kisebbséggel; 1282 fős lakosság, 1941 szlovák többség, ukrán, ruszin betelepülés, magyarok, 2001: 2623 fő, 2011: 2080 fő: 170 fő (8%) magyar, 370 fő (13%) szlovák, a többi ukrán és ruszin;
lásd még Szőlősi Nóra; Kárpátalja társadalma és gazdasága 1938-1944-ben – az első bécsi döntéssel visszacsatolt területekkel való összehasonlításban Doktori (PhD) értekezés 2017

az időigényesebb jogi folyamatot választották, az ügy végleges rendezését elsősorban a háború utánra tervezték.”⁷⁷⁷

Észak-Erdéllyel nemcsak területet, hanem rajta élő többnemzetiségű népességet is kaptunk. A Felvidéken még 90% körüli volt a magyar lakosság, Kárpátalján mintegy egyharmad ugyan, de összlakossága nem befolyásolta lényegesen a számarányokat. Nem úgy Észak-Erdély esetében, ahol a románság létszámában közelítette a magyarságét. Újból napirendre került a nemzetiségi kérdés, melyet a hazai németiség vonatkozásában a Német Birodalom is szorgalmazott. A második bécsi döntés következményeként szerződést és jegyzőkönyvet kellett a Teleki-kormánynak kötnie a hazai német népcsoport és a Volksbund többletjogai biztosítása tekintetében.

Az észak-erdélyi birtokviszonyokba való beavatkozás – mint láttuk fentebb a Felvidék eklatáns példáján – nem túrt halasztást, de más, célravezetőbb megoldást kívánt.

„A magyar állam elhatárolódott minden olyan intézkedéstől, amely általános jelleggel rendezte volna át az észak-erdélyi birtokviszonyokat, hiszen minden ilyen típusú beavatkozás beláthatatlan következményekkel járhatott volna a dél-erdélyi magyarokra nézve.”⁷⁷⁸

A rendelkezésre álló jogi eszközök élén a minden ország rész-visszacsatolásról rendelkező törvénycikkek – itt az 1940. évi XXVI. tc. – álltak, melyek az adott területre érvényes kormány által gyakorolható rendeletalkotásra adott felhatalmazást. Esetünkben ez az 1440/1940. sz. M.E. r. volt. Ebben bevezetni rendelte hatályos magánjogunkat, benne a földre vonatkozó szabályokkal.

Természetesen a közjog is átültetésre került. A szabadságjogokat korlátozó jogszabályok – a zsidótörvények – a megnagyobbodott ország egészére kiterjedtek (korlátozott és lokális eltérések lehetőségét e felhatalmazási jellegű törvénycikkek és végrehajtási rendeletek lehetővé tették, de személyes érdemen alapuló mentesítés is – kérelemre – adható volt).

Az Észak-Erdélyben alkalmazott birtokpolitika gyakorlásának alapja az állami elővásárlási jogon nyugvó, az ingatlanforgalom hatósági ellenőrzésével párosuló szakigazgatási tevékenység volt.

Az 1942. évi XV. tc. – a negyedik zsidótörvény – lehetővé tette a mezőgazdasági ingatlanok „árjásítását” („zsidótlánítását”).

A zsidó birtokok területnagysága döntötte el további sorsukat. Az 5 kataszteri holdnál kisebbeket az ONCSA-hoz kapcsolódó közjóléti szövetkezetek, az 5-100 kataszteri hold közöttieket az Országos Vitézi Szék kapta (vitézi telek céljára). A 100 holdon felüli birtokokat a megindítani kívánt telepítések számára különítették el: „Az erdélyi területeken a zsidótörvények 30.502 kat. holdat érintettek, amelyből 1943-ig 19.703 kat. holdat osztottak szét.”⁷⁷⁹

---

⁷⁷⁷ Tóth-Bartos, András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940-1944. Tóth-Bartos (2012), Korall 47. 2012. 105.

⁷⁷⁸ Im. 106.

⁷⁷⁹ Im. 107.

4.1.3.1.A telepítés mint nemzet- és nemzetiségpolitikai megfontolás

Erdély uniója Magyarországgal 1867-ben de iure létrejött, de facto a folyamat a századfordulóig kitolódott. A románság számbeli többsége Erdélyben és a Partiumban az egyik legfontosabb mozgatórugója volt a magyar nemzetiségpolitika századforduló utáni megmerevedésében.

Már a dualizmus idején születtek tervek és elképzelések, hogyan lehetne egy a Székelyföldről az Alföldre húzódó széles sávú magyar többségű korridort kialakítani. A Wekerle-kormány 1917-ben – nyilván az 1916-os román betörés visszaverésével is összefüggésben – rendeletben hozott ingatanforgalmi korlátozásokat a nemzetiségi határvidékekre kiterjedően.

1940-ben lehetőség nyílt e terveket újból elővenni és a telepítéspolitikának utat nyitni. Kezdetől nyilvánvaló volt, hogy a birtok- és telepítéspolitika gazdaság- és szociálpolitikát is feltételez és megkíván.

A telepítések célterületei magyar szórványvidékek voltak, ahol a románságot kellett a földkérdés, a foglalkoztatás és más módozatok igénybe vételével egzisztenciálisan meggyengíteni, hogy „önként” elvándoroljon, eladva-felhagyva tulajdonával. Ez például Szolnok-Doboka vármegye esetében azt jelentette, hogy „A telepítési munkálatoknak lett volna egy kifelé mutató iránya is, hiszen a javaslat értelmében a román lakosság egy részét kitelepítették volna. Az ambiciózus javaslat szerint megközelítőleg 100000-re lehetett volna emelni a szolnok-dobokai magyarság számát.”⁷⁸⁰

Létezett a belső- és a hozzátelepítés módozata is. Előbbiről kevesebb szó esett és ez ügyben kevés dolog került nyilvánosságra. Utóbbi esetén egy-egy nemzetiségi által lakott településre telepítettek be magyarokat.

---

⁷⁸⁰ Im. 118-119.

Továbbá: „Az 1936:XXVII. tc. értelmében az OFI hatáskörébe tartozott az új telepek létrehozása. Az OFI kolozsvári kirendeltségének vezetője 1943. április 13-án részletesen beszámolt erdélyi választmányának addigi tevékenységéről és további birtokpolitikai elképzeléseiről, amelyek szerint a figyelmüket főképp a régió belső és nyugati megyéibe irányították. Tárgyalások folytak Beszterce-Naszód megyében 500, Szolnok-Doboka megyében 1065, Kolozs megyében 3500, Szilágy megyében 3200, Szatmár megyében pedig 3580 kat. hold mezőgazdasági ingatlan megvételéről. Bihar és Maros-Torda megyéket a magas ingatlanárak miatt kerültk. Az ingatlanok parcellázásakor a következő szempontokat vették figyelembe: a megvásárolt birtokot elsősorban a helybéli magyar kisgazdák között igyekeztek szétosztani, ha mód volt rá, akkor nincstelének is juttattak földet, főleg házhelyeket. Támogatták az ingatlan 15-20 km-es körzetéből érkező jelentkezőket is. Ez abból a szempontból volt előnyös, hogy a telepések szorosabb kapcsolatot tarthattak fenn otthon maradt rokonaikkal, akik akár támogathatták is őket munka után, vetőmag vagy takarmány formájában. Mindezek mellett azonban, ha mód nyílt rá, inkább Székelyföldről igyekeztek telepéseket verbuválni. Miként eladó birtokot, úgy telepest sem volt könnyű szerezni, főleg a hegyvidéken vásárolt ingatlanok esetében találtak nehezen olyan jelentkezőket, akik hozzá voltak szokva a nehezebben megművelhető földeken való termeléshez. Dióssi a főnökeinek írt levelében arról panaszkodott, hogy a székelyföldiek, ha teheték, a könnyebben művelhető alföldi tájakon vásároltak maguknak földet. A nehézségek ellenére az OFI 1943-ig összesen 2894. kat. hold földet vásárolt 2 081 381 pengő értékben, amelyet 483 család között parcellázott ki, ebből 2100 kat. holdon történt telepítés. A zsidótörvényeket kiegészítő rendeletek alapján 1944-ben Bihar, Szatmár és Szilágy megyékben saját kezelésbe vettek további 3098 kat. hold birtokot, Szatmár és Szilágy megyékben pedig ugyanazon rendelkezések alapján 4826 kat. hold ingatlant jegyeztek elő telepítések céljára.” Im. 120-121.

A földek parcellázása révén kialakított házhelyekre az ONCSA program segítségével lehetett a lakóházakat és melléképületeit felépíteni. Ez a kérdéskör átvezet bennünket a gazdaságfejlesztés és a szociálpolitika világába.

4.1.3.2. Infrastruktúra-fejlesztés és az ONCSA-program Észak-Erdélyben

Tóth-Bartos véleménye szerint:

„A magyar kormány észak-erdélyi befektetéseinek túlnyomó részét az infrastrukturális jellegű beruházások tették ki. Jelentős összegeket költöttek az erdélyi út- és vasúthálózat javítására, karbantartására, illetve újak építésére is, amelyek közül a legjelentősebb a Déda-Szeretfalva közötti vasútvonal elkészítése volt. Az utak, vasutak fenntartása kiterjedt apparátust igényelt, így a Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztérium a visszacsatolást követően megkezdte alkalmazotti (úttörők, vasutasok és postások) állománjának bővítését, valamint telepítését a fontosabb útvonalak mentén lehetőséget szolgáltatva egyúttal egyes nemzetiségpolitikai elképzelések megvalósítására is. Az erre kidolgozott tervezet az újonnan épített dédai, illetve északon a Tisza és a Visó völgyén végighúzódnó vonalak mentére koncentrált, valamint külön egységként kezelte a szórványvidéket (Kolozs, Máramaros, Maros-Torda, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka megyék). A kiválasztott megyékben a magyarság aránya nem érte el, vagy csak alig lépte át az 50%-ot. A telepítettek számára ONCSA forrásokból építettek házat (gazdasági épületekkel együtt), valamint kisebb mennyiségű földet is adtak. Ügyeltek arra, hogy csak olyan vidékre telepítsenek, ahol működött magyar iskola vagy magyar tagozatú tanintézmény, de ha szükség volt rá, iskolát is építhettek. Arra is odafigyeltek, hogy telepítendőik vallása megegyezzen a település magyarságának vallásával. Szükség esetén azonban templomot is emeltek (így például Szeretfalván református, Dédán katolikus templomot építtetett a MÁV). A Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztérium telepítései a minisztérium számításai szerint az észak-erdélyi területen 5104 főt érintettek volna.”⁷⁸¹

---

⁷⁸¹ Im. 119-120.

A parcellázáshoz és a lakásépítéshez kapcsolódó mindennapos problémák közül kiemelkedő, hogy „A vevőknek a parcella értékének 50%-át kellett előlegben készpénzzel kifizetni, ám ezt az arányt Észak-Erdélyben leszállították 20%-ra. A fennmaradó 30%-ra fél éves haladékot kaptak a vevők, de az OFI-tól igényelhetek ötéves lejáratú kölcsönt is erre a célra. A maradék 50%-ot pedig 15 év alatt éves részletekben, 4,5%-os kamattal kellett törleszteni. A telepítendő birtokon maradt termést, takarmányt, vetőmagot kedvezményes áron a juttatottaknak adták.

A kedvezmények ellenére a telepések helyzete nem volt egyszerű. Általában nem a módosabb gazdák keresték a lehetőségeket, és habár megkövetelték, hogy a telepések rendelkezzenek bizonyos tőkével, az emberek ritkán vállalkoztak arra, hogy ezt az otthoni vagyonteljes értékesítésével biztosítsák, így nagyon sokan szerény anyagi lehetőségekkel érkeztek a telephelyre.

[...] az amúgy is szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező telepés családok helyzetét csak súlyosbította a telepítéssel járó beilleszkedési folyamat. Lakóházakat ugyan építtetett nekik az ONCSA, de a szükséges melléképületeket, istállókat, kutakat az OFI már nem építtette meg, erről a telepéseknek kellett volna gondoskodni, hasonlóan az élő- és holt felszerelés, valamint a vetőmagok beszerzéséről. Mindemellett az adóhivatal rajtuk is megpróbálta behajtani a közterheket, az OFI a parcellavásárlás aktuális részleteit, a közellátási hivatal pedig a beszolgáltatási kötelezettségeket kérte számon a telepéseken. Az alispán eze okok miatt soron kívüli anyagkiutalást, adómentességet, egy-két éves bankráta- és beszolgáltatási mentességet, illetve

Az ONCSA 1941. évi költségvetése 60 millió pengő volt, amely 1942-ben 85 millió pengőre emelkedett és ez a tendencia 1944-ig folyamatos maradt.

A karitatív kiadások közé tartoztak az Észak-Erdélyre is kiterjedő állami juttatások, mint az állami gondozásban levő gyermekek ellátásához való hozzájárulás, a tej- és cukorakció, csecsemőkelengye, gyermekétkeztetés, szappan, női tej (tejbegyűjtő állomások), állandó napközi és nyári gyermekotthon, valamint táborozások finanszírozása.

Kiragadott példaként említjük, hogy a mezőgazdaság technikai szintjének emelése érdekében az erdélyi közjóléti szövetkezetek összefogása eredményeként traktorokat és ekéket vásároltak, „így Erdélyben mintegy 60 traktor vándorol a falvak között és az újítással nehezen barátkozó földmívelő lakossággal megszerettette a mélyszántást.

[...] A traktorral való szántás bizonyos tagosító munkát is jelent... A sok-sok mesgyével, barázdával szétdarabolt szalagföldeken a traktor nem tud sokszor fordulni, ezért a mesgyéket összeszántják és a termésen a kisgazdák békésen megosztóznak.

A mezőgazdasági kultúra és korszerű termelés vagyonosító és egyben szociális békét teremtő erejét⁷⁸² használják fel a közjóléti szövetkezetek által létrehozott kisebb kapacitású feldolgozóüzemek.

Erdélyben, a havasokban évszázadokra visszamenő hagyományai voltak a (rideg) állattartásnak. A kisgazdaságok létesítése, konszolidálása-talpraállítása és bővítése eszköztárában az egyik legjelentősebb az állattartás, a takarmányellátás, ólak, karámok stb. létesítésének támogatása volt. Nagy súlyt helyeztek a házipari foglalkoztatás kiépítésére, különösen a téli időszakban. Szövő-fonó tanfolyamok szervezésével kívánták szakmailag is emelni e tevékenységek színvonalát. Nagybányán népiskola működött, melyet az ONCSA finanszírozott és ügyelt a szakmaiság követelményére is. A házipari termelés csúcsidőszaka a november-március közötti mezőgazdasági holtszezonra esett. Elsődleges cél az önellátás, de maga a foglalkoztatás is nagy előrelépés, majd pedig a megrendelések bővülésével a piacosság felé mozdulhattak el.

„A román megszállás alatt Besztercén elsorvadt magyar kisipart az ottani közjóléti szövetkezet két üzem szervezésével állította talpra. A műhely és berendezés nélkül álló hentes-mészárosokat és asztalosokat tömörítette, részükre berendezést vásárolt és helyiséget bérelt, hol az iparosok a gépmunkát maguk végezhetik el.

A Kolozsvári Közjóléti Szövetkezet is asztalos üzemet állított fel, s az oda beszervezett asztalosok készítik irányítás mellett az erdélyi és kalotaszegi tiszta népies bútorokat a

---

állandó irányítást, gyámolítást kért számukra. Az OFI a maga részéről negatívan reagált a memorandumra: alaptalannak nevezte a vádakot és elítélte a telepéseket, mondván, a telepések túlságosan el vannak kényeztetve, hozzá vannak szoktatva az igényléshez. Az ügyet kivizsgálta a földművelésügyi miniszter és az Erdélyi Külön Szolgálat is. Az utóbbi javaslatára megbízták az ONCSA és a vármegyei gazdasági hivatalok előadóit a telepések ügyeinek soron kívüli kezelésével, arról azonban nincs tudomásunk, hogy a telepések komolyabb anyagi segítséget kaptak volna.” Im. 122-123.

⁷⁸² Faragó (1943) 90.

házasági kölcsönért folyamodó fiatal párok részére. Így a közjóléti szövetkezet egyszerre több fázisban dolgozik.

[...] Megemlítjük, ugyancsak Kolozsvárott árucarnokba szervezte a közjóléti Szövetkezet a rászoruló és üzlethelyiség nélküli magyar kereskedőket és iparosokat.

Fűrésztelepek, szövődék, konfekciós üzletek, karácsonyfadísz készítő foglalkoztató üzem, iparos telepítés, mind-mind ennek az átfogó szociális munkának egy-egy láncszemét képezik.

[...] A vissza nem térülő juttatások közül, mint már említettük az Országos Nép- és Családvédelmi Alap fedezi az országos ismert zöldkeresztes egészségvédelmi Szolgálat által irányított és a megyei városokban és községekben folyó gyermek étkeztetési akciót, továbbá a gyermek és női tej juttatásokat, a zöldkeresztes cukorjuttatást, a csecsemőkelengye és szappanjuttatást. Hozzájárul az Alap a törvényhatósági városok gyermekétkeztetési költségeinek fedezéséhez is.”⁷⁸³

E szép reményekre jogosító kezdeményezések elősegítették az életviszonyok és az életszínvonal emelkedését, bár a nemzetiségekre messze nem irányult ilyen fajta törődés.

A világháborúban való részvétel pedig új szociális problémákat vetett fel. Leginkább a hadbavonultak családjai kerültek nehéz helyzetbe, lettek különféle megpróbáltatásoknak kitéve.

Az Országos Szociális Felügyelőség a munkaközösségei révén, a társadalom – országos méretű és szintű – összefogásával szervezte meg az Országos Bajtársi Szolgálatot. Ez a szociálpolitikai gondolkodáson belül a szociális gondozás előtérbe kerülését jelentette.

Észak-Erdélyben is igyekeztek mindent elkövetni annak érdekében, hogy a kínálkozó-adódó lehetőségeket maximálisan kihasználják, a felmerülő akadályokat leküzdjék. És mégis...

„A háború végére szertefoszlott minden magyar remény. A visszatérő román karhatalom a 260/1945-ös törvénnyel hatálytalanította az 1440/1941. ME rendelet értelmében hozott intézkedéseket. A 645/1945-ös törvényrendelet érvénytelenítette azokat az adásvételi szerződéseket, amelyek >kényszer alatt kötöttek< vagy legalább 50%-os kárt okoztak a régi tulajdonosnak.”⁷⁸⁴

4.1.3.3. A Délvidéken követett birtok- és telepítéspolitikai (1941-1944)

A Horthy-rendszer alatti utolsó országgyarapítás nemzetközi jogi és katonapolitikai vonatkozásairól e fejezet elején rövid áttekintést adtunk. Most a visszacsatolt déli országrész reintegrálását kívánjuk bemutatni.

Az 1940. december 12-én megkötött magyar-jugoszláv (örök)barátsági szerződést az országgyűlés 1941. évi II. tc. alatt cikkelyezte be. Kevesen fogadtak volna arra, hogy 1941 március végére-április elejére, egy teljesen új politikai helyzet alakul ki Jugoszláviában. E

---

⁷⁸³ Im. 93-95.

⁷⁸⁴ Tóth-Bartos (2012) 123.

váratlansági tényező lehetett az egyik oka Teleki hezitálásának. Az eseményeket ismertettük, nézzük mit tettek a reintegráció érdekében kormányaink.

Észak-Erdély visszacsatolásával egyidőben merült fel a bukovinai székelység, a Havasalföld, Moldva területén élő szórvány magyarok (pl. csángók) visszatelepítésének kérdése. Előző alpont (4.1.3.2.) alatt írtuk, hogy Szolnok-Doboka vármegye volt leginkább szem előtt (de Szatmár és Bihar is célterületnek számított).

A jugoszláv krízis, majd a Délvidék visszatérte átírta fenti forgatókönyvet.

Megváltoztatták a már fogantatási szakaszba jutó eredeti terveket „és hozzáláttak a bácskai telepítés előkészítéséhez. 1941 május-júniusában 3279 székely családot, összesen 13200 főt telepítettek le Délvidéken összesen 35000 kat. hold földre. Ez volt az 1940-1944 között megvalósult legnagyobb külső telepítés.”⁷⁸⁵

Jelentős állami pénzforrásokat kellett mozgósítani és bevonni, emelték az ONCSA költségvetését is (15 millió pengővel).

„A Bácskába 1941-ben hazatelepített 14.000-nyi bukovinai székely kifosztott falvakba, üres házakba került. A kormányzat ezerszámra juttatta részükre az eltűnt ekék, boronák, szekerek, lovak, tehenek helyett a gazdasági felszerelést és állatállományt. Mindez azonban kevés volt, ezért a vármegyei Közjóléti Szövetkezet topolyai kirendeltsége 6 garnitúra traktor-ekét és cséplőgépet vásárolt, melyek a székely telepeken felmerült mezőgazdasági munkát elvégzik. A garnitúrák fokozatosan a székelyek tulajdonába mennek át, mindaddig mint a szövetkezet bérszántó- és bércséplő-garnitúrái működnek. [...]

[...] A Bácskába hazatelepített bukovinai székelyeket a Hazatelepítési Kormánybiztosság és a Közjóléti Szövetkezet ezren felüli juhval látta el, így a székelyek újra tudják használni a Bukovinából magukkal hozott >oSztovaták<-at és >fonókerekek<-et. Az angórannyúl tenyésztés is terjed s a közjóléti Szövetkezetek ebben is segítségére vannak a tőkenélküli lakosságnak s altruista, hatóságilag állandóan ellenőrzött munkájukkal ellensúlyozni tudják a Szabad kereskedelemben túlságosan kifejlődött árdrágítást és hamisítást. [...]

[...] Bács-Bodrogvármegyei Közjóléti Szövetkezet óbecsei angora farmja nemcsak nyulakat helyez ki, hanem foglalkoztatójában maga fonatja meg a nyúlgyapjút. – Hasonló megoldással dolgozik a Háromszékvármegyei Közjóléti Szövetkezet is. [...] A hazatért Bácskában a Közjóléti Szövetkezet az első télen megszervezte a háziipart, s az ottani országos és heti vásárokon az ezerszámra felvitt csuhészatyrokot és üvegfonásokat órák alatt elkapkodják. Kishegyes községben újra működésbe léptek a rég felhagyott szövőszékek és a szövetkezet által megrendelt legmodernebb szövőszékeket is beállították a szövő tanfolyamra. A bácskai székely telepekről 10 leány és asszony végezte el a losonci Szövőtanfolyamot és most ezek képezik tovább a kenderszövésben a hazatelepített családokat.

---

⁷⁸⁵ Im. 119.

A fűzveszőfonás folyók mellett terjedt el, s a kosár- és kaskészítés mellett újabban katonai szállító kosarakat készítenek. A fehér, hántolt fűz fonásra a közjóléti Szövetkezetek tanfolyamokat rendeznek.”⁷⁸⁶

A telepítések utóélete: 1944 őszén a bukovinai székelység és jelentős számú délvidéki magyar kényszerült elhagyni a hazájaként gondolt területet.

A birtokpolitika és a telepítések tekintetében azt tartjuk fontosnak kiemelni, hogy mivel a trianoni országterület uralmon lévő elitjei képtelenek voltak a földreform ügyében előrelépni, ellenben az annak részterületeiként felfogható telepítésekre és „a zsidó tulajdon rovására végrehajtott birtokpolitikai rendezés”-re⁷⁸⁷ koncentráltak, ezért lehetett a politikai antiszemitizmus ebből a szempontból nézve szociális kérdés (nem pedig az, ami valójában volt s amilyenként Bibó körülírta).

---

⁷⁸⁶ Faragó (1943) 89-93.

⁷⁸⁷ 28 Csősz (2005) 180.

Ezt összekapcsolták a kishaszonbérletről szóló 1940. évi IV. tc.-kel és az 1942. évi XV. tc.-kel (a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól).

5. Közvéleménykutatás: a közvélemény vizsgálata

A Horváth Barna professzor vezette kutatás Kolozsvárott és Szegeden 1941 október-november folyamán

Tanulmányunkban egy korai és mára a feledés homályába vesző közvéleményvizsgálati munkaanyagról szeretnénk észrevételeket tenni.

A kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetem az Acta Juridico-Politica sorozat 8. köteteként 1942-ben jelentette meg a 360 kérdést feldolgozó kiadványt Horvát professzor munkatársa, Buday Árpád a Társadalomtudomány 1943. évi számában (a 344-346. oldalon) rövid értékelő könyvértékelést közölt a kutatás eredményeiről.

Az előzetesen összeállított kérdőíveket „a szabadegyetemi előadások tipikus közönsége”⁷⁸⁸ töltötte ki. Alább ezekből és néhány ma is érdeklődésre számottartó kérdés-válasz relációból közlünk néhányat. A résztvevők körét kitöltés után ellenőrizték nemük, koruk, vallásuk és foglalkozásuk vonatkozásában.

Szegeden 398 fő, Kolozsvárott 200 fő töltötte ki a kérdőívet.

A vallás rovatot 71 fő hagyta üresen. Szegeden katolikus a kérdőívkitöltők majd' kétharmada, Kolozsvárott viszont csak alig több mint egyharmadát tették ki a létszámnak.

Az autonómiára történő komplex megközelítésű (pl. az egyetemre, a városra, régióra és az országos kormányzatra vetítetten) szemléletmód érvényesítésekor az az ember érzése, hogy látenszen ebbe beleérthetőnek gondolják Szegedet a Délvidék, Kolozsvárt Észak-Erdély mint régió székhelyének, központjának.

Az erkölcsiség megközelítésében is találhatunk abban a korban szokatlanul ható kérdéseket. Az jól követhető, hogy az általános felől közelít a különösségeken át az egyeshez, mely utóbbit több felől is körbejár. Így kerülhetnek gyöngysorként egy láncra fűzve és egymásból következő példálul a 76-85 közötti válaszlehetőségek:

76. őszinte – nem

77. alakoskodik – nem

78. más szemébe mindig ugyanazt mondja, mint a háta mögött – nem

79. inkább naiv – inkább csavaroseszű

80. képes arra, hogy mást rászedjen – nem

---

⁷⁸⁸ Horváth, Barna: A közvélemény vizsgálata. Horváth (1942)

A Magyar Társadalomtudományi Társulat támogatásával

Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár

Acta Juridico-Politica 8

Kolozsvár, 1942 159.

A vizsgálati anyagból összeállított táblázatokból az általunk fontosabbnak ítélteteket a Mellékletbe applikáltuk.

Buday Árpád: Horváth Barna: A közvélemény vizsgálata Könyvismertetés Társadalomtudomány XXIII. évf. 1943 344-346.

81. teljesen hű barátjához – nem
 82. teljesen hű házastársához – nem
 83. teljesen hű szerelméhez – nem (csak a szegedieknek!)
 84. lelkiismerete aggályos – könnyű
 85. nem igazat könnyen mond – nehezen mond

Két utóbbi (84-85.) valamint a 88. kérdés:

Milyennek tartja a mai erkölcsi felfogás követelményeit a nemi élet terén?

túl szigorúnak – túl enyhének – megfelelőnek

visszacsatolásként is értelmezhető pszichológiai értelemben!

(Az adatolás a Mellékletben megtekinthető és a következtetések is megfogalmazhatók.)

Tanulmányunk írásakor a IV. 1.3.5.4. pont alatt írtunk Ady „jogtávhallgatói” státuszáról.

Horváth Barna a IV. kérdéscsoportot (131. kérdés 10 válaszlehetőséggel) nagy költőnknek szenteli: Ki volt Ady?

A legtöbben Adyban „az új vers és a szociális magyarság lángelméjét” látják, bár elég jelentős eltéréssel. A szegediek 51,50%-a (206 fő) vélekedett így, míg szűkebb pátriája 37,50%-a (75 fő) osztotta ezt a véleményt. Viszonylag sokan, 85 fő nem válaszolt a kérdésre (e témára Buday is kitért jelzett könyvismertetésében).

Az V. kérdés: Milyen a Bartók muzsika? (132. kérdés)

A 10 válaszlehetőség közül a legtöbben „az élenjáró zenei gondolat tökéletes kifejezése” választ fogadták el. Ez számokban kifejezve Szegeden 79 fő (19,75%), Kolozsvárott 37 fő (18,50%). Magát a kérdésfeltevést nem tartották alkalmasnak és vitára érdemesnek a válaszolók többsége és erre Buday is utal a recenziójában

A bennünket igazán érdeklő VI. kérdéskör: Mi a jog? (133. kérdés)

„Elfogadja-e azt a véleményt, hogy jog egyszerűen az, amit a hatalom előír?”

A válaszok:

	Szeged		Kolozsvár	
igen	115	28,75%	45	22,50%
nem	264	66,00%	130	65,00%
üresen hagyta	19	4,75%	25	12,50%

Az elutasítottság majdnem kétharmados mindkét helyen, de a kérdésre nem válaszolók aránya Kolozsvárott relatíve magasabb.

Az összesen 19 kérdéscsoport nagyon átgondolt és korhoz kötött. Ennek ellenére most a XXI. század harmadik évtizede elején ugyanúgy vita van Tisza Istvánról (IV. kérdéscsoport), hogy „Van-e erdélyi szellem?” (VII. kérdéscsoport) és megállja a helyét – más összefüggésben - a „Válságlélektan” (XV. kérdéskör) is (akkor: békeidők - háborús viszonyok; most: normális életviszonyok - járványhelyzet, bezártság, korlátozások).

6. A jogi kultúra anomáliái az 1940-es évek első felében

A Horthy-rendszer országgyarapító területvisszacsatolásai az akkori magyar társadalom döntő többségének támogatása mellett valósultak meg. Kívülről úgy tűnt, ez a nemzeti egységet, a nemzetpolitikát, a két évtizeden át súlykolt keresztény-nemzeti-fajvédő gondolatot fogja a kultúrfőlény mentén a sikeres revízió ígézetében végképp megszilárdítani és megkérdőjelezhetetlenné tenni. De nem ez és nem így történt. Ha a jogi kultúra alkotóelemei felé fordítjuk ismételten figyelmünket, arra a belátásra juthatunk, hogy a jogtudatot ne egyszerűen csak egyik alkotóelemének tekintsük, hanem pszichológiai értelemben olyannak, amely nemcsak tudatformáló, hanem tudatdeformáló hatásmechanizmust is megjeleníthet majd más összefüggések hatására meg is testesíthet. A gondolat hatalma látszólag végtelen, de tárgyra irányultsága, ha az az objektív valóságot veszi célba, csak konkrét lehet.

A jogtudat az egyén társadalmilag determinált viszonyrendszere, mely a kulturális kontextuson keresztül nyeri el tartalmát, aktív és passzív hatásmechanizmusok eredőjeként érzelmi és értelmi tevékenységre, önmaga és környezete „működése” irányítására, elviselésére és befolyásolására is hatással lehet.

A jogtudat alakításának terrénumát a társadalomtudományok adják. Tanulmányunkban ezt oly módon próbáltuk körülírni, hogy a történeti rész, a rendies magyar társadalom leírására a „fent és a lent” világot: az állami jogszolgáltatást és a jogi népszokásokat, azaz a jog nyelvét használtuk kifejezési módként.

1848, de még inkább 1867 és a korábbi századforduló magával hozta a polgári társadalom – sok tekintetben felemás – kialakulását és megerősödését. Csakhogy e polgári társadalom már merőben más nyelven, a kultúra nyelvén beszél, érteti és fogadtatja el magát. Ennek következménye: a társadalmi jelenségek „más szemmel nézése” a jogszociológia segítségével. A jogtudomány másik sikeres válaszreakciója a jogbölcselet korszellemhez igazodásában érhető tetten. De 1920 után Trianon következményeként is a jog helyébe nemzeti tudományként a történelem és az irodalomtörténet került.

Klebelsberg, Kornis, Hóman és Szekfű (valamint Szabó Dezső) a Horthy-rendszer kezdetétől meghatározó befolyással rendelkeztek, melyet a szélsőjobb új ideológiai a 30-as években egyre gyorsuló ütemben erodáltak és magát az elfogadott, addig konszenzusosnak tartott szabadságjogokat is megkérdőjelezték.

A közgondolkodás, a jogi kultúra és alkotóelemei, az eltorzult magyar alkatban e torzulás elszenvedői és hordozói lettek.

1944 egyszerre volt zárókö és nyitó szakasz: A Horthy-rendszert magával rántotta a háború: káoszból született és káoszban végződött. Nemcsak a rendszer volt menthetetlen, elfogytak azok az „arcok” is, akik szalonképességet kölcsönözhetek volna neki.

A harmadik pont végén tett ígéretünknek megfelelően álláspontunk szerint: a Horthy-rendszer helyébe lépő új semmiképp se a Szálasi-rezsim, hanem az 1944 decemberében nyilvánosság elé lépő Szegeden majd Debrecenben szervezkedő Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lett.

IX.

Kitekintés

Tanulmányunk tematikája zárásaként arra próbálunk válaszokat keresni, milyen kérdéskörök sikerült a Horthy-rendszernek – önerőből vagy külső segítséggel, átmenetileg vagy végleg – kezelnie, megoldania illetve melyek tolódtak és torlódtak át az 1945 utáni időszakra. Az 1989/90-es rendszerváltás, majd a 2010-től folytatott iránymódosítás sok szempontból más megvilágításba helyezi azokat a törekvéseket, intézkedéseket, nyomásgyakorlásokat, amelyeket a kétségtelenül elsöpört és megbuktatott Horthy-rendszer helyébe megalkottak.

A jogi kultúra úgy is, mint a társadalmi kultúra része, alkotóelemein keresztül az új rendszer(ek) irányába is közvetítette a folyamatosságot a politikai megszakítottság ellenére. Ráadásul a vezető réteg egy nem jelentéktelen hányada a múltból „átmentett” második vonalhoz volt sorolható.

A jogi kultúra szerkezeti elemei bemutatásánál azért törekedtünk a lassú és folyamatos változásokat kiemelni, mert jöhetnek bármilyen sorsfordító események, az időkerék legfeljebb csak kizökken, de „a Föld fog sarkából kidőlni” típusú azonnali és teljeskörű diszkontinuitás csak átmenetileg képes a fősodort jelentő trendvonalat eltéríteni.

A Horthy-korszakon és kormányain átívelő problémákat tanulmányunk vonatkozó fejezeteiben (pl. VI., VII.) nevesítettük és több-kevesebb részletességgel főtárgyunk keretei közé illesztettük. Attól függően, hogy a '20-as vagy '30-as, esetleg a '40-es évek álltak elemzésünk előterében, úgy változott a problémák súlya és sorrendje.

A legfontosabb kérdés a társadalom legnépesebb részét, a parasztságot érintette: a földreform ügye. Álláspontunk kifejtése során rámutattunk a Nagyatádi-féle földreform hiátusaira, a birtokpolitikaként végrehajtott hitbizományi örökbirtok-minta meddő voltára, ugyanakkor a telepítések – az országrész-visszacsatolások nyomán – nagyobb részsikerrel kecsegtettek. Ezzel kapcsolódik össze a revíziós politika is, mely 1944-ig járható útnak tűnt. 1945 után szükséges volt és lett földreform, de a revízió kérdését nyíltan már nem lehetett hirdetni. Legkésőbb 1947. február 20-án a párizsi béke ezt ad acta tette. A jogi kultúra jogtudati eleme ezen része – a kultúrfőlény gondolattal együtt – a feledés irányába mozdult el.

Az oktatásügyre és az új népi értelmiség megteremtésére irányuló lépésekre mondhatjuk leginkább, hogy ennek kezdeti lépései még a klebelsbergi-kornisi kultuszkormányzatban vették kezdetüket.

Az antiszemitizmus és a szociális kérdéseket (a modern értelemben vett szociálpolitikát) érdemes együttesen nézni és tárgyalni. A Horthy-rendszerben a szociális kérdések forszírozott megoldási módjának a zsidóság, életviszonyaiban történő visszaszorítása, s ezzel egyidejűleg – redistributív módon – a társadalom más rétegei közötti egyenlőtlen szétterítése számított. A szabályozások kereteit a jogalkotás biztosította. A jogtalanság joga került előtérbe. 1945 után a magát demokratikusnak tételező rendszer ugyanúgy követett el kirívó jogtalanságokat,

kollektív büntetést alkalmazott egyediesítés helyett a politika nevében és érdekében. Itt is érvényesült a rómaiak óta (pax Romana) ismert tétel: a jog mindig az, ami a győztes joga.

Az antiszemitizmus elválasztódott a szociálpolitikától, de nem szűnt meg. Bibó István elemzéseivel kiutat mutatott és a közgondolkodásban, a társadalmi – és benne a jogi – kultúrában átértékelődési folyamat indult meg. A jogtudat belső szerkezete változásaival demokratikusabbá, nyitottabbá vált.

A 2010-es évektől a populizmus előretörésével ez a folyamat lelassulni látszik.

Revízió alatt mostanság az elmúlt 50 év történelemszemléletének újragondolását értik. A múltról és összefüggéseiről helye van a párbeszédnek, adott esetben az átértékelésnek, csak az új álláspont mindig objektíve igaz legyen és tényekkel, adatokkal alátámasztható.

Úgy véljük, két emberöltővel a hátunk mögött már reális kép nyújtható és továbbra is sok szempontból láttatható a Horthy-korszak. Mi ehhez kívántuk hozzátenni a magunk látásmódját ezzel a tanulmánnyal.

X. BIBLIOGRÁFIA

6.1. Felhasznált szakirodalom

Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Ady Lajos: *Ady Endre*. Amicus, Budapest, 1923.

Angelusz Erzsébet: *Nevelés a két világháború között*. Neveléstörténeti előadás, ELTE BTK, 1990-91-es tanév. Kéziratoss jegyzet.

Aparicio Zoltán Gergely – Kocsis Zsolt László: *Az időleges tulajdon jellegzetes esetei a magyar magánjogban 1945 előtt különös tekintettel a hitbizományra*. JURA, 2019/1: 186-194.

Bánfalvy Csaba: *A munkanélküliség szociálpszichológiájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Berend T. Iván: *Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja*. Magvető, Budapest 1987.

Berey Katalin: *Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon a 40-es évek elején*. Szociológiai füzetek 25. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest 1981.

Bimbó Mihály: *Kornis Gyula Történetfilozófiája*, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1999.

Bognár Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2016.

Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski, Budapest, 1989.

Botlik József: A Bácska, A Drávaszög, a Muramellék (Muravidék) és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal – 1941. április-július, In: Botlik, József – Csorba, Béla – Dudás, Károly: *Eltévedt mezsgyekövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918-1993*. Budapest, 1994.

Bódy Zsombor: *A „szociális kérdés” kezelésének alternatívái a 19. század végén*. Korall 2. (2001), 5-6. sz. 73-93.

Bódy Zsombor: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*. egyetemi jegyzet PPKE BTK, Budapest, 2013.

Bónis György: *Magyar törvény – magyar lélek*. Hitel, 1942. október, 410-421.

Brassley, Paul: Land reform and reallocation in interwar Europe. In: Rosa Congost–Rui Santosi (eds.): *Contexts of Property in Europe. The Social Embeddedness of Property Rights in Land in Historical Perspective*. Turnhout, Brepols, 2010. 145–164.

Buday Árpád: *Horváth Barna: A közvélemény vizsgálata*. Könyvismertetés Társadalomtudomány XXIII. évf. 1943.

Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.

Castiglione Baldassare: *Az udvari ember*. Franklin, Budapest, 1940. 1/1.

Cora Zoltán: *A szociálpolitika választójai Magyarországon: a mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938-1950)*. Doktori értekezés (kézirat) Szeged, 2011.

Corni, Gustavo: *Hitler and the Peasants. Agrarian Policy of the Third Reich, 1930-1939*. Berg, New York, 1990.

Corni, Gustavo – Gies, Horst: „*Blut und Boden*”. *Rassenideologie und Agrarpolitik im Staat Hitlers*. Schulz-Kirchner Verlag, Idstein, 1994.

Czettler Jenő: *A hitbizományokról*. Magyar Statisztikai Szemle, 1935. 6. sz. 520-524.

Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1977.

Csizmadia Andor - Kovács Kálmán - Asztalos László: *Magyar állam- jogtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

Csizmadia Ervin: *Makkai János*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Csöppös István: *A komáromi norma – egy szociálpolitikai kísérlet Magyarországon*. Századok 126 (1992) 2. sz. 259-284.

Csösz László: Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása. In: *A holokauszt Magyarországon – európai perspektívában*. Szerk: Molnár Judit, Budapest, 2005. 188.

Darré, R. Walther: *A Német Birodalom és a délkelet-európai államok együttműködése a mezőgazdaság terén*. Budapesti Szemle 257 k. (1940) 749-751. sz. 180-192.

Darré, Richard Walther: *Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse*. Lehmann, München, 1934.

Darré, Richard Walther: *Das Zuchtziel des deutschen Volkes, 1931. in Um Blut und Boden. Reden und Aufsätze*. Lehmann, München, 1942.

Diedriks, H. A. – Lindbald J. Th. – Noordan D. J. – Qusipel G. C. – de Vries B. M. A. – Vries P. H. H.: *Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet*. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919-1945*. Zrínyi Katona Kiadó, Budapest, 1987.

Dömötör Tekla: *Régi és mai magyar népszokások*. Budapest, 1986. 11-123.

Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* Budapest, 1946.

Eckhart Ferenc - Degré Alajos: *Magyar állam- és jogtörténet II. r.* Budapest. 1953.

Egresi Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

Egyed István: *A Nemzeti Munkaterv közjogi része*. Magyar Szemle 17 (1933) 3. sz. 219–224.

Enyedi Zsolt - Kőrösenyi András: *Pártok és pártrendszerek*. Osiris Kiadó, 2001.

Erdei Ferenc: *Parasztok*. Budapest, 1938.

Erdei Ferenc: *Történelem és szociológia*. Társadalomtudomány 1947/4-5: 471.

Esztergár Lajos: *A szociális munka útján*. Kultúra, Pécs, 1939.

Evans, Richard: *The Third Reich in Power*. Penguin Books, New York, 2006.

Fehér György: A termelés változó feltételei. In: *Agrárvilág Magyarországon, 1848–2004*. Szerk. Estók János – Fehér György – Gunst Péter – Varga Zsuzsanna. Argumentum, Budapest 2008. 91-122.

Fehér György: *Darányi Ignác élete (1849-1927)*. Gondolat Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Budapest, 2017.

Féja Géza: *Lapszélre Szépirodalmi* könyvkiadó Budapest 1982.

Fizel Natasa: *Felsőoktatás-politika a Horthy-korszakban*. Közép-európai közlemények, 2013/4: 71.

Frei, Norbert: *Das Dritte Reich im Überblick. Chronik, Ereignisse, Zusammenhänge*. Deutscher Taschenbuch Verlag, 2007.

Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadó, Budapest 2001.

Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország. 1918–1945*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.

Gerhard, G.: The modernization dilemma: agrarian policies in Nazi Germany. In: *Agriculture in the Age of Fascism. Authoritarian Technocracy and Rural Modernization, 1922–1945*. Eds. Prieto, F. – Pan-Montojo, J. – Cabo, M. Brepols, Turnhout 2014. 139–158.

Gies, Horst: Die Rolle des Reichsnährstandes im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. In: *Der Führerstaat: Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches*. Hrsg. Gerhard Hirschfeld – Lothar Kettenacker. Klett-Cotta, Stuttgart, 1981. 270-304.

Gombár Csaba: *Törésvonalak 2000: irodalmi és társadalmi havilap 2005/6* letöltve: 2021.01.15.

Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski, Budapest, 1990.

Gortvay György – Téglássy Béla: *A Nemzeti Munkaprogram egészségügyi részei*. Magyar Szemle 17 (1933) 1. sz. 79–86.

Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Grundman, Herbert: *Agrarpolitik im 3. Reich Anspruch und Wirklichkeit des Reichserbhofgesetzes*. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1979.

Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1850-1914 között. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk. Gunst Péter. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 163–207.

Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1919-1945 között. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk. Gunst Péter. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 231–284.

Gunst Péter: Az 1920. évi földreform – politikai nézőpontból. In: *Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Szerk. Buza János–Estók János–Szávai Ferenc–Varga Zsuzsanna. Budapesti Corvinus Egyetem–Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány–Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara, Budapest, 2006. 245–258.

Gyáni Gábor: *A szociálpolitika múltja Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994.

Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Hajnik Imre: *A magyar jog és a Hármaskönyv*. Budapest, 1906. I.k.

Halmai István: *A kecskeméti református jogakadémia a polgári kori jogi főiskolák rendszerében 1875-1944*. Publikacio.uni-eszterhazy.hu, letöltve: 2021.01.15.

Hámori Péter: A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története 1938-1941. In: uő (szerk.): *„Szegények mindig lesznek veletek...” Tanulmányok a szociálpolitika történetéből*. Budapest, Pázmány Társadalomtudomány 2., 2006, 181-211.

Hámori Péter: *Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvény tervezete a politika döntéshozói előtt*. Valóság 59 (2016) 2. sz. 54-71.

Hámori Péter: *Kísérlet a magyar falu lakásügyének rendezésére a két világháború közti Magyarországon*. Aetas, 19. (2004), 1. sz. 49-73.

Hámori Péter: *Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására*. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938-1940). Századok, 135. (2001), 3. sz. 573-574.

Hámori Péter: ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) – *Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából*. Országépítő 15 (2004) 2. sz. 4-12.

Hilscher Rezső: *A néphivatalnok szerepe a szociális védelemben*. Sárkány Ny., Budapest, 1936.

Dr. Holik Sámuel: *Jogtörténelmi vezérfonál az Egri Érseki Jogakadémián*. Dr. Holik Sámuel előadásai nyomán. Készítette: S. Varga János sokszorosító irodája, Budapest é.n. 13.

Hornyák Zsófia: *Az agráröröklés szabályozásának történeti előzményeiről*. Jogtörténeti Szemle, 2018. 2. sz.72-83.

Höhne, Heinz: *Die Machtergreifung. Deutschlands Weg in die Diktatur*. Rowohlt, Reinbek, 1983.

Igazné Prónai Borbála: *A kötelező társadalombiztosítás kialakulása, fejlődése Magyarországon*. Doktori (PhD), PPKÉ Btk, Budapest, 2006.

Ihrig Károly: *A mezőgazdaság irányítása*. Magyar Szemle, 1934. május

Jahoda, Amrie – Lazarsfeld, F. Paul – Zeisel, Hans: *Marienthal. Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Johan Béla: *Gyógyul a Magyar Falu*. Országos Közegészségügyi Intézet Közleményei, 1939. 7. sz.

Johan Béla: *Mit várhatunk a mai magyar közegészségügyi munkától*. In: Hóman Bálint (szerk.): *Mai magyarságunk életrajza. Nemzetismeret*. Székesfehérvár, Csitáry G. Jenő Könyvnyomdája, 1939. 85-93.

Kapronczay Károly (összeáll.): *A magyar közegészségügy az I. világháborút és a Trianont követő években: a Tanácsköztársaság bukásától az Országos Közegészségügyi Intézet munkájának megindulásáig, 1919-1927*. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest, 2018.

Kaser, M. –Nötel, R.: *Kelet-Európa gazdaságai a két világválságban*. In: *Válság – recesszió – társadalom. (Az 1930-as és az 1970–1980-as évek összehasonlítása)*. Szerk. Berend T. Iván – Borchardt, Knut. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1987. 185–211.

Kenéz Béla: *Birtokpolitikai irányelvek a magyar hitbizományok reformjához*. Budapest, 1935.

Kerék Mihály: *A magyar mezőgazdasági munkás egészségügye lakás, ruházkodás, fűtés stb*. Magyar Szemle, 1933/1-4: 344-352.

- Kerék Mihály: A magyar falu élete. In: Hóman Bálint (szerk.): *Mai magyarságunk életrajza. Nemzetismeret*. Székesfehérvár, Csitáry G. Jenő Könyvnyomdája, 1939. 46-59.
- Kerepeszki Róbert: A „*tépelődő gentleman*”. *Darányi Kálmán (1886 – 1939)*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014.
- Király Sándor: *Az u.n. „kettős társadalom” koncepciójának helye és szerepe Erdei Ferenc életművében. Egy nagyhatású társadalomkép gyökerei* in Történelmi tanulmányok XIX. „A historiográfia műhelyében” Főszerkesztő: Velkey Ferenc Debreceni Egyetem, Debrecen, 2011. (2012)
- Kocsis Zsolt László – Szentesi Zsolt: *Politikatörténeti tanulmányok*. in Kocsis (1998): *Magyarország története 1918-1941* 86.
- Kocsis Zsolt László: *A magyar államfő jogállása, hatásköre és helyettesítése 1000-1944 között (köztörténeti és közjogi szempontból)* é.n.
- Kokoly Zsolt: *Női hallgatók az erdélyi jogi oktatás történetében*. Korunk, 2020. március, 35.
- Kopsidis, Michael: Hungary. In: Lains, Pedro – Pinilla, Vicente. (eds.): *Agriculture and Economic Development in Europe since 1870*. Routledge, London – New York 2009. 286–310.
- Kornis Gyula: *Történetfilozófia*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1924.
- Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről II. kötet* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974
- Kovács Imre: *Néma forradalom a Tiszánál*. Válasz, 3 (1936) 3. sz. 147-160.
- Kovács J. Gábor – Takács Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I*. ELTE Eötvös Kiadó, 2018.
- Kovrig Béla: *A Nemzeti Munkaterv szociálpolitikája*. Magyar Szemle 16 (1932) 12. sz. 317–327.
- Kovrig Béla: A nemzeti szocializmus szociálpolitikája. In: *A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Szerk. Martonffy Károly. M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1939. 124-133.
- Kovrig Béla: *A szociális gondolat térfoglalása Magyarországon*. Munkaügyi Szemle, 12 (1938) 1. sz. 1-10.
- Kovrig Béla: *Szociálpolitika*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1936.
- Kovrig Béla: *Katolikus demokratikus és szociális reformmozgalmak Magyarországon*. Barankovics István Alapítvány, Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.
- Kozári Monika: *Az állam és a társadalombiztosítás a kiegyezéstől a második világháborúig*. Századok, 146. (2012), 3. sz. 683-723.

Kozári Monika: *A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.

Körner Zsuzsa: *A telepszerű lakástelepítés története Magyarországon 1850-1945*. Urbanisztikai füzetek 3. Terc, Budapest, 2004.

Kranig, Andreas: Arbeitnehmer, Arbeitsbeziehungen und Sozialpolitik unter dem Nationalsozialismus. In: *Deutschland 1933-1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*. Hrsg. Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke-Hans – Adolf Jacobs. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1992. 135-152.

Kulcsár Kálmán: *A mai magyar társadalom*. Kossuth Könyvkiadó, 1980.

Ladányi Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890-1944*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

Lipset S. M – Rokkan S: *Party Systems and Voter Alignment: Cross National Perspectives*. The Free Press, New York, 1967.

Magyar jogtörténet, szerkesztette: Mezey Barna, Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Matolcsy Mátyás: *Agrárpolitikai feladatok Magyarországon*. Soli Deo Gloria, Budapest, 1934.

Matolcsy Mátyás: *A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon*. Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 1933.

Matolcsy Mátyás: *Új élet a magyar földön*. Cserépfalvi kiadás, Budapest, 1938.

Matolcsy Mátyás: *A magyar mezőgazdaság adósságterhének alakulása 1924-44. években*. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 27. számú különiadványa, Budapest, 1944.

Mattéi, Bruno: *Fogadjuk el természetesnek a munkahelyi baleseteket – avagy a szakmai kockázat fogalmának feltalálása*. Esély 8 (1997) 5. sz. 81-93.

Megyeri Anna: Az ONCSA (Országos Nép és Családvédelmi Alap) segítő munkája Nagykanizsán 1941-1945 között. In: *Zalai Múzeum 7. Közlemények Zala megye múzeumaiból*. Szerk. Kunics Zsuzsa. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 1997. 177-182.

Mezey Barna: Egyetemek és jogakadémiák. In: *Győri tanulmányok*, Tudományos szemle 1998/20: 15. fel. szerk. Bana József

Michalka, Wolfgang (Hrsg.): *Die nationalsozialistische Machtergreifung*. Paderborn, München, 1984.

Mitrany, David: *Marx Against the Peasant. A Study in Social Dogmatism*. (Second edition.) New York, Collier Books, 1961.

Molnár Margit: *Esztergár Lajos szociálpolitikája főbb műveinek tükrében. Pécsi Szemle 5 (2002) 4. sz. 71-82.*

Monostori Imre: *Németh László TANÚ – korszakának korabeli fogadtatása* Magvető könyvkiadó Budapest 1989.

Nagy Janka Teodóra: *A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon – különös tekintettel a föld- és faluközösségek felbomlásának időszakára.* PhD értekezés, Pécs, 2000., letöltve: 2021.01.15.

Nagy Janka Teodóra: *Jogi alapfogalmak a magyar népnyelvben és tükröződésük a népi jogtudatban az 1939-1948 közötti népi jogéletkutatás forrásanyaga alapján.* Jogtörténeti Szemle: 2017/3: 64-70.

Nagy Janka Teodóra: *A szuverenitás mintázatai: a „lent” világának joga – avagy jogképződés és jogalkotás a népi jogélet színterein.* Jogtörténeti Szemle: 2019/3-4: 42-47.

Nagy József: *Földbirtok-politika Magyarországon a két világháború között.* Líceum Kiadó, Eger 2003.

Nádasdi József: *A magyar parasztbirtok tagosítására irányuló kísérletek a XX. század elején.* In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. I.* Szerk. Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen 1999. 101–114.

Nádújfalvy József: *Az első gazdasági munkabérmegállapítás eredményei.* Magyar Statisztikai Szemle 18 (1940) 10. sz. 853-874.

Nádújfalvy József: *Új munkabérhelyzet a mezőgazdaságban.* Magyar Statisztikai Szemle 19 (1941) 3-4. sz. 188-206.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918-1945.* L' Harmattan, Budapest, 2007.

Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871-1990).* Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Németh László: *A minőség forradalma Kisebbségben I-II.* Püski Budapest, 1992.

Nolte, Ernst: *Der Nationalsozialismus.* München, 1963. 120.

Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő.* PPEK, A könyv elektronikus változata az Opus Mystici Corporis engedélyével készült

Ormos Mária: *A gazdasági válság magyar visszhangja (1929–1936).* PolgArt Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Orosz István: *A jobbágyfelszabadítás és végrehajtása.* In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig.* Szerk. Gunst Péter. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 55–136.

P. Szabó Béla: *Tanulságos évtizedek* A Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Kara (1914-1949) Debrecen 2011.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Pap Dezső: *A magyar szociálpolitika a világháborúban*. Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 1934.

Papp István: *A népiek és a radikalizmus a Horthy-korszakban*. Rubicon, 2015. 2. sz.

Papp Klára - Püski Levente (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2013.

Peres Zsuzsanna: *A magyar 'hitbizományi' jog kezdetei*. (Doktori értekezés, kézirat) Pécs, 2009.

Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Publikon, Pécs, 2014.

Petrás Éva (szerk.): *Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika, 1920–1945*. Gondolat kiadó, Budapest, 2011.

Petrás Éva: *Nacionalizmus és politika romantika: vázlat a magyar nacionalizmus romantikus elemeiről és a politikai romantikáról Magyarországon*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2006.

Petrás Éva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. A Quadragesimo Anno enciklika recepciója a katolikus újságírásban, 1931–1938. In: Szilágyi Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon, 1919–1945*. Gondolat kiadó, Budapest, 2008. 113–130.

Péter I. Zoltán: *Ady füstbe ment jogászkodása*. Várad kulturális folyóirat és portál, 2012. január 27. letöltve: 2020.11.26.

Pintér István: *Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon 1935-1938 között*. Múltunk 41 (1996) 4. sz. 23-57.

Pogány Ágnes: *A nagy válság nagy magyarzatai. Az 1930-as évek gazdasági válsága az újabb szakirodalom tükrében*. Korall, 14 (2013) 54, 153–174.

Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982.

Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880-1940*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1982.

Puskás Julianna: *A földbirtokok bérbeadása Magyarországon az 1935. évi mezőgazdasági statisztika alapján*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1964.

Püski Levente: Az agrárkérdés a harmincas évek Magyarországon nagybirtokos nézőpontból. In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. I.* Szerk. Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen 1999. 115–122.

Püski Levente: *A Horthy-rendszer.* Budapest, Pannonica Kiadó, 2006.

Püski Levente: *A Horthy-korszak parlamentje.* Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015.

Rada Tibor: *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830-1945) I. kötet.* Gálos Nyomdász BT., Budapest, 1998.

Romány Pál: A tévelygő „apostol”. Matolcsy Mátyás és az elfelejtett agrárpolitika. In: *Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században.* Szerk. Sipos Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 177-201.

Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai Életrajz.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.

Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2010.

Róna Dániel: *A törésvonal fogalma a politikatudományban.* Magyarország Politikatudományi Szemle XVII./4.

Simon Mihály Pál: *A hitbizományi reform kérdéséhez.* Stephaneum Ny., Budapest, 1935.

Sipos József: A földkérdés. In: *Gróf Bethlen István és kora.* Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 109–120.

Sipos József: A Kisgazdapárt fejlődése, struktúrája és eszmerendszere 1918–1922. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben.* Szerk. Valuch Tibor. Osiris-1956-os Intézet, Budapest, 1995. 422–429.

Sipos Péter: *Imrédy Béla (politikai életrajz).* Elektra Kiadóház, Budapest, 2001.

Soproni (Schmidt) Elek: *A mezőgazdaság irányítása a Németbirodalomban.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935.

Stipta István: A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919-1949). In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923.* Szerk. Kajtár István, Pohánka Éva, PTE AJK, Pécs, 2009. 65-86.

Stipta István: Adalék a Horthy-korszak szociális igazgatásának történetéhez: az Egri Norma. In: *Ünnepi kötet Dr Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, 2016.

Swain, Nigel – Varga, Zsuzsanna: Postwar land reforms in comparative perspective. *Öt Kontinens.* (2012) 1. 141-158.

- Szabó Béla: *Jogtörténet – kultúrtörténet*. Jogtörténeti szemle, 2016/3: 12-20.
- Szabó István: *Közjogi hagyományok és jogtörténet*. Jogtörténeti szemle, 2016/3: 20-22.
- Szakály Sándor: *A magyar katonai elit, 1938-1945*. Magvető, Budapest, 1987.
- Szakály Sándor: *A magyar tábori csendőrség története*. Zrínyi, Budapest, 1990.
- Szakály Sándor: *Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették*. (Második, javított és bővített kiadás) Budapest Magyar Napló, 2013.
- Szászy István: *Az államok közötti utódlás elmélete*. Budapest, 1928.
- Szávai Ferenc: *Gazdaképzési rendszerek*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 1996.
- Szávai Ferenc: *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei Az állam utódlás vitás kérdései*. Pannónia Könyvek, Pécs, 2004.
- Szenti Tibor: *Parasztvallomások: gazdák emlékezése Hódmezővásárhelyről*. Budapest, Századvég kiadó, 2008.
- Szikra Dorottya: *A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon*. Századvég 13 (2008) 2. sz. 35-75.
- Szilágyi Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919-1945)*. Budapest, Gondolat, 2008.
- Szölösi Nóra: *Kárpátalja társadalma és gazdasága 1938-1944-ben – az első bécsi döntéssel visszacsatolt területekkel való összehasonlításban*. Doktori (PhD) értekezés, 2017.
- Szuhay Miklós: *A magyar mezőgazdaság a két világháború között*. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk. Gunst Péter. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 209–229.
- Szuhay Miklós: *A mezőgazdaság kapitalizálódása, 1848–1918*. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk. Gunst Péter. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 137-161.
- Tárkány Szűcs Ernő: *Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai*. Létünk, 6. évf. 1973: 3-4: 99.
- Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003, első kiadás: 1981.
- Tilkovszky Lóránt: *Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területen*. Történelmi Szemle, 1964/1: 92-94.
- Tomka Béla: *A Harmadik Birodalom. A kutatás új útjai*. JATEPress, Szeged 1999.

Tomka Béla: *A jóléti állam Magyarországon és Európában a 20. században* Corvina, Budapest, 2008.

Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.

Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.

Tomka Béla: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Századvég, Budapest, 2003.

Tomka Béla: *Szociálpolitika. Fejlődés, formák, összehasonlítások*. Osiris, Budapest, 2015.

Tomka Béla: *Szociálpolitika Magyarországon a világháborúk korában*. Korunk 23 (2012) 11. sz. 46-55.

Tooze, Adam: *The Powers of Destruction. The Making and Breaking of the Nazi Economy*. Viking, New York, 2007.

Tóth Gábor: *A nevelés története III. Egységes jegyzet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.

Tóth Tibor: *Társadalmi problémák a vidéki Magyarországon és szociálpolitikai viták a törvényhozásban az 1930-as években*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

Tóth-Bartos András: *Birtokpolitika Észak-Erdélyben. 1940-1944*. Korall, 47. 2012. 105.

Tudós tanárok. Tanár tudósok. Fináczy Ernő, OPKM é.n. Sorozatszerkesztő: Jáki László

Tyrell, Albrecht: *Auf dem Weg zur Diktatur*. In: *Deutschland 1933-1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*. Hrsg. Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke-Hans – Adolf Jacobs. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1992. 15-31.

Ujváry Gábor: *Hóman Bálint és a konzervatív hagyomány*. In: *Konzervatív gondolkodók a két világháború között. Egy akadémia ülészak előadásai*. Szerk. Papp Gábor. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016. 230-251.

Ujváry, Gábor: *Klebelsberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika*, In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. k.* Szerk. Ujváry Gábor, Veritas Magyar Napló, Budapest, 2018.

Ujváry Gábor: *Klebersberg Kuno megítéléséről és időszerűségéről*. In: *A harmincharmadik nemzedék*. Budapest, 2010.

Ujváry Gábor –Pröhle Gergely (szerk.): *Újrakezdések krónikája, 1867-2001. Magyar –német diplomáciai kapcsolatok*. Corvina, Budapest, 2001.

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919-1944*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016.

Ungváry Krisztián: *Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában*. Rubicon, 20. (2009), 1-2. sz.. 78-83.

Valkó László: *Az új magyar szociálpolitika. Szociális célkitűzések és a céltudatos szociálpolitika.* A Magyar Társaság könyvei 2. Budapest, 1940.

Varga Csaba: *Népszokások, mint kollektív én-reprezentációk.* Iustum Aequum Salutare XIII. 2017/4: 205-218.

Varga József: *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez II. rész 1939-1949.* Budapest, 1992.

Varga Zsuzsanna: Kihívások és válaszok: két földreform Magyarországon a XX. század első felében. In: *A két somogyi földosztó miniszter.* Szerk. Bősze Sándor. Nagyatád, Nagyatád Város Önkormányzata, 2014. 7-28.

Vargha Dezső: Pécs Thj. város szociálpolitikai tevékenysége 1936-1944. In: *Baranyai helytörténetírás 1983-1984. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve.* Szerk.: Szita László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1985. 341-365.

Várady Tibor: *Magyar nyelvű egyetemi oktatás az Újvidéki Jogi Karon.* Korunk, 2020. március, 42.

Visegrády Antal: *A jogi kultúra és a joghatékonyság értelmezési keretei.* JURA 23. évf. 2017: 2: 238-254.

Visegrády Antal: *A magyar jogi kultúráról.* Polgári szemle 15. évf. 2019: 4-6: 153-177

Visegrády, Antal: *Államszervezési feladatok és kormányzási kihívások – a jogi kultúra és joghatékonyság kontextusában.* Dialóg Campus, Budapest, 2020.

Vonyó József: *Gömbös Gyula.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2014.

Weis István: *A mai magyar társadalom.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1930.

Werbőczy: Tripartitum, Pécs, 1989.

Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953.* Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 70–97.

Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Kolligram, Pozsony, 2009.

6.2. Forrás, forráskiadvány, népszámlálás

Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. IX. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1921.

Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1934.

Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója. II. köt. Szerk. Dr. Lampérth Géza. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1934.

Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Tizenegyedik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1932.

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Negyedik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1935.

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936.

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936.

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936.

A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1932.

Az első bécsi döntés okmánytára, Diplomáciai iratok 1938. augusztus – 1939. június. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Szarka László – Sallai Gergely – Fedinec Csilla, MTA BKK TTI, Budapest, 2017. 47.

Ady Endre: *Életrajz, Gyermek- és ifjúkora.* letöltve: 2021.01.26.

dr. Ámán Ildikó: *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre. Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből.* Doktori (PhD) értekezés, Szeged, 2019.

Bruckner Győző: *A magyar alkotmány és jogtörténet.* Érdliget, 1953. dec., Kiadatlan kézirat, a Debreceni Egyetemi Könyvtár birtokában

Gömbös Gyula. *Válogatott politikai beszédek és írások.* Szerk. Vonyó József. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Imrédy Béla *a vádlottak padján.* Szerk. SIPOS Péter. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1999.

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. KJK Budapest 1995 Szerk: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, a szerk. biz. elnöke, dr. Szabó Győző, dr. Zánthy János, dr. Zinner Tibor

Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003.

Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. A gazdaságok (üzemek) nagysága szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1941.

Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet. 1931–1936. Szerk. Lengyel László – Vidor Gyula. Globus Nyomdai Művészet Részvénytársaság, Budapest, 1931.

Ormos Mária: *Jelző és történelem.* (Kérdések a Horthy-korszakról). Történelmi Szemle 1997.2. 179-189.

Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach) Szerk. Haeffler István. Magyar Távirati Iroda Rt., Budapest, 1940.

Szociális Magyarország: A magyar szociálpolitika, törvény- és adattára. Szerk: vitéz Faragó Ede, Budapest, 1943.

Vitéz Meskó Zoltán felsőházi beszéde (1940. október 16.)

6.3. Lexikon

Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.

Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Helikon Kiadó, Budapest, 2001.

Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. köt. H–K. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002.

Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003.

Új Magyar Életrajzi Lexikon. VI. köt. Sz–Zs. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2007.

Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004.

Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. köt. SZ-ZS. Főszerk. Markó László. Helikon Kiadó, Budapest, 2007.

6.4. Uj Barázda

Szabó István: Kövessük a fáklyavívőt. *Uj Barázda*, XIV. évf. 135. sz. 1932. október 27. 1.

A nemzeti munkaterv és a falu népe. *Uj Barázda*, XIV. évf. 136. sz. október 30. 1.

Gömbös Gyula Nemzeti Munkaterve. *Uj Barázda*, XIV. évf. 136. sz. 1932. október 30. 2–5.

6.5. Honi Ipar

A kilencvenöt pont. *Honi Ipar* 25 (1932) 21. sz. 6.

6.6. Képviselőházi Napló

Képviselőházi Napló, 1927. XXXVI. kötet, 504. ülés, 1931. május 13. 250-251.

Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 10-15.

Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 53-119.

Képviselőházi Napló, 1935. XV. kötet, 238. ülés, 1937. június 25. 54.

Képviselőházi Napló, 1935. XVI. kötet, 270. ülés, 1938. február 17. 489.
Képviselőházi Napló, 1935. XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 601-609.
Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 118-129.
Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 355. ülés, 1938. december 16. 140.
Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 494-506.
Képviselőházi Napló, 1939. III. kötet, 55. ülés, 1939. november 22. 326.
Képviselőházi Napló, 1939. VI. kötet, 122. ülés, 1940. június 25. 336-337.

6.7. Felsőházi Napló

Felsőházi Napló, 1935. II. kötet. 37. ülés, 1936. december 18. 32.
Felsőházi Napló, 1935. II. kötet, 48. ülés, 1937. július 9. 378.
Felsőházi Napló, 1935. IV. kötet, 79. ülés, 1938. december 22. 35.
Felsőházi Napló, 1939. I. kötet, 27. ülés, 1940. június 13. 398.

6.8. Közlöny

Fővárosi Közlöny, XIV. évfolyam, 58. sz. 1903. július 28. 1-2.
Budapesti Közlöny, LII. évfolyam, 269. sz. 1918. november 23. 1-3.
Budapesti Közlöny, LII. évfolyam, 282. sz. 1918. december 8. 1-2.
Budapesti Közlöny, LII. évfolyam, 294. sz. 1918. december 22. 1-3.
Budapesti Közlöny, LIII. évfolyam, 31. sz. 1919. február 6. 1-2.
Budapesti Közlöny, LIII. évfolyam, 35. sz. 1919. február 11. 3-4.
Tanácsköztársaság, LIII. évfolyam, 2. sz. 1919. március 27. 1.
Tanácsköztársaság, LIII. évfolyam, 5. sz. 1919. március 30. 2-3.
Tanácsköztársaság, LIII. évfolyam, 22. sz. 1919. április 19. 1.
Tanácsköztársaság, LIII. évfolyam, 31. sz. 1919. április 30. 3.
Tanácsköztársaság, LIII. évfolyam, 49. sz. 1919. május 22. 1.
Tanácsköztársaság, LIII. évfolyam, 93. sz. 1919. július 16. 1.
Tanácsköztársaság, LIII. évfolyam, 95. sz. 1919. július 18. 1-2.
Budapesti Közlöny, LIII. évfolyam, 163. sz. 1919. november 15. 1-2.

6.9. Törvények, rendeletek

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1836-1868. évi törvénycikkek Franklin-Társulat, Budapest, 1886. 283.

1871. évi XVIII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1869-1871. évi törvénycikkek*. Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 280-294.

1872. évi VIII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1872-1874. évi törvénycikkek*. Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 22-32.

1874. évi XVIII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1872-1874. évi törvénycikkek*. Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 275-276.

1876. évi XIII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1875-1876. évi törvénycikkek*. Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 346-362.

1876. évi XIV. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1875-1876. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 363-397.

1879. évi XL. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1879-1880. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, 1896. 190-215.

1882. évi XI. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1882-1883. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 19-21.

1884. évi XVII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1884-1886. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1897. 59-93.

1886. évi XXII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1884-1886. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1897. 405-446.

1891. évi XIV. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1889-1891. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1897. 392-410.

1893. évi XXVIII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1892-1893. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1897. 589-598.

1898. évi XXI. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1898. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1899. 113-117.

1900. évi XXVII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1900. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1901. 188-193.

1907. évi XIX. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1908. 182-317.

1907. évi XLV. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1908. 453-475.

1907. évi XLVI. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1908. 475-482.

1908. évi XXIX. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1908. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1909. 773-776.

1908. évi LIII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1908. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1909. 1223-1233.

1911. évi XIX. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1911. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1912. 509-520.

1912. évi XXXV. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1912. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1913. 497-511.

1912. évi XXXVII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1912. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1913. 524-526.

1913. évi XXXVI. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvények. 1913. évi törvénycikkek.* Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1914. 238-241.

1914. évi XVII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1914. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1915. 153-188.

1914. évi XLV. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1914. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1915. 500-507.

1916. évi IX. tc. In: *Magyar Törvények. 1916. évi törvénycikkek.* Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1917. 27-30.

1918. évi IV. néptörvény. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1918. évi törvénycikkek és néptörvények.* Franklin-Társulat, Budapest, 1919. 204.

1920. évi XXV. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1920. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1921. 145-146.

1920. évi XXXVI. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1920. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1921.

1923. évi XV. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1923. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1924. 122-126.

1927. XXI. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1927. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1928. 384-531.

1928. évi V. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1928. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1929. 230-247.

1928. évi XL. tc. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1928. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1929. 587-652.

1936. XI. tc. a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek.* Franklin Társulat, Budapest, 1937. 142-143.

XXVII. törvénycikk a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről. In: *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár. 1936. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1937. 260–333.

1937. évi XIII. törvénycikk. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1937. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1938. 134-135.

1937. évi XXI. törvénycikk. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1937. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1938. 172-178.

1938. évi XXXVI. törvénycikk. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1938. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 533-541.

1938. évi XXXVII. törvénycikk. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1938. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 541-543.

1938. évi XXXVIII. törvénycikk. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1938. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 543-545.

1938. évi XXXIX. törvénycikk. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1938. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 545-546.

1940. évi XXIII. törvénycikk. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar 1940. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1940. 174-176.

Magyarországi Rendeletek Tára

34.700/1935. I. M. sz. rendelet (1935. október 18.) In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1935.* Budapest, 1936. 764–786.

A m. kir. igazságügyminiszter 1936. évi 44.000. I. M. számú rendelete, a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló 1936: XI. törvénycikk hatálybalépéséről, és az e törvény következtében szükséges eljárási és telekkönyvi rendelkezésekről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1936.* Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1937. 1358–1417.

55.000/1937. F. M. sz. rendelet (1937. június 8.) In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1937.* Budapest, 1937. 321-354.

A m. kir. földművelésügyi miniszter 1937. évi 100.000. számú rendelete, a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló 1936: XXVII. törvénycikk hatálybalépéséről és végrehajtásáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1937.* Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1938. 574–670.

20/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. január 28.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1938.* Budapest, 1939. 314-318.

1.100/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. január 28.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1938.* Budapest, 1939. 318-322.

17.182/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. május 20.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1938.* Budapest, 1939. 794-795.

86.500/1938. B. M. sz. (1938. július 19.) In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1938.* Budapest, 1939. 1141-1144.

50.000/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1938.* Budapest, 1939. 3291-3296.;

- 73.000/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1938*. Budapest, 1939. 3296-3297.,
- 73.100/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1938*. Budapest, 1939. 3297.
- 43/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. 141-147.
- 44/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. 147-154.
- 45/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. 154-162.
- 46/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. 162-168.
- 47/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. 169-175.
- 48/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. 175-182.
- 49/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. 182-188.
- 12.116/1939. M. E. sz. rendelet (1939. szeptember 2.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. 1364-1366.
- 130.000/1940. F. M. sz. rendelet (1940. május 30.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1940*. Budapest, 1941. 1224-1248.
- 7000/1940. M. E. sz. rendelet (1940. szeptember 25.) In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1940*. Budapest, 1941. 2662-2664.
- 200/1941. B. M. sz. rendelet (1941. március 14.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1941*. Budapest, 1942. 520-535.
- A közjóléti szövetkezetek számára külön alapszabálymintát állapítottak meg. Erre vonatkozóan Lásd: 700/1941. B. M. sz. rendelet (1941. július 22.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1941*. Budapest, 1942. 2158-2176.
- 3500/1941. M. E. sz. rendelet (1941. április 28.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1941*. Budapest, 1942. 1114-1118.
- 4250/1943. M. E. sz. rendelet (1943. augusztus 31.). In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1943*. Budapest, 1944. 1753-1779.

X. Mellékletek

1. sz. melléklet

Felekezeti megoszlás (az utolsó vallás szerint)

Akadémikusok			Történeli Magyarország		Trianoni Magyarország
Felekezete	Száma	Százalékban	összlakosságából százalékban (1910)	A görög katolikus és görögkeleti felekezetűek nélküli összlakosságából százalékban (1910)	Összlakosságából százalékban (1926)
Római katolikus	219	60,0	49,3	647	63,9
Református	72	19,7		18,8	
Római katolikus	219	60,0	49,3	64,7	63,9
Református	72	19,7	14,3	18,8	21,0
Evangélikus	55	15,0	7,1	9,4	6,2
Unitárius	5	1,4	0,4	0,5	0,1
Izraelita	9	2,5	5,0	6,5	5,9
Görög katolikus	3	0,8	11,0	-	2,2
Görögkeleti	1	0,3	12,8	-	0,6
Egyéb	1	0,3	0,1	0,1	0,1
<i>Összesen</i>	365	100,0	100,0	100,0	100,0